C. CORNELII TACITI

O P E R A.

RECOGNOVIT BREVIQUE ANNOTATIONE
INSTRUXIT

FRANCISCUS RITTER
WESTFALUS.

TOMUS ALTER.

BONNAE AD RHENUM,
IMPENSIS T. HABICHTI.
MDCCCXXXVI.

C. CORNELII TACITI

HISTORIAE

ET

OPERA MINORA.

RECOGNOVIT BREVIQUE ANNOTATIONE
INSTRUXIT

FRANCISCUS RITTER
WESTFALUS.

BONNAE AD RHENUM,
IMPENSIS T. HABICHTI.
MDCCCXXXVI.

PRAEFATIO.

Quod nuper editis Taciti Annalibus secutus sum consilium, ut codicibus Mediceis huius scriptoris verba attemperarem, ad ceteros libros aut ad coniecturas virorum doctorum tunc demum, cum testes alioqui fidi ac sinceri corrupti essent, confugerem idque breviter in notis indicarem, locos autem nondum persanatos aut non satis illustratos nova cura amplecterer, eandem rationem, viris prudentibus et eruditis adprobatam, in Historiis edendis similemque in operibus minoribus tenendam existimavi. Nam cum non ita pridem ad emendandas Taciti reliquias nova subsidia veteribus addita sint, cumque viri peregregii in iis illustrandis operam sane fructuosam collocaverint, iam a novo editore postulari videtur, non tam ut de omnibus locis corruptis aut ad intelligendum difficilibus de integro exponat, quam ut opibus, quae promptae sunt, ad contextum operis recte conformandum dextre utatur, et iis locis, qui sive librorum auxilio sive priorum coniecturis nondum restituti sunt, caute medeatur, aliisque adhuc non satis explanatis donare lucem conetur. Itaque in critico negotio haec duo volui praestare, si modo potuero, ut scripturae vel librorum auctoritate vel sua praestantia commendatae in ordinem redigerentur, quae autem etiamnum turpia, ea emacularentur. Huius generis post aliorum operam tria supererant. Primum locos in libris scriptis macula adspersos necdum integritati ab aliis restitutos emendare tentavi; deinde aliquot lacunas ab editoribus non observatas indicavi, et quomodo elapsa sententia expleri probabiliter possit plerumque indicavi; denique glossemata vel interpolatorum additamenta designavi et quibus indiciis deprehensa sint exposui.

Annotationes exegeticas dedi, ubi alios errare vel importune tacere videbam. Sic enim fore putabam ut melius de Tacito mererer, quam si a prioribus ter quaterque exposita quintum recoquerem. In scholis haec editio iis praeceptoribus usui esse poterit, qui plurima ad explicandum hunc rerum scriptorem necessaria ipsi possunt afferre, quique ab editore discipulos non tam instrui multiplici doctrina postulant, quam excitari eos ad cogitandum et in difficilibus locis nonnihil adiuvari volunt. Codicum siglae in notis ad Historias positae ex prioris voluminis prooemio cognosci possunt. Germaniae et Agricolae codices omnes multis vitiis contaminati sunt, neque ullus eorum Mediceo priori alterive, quibus desunt opera minora, comparari potest *). Itaque modo hos modo illos sequi oportet, quemadmodum in singulis locis quique prae ceteris integriores permanserunt. Ubi omnes vitium contraxerunt, coniecturas virorum doctorum vel meas recepi, codicum scriptura breviter indicata. Praeterea varias lectiones in notis dedi selectas, praecipue eas, de quibus dubitari quodammodo possit, utrum receptis meliores sint, an iure ab editore contemptae fuerint. Germaniae codices praestantiores litteris initialibus designavi. H est Hummelianus, S Stuttgardianus, T Turicensis, V Vaticanus. Vaticani, a Broterio negligenter collati, sunt quattuor, numeris 1518 1862 2964 4498 distincti. Quis eorum in singulis locis significetur, numero adiecto indicavi. De Agricolae codicibus **) haec pauca libabimus. Ex codice nunc deperdito vel in angulo quodam delitescente tria Agricolae exemplaria expressit Franciscus Puteolanus, primum (Medio-
P1 lani) anno 1476 forma quadrata, adiectis Panegyricis Lati-
P2 nis, alterum Mediolani cum ceteris Taciti operibus tum cognitis (a. 1492.) forma maxima, tertium Venetiis anno

*) Haec fortasse improbabunt qui codici Hummeliano in Germania fere ubique obtemperandum existimant.

**) De instrumento critico in Agricola adhibendo egregie exposuit Walchius in praefatione operis praestantissimi, cui indicem fecit *Tacitus' Agricola. Urschrift, Uebersetzung, Anmerkungen und eine Abhandlung über die Kunstform der antiken Biographie. Berolini a.* 1828.

P3 1497. forma maxima. Puteolani editiones nonnisi correctis illatisve vitiis inter se differunt, eademque earum est ratio, quas deinceps excudendas curaverunt Rivius Venetiis a 1512 2., Beroaldus Romae a. 1515. 2., Alciatus Basileae a. 1519. 2. Liber, quem expressit Puteolanus, quanquam non adeo sincerus et integer, si ceteris Agricolae codicibus comparatur, excellit, ideoque cavendum est sedulo, ut ne membranis et chartis, quae postea collatae sunt satis saepe inquinatae, iusto plus tri-
U buamus; sunt autem haece: codex Fulvii Ursini, cuius aliquot lectiones variae enotatae exstant in *Fragmentis veterum historicorum collect. ab* Ant. Augustino, *emendat. a*
Va F. U. Antwerp. 1594. 8.; codex Vaticanus n. 4498. membraneus, saeculi XV., unde nonnullas lectiones excerpsit Bro-
Vb terius; codex Vaticanus n. 3429., olim Fulvii Ursini, in charta scriptus a Pomponio Laeto (saec. XV.), collatus a Broterio et nuper paulo diligentius a Maggioranio in usum Dronkii. Libri quos primo ac secundo loco nominavi evanuerunt. Si quae codicum notae lectionibus subiectae uncis inclusae sunt hisce ( ), indicium est lectiones appositas non afferri nominatim ex indicatis libris, sed in iis verisimiliter inveniri. Scripturae compendium AE denotat
AE antiquas editiones. In Dialogo recognoscendo codicem Farnesianum (F) praeeuntibus aliis textus constituendi fundamentum posui; corruptae eius scripturae in margine inferiore commemorantur, omissis tamen vulgaribus calami erroribus, qui ex Bekkeri et Waltheri editionibus cognosci possunt. Si Farnesianus corruptus erat, a codicibus Vaticanis, quos Broterius carptim et negligenter excerpsit, vel ab antiquissimis editionibus auxilium petivi: sin auxilium denegaretur, coniecturas aliorum vel meas recepi. Libro Farnesiano a Fulvio Ursino sibi oblato primum usus est Lipsius, eoque instructus permulta priorum editionum vitia removit ac plures paucorum verborum hiatus explevit. Sed Lipsius, quae erat illius aetatis in adhibendis codicibus consuetudo, fere eas tantummodo lectiones inde attulit, quibus certam emendationem praeberi aut confirmari putabat. Inde factum est, quod nonnullas Farnesiani scripturas quae item verae sunt, alias ad veritatem proxime accedentes silentio tramiserit. Itaque ope-

rae pretium fecit Niebuhrius, quod Neapoli codicem contulit, quem Lipsii Farnesianum esse tum ex indole eius, tum inde, quod codices ceterosque gentis Farnesianae thesauros Neapolim commigrasse sciret, recte collegit. Nam quanquam Lipsius et Niebuhrius non omnibus in locis consentiunt, inde tamen non consequitur librum a Niebuhrio collatum alium esse atque eum quo Lipsius usus est. Discrepantiae enim et leves sunt et paucae ac tales, quales fere reperiuntur, si duo eundem codicem excutientes id negotium non summa cum religione peragunt. Cuius rei adest exemplum, quo illustrius vix inveniri potest. Nam qui non multo post tertius Farnesianum contulit, C. Guilelmus Schluttigius, is in rebus minoris momenti non raro a Niebuhrio dissentit, quod partim ipsius partim ac saepius Niebuhrii culpa accidisse intelligitur ex lectionibus, quas Schrautius ex eodem libro nuper a se Neapoli inspecto enotavit. Niebuhrii copias evulgavit Bekkerus, Schluttigii Waltherus, Schrautii selectas P. Petersen (Annotationum in Cornelium Tacitum specimen alterum. Confluentibus, 1835.). In hac perturbatione eam legem mihi feci, ut in discrepantiis minoribus si duo consentiunt, tertii dissensum non curaverim, in rebus gravioribus diversa quae ex Farnesiano afferuntur indicaverim.

Volumen alterum Taciti operum a Nicolao Bachio editorum absolutum esse ex Gersdorfii Repertorio cognovi: ipsum ne nunc quidem ad me perlatum est.

Scribebam Bonnae ad Rhenum m. Martio a. 1836.

Corrigenda. P. 23 15 *lege* fuerat, 117 19 exercitumque 218 15 Illi *In priore volumine, praeter ea quae suo loco notata sunt, haec corrigi velim. P.* 46 33 *lege* pervicax 53 1 commilitium 55 28 secuturos 123 9 quaestum 123 17 satis 314 16 catervaque 338 29 expenderet. *In notis lege pag.* 88 *numerum* 4,000,000 *pro* 2,500,000, pag. 367 19 pellicen *pro* pellice. *Quae pag.* 247 *de usuris in annum ex decem mensibus constantem solvendis commemoravi Niebuhrium secutus, ea ita corrigenda sunt, ut prisci illius anni commemoratio inde tollatur.*

C. CORNELII TACITI

HISTORIAE.

1

(a C. 69.) tate. Postquam bellatum apud Actium atque omnem potestatem ad unum conferri pacis interfuit, magna illa ingenia cessere; simul veritas pluribus modis infracta, primum inscitia rei publicae ut alienae, mox libidine assentandi aut rursus odio adversus dominantes: ita neutris cura posteritatis inter infensos vel obnoxios. Sed ambitionem scriptoris facile averseris, obtrectatio et livor pronis auribus accipiuntur: quippe adulationi foedum crimen servitutis, malignitati falsa species libertatis inest. Mihi Galba Otho Vitellius nec beneficio nec iniuria cogniti. Dignitatem nostram a Vespasiano inchoatam, a Tito auctam, a Domitiano longius provectam non abnuerim; sed incorruptam fidem professis neque amore quisquam et sine odio dicendus est. Quodsi vita suppeditet, principatum divi

---

2. *omnem potestatem*] *omnem potentiam* Ma, *omnium potestatem* B et liber Danesii, *omnem potestatem* Puteolanus. — *Potentia*, quae a *potente* appellata est, statum condicionemque *potentis* indicat, h. e. eam condicionem, quae a persona *potentis* disiungi nequit, quaeque ipsa evanescit exstincto *potente*. Potestas autem, quae dicta est a *potesse*, significat *auctoritatem externam*, qua qui ornatus est, quamvis natura sua imbecillus, ceteris praecellit. Ea hominis praestantia mutabilis est ac fere ad tempus duratura. Quapropter tribuniciam *potestatem* ac praetoriam consularemque dicimus, tribunicia autem *potentia* non dicitur, neque praetoria consularisve: quippe eae dignitates potentium personis non sunt obnoxiae. Iam cum Augusto imperium in certum annorum spatium a senatu delatum sit (conf. Dio Cassius LIII, 16.), ei *potestas*, non *potentia* concessa est, et concessa quidem *omnis potestas*, ita ut plurium magistratuum munia solus obiret. Conf. Annal. I, 2. Waltherus *omnem potentiam* probavit, sed mihi quidem non adprobavit.

6. *fensos* pro *infensos* Ma. Mox *averseris* Muretus: libri *adverseris*. Porro Ma 7. *libor*, ut c. 2. *sueborum*: contra c. 46. *savitium*.

Nervae et imperium Traiani, uberiorem securioremque materiam, senectuti seposui, rara temporum felicitate, ubi sentire quae velis, et quae sentias dicere licet. (a C 69.)

2 Opus adgredior opimum casibus, atrox praeliis, discors seditionibus, ipsa etiam pace saevom. Quattuor principes ferro interempti. Trina bella civilia, plura externa ac plerumque permixta. Prosperae in Oriente, adversae in Occidente res. Turbatum Illyricum; Galliae nutantes; perdomita Britannia et statim missa; coortae in nos Sarmatarum ac Suevorum gentes; nobilitatus cladibus mutuis Dacus; mota prope etiam Parthorum arma falsi Neronis ludibrio. Iam vero Italia novis cladibus vel post longam saeculorum seriem repetitis afflicta. Haustae aut obrutae urbes fecundissima Campaniae ora. Et urbs incendiis vastata, consumptis antiquissimis delubris, ipso Capitolio civium manibus incenso. Pollutae caerimoniae, magna adulteria. Plenum exsiliis mare, infecti caedibus scopuli. Atrocius in urbe saevitum. Nobilitas opes, omissi gestique honores pro crimine, et ob virtutes certissimum exitium. Nec minus praemia delatorum invisa quam scelera, cum alii sacerdotia et consulatus ut spolia adepti, procurationes alii et interiorem potentiam, agerent verterent cuncta odio et terrore. Corrupti in dominos servi, in patronos liberti; et quibus deerat inimicus, per amicos
3 oppressi. Non tamen adeo virtutum sterile saeculum ut non et bona exempla prodiderit. Comitatae profugos liberos matres, secutae maritos in exsilia coniuges; propinqui audentes, constantes generi; contumax etiam

---

4. *opimum* A C R : *opibus* Ma. Dein 7. *orientes* atque *occidentes*. *returbatum* Ma. Idem 11 *etiam prope etiam*.

28. *audentes* Lipsius: *audientes* Ma, ut c. 6. extr. *audienti* et c. 21. *audiendumque*. Deinde pag. 6, 5. *tristitia* Ma.

(a C. 69.) adversus tormenta servorum fides; supremae clarorum virorum necessitates [ipsa necessitas fortiter tolerata], et laudatis antiquorum mortibus pares exitus. Praeter multiplices rerum humanarum casus caelo terraque prodigia et fulminum monitus et futurorum praesagia, laeta tristia, ambigua manifesta. Nec enim unquam atrocioribus populi Romani cladibus magisve iustis indiciis adprobatum est non esse curae deis securitatem nostram, esse ultionem.

4 Ceterum antequam destinata componam, repetendum videtur, qualis status urbis, quae mens exercituum, quis habitus provinciarum, quid in toto terrarum orbe validum, quid aegrum fuerit, ut non modo casus eventusque rerum, qui plerumque fortuiti sunt, sed ratio etiam causaeque noscantur. Finis Neronis ut laetus primo gaudentium impetu fuerat, ita varios motus animorum non modo in urbe apud patres aut populum aut urbanum militem sed omnes legiones ducesque conciverat, evolgato imperii arcano, posse principem alibi quam Romae fieri. Sed pa-

---

2. *ipsa necessitas fortiter tolerata*] Ecce turpem vel in operis limine pannum fortiter avellendum. Etenim cum Tacitus scripsisset *supremae clarorum virorum necessitates*, ipse, ut haec recte intelligerentur, adiecit *et laudatis antiquorum mortibus pares exitus;* sed haec rursus explicuit interpolator adscribendo margini *ipsa necessitas fortiter tolerata*: nam propter animi fortitudinem constantiamque illae antiquorum mortes celebrantur. Cogitavit scriptor praecipue de morte invictoque animo Catonis, cuius laudationem a Cicerone conscriptam ille legit, nos desideramus. Qui interpolationes indagaverunt, eis notum est interpolatores utpote ingenio steriles delectari ipsis scriptorum vocabulis, id quod hoc loco usu venit. Nam Tacitus cum posuisset *supremae clarorum virorum necessitates*, interpolator subsequentia *et laudatis - exitus* explicaturus respicit praecedentia ac scribit *ipsa necessitas fortiter tolerata*.

tres laeti, usurpata statim libertate licentius ut erga prin- (a C. 69.)
cipem novum et absentem; primores equitum proximi
gaudio patrum; pars populi integra et magnis domibus
adnexa, clientes libertique damnatorum et exsulum in spem
erecti: plebs sordida et circo ac theatris sueta, simul de-
terrimi servorum, aut qui adesis bonis per dedecus Nero-
5 nis alebantur, maesti et rumorum avidi. Miles urbanus
longo Caesarum sacramento imbutus, et ad destituendum
Neronem arte magis et impulsu quam suo ingenio traduc-
tus, postquam neque dari donativum sub nomine Galbae
promissum, neque magnis meritis ac praemiis eundem in
pace quem in bello locum, praeventamque gratiam intel-
ligit apud principem a legionibus factum, pronus ad novas
res, scelere insuper Nymphidii Sabini praefecti imperium
sibi molientis agitatur. Et Nymphidius quidem in ipso
conatu oppressus: sed quamvis capite defectionis ablato,
manebat plerisque militum conscientia, nec deerant ser-
mones senium atque avaritiam Galbae increpantium. Lau-
data olim et militari fama celebrata severitas eius angebat
aspernantes veterem disciplinam atque ita quattuordecim
annis a Nerone assuefactos, ut haud minus vitia princi-
pum amarent quam olim virtutes verebantur. Accessit
Galbae vox pro re publica honesta, ipsi anceps, legi a
se militem, non emi. Nec enim ad hanc formam cetera
6 erant. Invalidum senem Titus Vinius et Cornelius Laco,
alter deterrimus mortalium, alter ignavissimus, odio flagi-
tiorum oneratum contemptu inertiae destruebant. Tar-
dum Galbae iter et cruentum, interfectis Cingonio Varrone
consule designato et Petronio Turpiliano consulari: ille ut

---

1. *laetius usurpatam* Ma, et 3. *integram.*
16. *sed* Rhenanus: codices *et.*
28. *ciconio barrone* Ma.

(a C. 69.) Nymphidii socius, hic ut dux Neronis inauditi atque indefensi tanquam innocentes perierant. Introitus in urbem trucidatis tot milibus inermium militum infaustus omine, atque ipsis etiam qui occiderant formidolosus. Inducta legione Hispana, remanente ea quam e classe Nero conscripserat, plena urbs exercitu insolito. Multi ad hoc numeri e Germania ac Britannia et Illyrico, quos idem Nero electos praemissosque ad claustra Caspiarum et bellum quod in Albanos parabat, opprimendis Vindicis coeptis revocaverat: ingens novis rebus materia, ut non in unum aliquem prono favore, ita audenti parata. Forte congrueerat, ut Clodii Macri et Fonteii Capitonis caedes nuntiarentur. 7 Macrum in Africa haud dubie turbantem Trebonius Garutianus procurator iussu Galbae, Capitonem in Germania, cum similia coeptaret, Cornelius Aquinus et Fabius Valens legati legionum interfecerant, antequam iuberentur. Fuere qui crederent Capitonem ut avaritia et libidine foedum ac maculosum, ita cogitatione rerum novarum abstinuisse; sed a legatis bellum suadentibus,

---

18. *avaritia et libidine foedum ac maculosum*] Nomina adiectiva hoc loco non ita separanda sunt, ut prius ad *avaritiam* alterum ad *libidinem* pertineat, sed utrumque eodem iure de avaro et libidinoso dicitur. *Maculosus* Tacito est Graecum στιγματίας translata significatione, designatque eum, qui flagitiis manifestis ac praecipue infami libini obnoxius tenetur. Igitur Caecina Valentem in Hist. II, 30. irridet ut *foedum ac maculosum*, et idem Valens I, 66. stupra et adulteria sectatus dicitur. Conf. III, 41. Lucius Vitellius III, 38. *omni dedecore maculosus*, III, 77. autem *infamis* sive libidine pessumdatus appellatur. Quamobrem cum Cilices Cossutianum Capitonem deferunt (Annal. XIII, 33.) *maculosum foedumque, et idem ius audaciae in provincia ratum quod in urbe exercuerat*, postremis verbis praecipuum illius crimen avaritia notatur, prioribus autem indicatur eundem aliis quoque flagitiis coopertum fuisse.

postquam impellere nequiverint, crimen ac dolum ultro (a C. 69.)
compositum; et Galbam mobilitate ingenii, an ne altius
scrutaretur, quoquo modo acta, quia mutari non poterant,
comprobasse. Ceterum utraque caedes sinistre accepta;
et inviso semel principe seu bene seu male facta premunt.
Iam afferebant venalia cuncta praepotentes liberti; servo-
rum manus subitis avidae et tanquam apud senem festi-
nantes; eademque novae aulae mala, aeque gravia, non
aeque excusata. Ipsa aetas Galbae irrisui ac fastidio erat
assuetis iuventae Neronis et imperatores forma ac decore
8 corporis, ut est mos volgi, comparantibus. Et hic quidem
Romae, tanquam in tanta multitudine, habitus animorum
fuit. E provinciis Hispaniae praeerat Cluvius Rufus, vir
facundus et pacis artibus, bellis inexpertus. Galliae super
memoriam Vindicis obligatae recenti dono Romanae civi-
tatis et in posterum tributi levamento. Proximae tamen
Germanis exercitibus Galliarum civitates non eodem ho-
nore habitae, quaedam etiam finibus ademptis, pari dolore
commoda aliena ac suas iniurias metiebantur. Germani
exercitus, quod periculosissimum in tantis viribus, solliciti
et irati: superbia recentis victoriae, et metus tanquam
alias partes fovissent. Tarde a Nerone desciverant; nec
statim pro Galba Verginius. An imperare voluisset, du-
bium: delatum ei a milite imperium conveniebat. Fon-
teium Capitonem occisum etiam qui queri non poterant,
tamen indignabantur. Dux deerat, abducto Verginio per
simulationem amicitiae; quem non remitti atque etiam reum
9 esse tanquam suum crimen accipiebant. Superior exercitus
legatum Hordeonium Flaccum spernebat, senecta ac debi-

---

5. *principi* Ma, et *praeminuit*, non *premunt*, si Victorio fides.
15 *domino* pro *dono* Ma. Idem 23. *vergenius*, et 26. *vergenio*, et c. 9. *verginium*.

(a C. 69.) litate pedum invalidum, sine constantia, sine auctoritate, ne quieto quidem milite regimen: adeo furentes infirmitate retinentis ultro accendebantur. Inferioris Germaniae legiones diutius sine consulari fuere, donec missu Galbae Aulus Vitellius aderat, censoris Vitellii ac ter consulis filius: id satis videbatur. In Britannico exercitu nihil irarum: non sane aliae legiones per omnes civilium bellorum motus innocentius egerunt, seu quia procul et Oceano divisae, seu crebris expeditionibus doctae hostem potius odisse. Quies et Illyrico, quanquam excitae a Nerone legiones, dum in Italia cunctantur, Verginium legationibus adissent. Sed longis spatiis discreti exercitus, quod saluberrimum est ad continendam militarem fidem, nec vitiis nec viribus miscebantur. Oriens adhuc immotus. Suriam et quat- 10
tuor legiones obtinebat Licinius Mucianus, vir secundis adversisque iuxta famosus. Insignes amicitias iuvenis ambitiose coluerat; mox attritis opibus, lubrico statu, suspecta etiam Claudii iracundia, in secretum Asiae repositus tam prope ab exsule fuit quam postea a principe. Luxuria industria, comitate adrogantia, malis bonisque artibus mix-

---

17. *atteritis* M^a^. Idem p. 11, 9. omittit *lege*.

18. *in secretum Asiae repositus*] Aliis locis in eadem re *seponere* ac *sepositus* a Tacito scribitur, ut paulo post c. 13. *Mox suspectum in eadem Poppaea in provinciam Lusitaniam specie legationis seposuit.* c. 88. *Sepositus per eos dies Cornelius Dolabella in coloniam Aquinatem.* Annal. IV, 44. *hunc admodum adulescentulum, sororis nepotem, seposuit Augustus in civitatem Massiliensem.* Sed in his locis verbum *seponere* notionem occultandi tenet, ea autem cum in loco, de quibus disputamus, vocibus *in secretum Asiae* expressa sit, formam *repositus* auctor praetulit, qua quies et otium, cui Mucianus post negotia traditus est, significarentur. Acidalium *sepositus* pro *repositus* commendantem non bene refutavit Waltherus.

tus. Nimiae voluptates, cum vacaret: quotiens expedierat, (a. C. 69.) magnae virtutes. Palam laudares: secreta male audiebant. Sed apud subiectos, apud proximos, apud collegas variis illecebris potens, et cui expeditius fuerit tradere imperium quam obtinere. Bellum Iudaicum Flavius Vespasianus (ducem eum Nero delegerat) tribus legionibus administrabat. Nec Vespasiano adversus Galbam votum aut animus: quippe Titum filium ad venerationem cultumque eius miserat, ut suo loco memorabimus. Occulta lege fati et ostentis ac responsis destinatum Vespasiano liberisque eius
11 imperium post fortunam credidimus. Aegyptum copiasque, quibus coerceretur, iam inde a divo Augusto equites Romani obtinent loco regum: ita visum expedire, provinciam aditu difficilem, annonae fecundam, superstitione ac lascivia discordem et mobilem, insciam legum, ignaram magistratuum, domi retinere. Regebat tum Tiberius Alexander, eiusdem nationis. Africa [ac legiones in ea] interfecto

---

14. *annonae fecundam*] Italia cum incolis nimium referta, eiusque ager villis magnificis, immensis hortorum spatiis, lacubus arte exstructis, nemoribus aliisque luxuriae operibus magnam partem occupatus esset, frumentis ex aliis terris ac praecipue ex Aegypto advehendis indigebat, qua de re verissime Tiberius in Annal. III, 54. haec dicit: *At Hercule nemo refert quod Italia externae opis indiget, quod vita populi Romani per incerta maris et tempestatum cotidie volvitur. Ac nisi provinciarum copiae et dominis et servitiis et agris subvenerint, nostrae nos scilicet nemora nostraeque villae tuebuntur.* Lege etiam XII, 43. H. III, 48. Ut igitur commeatus ex Aegypto adportandus nulla seditione ab Italia excluderetur, propterea haec provincia arto imperio tenebatur. Conf. Annal. II, 59.

17. *ac legiones in ea*] Verba haec pro suppositiciis accipio: primum enim una tantummodo legione Africam cohibitam esse ex A. IV, 5. et H. IV, 48. liquet; tum quod subsequentibus ver-

(a C. 69.) Clodio Macro contenta qualicunque principe post experimentum domini minoris. Duae Mauritaniae Raetia Noricum Thracia et quae aliae procuratoribus cohibentur, ut cuique exercitui vicinae, ita in favorem aut odium contactu valentiorum agebantur. Inermes provinciae atque ipsa in primis Italia, cuicunque servitio exposita, in pretium belli cessurae erant. Hic fuit rerum Romanarum status, cum Servius Galba iterum Titus Vinius consules inchoavere annum sibi ultimum, rei publicae prope supremum.

12 Paucis post calendas Ianuarias diebus Pompeii Propinqui procuratoris e Belgica litterae afferuntur, superioris Germaniae legiones rupta sacramenti reverentia imperatorem alium flagitare, et senatui ac populo Romano arbitrium eligendi permittere, quo seditio mollius acciperetur. Maturavit ea res consilium Galbae iam pridem de adoptione secum et cum proximis agitantis. Non sane crebrior tota civitate sermo per illos menses fuerat, primum licentia ac libidine talia loquendi, dein fessa iam aetate Galbae. Paucis iudicium aut rei publicae amor: multi stulta spe, prout quis amicus vel cliens, hunc vel illum ambitiosis rumoribus destinabant, etiam in Titi Vinii

---

bis *contenta qualicunque principe post experimentum domini minoris* enarratur, id non nisi de provincialibus apte dici potest: illi enim crudelitatem Clodii Macri senserant, milites crudelitatis eius instrumenta non item; denique structura verborum retento additamento impedita est. Qui haec interposuit respexit capitis 10. initium et 11. *Aegyptum copiasque quibus coerceretur.*

21. *militis tulta* M¹: *multi stulta* Waltherus.

22. *ambitiosis* Lipsius et A: *ambitionis* M¹ cum ceteris. — *ambitiosi rumores* sunt, quibus qui eos spargebant gratiam amicorum vel patronorum, quos ad summum fastigium destinarent, sibi quaererent. Illi igitur cum nullo iudicio vel indignissimos

odium, qui in dies quanto potentior, eodem actu invisior erat. (a C. 69.) Quippe hiantes in magna fortuna amicorum cupiditates ipsa Galbae facilitas intendebat, cum apud infirmum et credulum minore metu et maiore praemio peccaretur.

13 Potentia principatus divisa in Titum Vinium consulem et Cornelium Laconem praetorii praefectum. Nec minor gratia Icelo Galbae liberto, quem anulis donatum equestri nomine Marcianum vocitabant. Hi discordes, et rebus minoribus sibi quisque tendentes, circa consilium eligendi successoris in duas factiones scindebantur. Vinius pro Marco Othone: Laco atque Icelus consensu non tam unum aliquem fovebant quam alium. Neque erat Galbae ignota Othonis ac Titi Vinii amicitia; et rumoribus nihil silentio transmittentium, quia Vinio vidua filia, caelebs Otho, gener ac socer destinabantur. Credo et rei publicae curam subisse, frustra a Nerone translatae, si apud Othonem relinqueretur. Namque Otho pueritiam incuriose, adulescentiam petulanter egerat, gratus Neroni aemulatione luxus. Eoque iam Poppaeam Sabinam, principale scortum, ut apud conscium libidinum deposuerat, donec Octaviam uxorem amoliretur. Mox suspectum in eadem Poppaea in provinciam Lusitaniam specie legationis seposuit. Otho comiter administrata provincia primus in partes transgressus, nec segnis et, donec bellum fuit, inter praesentes splendidissimus, spem adoptionis statim conceptam acrius in dies rapiebat, faventibus plerisque militum, prona in eum aula

14 Neronis ut similem. Sed Galba post nuntios Germanicae seditionis, quanquam nihil adhuc de Vitellio certum, an-

---

homines adoptandos designarent, *stultam spem* suam satis declarabant.

5. *et* deest Ms.

25. *in diem* Ms, et p. 14, 4. *ducenio.*

(a C. 69.) xius, quonam exercituum vis erumperet, ne urbano quidem militi confisus, quod remedium unicum rebatur, comitia imperii transigit; adhibitoque super Vinium ac Laconem Mario Celso consule designato ac Ducennio Gemino praefecto urbis, pauca praefatus de sua senectute, Pisonem Licinianum accersi iubet, seu propria electione sive, ut quidam crediderunt, Lacone instante, cui apud Rubellium Plautum exercita cum Pisone amicitia: sed callide ut ignotum fovebat, et prospera de Pisone fama consilio eius fidem addiderat. Piso Marco Crasso et Scribonia genitus, nobilis utrinque, vultu habituque moris antiqui, et aestimatione recta severus, deterius interpretantibus tristior habebatur. Ea pars morum eius quo suspectior sollicitis, adoptanti placebat. Igitur Galba adprehensa Pisonis manu 15 in hunc modum locutus fertur. „Si te privatus lege cu-

---

6. *accersi* Muretus: libri *accersiri*, vulgo *arcessi.*

15. *privatus lege curiata apud pontifices*] Antiquo tempore si quis in aliam familiam vel gentem transiret, id lege a *curiis* accipienda sanciebatur, eaque lex *curiata* appellata est vel *populi rogatio.* Sed cum dignitas et munera curiarum post legem Maeniam latam (ab u. 468.) paulatim exolescerent, pontifices earum in adoptandis liberis munia exsequebantur, quorum adoptionis cuiusdam adprobatio etiam tum *lex curiata* appellata est. Cf. Gellius V, 19. *Arrogantur ii, qui, cum sui iuris sunt* (Piso talis erat, non filius familias), *in alienam sese potestatem tradunt, eiusque rei ipsi auctores fiunt. Sed arrogationes non temere nec inexplorate committuntur: nam comitia arbitris pontificibus praebentur, quae c u r i a t a appellantur.* Princeps Galba pontifex maximus erat, itaque solus arrogare Pisonem imperiique comitia transigere poterat. Contra Augustus tanquam privatus nepotem Agrippam privignumque Tiberium adoptavit in foro *lege curiata*, h. e. auctoribus pontificibus. Conf. Sueton. Octav. 65. — Paulo post *nunc Pompei M*ᵃ cum aliis: *Cn. Pompeii* Freinshemius.

riata apud pontifices, ut moris est, adoptarem, et mihi egregium erat Gnaei Pompeii et Marci Crassi subolem in penates meos adsciscere, et tibi insigne Sulpiciae ac Lutatiae decora nobilitati tuae adiecisse. Nunc me deorum hominumque consensu ad imperium vocatum praeclara indoles tua et amor patriae impulit, ut principatum, de quo maiores nostri armis certabant, bello adeptus quiescenti offeram, exemplo divi Augusti, qui sororis filium Marcellum, dein generum Agrippam, mox nepotes suos, postremo Tiberium Neronem privignum in proximo sibi fastigio collocavit. Sed Augustus in domo successorem quaesivit, ego in re publica, non quia propinquos aut socios belli non habeam: sed neque ipse imperium ambitione accepi, et iudicii mei documentum sint non meae tantum necessitudines, quas tibi postposui, sed et tuae. Est tibi frater pari nobilitate, natu maior, dignus hac fortuna, nisi tu potior esses. Ea aetas tua, quae cupiditates adulescentiae iam effugerit; ea vita, in qua nihil praeteritum excusandum habeas. Fortunam adhuc tantum adversam tulisti: secundae res acrioribus stimulis animos explorant, quia miseriae tolerantur, felicitate corrumpimur. Fidem libertatem amicitiam, praecipua humani animi bona, tu quidem eadem constantia retinebis, sed alii per obsequium imminuent. Irrumpet adulatio blanditiae, pessimum veri affectus venenum, sua cuique utilitas. Et iam ego ac tu simplicissime inter nos hodie loquimur: ceteri libentius cum fortuna nostra quam nobiscum. Nam suadere principi quod oporteat, multi laboris: assentatio erga quemcunque principem sine affectu peragitur.
16 Si immensum imperii corpus stare ac librari sine rectore posset, dignus eram a quo

(a C. 69)

---

14. *sint* V: *sit* M^a cum ceteris. Mox 15. M^a *et* pro *est*.

(a C. 69.) res publica inciperet: nunc eo necessitatis iam pridem ventum est, ut nec mea senectus conferre plus populo Romano posset quam bonum successorem, nec tua plus iuventa quam bonum principem. Sub Tiberio et Gaio et Claudio unius familiae quasi hereditas fuimus: loco libertatis erit quod eligi coepimus. Et finita Iuliorum Claudiorumque domo optimum quemque adoptio inveniet. Nam generari et nasci a principibus fortuitum, nec ultra aestimatur: adoptandi iudicium integrum; et si velis eligere, consensu monstratur. Sit ante oculos Nero, quem longa Caesarum serie tumentem non Vindex cum inermi provincia aut ego cum una legione, sed sua immanitas, sua luxuria cervicibus publicis depulerunt; neque erat adhuc damnati principis exemplum. Nos bello et ab aestimantibus adsciti cum invidia, quamvis egregii, erimus. Ne tamen territus fueris, si duae legiones in hoc concussi orbis motu nondum quiescunt. Ne ipse quidem ad securas res accessi; et audita adoptione desinam videri senex, quod nunc mihi unum obiicitur. Nero a pessimo quoque semper desiderabitur: mihi ac tibi providendum est, ne etiam a bonis desideretur. Monere diutius neque temporis huius, et impletum est omne consilium, si te bene elegi. Utilissimus idem ac brevissimus bonarum malarumque rerum delectus est cogitare, quid aut volueris sub alio principe aut nolueris. Neque enim hic, ut gentibus quae regnantur, certa dominorum domus et ceteri servi: sed imperaturus es hominibus, qui nec totam servitutem pati possunt nec totam libertatem.“ Et Galba quidem haec ac talia, tanquam principem faceret, ceteri tanquam cum facto loquebantur.

17 Pisonem ferunt statim intuentibus, et mox coniectis in eum omnium oculis, nullum turbati aut

13. *depulereunt* M^{a}, et 23. *utilissimus bonorum idem ac br. b.*

exsultantis animi motum prodidisse. Sermo erga patrem (a C. 69) imperatoremque reverens, de se moderatus; nihil in voltu habituque mutatum, quasi imperare posset magis quam vellet. Consultatum inde, pro rostris an in senatu an in castris adoptio nuncuparetur. Iri in castra placuit: honorificum id militibus fore, quorum favorem ut largitione et ambitu male acquiri, ita per bonas artes haud spernendum. Circumsteterat interim palatium publica exspectatio, magni secreti impatiens; et male coercitam famam supprimentes augebant.

18 Quartum idus Ianuarias, foedum imbribus diem, tonitrua et fulgura et caelestes minae ultra solitum turbaverant. Observatum id antiquitus comitiis dirimendis non terruit Galbam, quo minus in castra pergeret, contemptorem talium ut fortuitorum, seu quae fato manent, quamvis significata, non vitantur. Apud frequentem militum concionem imperatoria brevitate adoptari a se Pisonem more divi Augusti et exemplo militari, quo vir virum legeret, pronuntiat. Ac ne dissimulata seditio in maius crederetur, ultro asseverat quartam et duoetvicesimam legiones, paucis seditionis auctoribus, non ultra

19. *duoetvicesimam*] *duodevicensimam* M[a] et plerique. — Ego cum Imm. Bekkero aliisque huic loco legionem duoetvicesimam vindico quamvis invito M[a], propterea quod idem liber infra c. 55. 56. II, 100. III, 22. IV, 24. 37. eandem hanc legionem *duoetvicesimam* totiens constanter nominat, quodque statui utique nequit et *duodevicesimam* et *duoetvicesimam* legiones pro ripa Rheni compositas fuisse. Omnem enim Germaniam cisrhenanam inde ab Augusto octo legiones cohibebant (conf. A. IV, 5.); quarum hoc tempore quattuor in Germania inferiore agebant, *prima* et *quinta* et *quinta decuma* ac *sexta decuma*. Vide H. I, 55. Eodem loco superioris exercitus legiones nominantur *quarta* ac *duoetvicesima*, relicuamque eiusdem exercitus legionem fuisse *unetvicesimam* ex H. I, 61. edocemur. Hac enim aetate septem legiones Rhenum iuxta in hibernis locatae erant, cum

(a C. 69.) verba ac voces errasse, et brevi in officio fore. Nec ullum orationi aut lenocinium addit aut pretium. Tribuni tamen centurionesque et proximi militum grata auditu respondent: per ceteros maestitia ac silentium, tanquam usurpatam etiam in pace donativi necessitatem bello perdidissent. Constat potuisse conciliari animos quantulacunque parci senis liberalitate: nocuit antiquus rigor et nimia severitas, cui iam pares non sumus. Inde apud senatum non comp- 19
tior Galbae, non longior quam apud militem sermo: Pisonis comis oratio. Et patrum favor aderat: multi voluntate effusius; qui noluerant, medie, ac plurimi obvio obsequio, privatas spes agitantes sine publica cura. Nec aliud sequenti quatriduo, quod medium inter adoptionem et caedem fuit, dictum a Pisone in publico factumve. Crebrioribus in dies Germanicae defectionis nuntiis, et facili civitate ad accipienda credendaque omnia nova, cum tristia sunt, censuerant patres mittendos ad Germanicum exercitum legatos. Agitatum secreto, num et Piso proficisceretur, maiore praetextu, illi auctoritatem senatus, hic dignationem Caesaris laturus. Placebat et Laconem praetorii praefectum simul mitti: is consilio intercessit. Legati quoque (nam senatus electionem Galbae permiserat) foeda inconstantia nominati excusati substituti, ambitu remanendi aut eundi, ut quemque metus vel spes impulerat.
Proxima pecuniae cura; et cuncta scrutantibus iustissimum 20
visum est inde repeti ubi inopiae causa erat. Bis et vicies

---

quartam decumam, Augusti Tiberiique aevo ad ripam Rheni agentem (cf. A. I, 70.), Claudius in Britanniam transmisisset. Vide A. XIV, 34. H. II, 11. Legio *duodevicesima* neque Tiberio neque Galba imperante in Germania fuit.

3. *audito* Ma, et 14. *crebrioribus in die.*

21. *is*] *his* Ma, ut *hisque* c. 28.

milies sestertium donationibus Nero effuderat. Appellari (a C. 69.) singulos iussit, decuma parte liberalitatis apud quemque eorum relicta. At illis vix decumae super portiones erant, isdem erga aliena sumptibus quibus sua prodegerant, cum rapacissimo cuique ac perditissimo non agri aut fenus, sed sola instrumenta vitiorum manerent. Exactioni triginta equites Romani praepositi, novum officii genus et ambitu ac numero onerosum. Ubique hasta et sector, et inquieta urbs auctionibus. Ac tamen grande gaudium, quod tam pauperes forent quibus donasset Nero quam quibus abstulisset. Exauctorati per eos dies tribuni, e praetorio Antonius Taurus et Antonius Naso, ex urbanis cohortibus Aemilius Pacensis, e vigiliis Iulius Fronto. Nec remedium in ceteros fuit, sed metus initium, tanquam per artem et formidinem singuli pellerentur omnibus suspectis.

21 Interea Othonem, cui compositis rebus nulla spes, omne in turbido consilium, multa simul exstimulabant, luxuria etiam principi onerosa, inopia vix privato toleranda, in Galbam ira, in Pisonem invidia. Fingebat et metum, quo magis concupisceret. Praegravem se Neroni fuisse, nec Lusitaniam rursus et alterius exsilii honorem exspectandum. Suspectum semper invisumque dominantibus qui proximus destinaretur. Nocuisse id sibi apud senem principem; magis nociturum apud iuvenem ingenio trucem et longo exsilio efferatum. Occidi Othonem posse. Proinde agendum audendumque, dum Galbae auctoritas fluxa, Pisonis nondum coaluisset. Opportunos magnis conatibus transitus rerum; nec cunctatione opus, ubi perniciosior sit quies quam temeritas. Mortem omnibus ex natura aequalem, oblivione apud posteros vel gloria distingui. Ac si

1. *milies*] codices *mile*; correxit Lipsius. 3. *illi* Ma

9. *actionibus* Ma teste Furia. Mox B G *ac tamen*, ubi alii (Ma ?) *attamen*.

(a C. 69.) nocentem innocentemque idem exitus maneat, acrioris viri
esse merito perire. Non erat Othonis mollis et corpori 22
similis animus. Et intimi libertorum servorumque, corruptius quam in privata domo habiti, aulam Neronis et luxus, adulteria matrimonia ceterasque regnorum libidines avido talium, si auderet, ut sua ostentantes, quiescenti ut aliena exprobrabant, urgentibus etiam mathematicis, dum novos motus et clarum Othoni annum observatione siderum affirmant, genus hominum potentibus infidum, sperantibus fallax, quod in civitate nostra et vetabitur semper et retinebitur. Multos secreta Poppaeae mathematicos, pessimum principalis matrimonii instrumentum, habuerant; e quibus Ptolemaeus Othoni in Hispania comes, cum superfuturum eum Neroni promisisset, postquam ex eventu fides, coniectura iam et rumore senium Galbae et iuventam Othonis computantium persuaserat fore, ut in imperium adscisceretur. Sed Otho tanquam peritia et monitu fatorum praedicta accipiebat, cupidine ingenii humani
libentius obscura credendi. Nec deerat Ptolemaeus, iam 23
et sceleris instinctor, ad quod facillime ab eiusmodi voto transitur. Sed sceleris cogitatio incertum an repens: studia militum iam pridem spe successionis aut paratu facinoris affectaverat, in itinere in agmine in stationibus vetustissimum quemque militum nomine vocans, ac memoria Neroniani comitatus contubernales appellando; alios agnoscere, quosdam requirere, et pecunia aut gratia iuvare, inserendo saepius querelas et ambiguos de Galba sermones, quaeque alia turbamenta volgi. Labores itinerum,

---

5. *adulteria* et *matrimonia* sunt adulteria cum matribus familiarum pro lubitu committenda. *libidines* accipe significatione concreta pro instrumentis complendae libidinis, *Gegenstaende der Wollust.*

19. *credendi* Pichena: codices *credi.*

inopia commeatuum, duritia imperii atrocius accipieban- (a C. 69.)
tur, cum Campaniae lacus et Achaiae urbes classibus adire
soliti Pyrenaeum et Alpes et immensa viarum spatia aegre
24 sub armis eniterentur. Flagrantibus iam militum animis
velut faces addiderat Maevius Pudens, e proximis Tigel-
lini. Is mobilissimum quemque ingenio aut pecuniae indi-
gum et in novas cupiditates praecipitem adliciendo, eo pau-
latim progressus est ut per speciem convivii, quotiens Galba
apud Othonem epularetur, cohorti excubias agenti viritim
centenos nummos divideret; quam velut publicam largitio-
nem Otho secretioribus apud singulos praemiis intendebat,
adeo animosus corruptor ut Cocceio Proculo speculatori,
de parte finium cum vicino ambigenti, universum vicini
agrum sua pecunia emptum dono dederit, per socordiam
25 praefecti, quem nota pariter et occulta fallebant. Sed tum
e libertis Onomastum futuro sceleri praefecit, a quo Bar-
bium Proculum tesserarium speculatorum et Veturium op-
tionem eorundem perductos, postquam vario sermone cal-
lidos audacesque cognovit, pretio et promissis onerat, data
pecunia ad pertentandos plurium animos. Suscepere duo
manipulares imperium populi Romani transferendum, et
transtulerunt. In conscientiam facinoris pauci adsciti.
Suspensos ceterorum animos diversis artibus stimulant,
primores militum per beneficia Nymphidii ut suspectos,
volgus et ceteros ira et desperatione dilati totiens dona-
tivi. Erant quos memoria Neronis ac desiderium prioris
licentiae accenderet. In commune omnes metu mutandae
26 militiae terrebantur. Infecit ea tabes legionum quoque et
auxiliorum motas iam mentes, postquam volgatum erat
labare Germanici exercitus fidem. Adeoque parata apud
malos seditio, etiam apud integros dissimulatio fuit, ut

27. *commune* Rhenanus: *communi* codices. Dein 28. *militi etrebantur* M[a].

(a C. 69.) postero iduum redeuntem a cena Othonem rapturi fuerint, ni incerta noctis et tota urbe sparsa militum castra nec facilem inter temulentos consensum timuissent, non rei publicae cura, quam foedare principis sui sanguine sobrii parabant, sed ne per tenebras, ut quisque Pannonici vel Germanici exercitus militibus oblatus esset, ignorantibus plerisque, pro Othone destinaretur. Multa erumpentis seditionis indicia per conscios oppressa: quaedam apud Galbae aures praefectus Laco elusit, ignarus militarium animorum, consiliique quamvis egregii, quod non ipse afferret, inimicus, et adversus peritos pervicax. Octavo de- 27
cimo calendas Februarias sacrificanti pro aede Apollinis Galbae haruspex Umbricius tristia exta et instantes insidias ac domesticum hostem praedicit, audiente Othone (nam proximus adstiterat) idque ut laetum e contrario et suis cogitationibus prosperum interpretante. Nec multo post libertus Onomastus nuntiat exspectari eum ab architecto et redemptoribus; quae significatio coeuntium iam militum et paratae coniurationis convenerat. Otho, causam digressus requirentibus, cum emi sibi praedia vetustate suspecta eoque prius exploranda finxisset, innixus liberto per Tiberianam domum in Velabrum, inde ad miliarium aureum sub aedem Saturni pergit. Ibi tres et viginti speculatores consalutatum imperatorem, ac paucitate salutantium trepi-

---

1. *postero iduum*] *postero iduum dierum* Ma et BV, *p. iduum die* A G. — *dierum* ex *iduum* (sive *diuum*) per *διττογραφίαν* natum esse certum videtur: id autem cum sententiam structuramque verborum aperte turbaret, ei incommodo correctores codicum interpolatorum mederi se posse putabant *die* pro *dierum* scribentes. Sed quod illi ex verbis corruptis facili opera procuderunt, *postero iduum die*, id pugnat cum usu sermonis Latini: nam *postero iduum* ut *tertio iduum* Latine dicitur, sed *postero iduum die* apud scriptores Latinos haud invenitur.

dum, et sellae festinanter impositum strictis mucronibus (a C. 69) rapiunt. Totidem ferme milites in itinere adgregantur, alii conscientia, plerique miraculo, pars clamore et gaudio,
28 pars silentio, animum ex eventu sumpturi. Stationem in castris agebat Iulius Martialis tribunus. Is magnitudine subiti sceleris, an corrupta latius castra et, si contra tenderet, exitium metuens, praebuit plerisque suspicionem conscientiae. Anteposuere ceteri quoque tribuni centurionesque praesentia dubiis et honestis. Isque habitus animorum fuit, ut pessimum facinus auderent pauci, plures vellent, omnes paterentur.

29 Ignarus interim Galba et sacris inteptus fatigabat alieni iam imperii deos, cum affertur rumor rapi in castra incertum quem senatorem, mox Othonem esse qui raperetur; simul ex tota urbe, ut quisque obvius fuerat alii formidine augentes, quidam minora vero, ne tum quidem obliti

---

3. *gaudio* Pichena post alios: *gladiis* libri.

13. *incertumque senatorem* Ma.

15. *formidine* Ma: *formidinem* ceteri. — Specimen breviloquentiae Tacitinae. Sententia et plena enuntiati forma haec est, *alii formidine rem acceptam augentes, quidam minora vero afferentes*: nam hoc *afferentes* ex antecedente *augentes* a lectore cogitatione suppletur. Quod offerunt libri interpolati, *formidinem*, id. sententiam corrumpit: significat enim Galbam Pisonemque formidine correptos fuisse, simulque miram orationis partium oppositionem efficit, alios formidinem auxisse, alios minora vero attulisse. Waltherus quidem *formidinem* hoc loco idem esse ac *res formidolosas* dicit, sed ea nominis significatio nusquam invenitur: immo formido est metus, quem quis sive ipse habet sive aliis incutit. Statum metuendum si indicare vult Tacitus, non *formidinem* sed *metum* vel *terrorem* ponit. Conf. A. I, 40. II, 6. 72 XI, 2. XIV, 43. XV, 45. H. I, 86. Corruptae in peius lectionis causa in aperto est: quippe librarius vel semidoctus corrector verbum *augere* quartum casum sibi iunctum requirere opinabatur.

(a C. 69.) adulationis. Igitur consultantibus placuit pertentari animum cohortis quae in palatio stationem agebat, nec per ipsum Galbam, cuius integra auctoritas maioribus remediis servabatur. Piso pro gradibus domus vocatos in hunc modum adlocutus est. „Sextus dies agitur, commilitones, ex quo ignarus futuri, et sive optandum hoc nomen sive timendum erat, Caesar adscitus sum; quo domus nostrae aut rei publicae fato, in vestra manu positum est, non quia meo nomine tristiorem casum paveam, ut qui adversas res expertus cum maxime discam ne secundas quidem minus discriminis habere: patris et senatus et ipsius imperii vicem doleo, si nobis aut perire hodie necesse est aut, quod aeque apud bonos miserum est, occidere. Solatium proximi motus habebamus incruentam urbem et res sine discordia translatas. Provisum adoptione videbatur, ut ne post Galbam quidem bello locus esset. Nihil adro- 30
gabo mihi nobilitatis aut modestiae. Neque enim relatu virtutum in comparatione Othonis opus est. Vitia, quibus solis gloriatur, evertere imperium, etiam cum amicum imperatoris ageret. Habitune et incessu an illo muliebri

---

8. *fato* Puteolanus: codices *fatum*. — Idem rursus scripturae corruptae fons, quem modo agnovimus: scilicet librarii, subiectum quod vocant verbo *positum est* conveniens desiderantes, idque in *fato* latere opinantes, temere *fatum* scripsere. Est enim haec largissima corruptionum materies, cum librarii de tota sententia securi nomen ad proximum quodque verbum trahentes casus pro sua doctrina immutant. Ita paulo ante (ut pro sexcentis exemplis tria contermina afferam) pro *formidine* posuere *formidinem*, quia sequitur *augentes*, hic *fatum* pro *fato*, quia sequitur *positum est*, ac non multo post c. 30. *speciem* pro *specie*, quia sequitur *imponit*. Waltherus inutili coniectura ad hunc locum exprompta (*quod* pro *quo*) multisque verbis effusis hilum non profecit. — Paulo post *discam* Freinshemius: codices *dicam*.

ornatu mereretur imperium? falluntur quibus luxuria specie (a C. 69) liberalitatis imponit. Perdere iste sciet, donare nesciet. Stupra nunc et commissationes et feminarum coetus volvit animo: haec principatus praemia putat, quorum libido ac voluptas penes ipsum sit, rubor ac dedecus penes omnes. Nemo enim unquam imperium flagitio quaesitum bonis artibus exercuit. Galbam consensus generis humani, me Galba consentientibus vobis Caesarem dixit. Si res publica et senatus et populus vana nomina sunt, vestra, commilitones, interest, ne imperatorem pessimi faciant. Legionum seditio adversum duces suos audita est aliquando: vestra fides famaque illaesa ad hunc diem mansit. Et Nero quoque vos destituit, non vos Neronem. Minus triginta transfugae et desertores, quos centurionem aut tribunum sibi eligentes nemo ferret, imperium assignabunt? admittitis exemplum? et quiescendo commune crimen facitis? transcendet haec licentia in provincias; et ad nos scelerum exitus, bellorum ad vos pertinebunt. Nec est plus quod pro caede principis quam quod innocentibus datur, sed perinde a nobis donativom ob fidem quam ab aliis pro
31 facinore accipietis.“ Dilapsis speculatoribus, cetera cohors non aspernata concionantem, ut turbidis rebus evenit, forte magis et nullo adhuc consilio parat signa quam, quod postea creditum est, insidiis et simulatione. Missus et Celsus Marius ad electos Illyrici exercitus Vipsania in porticu

---

1. *specie* Rhenanus: codices *speciem*. Dein 3. *comessationes* M^a^.

9. *vana* CG: *vacua* M^a^ cum aliis. Mox 11. *adversus* M^a^.

20. *perinde* lib Harlesianus: *proinde* ceteri. Tum *donativo*, (h. c. *donativō*) B M^a^: *donativum* edd. ante Bekkerum.

22. *eventior te magis* M^a^; vere correxit Pichena. Praeterea M^a^ 23. *nonnullo* et *par signas*. An fuit *non ullo adhuc c.*?

(a C. 69.) tendentes. Praeceptum Amulio Sereno et Domitio Sabino primipilaribus, ut Germanicos milites e Libertatis atrio accerserent. Legioni classicae diffidebat, infestae ob caedem commilitonum, quos primo statim introitu trucidaverat Galba. Pergunt etiam in castra praetorianorum tribuni Cetrius Severus, Subrius Dexter, Pompeius Longinus, si incipiens adhuc et necdum adulta seditio melioribus consiliis flecteretur. Tribunorum Subrium et Cetrium adorti milites minis, Longinum manibus coercent exarmantque, quia non ordine militiae, sed e Galbae amicis, fidus principi suo et desciscentibus suspectior erat. Legio classica nihil cunctata praetorianis adiungitur. Illyrici exercitus electi Celsum ingestis pilis proturbant. Germanica vexilla diu nutavere, invalidis adhuc corporibus et placatis animis, quod eos a Nerone Alexandriam praemissos atque inde rursus longa navigatione aegros impensiore cura Galba refovebat. Universa iam plebs palatium implebat, 32
mixtis servitiis, et dissono clamore caedem Othonis et coniuratorum exitium poscentium, ut si in circo ac theatro ludicrum aliquod postularent: neque illis iudicium aut veritas, quippe eodem die diversa pari certamine postulaturis, sed tradito more quemcunque principem adulandi licentia acclamationum et studiis inanibus. Interim Galbam duae sententiae distinebant. Titus Vinius manendum intra domum, opponenda servitia, firmandos aditus, non eundum ad iratos censebat. Daret malorum paenitentiae, daret bonorum consensui spatium. Scelera impetu, bona consilia mora valescere. Denique eundi ultro, si ratio sit, eandem mox facultatem, regressus, si paeniteat, in aliena potestate. Festinandum ceteris videbatur, antequam cre- 33

1. *Amuelio* M^a.

9. *Longinus* M^a, et 13. *festium* pro *Celsum*, et *incestis.*

19. *exitium* Acidalius: libri *exilium.* Item *exilio* M^a c. 45. extr.

sceret invalida adhuc coniuratio paucorum. Trepidaturum etiam Othonem, qui furtim digressus, ad ignaros illatos, (a C. 69)
statione nunc et segnitia terentium tempus imitari prion discat. Non exspectandum, ut compositis castris n invadat et prospectante Galba Capitolium adeat, dum gregius imperator cum fortibus amicis ianua ac limine tenus domum cludit, obsidionem nimirum toleraturus. Et praeclarum in servis auxilium, si consensus tantae multitudinis et, quae plurimum valet, prima indignatio elanguescat. Proinde intuta quae indecora. Vel si cadere necesse sit, occurrendum discrimini: id Othoni invidiosius et ipsis honestum. Repugnantem huic sententiae Vinium Laco minaciter invasit, stimulante Icelo privati odii pertinacia in publicum exitium. Nec diutius Galba cunctatus peciosiora suadentibus accessit. Praemissus tamen in castra ut iuvenis magno nomine, recenti favore, et infensus Vinio, seu quia erat, seu quia irati ita volebant, et facile odio creditur. Vixdum egresso Pisone occisum in castris Othonem vagus primum et incertus rumor: mox, ut in magnis mendaciis, interfuisse se quidam et vidisse affirmabant, credula fama inter gaudentes et incuriosos. Multi arbitrabantur compositum auctumque rumorem mixtis iam Othonianis, qui ad evocandum Galbam laeta falso volga-
35 verant. Tum vero non populus tantum et imperita plebs in plausus et immodica studia, sed equitum plerique ac senatorum, posito metu incauti, refractis palatii foribus ruere intus ac se Galbae ostentare, praereptam sibi ultionem querentes, ignavissimus quisque et, ut res docuit, in periculo non ausurus, nimii verbis, linguae feroces;

---

9. *indignatione languescat* Ma; correxit I. Gronovius. Paulo ante *obsidione* Ma, (hoc est *obsidionē*), et *toleraturos*.

21. *multa* Ma.

(a C. 69.) nemo scire et omnes affirmare, donec inopia veri et consensu errantium victus sumpto thorace Galba, irruenti turbae neque aetate neque corpore sistens, sella levaretur. Obvius in palatio Iulius Atticus speculator, cruentum gladium ostentans, occisum a se Othonem exclamavit; et Galba „commilito" inquit, „quis iussit?" insigni animo ad coercendam militarem licentiam, minantibus intrepidus, adversus blandientes incorruptus.

Haud dubiae iam in castris omnium mentes, tan- 36 tusque ardor, ut non contenti agmine et corporibus in suggestu, in quo paulo ante aurea Galbae statua fuerat, medium inter signa Othonem vexillis circumdarent. Nec tribunis aut centurionibus adeundi locus: gregarius miles caveri insuper praepositos iubebat. Strepere cuncta clamoribus et tumultu et exhortatione mutua, non tanquam in populo ac plebe, variis segni adulatione vocibus, sed ut quemque affluentium militum aspexerant, prensare manibus, complecti armis, collocare iuxta, praeire sacramentum, modo imperatorem militibus modo milites imperatori commendare. Nec deerat Otho, protendens manus adorare volgus, iacere oscula, et omnia serviliter pro dominatione. Postquam universa classicorum legio sacramentum eius accepit, fidens viribus, et quos adhuc singulos exstimulaverat, accendendos in commune ratus, pro vallo castrorum ita coepit. „Quis ad vos processerim, 37

---

3. *sistens*] Tacitus pro sua consuetudine etiam hoc loco abstinet a verbo composito (*resistens*), ob multum priorum scriptorum usum quasi minus dignitatis ferente, ac praefert simplicem formam nova hac significatione instructam. Idem *sedere* pro *praesidere*, *quaerere* pro *acquirere*, *situs* pro *positus*, *petere* pro *appetere*, ut omittam alia, admisit. Cf. A. XI, 11. XII, 36. II, 7. H. I, 37.

17. *prensare* B: *pressare* A C M[a].

commilitones, dicere non possum, quia nec privatum me (a C. 69.) vocare sustineo princeps a vobis nominatus, nec principem alio imperante. Vestrum quoque nomen in incerto erit, donec dubitabitur, imperatorem populi Romani in castris an hostem habeatis. Auditisne, ut poena mea et supplicium vestrum simul postulentur? adeo manifestum est neque perire nos neque salvos esse nisi una posse; et cuius lenitatis est Galba, iam fortasse promisit, ut qui nullo exposcente tot milia innocentissimorum militum trucidaverit. Horror animum subit, quotiens recordor feralem introitum et hanc solam Galbae victoriam, cum in oculis urbis decumari deditos iuberet, quos deprecantes in fidem acceperat. His auspiciis urbem ingressus, quam gloriam ad principatum attulit nisi occisi Obultronii Sabini et Cornelii Marcelli in Hispania, Betui Chilonis in Gallia, Fonteii Capitonis in Germania, Clodii Macri in Africa, Cingonii in via, Turpiliani in urbe, Nymphidii in castris? quae usquam provincia, quae castra sunt nisi cruenta et maculata, aut ut ipse praedicat, emendata et correcta? nam quae alii scelera, hic remedia vocat, dum falsis nominibus severitatem pro saevitia, parcimoniam pro avaritia, supplicia et contumelias vestras disciplinam appellat. Septem a Neronis fine menses sunt, et iam plus rapuit Icelus quam quod Polycliti et Vatinii et Aegialii petiverunt. Mi-

14. *obultroniis albini* Ma; correxit Lipsius ex A. XIII, 28.

18. *castra*] *in castris* Ma.

24. *Vatinii et Aegialii petiverunt*] *vatini et aegialii perierunt* Ma: vulgo *paraverunt*, ut est in G. — Ego reposui quod et sententiae convenit et ad optimi libri vestigia proxime accedit. *petere* pro *appetere* et multi dixere, et Tacitus verba simplicia praeferre solet. Quod Aegialius libertus aliunde haud notus est mirum videri non potest: nam ingentem horum hominum multitudinem aula Neroniana aluit, sed paucorum nomina nobis tradita sunt.

(a C. 69.) nore avaritia ac licentia grassatus esset Titus Vinius, si ipse imperasset: nunc et subiectos nos habuit tanquam suos, et viles ut alienos. Una illa domus sufficit donativo, quod vobis nunquam datur et cotidie exprobratur. Ac ne 38 qua saltem in successore Galbae spes esset, accersit ab exsilio quem tristitia et avaritia sui simillimum iudicabat. Vidistis, commilitones, notabili tempestate etiam deos infaustam adoptionem aversantes. Idem senatus, idem populi Romani animus est. Vestra virtus exspectatur, apud quos omne honestis consiliis robur, et sine quibus quamvis egregia invalida sunt. Non ad bellum vos nec ad periculum voco: omnium militum arma nobiscum sunt. Nec una cohors togata defendit nunc Galbam, sed detinet. Cum vos aspexerit, cum signum meum acceperit, hoc solum erit certamen, quis mihi plurimum imputet. Nullus cunctationi locus est in eo consilio, quod non potest laudari nisi peractum.“ Aperire deinde armamentarium iussit. Rapta statim arma, sine more et ordine militiae, ut praetorianus aut legionarius insignibus suis distingueretur: miscentur auxiliaribus galeis scutisque; nullo tribunorum centurionumve adhortante, sibi quisque dux et instigator,

---

10. *quod oms* Ms, et 16. *cunctationis.*

18. *ut praetorianus — distingueretur*] negandi vis, quae inest praepositioni *sine* pertinet etiam ad verba *ut — distingueretur.* Convertas *keine Zucht, keine Dienst-Ordnung, so dass man Praetorianer oder Legionaren nach ihren besonderen Waffen hätte unterscheiden können.* Scilicet legionarii non sua *pila* omnes, neque rursus praetoriani suas *lanceas* omnes, sed plures legionarii lanceas, praetoriani plures pila rapiebant. Haec in armis ad impetum faciendum comparatis perturbatio, alia autem in armis ad corpus tuendum aptis enarratur: quippe legionarii praetorianique galeas scutaque auxiliaribus copiis in armamentario reservata passim arripiebant.

et praecipuum pessimorum incitamentum, quod boni mae- (a C. 69.) rebant.

39 Iam exterritus Piso fremitu crebrescentis seditionis et vocibus in urbem usque resonantibus egressum interim Galbam et foro adpropinquantem assecutus erat, iam Marius Celsus haud laeta rettulerat, cum alii in palatium redire, alii Capitolium petere, plerique rostra occupanda censerent, plures tantum sententiis aliorum contradicerent, utque evenit in consiliis infelicibus, optima viderentur quorum tempus effugerat. Agitasse Laco ignaro Galba de occidendo Tito Vinio dicitur, sive ut poena eius animos militum mulceret, seu conscium Othonis credebat, ad postremum vel odio. Haesitationem attulit tempus ac locus, quia initio caedis orto difficilis modus. Et turbavere consilium trepidi nuntii ac proximorum diffugia, languentibus omnium studiis, qui primo alacres fidem atque animum ostentaverant.

40 Agebatur huc illuc Galba vario turbae fluctuantis impulsu, completis undique basilicis ac templis, lugubri prospectu. Neque populi aut plebis ulla vox, sed attoniti voltus et conversae ad omnia aures. Non tumultus, non quies, quale magni metus et magnae irae silentium est. Othoni tamen armari plebem nuntiabatur. Ire praecipites et occupare pericula iubet. Igitur milites Romani, quasi Vologesen aut Pacorum avito Arsacidarum solio depulsuri ac non imperatorem suum inermem et senem trucidare pergerent, disiecta plebe, proculcato senatu, truces armis, rapidi equis forum irrumpunt. Nec illos Capitolii aspectus et imminentium templorum religio et priores et futuri principes terruere, quo minus facerent scelus cuius ultor est quisquis successit.

41 Viso comminus armatorum agmine, vexillarius comitatae

---

10. *quorum*] *morum* M^a. Mox 13. *postremum* Rhenanus: *posterum* codices; dein 17. *ostentaverint*, et 19. *arospectus* M^a

(a C. 69) Galbam cohortis (Atilium Vergilionem fuisse tradunt) dereptam Galbae imaginem solo afflixit. Eo signo manifesta in Othonem omnium militum studia, desertum fuga populi forum, destricta adversus dubitantes tela. Iuxta Curtii lacum trepidatione ferentium Galba proiectus e sella ac provolutus est. Extremam eius vocem, ut cuique odium aut admiratio fuit, varie prodidere. Alii suppliciter interrogasse, quid mali meruisset; paucos dies exsolvendo donativo deprecatum. Plures obtulisse ultro percussoribus iugulum: agerent ac ferirent, si ita e re publica videretur. Non interfuit occidentium quid diceret. De percussore non satis constat. Quidam Terentium evocatum, alii Lecanium; crebrior fama tradidit Camurium quintae decumae legionis militem impresso gladio iugulum eius hausisse. Ceteri crura brachiaque (nam pectus tegebatur) foede laniavere; pleraque volnera feritate et saevitia trunco iam corpori adiecta. Titum inde Vinium invasere. De 42
quo et ipso ambigitur, consumpseritne vocem eius instans metus, an proclamaverit non esse ab Othone mandatum, ut occideretur. Quod seu finxit formidine seu conscientiam coniurationis confessus est, huc potius eius vita famaque inclinat, ut conscius sceleris fuerit, cuius causa erat. Ante aedem divi Iulii iacuit primo ictu in poplitem, mox

---

1. *Galbae* et *adilium* M[a], et 7. *variae prodere*.

10. *e* omittit M[a].

20. *conscientiam* Acidalius: codices *conscientia*. — Vinium *conscientia coniurationis* confessum esse ab Othone non mandatum, ut occideretur, dici vere nequit, quod haec non est *confessio*, sed sive *proclamatio* sive certe *professio*: sed proclamando *conscientiam* confiteri potuit, quatenus rem ante sedulo celatam profert. Vitium ortum videtur aut ex neglecto scripturae compendio *conscientiā*, aut ex vulgari interpolatione, cum librarius propter praecedentem ablativum *formidine* sequi debere eundem casum opinaretur.

43 ab Iulio Caro legionario milite in utrumque latus transverberatus. Insignem illa die virum Sempronium Densum aetas nostra vidit. Centurio is praetoriae cohortis, a Galba custodiae Pisonis additus, stricto pugione occurrens armatis et scelus exprobrans, ac modo manu modo voce vertendo in se percussores, quanquam volnerato Pisoni effugium dedit. Piso in aedem Vestae pervasit, exceptusque misericordia publici servi et contubernio eius abditus, non religione nec caerimoniis sed latebra imminens exitium differebat, cum advenere missu Othonis, nominatim in caedem eius ardentes, Sulpicius Florus e Britannicis cohortibus, nuper a Galba civitate donatus, et Statius Mureus speculator; a quibus protractus Piso in foribus templi trucidatur. (a C. 69)

44 Nullam caedem Otho maiore laetitia excepisse, nullum caput tam insatiabilibus oculis perlustrasse dicitur, seu tum primum levata omni sollicitudine mens vacare gaudio coeperat, seu recordatio maiestatis in Galba, amicitiae in Tito Vinio quamvis immitem animum imagine tristi confuderat: Pisonis ut inimici et aemuli caede laetari ius fasque credebat. Praefixa contis capita gestabantur, inter signa cohortium, iuxta aquilam legionis, certatim ostentantibus cruentas manus qui occiderant, qui interfuerant, qui vere qui falso, ut pulchrum et memorabile facinus iactabant. Plures quam centum et viginti libellos praemium exposcentium ob aliquam notabilem illa die operam Vitellius postea invenit; omnesque conquiri et interfici iussit, non honore Galbae, sed tradito principibus more, munimentum ad praesens, in posterum ultionem.

45 Alium crederes senatum, alium populum. Ruere

3. *a Galbae custodiaet a Pisonis addictus* Ma; correxit Lipsius.

14. *trucidatus* Ma, et 16. *vagare* (Ma).

23. *quive vere* Ma: an fuit *quique vere*?

(a C. 69.) cuncti in castra, anteire proximos, certare cum praecurrentibus, increpare Galbam, laudare militum iudicium, exosculari Othonis manum; quantoque magis falsa erant quae fiebant, tanto plura facere. Nec aspernabatur singulos Otho, avidum et minacem militum animum voce voltuque temperans. Marium Celsum consulem designatum et Galbae usque in extremas res amicum fidumque ad supplicium expostulabant, industriae eius innocentiaeque quasi malis artibus infensi. Caedis et praedarum initium et optimo cuique perniciem quaeri apparebat. Sed Othoni nondum auctoritas inerat ad prohibendum scelus: iubere iam poterat. Ita simulatione irae, vinciri iussum et maiores poenas daturum affirmans, praesenti exitio subtraxit.

46 Omnia deinde arbitrio militum acta. Praetorii praefectos sibi ipsi legere, Plotium Firmum e manipularibus quondam, tum vigilibus praepositum et incolumi adhuc Galba partes Othonis secutum. Adiungitur Licinius Proculus, intima familiaritate Othonis, suspectus consilia eius fovisse. Urbi Flavium Sabinum praefecere, iudicium Neronis secuti, sub quo eandem curam obtinuerat, plerisque Vespasianum fratrem in eo respicientibus. Flagitatum, ut vacationes praestari centurionibus solitae remitterentur. Namque gregarius miles ut tributum annuum pendebat. Quarta pars manipuli sparsa per commeatus aut in ipsis castris vaga, dum mercedem centurioni exsolveret, neque modum oneris quisquam neque genus quaestus pensi habebat. Per latrocinia et raptus aut servilibus ministeriis militare otium redimebant. Tum locupletissimus quisque miles labore ac saevitia fatigari, donec vacationem emeret. Ubi sumptibus exhaustus socordia insuper elanguerat, inops pro locuplete et iners pro strenuo in manipulum redibat; ac rur-

---

7. *ad* deest M[a]. Idem 13. *exilio*, et 18. *suspecta.*

24 *manipulis. pars* M[a]: *manipuli sparsa* Pichena.

sus alius atque alius, eadem egestate ac licentia corrupti, (a C. 69) ad seditiones et discordias et ad extremum bella civilia ruebant. Sed Otho ne volgi largitione centurionum animos averteret, fiscum suum vacationes annuas exsoluturum promisit, rem haud dubie utilem, et a bonis postea principibus perpetuitate disciplinae firmatam. Laco praefectus, tanquam in insulam seponeretur, ab evocato, quem ad caedem eius Otho praemiserat, confossus; in Marcianum Icelum ut in libertum palam animadversum.

47 Exacto per scelera die, novissimum malorum fuit laetitia. Vocat senatum praetor urbanus; certant adulationibus ceteri magistratus. Accurrunt patres; decernitur Othoni tribunicia potestas et nomen Augusti et omnes principum honores, adnitentibus cunctis abolere convicia ac probra, quae promisce iacta haesisse animo eius nemo sensit. Omisisset offensas an distulisset, brevitate imperii in incerto fuit. Otho, cruento adhuc foro, per stragem iacentium in Capitolium atque inde in palatium vectus concedi corpora sepulturae cremarique permisit. Pisonem Verania uxor ac frater Scribonianus, Titum Vinium Crispina filia composuere, quaesitis redemptisque capitibus, quae
48 venalia interfectores servaverant. Piso unum et tricesimum aetatis annum explebat, fama meliore quam fortuna. Fratres eius Magnum Claudius, Crassum Nero interfecerant. Ipse diu exsul, quatriduo Caesar, properata adoptione ad hoc tantum maiori fratri praelatus est, ut prior occideretur. Titus Vinius septem et quinquaginta annos variis moribus egit. Pater illi praetoria familia, maternus avus e proscriptis. Prima militia infamis legatum Calvisium Sabinum habuerat, cuius uxor mala cupidine visendi situm castrorum, per noctem militari habitu ingressa, cum vigi-

4. *et fiscum* AMR: *et* delevit I. Gronovius.
16. *omisisse aut fensas* M[a].

(a C 69.) lias et cetera militiae munia eadem lascivia temerasset, in ipsis principiis stuprum ausa; et criminis huius reus Titus Vinius arguebatur. Igitur iussu Gai Caesaris oneratus catenis, mox mutatione temporum dimissus, cursu honorum inoffenso legioni post praeturam praepositus probatusque, servili deinceps probro respersus est tanquam scyphum aureum in convivio Claudii furatus; et Claudius postera die soli omnium Vinio fictilibus ministrari iussit. Sed Vinius proconsulatu Galliam Narbonensem severe integreque rexit. Mox Galbae amicitia in abruptum tractus, audax callidus promptus et, prout animum intendisset, pravus aut industrius, eadem vi. Testamentum Titi Vinii magnitudine opum irritum, Pisonis supremam voluntatem paupertas firmavit.

49 Galbae corpus diu neglectum et licentia tenebrarum plurimis ludibriis vexatum dispensator Argius, e prioribus servis, humili sepultura in privatis eius hortis contexit. Caput per lixas calonesque suffixum laceratumque ante Patrobii tumulum (libertus is Neronis punitus a Galba fuerat) postera demum die repertum et cremato iam corpori admixtum est. Hunc exitum habuit Servius Galba, tribus et septuaginta annis quinque principes prospera fortuna emensus et alieno imperio felicior quam suo. Vetus in familia nobilitas, magnae opes: ipsi medium ingenium, magis extra vitia quam cum virtutibus. Famae nec incuriosus nec venditator. Pecuniae alienae non appetens, suae parcus, publicae avarus.

---

1. *temerasset* Rhenanus: *temperasset* M[a] et plerique. — Waltherus pro sua consuetudine librorum scripturam quovis pretio vindicare conatur, et *temperare* explicat *moderari*, *regere*. Frustra. Nam cum *temperare* significet ita *regere*, ut res iustis finibus contineatur, *lascivia temperare* milites inepte dictum esse liquet.

11. *calidus* BM[a], et 24. *magnis extra vicia* M[a].

Amicorum libertorumque, ubi in bonos incidisset, sine (a C. 69) reprehensione patiens, si mali forent, usque ad culpam ignarus. Sed claritas natalium et metus temporum obtentui, ut quod segnitia erat sapientia vocaretur. Dum vigebat aetas, militari laude apud Germanias floruit. Pro consule Africam moderate, iam senior citeriorem Hispaniam pari iustitia continuit, maior privato visus, dum privatus fuit, et omnium consensu capax imperii, nisi imperasset.

50 Trepidam urbem, ac simul atrocitatem recentis sceleris simul veteres Othonis mores paventem, novus insuper de Vitellio nuntius exterruit, ante caedem Galbae suppressus, ut tantum superioris Germaniae exercitum descivisse crederetur. Tum duos omnium mortalium impudicitia ignavia luxuria deterrimos velut ad perdendum imperium fataliter electos non senatus modo et eques, quis aliqua pars et cura rei publicae, sed volgus quoque palam maerere. Nec iam recentia saevae pacis exempla, sed repetita bellorum civilium memoria captam totiens suis exercitibus urbem, vastitatem Italiae, direptiones provinciarum, Pharsaliam Philippos et Perusiam ac Mutinam, nota publicarum cladium nomina, loquebantur. Prope eversum orbem etiam cum de principatu inter bonos certaretur. Sed mansisse Gaio Iulio, mansisse Caesare Augusto victore imperium; mansuram fuisse sub Pompeio Brutoque rem publicam. Nunc pro Othone an pro Vitellio in templa ituros? Utrasque impias preces, utraque detestanda vota, inter duos quorum bello solum id scires, deteriorem fore qui vicisset. Erant qui Vespasianum et arma Orientis augurarentur. Et ut potior utroque Vespa-

---

3. *obtinui* in M[a] unus vidit Victorius.

27. *in templo* M[a].

(a C 69) sianus, ita bellum aliud atque alias clades horrebant. Et ambigua de Vespasiano fama; solusque omnium ante se principum in melius mutatus est.

Nunc initia causasque motus Vitelliani expediam. Caeso 51 cum omnibus copiis Iulio Vindice, ferox praeda gloriaque exercitus, ut cui sine labore ac periculo ditissimi belli victoria evenisset, expeditionem et aciem, praemia quam stipendia malebat. Diu infructuosam et asperam militiam toleraverant ingenio loci caelique et severitate disciplinae, quam in pace inexorabilem discordiae civium resolvunt, paratis utrinque corruptoribus et perfidia impunita. Viri arma equi ad usum et ad dedecus supererant. Sed ante bellum centurias tantum suas turmasque noverant; exercitus finibus provinciarum discernebantur. Tum adversus Vindicem contractae legiones seque et Gallias expertae quaerere rursus arma novasque discordias, nec socios, ut olim, sed hostes et victos vocabant. Nec deerat pars Galliarum, quae Rhenum accolit, easdem partes secuta, ac tum acerrima instigatrix adversus Galbianos: hoc enim nomen fastidito Vindice indiderant. Igitur Sequanis Aeduisque ac deinde, prout opulentia civitatibus erat, infensi expugnationes urbium, populationes agrorum, raptus penatium hauserunt animo, super avaritiam et adrogantiam, praecipua validiorum vitia, contumacia Gallorum irritati, qui remissam sibi a Galba quartam tributorum partem et publice donatos in ignominiam exercitus iactabant. Accessit callide volgatum, temere creditum, decumari legiones et promptissimum quemque centurionum dimitti. Undique atroces nuntii, sinistra ex urbe fama; infensa Lugdunensis colonia

---

12. *dedecus* M^a teste Furia et BC: *decus* G et vulgo. — *ad usum* est ad hostes cohibendos, *ad dedecus* ad cives trucidandos.
15. *confractae*, et 18. *qua herenum accolit* M^a.

et pertinaci pro Nerone fide fecunda rumoribus. Sed plurima ad fingendum credendumque materies in ipsis castris, (a C. 69.) 52 odio metu, et ubi vires suas respexerant, securitate. Sub ipsas superioris anni calendas Decembres Aulus Vitellius inferiorem Germaniam ingressus hiberna legionum cum cura adierat. Redditi plerisque ordines, remissa ignominia, adlevatae notae, plura ambitione, quaedam iudicio, in quibus sordem et avaritiam Fonteii Capitonis adimendis assignandisve militiae ordinibus integre mutaverat. Nec consularis legati mensura, sed in maius omnia accipiebantur: ut Vitellius apud severos humilis, ita comitatem * bonitatemque faventes vocabant quod sine modo, sine iudicio donaret sua, largiretur aliena; simul aviditate imperandi ipsa vitia pro virtutibus interpretabantur. Multi in utroque exercitu, sicut modesti quietique, ita mali et strenui. Sed profusa cupidine et insigni temeritate legati legionum Alienus Caecina et Fabius Valens; e quibus Valens infensus Galbae tanquam detectam a se Verginii cunc-

---

1. *facunda* M[a], et 17. *bius* pro *Fabius*, et p. 40, 2. *obtentans*.

11. *ut Vitellius*] Codices *et Vitellius*, Rhenanus *et ut Vitellius*, Grotius *et Vitel*[illegible]*s* ac tum *id* pro *ita*; denique vulgo post *accipiebantur* pun[illegible]istinguitur. — In Rhenani scriptura offendit quod *bonit*[illegible] simul ad praecedentia *ut Vitellius apud severos humilis* [illegible] ad consequentia *quod sine — aliena* pertinet: nam duo illa nomina *comitatem bonitatemque* ita coniuncta sunt, ut divelli nequeant. Sed quoniam *humilitas* quidem decoro nomine *comitas*, non autem *comitas bonitasque* vocari potest, et quod *bonitas* Vitellii qualis fuerit in subsequentibus demum declaratur, verbum ante *bonitatemque* excidisse certum mihi videtur, ut ita fere Tacitus scripserit, *ut Vitellius apud severos humilis, ita comitatem* c e l e b r a b a n t, *bonitatemque faventes vocabant quod* cet. Iam haec continent peraptam praecedentis enuntiati, *Nec consularis legati mensura, sed in maius omnia accipiebantur*, explicationem.

(a C. .) tationem, oppressa Capitonis consilia ingrate tulisset, instigare Vitellium, ardorem militum ostentans. Ipsum celebri ubique fama, nullam in Flacco Hordeonio moram; affore Britanniam, secutura Germanorum auxilia; male fidas provincias, precarium seni imperium et brevi transiturum. Panderet modo sinum et venienti Fortunae occurreret. Merito dubitasse Verginium equestri familia, ignoto patre, imparem, si recepisset imperium, tutum, si recusasset. Vitellio tres patris consulatus censuram collegium Caesaris et imponere iampridem imperatoris dignationem et auferre privati securitatem. 53 Quatiebatur his segne ingenium, ut concupisceret magis quam ut speraret. At in superiore Germania Caecina decora iuventa, corpore ingens, animi immodicus, scito sermone, erecto incessu studia militum illexerat. Hunc iuvenem Galba quaestorem in Baetica impigre in partes suas transgressum legioni praeposuit, mox compertum publicam pecuniam avertisse ut peculatorem flagitari iussit. Caecina aegre passus miscere cuncta et privata volnera rei publicae malis operire statuit. Nec deerant in exercitu semina discordiae, quod et bello adversus Vindicem universus affuerat, nec nisi occiso Nerone translatus in Galbam, atque in [illegible] ipso sacramento vexillis inferioris Germaniae praeventu[illegible]t. Et Treveri ac Lingones, quasque alias civitates a[illegible]s edictis aut damno finium Galba perculerat, hibernis legionum propius miscentur; unde seditiosa colloquia, et inter paganos corruptior miles, et in Verginium favor cuicunque alii profuturus. 54 Miserat civitas Lingonum vetere instituto dona legionibus, dextras, hospitii insigne. Legati eorum in squalorem maestitiamque compositi, per principia per contubernia modo suas iniurias modo vicinarum civitatium prae-

13. *decori* Mª. Dein *scito* Lipsius: codices *cito*.

31. *suas*] *in suas* Mª, et p. 41, 9. *legione*, et p. 41, 17. *pigit*.

mia, et ubi pronis militum auribus accipiebantur, ipsius (a C. 69.) exercitus pericula et contumelias conquerentes, accendebant animos. Nec procul seditione aberant, cum Hordeonius Flaccus abire legatos, utque occultior digressus esset, nocte castris excedere iubet. Inde atrox rumor, affirmantibus plerisque interfectos, ac nisi ipsi consulerent, fore ut acerrimi militum et praesentia conquesti per tenebras et inscitiam ceterorum occiderentur. Obstringuntur inter se tacito foedere legiones. Adsciscitur auxiliorum miles, primo suspectus tanquam circumdatis cohortibus alisque impetus in legiones pararetur, mox eadem acrius volvens, faciliore inter malos consensu ad bellum quam in pace ad
55 concordiam. Inferioris tamen Germaniae legiones sollenni calendarum Ianuariarum sacramento pro Galba adactae, multa cunctatione et raris primorum ordinum vocibus, ceteri silentio proximi cuiusque audaciam exspectantes, insita mortalibus natura propere sequi quae piget inchoare. Sed ipsis legionibus inerat diversitas animorum. Primani quintanique turbidi adeo, ut quidam saxa in Galbae imagines iecerint: quinta decuma ac sexta decuma legiones nihil ultra fremitum et minas ausae initium erumpendi circumspectabant. At in superiori exercitu quarta ac duoetvicesima legiones, isdem hibernis tendentes, ipso calendarum Ianuariarum die dirumpunt imagines Galbae, quarta legio promptius, duoetvicesima cunctanter, mox consensu. Ac ne reverentiam imperii exuere viderentur, senatus populique Romani oblitterata iam nomina sacramento advocabant, nullo legatorum tribunorumve pro Galba nitente, quibusdam, ut in tumultu, notabilius turbantibus. Non

---

24. *dirrumpunt* M[a]. — Istud *dir* ex *die* antecedente natum videtur, ut fuerit *rumpunt*. Conf. A. XI, 30. *rumperet tabulas nuptiales*. — Mox 27. *sacramenta* M[a].

(a C. 69.) tamen quisquam in modum concionis [aut suggestu] locutus. Neque enim erat adhuc cui imputaretur. Spectator 56 flagitii Hordeonius Flaccus consularis legatus aderat, non compescere ruentes, non retinere dubios, non cohortari bonos ausus, sed segnis pavidus et socordia innocens. Quattuor centuriones duoetvicesimae legionis, Nonius Receptus, Donatius Valens, Romilius Marcellus, Calpurnius Repentinus, cum protegerent Galbae imagines, impetu militum abrepti vinctique. Nec cuiquam ultra fides aut memoria prioris sacramenti, sed quod in seditionibus accidit, unde plures erant, omnes fuere.

Nocte, quae calendas Ianuarias secuta est, in coloniam Agrippinensem aquilifer quartae legionis epulanti Vitellio nuntiat quartam et duoetvicesimam legiones proiectis Galbae imaginibus in senatus ac populi Romani verba iurasse. Id sacramentum inane visum: occupari nutantem Fortunam et offerri principem placuit. Missi a Vitellio ad legiones legatosque qui descivisse a Galba superiorem exercitum nuntiarent: proinde aut bellandum adversus desciscentes aut, si concordia et pax placeat, faciendum imperatorem; et minore discrimine sumi principem quam quaeri. Proxima legionis primae hiberna erant, et promp- 57

1. *aut suggestu*] *suggestu loqui* a Latinitate laborat: nam vel *de suggestu* quis loquitur vel *e suggestu* vel *in suggestu;* et ablativus sine praepositione poni potest, si additum est sive adiectivum sive pronomen, ut *excelso suggestu loqui* vel *eo suggestu.* Cui vitio satis violenter mederi conatus est Groslotius, voce *aut* extrusa et pro ea *e* recepta. Sed magis verisimile est haec verba addita esse ab aliena manu, ut praecedentia *in modum concionis* inde explicarentur. Victorium in suo exemplari vocem *suggestu* lineola subscripta notare, ut soleat in vocabulis quae desunt Ma, tradidit Waltherus. Hic ipse, ut saepe, mendum patiens et commodus in suam editionem admisit.

9. *abrecti* Ma; et 13. *agrippiniensem*, et p. 43, 3. *gressus.*

tissimus e legatis Fabius Valens. Is die proximo coloniam (a C. 69.) Agrippinensem cum equitibus legionis auxiliariorumque ingressus imperatorem Vitellium consalutavit. Secutae ingenti certamine eiusdem provinciae legiones; et superior exercitus, speciosis senatus populique Romani nominibus relictis, tertium nonas Ianuarias Vitellio accessit. Scires illum priore biduo non penes rem publicam fuisse. Ardorem exercituum Agrippinenses Treveri Lingones aequabant, auxilia equos arma pecunias offerentes, ut quisque corpore opibus ingenio validus. Nec principes modo coloniarum aut castrorum, quibus praesentia ex affluenti et parta victoria magnae spes: sed manipuli quoque et gregarius miles viatica sua et balteos phalerasque, insignia armorum argento decora, loco pecuniae tradebant, instinctu

58 et impetu et avaritia. Igitur laudata militum alacritate, Vitellius ministeria principatus per libertos agi solita in equites Romanos disponit; vacationes centurionibus ex fisco numerat; saevitiam militum plerosque ad poenam exposcentium saepius adprobat, partim simulatione vinculorum frustratur. Pompeius Propinquus procurator Belgicae statim interfectus. Iulium Burdonem Germanicae classis praefectum astu subtraxit. Exarserat in eum iracundia exercitus, tanquam crimen ac mox insidias Fonteio Capitoni struxisset. Grata erat memoria Capitonis; et apud saevientes occidere palam, ignoscere nonnisi fallendo licebat. Ita in custodia habitus, et post victoriam demum stratis iam militum odiis dimissus est. Interim ut piaculum obiicitur centurio Crispinus: sanguine Capitonis se cruentaverat; eoque et postulantibus manifestior et pu-

---

8. *agripienses* Ma, et *treviri*, et 9 *pecunia^{s}m*.

19. *partim* Lipsius: Ma *paro*, alii *pari*.

28. *se* dedit Iac. Gronovius. Ante *statis* pro *stratis* Ma.

(a C. 69.) nienti vilior fuit. Iulius deinde Civilis periculo exemptus, 59 praepositus inter Batavos, ne supplicio eius ferox gens alienaretur. Et erant in civitate Lingonum octo Batavorum cohortes, quartae decumae legionis auxilia, tum discordia temporum a legione digressae, prout inclinassent, grande momentum sociae aut adversae. Nonium, Donatium, Romilium, Calpurnium centuriones, de quibus supra rettulimus, occidi iussit, damnatos fidei crimine, gravissimo inter desciscentes. Accessere partibus Valerius Asiaticus Belgicae provinciae legatus, quem mox Vitellius generum adscivit, et Iunius Blaesus Lugdunensis Galliae rector, cum Italica legione et ala Taurina Lugduni tendentibus. Nec in Raeticis copiis mora, quo minus statim adiungerentur. Ne in Britannia quidem dubitatum. Praeerat 60 Trebellius Maximus, per avaritiam ac sordes contemptus exercitui invisusque. Accendebat odium eius Roscius Caelius legatus vicesimae legionis, olim discors, sed occasione civilium armorum atrocius proruperat. Trebellius seditionem et confusum ordinem disciplinae Caelio, spoliatas et inopes legiones Caelius Trebellio obiectabat, cum interim foedis legatorum certaminibus modestia exercitus corrupta eoque discordiae ventum, ut auxiliarium quoque militum conviciis proturbatus et adgregantibus se Caelio cohortibus alisque desertus Trebellius ad Vitellium perfugerit. Quies provinciae quanquam remoto consulari mansit: rexere legati legionum, pares iure, Caelius audendo potentior.

Adiuncto Britannico exercitu ingens viribus opibus- 61 que Vitellius duos duces, duo itinera bello destinavit. Fabius Valens adlicere vel, si abnuerent, vastare Gallias et Cottianis Alpibus Italiam irrumpere, Caecina propiore transitu Peninis iugis degredi iussus. Valenti inferioris

12. *Tauriana* Ma. Idem 17. *vicensimae*, ut solet.

21. *faedus* Ma, et 31. *paennis: Peninis* Lipsius.

exercitus electi cum aquila quintae legionis et cohortibus (a C. 69.) alisque ad quadraginta milia armatorum data; triginta milia Caecina e superiore Germania ducebat, quorum robur legio una, primaetvicesima, fuit. Addita utrique Germanorum auxilia, e quibus Vitellius suas quoque co-
62 pias supplevit, tota mole belli secuturus. Mira inter exercitum imperatoremque diversitas. Instare miles, arma poscere, dum Galliae trepident, dum Hispaniae cunctentur. Non obstare hiemem neque ignavae pacis moras. Invadendam Italiam, occupandam urbem. Nihil in discordiis civilibus festinatione tutius, ubi facto magis quam consulto opus esset. Torpebat Vitellius, et fortunam principatus inerti luxu ac prodigis epulis praesumebat, medio diei temulentus et sagina gravis, cum tamen ardor et vis militum ultro ducis munia implebat, ut si adesset imperator et strenuis vel ignavis spem metumque adderet. Instructi intentique signum profectionis exposcunt, nomine Germanici Vitellio statim addito: Caesarem se appellari etiam victor prohibuit. Laetum augurium Fabio Valenti exercituique, quem in bellum agebat, ipso profectionis die aquila leni meatu, prout agmen incederet, velut dux viae praevolavit; longumque per spatium is gaudentium militum clamor, ea quies interritae alitis fuit, ut haud dubium

---

1. *cum aquila quintae legionis*] Cum ex ceteris inferioris exercitus legionibus, prima et quinta decuma et sexta decuma, nonnisi electi singulaeque cohortes cum Valente proficiscerentur, *quintam* quidem totam eius exercitui accessisse ex verbis huc transcriptis patet: aquila enim non prius ex hibernis effertur, quam universa legio eggrediatur. Conf. Dio XI, 18. Quemadmodum igitur Caeciniani exercitus robur legio *primaetvicesima* fuit, ita *quinta* Valentis exercitum praecipue firmavit.

17 *nomine*] *nom̄* M[a]. Mox 21. *leni* Acidalius: codices *levi*.

(a C 69.) magnae et prosperae rei omen acciperetur. Et Treveros 63
quidem, ut socios, securi adiere. Divoduri (Mediomatricorum id oppidum est) quanquam omni comitate exceptos subitus pavor terruit, raptis derepente armis ad caedem innoxiae civitatis, non ob praedam aut spoliandi cupidine sed furore et rabie et causis incertis, eoque difficilioribus remediis, donec precibus ducis mitigati ab excidio civitatis temperavere. Caesa tamen ad quattuor milia hominum. Isque terror Gallias invasit, ut venienti mox agmini universae civitates cum magistratibus et precibus occurrerent, stratis per vias feminis puerisque, quaeque alia placamenta hostilis irae, non quidem in bello sed pro pace, tendebantur. Nuntium de caede Galbae et imperio Otho- 64
nis Fabius Valens in civitate Leucorum accepit. Nec militum animus in gaudium aut formidinem permotus: bellum volvebat. Gallis cunctatio exempta, et in Othonem ac Vitellium odium par, ex Vitellio et metus. Proxima Lingonum civitas erat, fida partibus. Benigne excepti modestia certavere. Sed brevis laetitia fuit cohortium intemperie, quas a legione quarta decuma, ut supra memoravimus, digressas exercitui suo Fabius Valens adiunxerat. Iurgia primum, mox rixa inter Batavos et legionarios, dum his aut illis studia militum adgregantur, prope in praelium exarsere, ni Valens animadversione paucorum oblitos iam Batavos imperii admonuisset. Frustra adversus Aeduos quaesita belli causa: iussi pecuniam atque arma deferre gratuitos insuper commeatus praebuere. Quod Aedui formidine, Lugdunenses gaudio fecere. Sed legio Italica et ala Taurina abductae: cohortem duodêvicesimam Lugduni,

---

1. *nomen acciperet. et treviros* Mª. Paulo post *raptis derepente* I. Fr. Gronovius: *raptisae repente* Mª.

6. *sed*] *et* Mª, et 14. *leuclirorum*, et 20. *quattuordecima.*

26. *deferret* Mª. Idem p. 47, 6. *Viennensesque* omittit.

solitis sibi hibernis, relinqui placuit. Manlius Valens legatus Italicae legionis, quanquam bene de partibus meritus, nullo apud Vitellium honore fuit. Secretis eum criminationibus infamaverat Fabius ignarum et, quo incautior deciperetur, palam laudatum. (a C. 69.)

65 Veterem inter Lugdunenses Viennensesque discordiam proximum bellum accenderat. Multae in vicem clades, crebrius infestiusque quam ut tantum propter Neronem Galbamque pugnaretur. Et Galba reditus Lugdunensium occasione irae in fiscum verterat; multus contra in Viennenses honor. Unde aemulatio et invidia et uno amne discretis connexum odium. Igitur Lugdunenses exstimulare singulos militum et in eversionem Viennensium impellere, obsessam ab illis coloniam suam, adiutos Vindicis conatus, conscriptas nuper legiones in praesidium Galbae referendo. Et ubi causas odiorum praetenderant, magnitudinem praedae ostendebant. Nec iam secreta exhortatio sed publicae preces: irent ultores, exscinderent sedem Gallici belli. Cuncta illic externa et hostilia: se coloniam Romanam et

---

19. *se coloniam Romanam*] Vienna itidem colonia Romana erat, sed Lugdunenses incolis sibi invisis obtrectant. Veterani Viennam olim deducti aut emortui erant aut posteri eorum Gallicos mores assumpserant, ac propterea *cuncta illic externa et hostilia* esse inimici fremunt. Non bene Lipsius ex his verbis coniecit Viennenses donatos colonico iure, etsi militibus aut civibus Romanis non deductis. Nam qui ita donabantur, iis nonnisi *Latium* sive *ius Latii* concessum est, quae sane dignitas non ita magni momenti erat. Conf. Niebuhrius histor. Rom. t. II. p. 91. Id iuris iampridem ante Claudium omnes Galliae Comatae civitates assecutae erant, ut earum *primores* foedera quidem et civitatem Romanam acciperent, iure autem adipiscendorum in urbe honorum carerent. Conf. A. XI, 23. At vero Vienna iam ante Claudium ut colonia senatorum in urbe ius habuit, quod

(a C. 69.) partem exercitus et prosperarum adversarumque rerum socios. Si fortuna contra daret, iratis ne relinquerentur. His et pluribus in eundem modum perpulerant, ut ne le- 66 gati quidem ac duces partium restingui posse iracundiam exercitus arbitrarentur, cum haud ignari discriminis sui Viennenses, velamenta et infulas praeferentes, ubi agmen incesserat, arma genua vestigia prensando flexere militum animos. Addidit Valens trecenos singulis militibus sestertios. Tum vetustas dignitasque coloniae valuit, et verba Fabii salutem incolumitatemque Viennensium commendantis aequis auribus accepta. Publice tamen armis multati privatis et promiscuis copiis iuvere militem. Sed fama constans fuit ipsum Valentem magna pecunia emptum. Is diu sordidus, repente dives mutationem fortunae male tegebat, accensis egestate longa cupidinibus immoderatus, et inopi iuventa senex prodigus. Lento deinde agmine per fines Allobrogum et Vocontiorum ductus exercitus, ipsa itinerum spatia et stativorum mutationes venditante duce, foedis pactionibus adversus possessores agrorum et magistratus civitatum, adeo minaciter ut Luco (municipium id Vocontiorum est) faces admoverit, donec pecunia mitigaretur. Quotiens pecuniae materia deesset, stupris et adulteriis exorabatur. Sic ad Alpes perventum.

Plus praedae ac sanguinis Caecina hausit. Irritave- 67

---

ostendit Claudii Caesaris oratio Lugduni marmori incisa: *Ornatissima ecce valentissimaque colonia Viennensium quam longo iam tempore senatores huic curiae confert.* Quibus si adiungimus quae Tacitus paulo post c. 66. de Vienna dicit, *tum vetustas dignitasque coloniae valuit*, eam urbem veram coloniam fuisse haud dubitabimus.

2. *si fortuna căraderet* M[a]. Mox *ne* pro *nec* I. Fr. Gronovius.

4. *posset* M[a], et *ignaris*, et 9. *vetusta*, et deinde *fabi*, ut c. 67. *helveti.*

24. *Caecina*] *prae caecina* M[a].

rant turbidum ingenium Helvetii, Gallica gens, olim armis (a C. 69.) virisque mox memoria nominis clara, de caede Galbae ignari et Vitellii imperium abnuentes. Initium bello fuit avaritia ac festinatio unaetvicesimae legionis. Rapuerant pecuniam missam in stipendium castelli, quod olim Helvetii suis militibus ac stipendiis tuebantur. Aegre id passi Helvetii, interceptis epistolis quae nomine Germanici exercitus ad Pannonicas legiones ferebantur, centurionem et quosdam militum in custodia retinebant. Caecina belli avidus proximam quamque culpam, antequam paeniteret, ultum ibat. Mota propere castra, vastati agri, direptus longa pace in modum municipii exstructus locus, amoeno salubrium aquarum usu frequens. Missi ad Raetica auxilia nuntii, ut
68 versos in legionem Helvetios a tergo adgrederentur. Illi ante discrimen feroces, in periculo pavidi, quanquam primo tumultu Claudium Severum ducem legerant, non arma noscere, non ordines sequi, non in unum consulere. Exitiosum adversus veteranos praelium, intuta obsidio dilapsis vetustate moenibus. Hinc Caecina cum valido exercitu, inde Raeticae alae cohortesque et ipsorum Raetorum iuventus, sueta armis et more militiae exercita; undique populatio et caedes. Ipsi in medio vagi abiectis armis, magna pars saucii aut palantes, in montem Vocetium perfugere. Ac statim immissa cohorte Thracum depulsi, et consectantibus Germanis Raetisque per silvas atque in ipsis latebris trucidati. Multa hominum milia caesa, multa sub corona venundata. Cumque dirutis omnibus Aventicum gentis caput iusto agmine peteretur, missi qui dederent civitatem; et deditio accepta. In Iulium Alpinum e principibus ut concitorem belli Caecina animadvertit: ceteros
69 veniae vel saevitiae Vitellii reliquit. Haud facile dictu est,

---

22. *ipsi medio nagi* M^a.

(a C. 69.) **legati Helvetiorum minus placabilem imperatorem an militem invenerint. Civitatis excidium poscunt, tela ac manus in ora legatorum intentant. Ne Vitellius quidem minis ac verbis temperabat, cum Claudius Cossus, unus ex legatis, notae facundiae, sed dicendi artem apta trepidatione occultans atque eo validior, militis animum mitigavit, ut est mos volgo, mutabilem subitis et tam pronum in misericordiam quam immodicum saevitia [fuerat]. Effusis lacrimis et meliora constantius postulando impunitatem salutemque civitati impetravere.**

70 Caecina paucos in Helvetiis moratus dies, dum sententiae Vitellii certior fieret, simul transitum Alpium parans, laetum ex Italia nuntium accipit, alam Silianam circa Padum agentem sacramento Vitellii accessisse. Proconsulem Vitellium, Siliani in Africa

---

1. *bilem* — c. 75 *incertum* omittit M[a], cuius in margine alia manus „deest charta."

8. *immodicum*] Hanc omnium librorum scripturam plerique editores auctore Freinshemio in *immodicus* mutaverunt, nonnulli alia ratione sententiam structuramque verborum expedire frustra operam dederunt. Qui Freinshemium secuti sunt scriptorem hunc primum *in universum* de militis animo disserentem ac tum subito ad Caeciniani militis animum declarandum recidentem faciunt, magno distinctae orationis dispendio. At enim corruptionis fons quaerendus est in verbo *fuerat*: id infersit qui ad particulam *quam* verbum requiri sibi persuaserat. Hoc eiecto sententia restituitur clara et ornata: quippe inde a verbis *ut est mos volgo* in genere militis animus describitur.

13. *Silianam*] *Silanam* et paulo post *Silani* ABC, *Syllanam* et *Syllani* G, *Sullanam* et *Sullani* vulgo. — Quia infra II, 17. M[a] (is hic deficit) eandem alam *Silianam* vocat, et quoniam verisimilius visum est hanc alam a C. Silio superioris sub Tiberio Germaniae legato (cf. A. I, 31. 72. II, 6. 7. 25. III, 42. 45. IV. 19.) et viro clarissimo nomen accepisse quam ab obscuro quodam praefecto, cui Sullae nomen fuerit, equidem cum Bipontinis et hoc loco dedi *Silianam* et paulo post *Siliani*.

habuerant; mox a Nerone, ut in Aegyptum praemitterentur, exciti, et ob bellum Vindicis revocati, ac tum in Italia manentes, instinctu decurionum, qui Othonis ignari, Vitellio obstricti robur adventantium legionum et famam Germanici exercitus attollebant, transiere in partes, et ut donum aliquod novo principi firmissima Transpadanae regionis municipia Mediolanum ac Novariam et Eporediam ac Vercellas adiunxere. Id Caecinae per ipsos compertum. Et quia praesidio alae unius latissima pars Italiae defendi nequibat, praemissis Gallorum Lusitanorum Britannorumque cohortibus et Germanorum vexillis cum ala Petrina, ipse paululum cunctatus, num Raeticis iugis in Noricum flecteret adversus Petronium [urbis] procuratorem, qui concitis auxiliis et interruptis fluminum pontibus fidus Othoni putabatur. Sed metu ne amitteret praemissas iam cohortes alasque, simul reputans plus gloriae retenta Italia, et ubicunque certatum foret, Noricos in cetera victoriae praemia cessuros, Penino subsignanum militem itinere et grave legionum agmen hibernis adhuc Alpibus traduxit. (a C. 69.)

71 Otho interim contra spem omnium non deliciis neque desidia torpescere. Dilatae voluptates, dissimulata luxuria, et cuncta ad decorem imperii composita. Eoque plus formidinis afferebant falsae virtutes et vitia reditura. Marium Celsum consulem designatum, per speciem vinculorum saevitiae militum subtractum, acciri in Capitolium iubet. Clementiae titulus e viro claro et partibus inviso petebatur. Celsus constanter servatae erga Galbam fidei crimen confessus exemplum ultro imputavit. Nec Otho

---

11. *ala Petrina* Savilius: codices *alpe tarina* vel *triarina* vel *triaria* vel *Taurina*. Conf. IV, 49.

28. *Nec Otho quasi ignosceret*] Sententiam auctoris hunc in modum explico. Celso fidei exemplum ultro imputante, Otho promptus id accepit, et non quasi ignosceret, h. e. non quasi

(a C. 69.) quasi ignosceret, sed, ne hostis metum reconciliationis adhiberet, statim inter intimos amicos habuit, et mox bello inter duces delegit. Mansitque Celso velut fataliter etiam pro Othone fides integra et infelix. Laeta primoribus civitatis, celebrata in volgus Celsi salus ne militibus quidem ingrata fuit, eandem virtutem admirantibus cui irascebantur.

72 Par inde exsultatio disparibus causis consecuta impetrato Tigellini exitio. Sophonius Tigellinus obscuris parentibus, foeda pueritia, impudica senecta, praefecturam vigilum et praetorii et alia praemia virtutum quia velocius erat vitiis adeptus, crudelitatem mox, deinde avaritiam et virilia scelera exercuit corrupto ad omne facinus Nerone, quaedam ignaro ausus, ac postremo eiusdem desertor ac proditor. Unde non alium pertinacius ad poenam flagitavere, diverso affectu, quibus odium Neronis inerat et quibus desiderium. Apud Galbam Titi Vinii potentia defensus, praetexentis servatam ab eo filiam. Et haud dubie servaverat, non clementia, quippe tot interfectis, sed effugium in futurum, quia pessimus quisque, diffidentia praesentium mutationem pavens, adversus publicum odium privatam gratiam praeparat; unde nulla innocentiae cura sed vices impunitatis. Eo infensior populus, addita ad vetus Tigellini odium recenti Titi Vinii invidia, concurrere e tota urbe in palatium ac fora, et ubi plurima volgi licentia, in circum ac theatra effusi seditiosis

inimicus ei unquam fuisset, sed statim tanquam veterem amicum inter intimos sumpsit. Itaque *reconciliatio* fieri neque potuit neque debuit inter eos, qui nullas inimicitias exercuissent, nec *hostis* Vitellius ab Othonis amicitia revocare Celsum eo potuit, ut sincerae cum Othone reconciliationis metum adhiberet Celsoque incuteret. Ceterum vide Waltherum de scripturae diversitate diligenter exponentem, sed alioquin in alia omnia discedentem, quo equidem haud sequar.

4. *primoribus* Rhenanus: codices *pro moribus*.

vocibus obstrepere, donec Tigellinus accepto apud Sinues- (a C. 69.)
sanas aquas supremae necessitatis nuntio, inter stupra concu-
binarum et oscula et deformes moras, sectis novacula fau-
cibus infamem vitam foedavit etiam exitu sero et inhone-
73 sto. Per idem tempus expostulata ad supplicium Galvia
Crispinilla variis frustrationibus et adversa dissimulantis
principis fama periculo exempta est. Magistra libidinum
Neronis, transgressa in Africam ad instigandum in arma
Clodium Macrum, famem populo Romano haud obscure
molita, totius postea civitatis gratiam obtinuit, consulari
matrimonio subnixa et apud Galbam Othonem Vitellium
illaesa, mox potens pecunia et orbitate, quae bonis malis-
que temporibus iuxta valent.

74 Crebrae interim et muliebribus blandimentis infectae
ab Othone ad Vitellium epistolae offerebant pecuniam et
gratiam et quemcunque quietis locum prodigae vitae legis-
set. Paria Vitellius ostentabat, primo mollius, stulta
utrinque et indecora simulatione: mox quasi rixantes stupra
et flagitia in vicem obiectavere, neuter falso. Otho, re-
vocatis quos Galba miserat legatis, rursus alios ad utrum-
que Germanicum exercitum et ad legionem Italicam easque
quae Lugduni agebant copias specie senatus misit. Legati
apud Vitellium remansere, promptius quam ut retenti vi-
derentur. Praetoriani, quos per simulationem officii legatis
Otho adiunxerat, remissi antequam legionibus miscerentur.
Addidit epistolas Fabius Valens nomine Germanici exercitus
ad praetorias et urbanas cohortes, de viribus partium ma-
gnificas et concordiam offerentes. Increpabat ultro quod
tanto ante traditum Vitellio imperium ad Othonem vertis-
75 sent. Ita promissis simul ac minis tentabantur ut bello
impares, in pace nihil amissuri. Neque ideo praetoria-

15. codices *offerebantur*; correxit Rhenanus.

(a C. 69.) norum fides mutata. Sed insidiatores ab Othone in Germaniam, a Vitellio in urbem missi. Utrisque frustra fuit, Vitellianis impune per tantam hominum multitudinem mutua ignorantia fallentibus: Othoniani novitate voltus, omnibus in vicem gnaris, prodebantur. Vitellius litteras ad Titianum fratrem Othonis composuit, exitium ipsi filioque eius minitans, ni incolumes sibi mater ac liberi servarentur. Et stetit domus utraque, sub Othone incertum an metu: Vitellius victor clementiae gloriam tulit.

76 Primus Othoni fiduciam addidit ex Illyrico nuntius iurasse in eum Dalmatiae ac Pannoniae et Moesiae legiones. Idem ex Hispania adlatum, laudatusque per edictum Cluvius Rufus: et statim cognitum est conversam ad Vitellium Hispaniam. Ne Aquitania quidem, quanquam ab Iulio Cordo in verba Othonis obstricta, diu mansit. Nusquam fides aut amor: metu ac necessitate huc illuc mutabantur. Eadem formido provinciam Narbonensem ad Vitellium vertit, facili transitu ad proximos et validiores. Longinquae provinciae, et quicquid armorum mari dirimitur, penes Othonem manebant, non partium studio; sed erat grande momentum in nomine urbis ac praetexto senatus, et occupaverat animos prior auditus. Iudaicum exercitum Vespasianus, Suriae legiones Mucianus sacramento Othonis adegere. Simul Aegyptus omnesque versae in Orientem provinciae nomine eius tenebantur. Idem Africae obsequium initio Carthagine orto. Neque exspectata Vipstani Aproniani proconsulis auctoritate, Crescens Neronis libertus

5. codices *ignaris*; *gnaris* Rhenanus; idem mox *Titianum*: libri *Tutianum* vel *Ticianum*.

22. *iudeicum* Mª et sic II, 4., *iudaeicae* II, 78. dein 24. *omsque versam in or. pr.* — *tenebatur* Mª, tum 26. *Vipstani* Ryckius: codices *Vipsani*.

(nam et hi malis temporibus partem se rei publicae faciunt) epulum plebi ob laetitiam recentis imperii obtulerat, et populus pleraque sine modo festinavit. Carthaginem ceterae civitates secutae. (a C. 69.)

77 Sic distractis exercitibus ac provinciis, Vitellio quidem ad capessendam principatus fortunam bello opus erat, Otho, ut in multa pace munia imperii obibat, quaedam ex dignitate rei publicae, pleraque contra decus ex praesenti usu properando. Consul cum Titiano fratre in calendas Martias ipse; proximos menses Verginio destinat ut aliquod exercitui Germanico delenimentum. Iungitur Verginio Pompeius Vopiscus praetexto veteris amicitiae; plerique Viennensium honori datum interpretabantur. Ceteri consulatus ex destinatione Neronis aut Galbae mansere, Caelio ac Flavio Sabinis in Iulias, Arrio Antonino et Mario Celso in Septembres, quorum honori ne Vitellius quidem victor intercessit. Sed Otho pontificatus auguratusque honoratis iam senibus cumulum dignitatis addidit, aut recens ab

---

1. *hi* Pichena: codices *in.*

9. *Consul cum Titiano fratre in calendas Martias ipse*] Inde a dictatura C. Iulii Caesaris consulare imperium annuum esse desiit, ac fere sub principibus quovis anno sex consulum paria munere suo ita functa sunt ut bini binos menses honore fruerentur; illi autem, qui calendis Ianuariis magistratum ineunt, in fastos referuntur ac propterea *ordinarii* appellantur. Conf. Dio XLIII, 46. XLVIII, 36. Ordinarii igitur huius anni consules fuere Galba ac Vinius (Hist. I, 1.), qui cum iam octavo decimo calendas Februarias occiderentur, consules suffecti in reliquos dies usque ad calendas Martias fuere Otho et frater Titianus; proximos menses, Martium et Aprilem, Otho Verginio et Vopisco destinavit, Maium Iuniumque Caelio ac Flavio Sabinis, Iulium et Augustum Antonino et Celso. De ceteris eiusdem anni consulibus infra Tacitus exponit II, 71. II, 60. III, 37. 68. 73.

15. *flabio savinis* M[a], et 16. *honoris.*

(a C. 69.) exsilio reversos nobiles adulescentulos avitis ac paternis sacerdotiis in solatium recoluit. Redditus Cadio Rufo, Pedio Blaeso, Saevino Pomptino senatorius locus. Repetundarum criminibus sub Claudio ac Nerone ciciderant: placuit ignoscentibus verso nomine, quod avaritia fuerat, videri maiestatem, cuius tum odio etiam bonae leges peribant. 78 Eadem largitione civitatium quoque ac provinciarum animos adgressus Hispaliensibus et Emeritensibus familiarum adiectiones, Lingonibus universis civitatem Romanam, provinciae Baeticae Maurorum civitates dono dedit; nova iura Cappadociae, nova Africae, ostenta magis quam mansura. Inter quae necessitate praesentium rerum et instantibus curis excusata, ne tum quidem immemor amorum, statuas Poppaeae per senatus consultum reposuit. Creditus est etiam de celebranda Neronis memoria agitavisse, spe volgum adliciendi. Et fuere qui imagines Neronis proponerent; atque etiam Othoni quibusdam diebus populus et miles, tanquam nobilitatem ac decus adstruerent, Neroni Othoni adclamavit. Ipse in suspenso tenuit, vetandi metu vel agnoscendi pudore.

79 Conversis ad civile bellum animis externa sine cura habebantur. Eo audentius Rhoxolani, Sarmatica gens, priore hieme caesis duabus cohortibus magna spe ad Moesiam irruperant, novem milia equitum, ex ferocia et successu praedae magis quam pugnae intenta. Igitur vagos et incuriosos tertia legio adiunctis auxiliis repente invasit. Apud Romanos omnia praelio apta: Sarmatae dispersi aut cupidine praedae graves onere sarcinarum, et lubrico iti-

---

3. *Pomptino*] *p* ³ q: *se* Mª et margo ab eadem manu *promptius*; *Pomtino* Ernestius. Dein 8. *Hispaniensibus* libri; correxit Rhenanus.

12. *interque* G Mª, et 20. *pudorem* Mª. et 22. *Rhosolanis* idem

nerum adempta equorum pernicitate, velut vincti caedebantur. (a C. 69.) Namque mirum dictu, ut sit omnis Sarmatarum virtus velut extra ipsos. Nihil ad pedestrem pugnam tam ignavom: ubi per turmas advenere, vix ulla acies obstiterit. Sed tum humido die et soluto gelu neque conti neque gladii, quos praelongos utraque manu regunt, usui, lapsantibus equis et cataphractarum pondere. Id principibus et nobilissimo cuique tegimen, ferreis laminis aut praeduro corio consertum, ut adversus ictus impenetrabile, ita impetu hostium provolutis inhabile ad resurgendum. Simul altitudine et mollitia nivis hauriebantur. Romanus miles facilis lorica et missili pilo aut lanceis assultans, ubi res posceret, levi gladio inermem Sarmatam (neque enim defendi scuto mos est) comminus fodiebat, donec pauci, qui praelio superfuerant, paludibus abderentur. Ibi saevitia hiemis et vi volnerum absumpti. Postquam id Romae compertum, Marcus Aponius Moesiam obtinens triumphali statua, Fulvius Aurelius et Iulianus Titius ac Numisius Lupus legati legionum consularibus ornamentis donantur, laeto Othone et gloriam in se trahente, tanquam et ipse felix bello et suis ducibus suisque exercitibus rem publicam auxisset.

80 Parvo interim initio, unde nihil timebatur, orta seditio prope urbi excidio fuit. Septumam decumam cohortem e colonia Ostiensi in urbem acciri Otho iusserat; armandae eius cura Vario Crispino tribuno e praetorianis data. Is quo magis vacuus quietis castris iussa exsequeretur, vehicula cohortis incipiente nocte onerari aperto ar-

16. *hiemis et vi*] *hic mla* BM^{a}, alii plene *hic miseria.* Felicissime Muretus ex *hic mis* elicuit *hiemis*, *et* ex *er*, *vi* ex *ia.* Itaque temere pronuntiant Ernestius et Waltherus Muretum non satis pressisse veterum librorum vestigia. — Paulo post *et litius* pro *Titius* M^{a}, ut c. 82. *et proculus*, non *Proculus.*

(a C. 69.) mamentario iubet. Tempus in suspicionem, causa in crimen, affectatio quietis in tumultum evaluit; et visa inter temulentos arma cupidinem sui movere. Fremit miles, et tribunos centurionesque proditionis arguit, tanquam familiae senatorum ad perniciem Othonis armarentur, pars ignari et vino graves, pessimus quisque in occasionem praedarum, volgus, ut mos est, cuiuscunque motus novi cupidum. Et obsequia meliorum nox abstulerat. Resistentem seditioni tribunum et severissimos centurionum obtruncant. Rapta arma, nudati gladii. Insidentes equis urbem ac palatium petunt. Erat Othoni celebre convi- 81
vium primoribus feminis virisque; qui trepidi, fortuitusne militum furor an dolus imperatoris, manere ac deprehendi an fugere et dispergi periculosius foret, modo constantiam simulare, modo formidine detegi, simul Othonis voltum intueri. Utque evenit inclinatis ad suspicionem mentibus, cum timeret Otho, timebatur. Sed haud secus discrimine senatus quam suo territus, et praefectos praetorii ad mitigandas militum iras statim miserat, et abire propere omnes e convivio iussit. Tum vero passim magistratus, proiectis insignibus, vitata comitum et servorum frequentia, senes feminaeque per tenebras diversa urbis itinera, rari domos, plurimi amicorum tecta, et ut cuique humillimus cliens, incertas latebras petivere. Militum impetus ne fo- 82
ribus quidem palatii coercitus, quo minus convivium irrumperent, ostendi sibi Othonem expostulantes, volnerato Iulio Martiale tribuno et Vitellio Saturnino praefecto legionis, dum ruentibus obsistunt. Undique arma et minae, modo in centuriones tribunosque, modo in senatum universum, lymphatis caeco pavore animis, et quia neminem unum destinare irae poterant, licentiam in omnes poscentibus,

---

9. *seditionem* Ma.

donec Otho, contra decus imperii, toro insistens, precibus (a C. 69) et lacrimis aegre cohibuit, redieruntque in castra inviti neque innocentes. Postera die velut capta urbe clausae domus, rarus per vias populus, maesta plebs; deiecti in terram militum voltus, ac plus tristitiae quam paenitentiae. Manipulatim adlocuti sunt Licinius Proculus et Plotius Firmus praefecti, ex suo quisque ingenio mitius aut horridius. Finis sermonis in eo, ut quina milia nummum singulis militibus numerarentur. Tum Otho ingredi castra ausus. Atque illum tribuni centurionesque circumsistunt, abiectis militiae insignibus otium et salutem flagitantes. Sensit invidiam miles, et compositus in obsequium aucto-
83 res seditionis ad supplicium ultro postulabat. Otho, quanquam turbidis rebus et diversis militum animis, cum optimus quisque remedium praesentis licentiae posceret, volgus et plures seditionibus et ambitioso imperio laeti per turbas et raptus facilius ad civile bellum impellerentur, simul reputans non posse principatum scelere quaesitum subita modestia et prisca gravitate retineri, sed discrimine urbis et periculo senatus anxius, postremo ita disseruit. „Neque ut affectus vestros in amorem mei accenderem, commilitones, neque ut animum ad virtutem cohortarer (utraque enim egregie supersunt), sed veni postulaturus a vobis temperamentum vestrae fortitudinis et erga me modum caritatis. Tumultus proximi initium non cupiditate vel odio, quae multos exercitus in discordiam egere, ac ne detrectatione quidem aut formidine periculorum: nimia pietas vestra acrius quam considerate excitavit. Nam saepe honestas rerum causas, ni iudicium adhibeas, perniciosi exitus consequuntur. Imus ad bellum. Num omnes nuntios palam audiri, omnia consilia cunctis praesentibus tractari ratio

25. *cupidite* M[a], et 28. *considerat: considerate* Waltherus; vulgo *consideratius*.

(a C. 69.) rerum aut occasionum velocitas patitur? tam nescire quaedam milites quam scire oportet. Ita se ducum auctoritas, sic rigor disciplinae habet, ut multa etiam centuriones tribunosque tantum iuberi expediat. Si, ubi iubeantur, quaerere singulis liceat, pereunte obsequio etiam imperium intercidit. An et illic nocte intempesta rapientur arma? unus alterve perditus ac temulentus (neque enim plures consternatione proxima insanisse crediderim) centurionis ac tribuni sanguine manus imbuet, imperatoris sui tentorium irrumpet? vos quidem istud pro me: sed in discursu ac 84 tenebris et rerum omnium confusione patefieri occasio etiam adversus me potest. Si Vitellio et satellitibus eius eligendi facultas detur, quem nobis animum, quas mentes imprecentur, quid aliud quam seditionem et discordiam optabunt? ne miles centurioni, ne centurio tribuno obsequatur, hinc confusi pedites equitesque in exitium ruamus. Parendo potius, commilitones, quam imperia ducum sciscitando res militares continentur; et fortissimus in ipso discrimine exercitus est, qui ante discrimen quietissimus. Vobis arma et animus sit: mihi consilium et virtutis vestrae regimen relinquite. Paucorum culpa fuit, duorum poena erit. Ceteri abolete memoriam foedissimae noctis. Nec illas adversus senatum voces ullus unquam exercitus audiat. Caput imperii et decora omnium provinciarum ad

3. *ut multa etiam centuriones* cet.] „ea Othonis mens est ut velit quaedam imperia centurionibus tantum tribunisque indicari, non in milites spargi.“ *Lipsius.* Fallitur vir egregius: hoc enim Otho dicit, centuriones adeo tribunosque multa a duce iuberi rationis ignaros, nedum militibus omnium quae fieri debeant causa et ratio exponatur. *tantum* pertinet ad *iubentur.* Quorundam ratio non nisi duci nota est, ceteri iubentur, iisque quaerere non licet. — Statim *sicubi* C M R.

13. *quae*, non *quem*, M[a], et 15. *nec* pro *ne*.

poenam vocare non Hercule illi, quos cum maxime Vitellius in nos ciet, Germani audeant. (a C. 69.) Ulline Italiae alumni et Romana vere iuventus ad sanguinem et caedem depoposcerint ordinem, cuius splendore et gloria sordes et obscuritatem Vitellianarum partium praestringimus? nationes aliquas occupavit Vitellius, imaginem quandam exercitus habet: senatus nobiscum est. Sic fit, ut hinc res publica, inde hostes rei publicae constiterint. Quid? vos pulcherrimam hanc urbem domibus et tectis et congestu lapidum stare creditis? muta ista et inanima intercidere ac reparari promisca sunt: aeternitas rerum et pax gentium et mea cum vestra salus incolumitate senatus firmatur. Hunc auspicato a parente et conditore urbis nostrae institutum, et a regibus usque ad principes continuum et immortalem sicut a maioribus accepimus, sic posteris tradamus. Nam ut ex vobis senatores, ita ex senatoribus principes nascuntur."

85 Et oratio ad perstringendos mulcendosque militum animos, et severitatis modus (neque enim in plures quam in duos animadverti iusserat) grate accepta, compositique ad praesens qui coerceri non poterant. Non tamen quies urbis redierat: strepitus telorum et facies belli erat, militibus ut nihil in commune turbantibus, ita sparsis per domos occulto habitu, et maligna cura in omnes, quos nobilitas aut opes aut aliqua insignis claritudo rumoribus obiecerat. Vitellianos quoque milites venisse in urbem ad studia partium noscenda plerique credebant. Unde plena omnia suspicionum et vix secreta domuum sine formidine. Sed plurimum trepidationis in publico, ut quemque nuntium fama attulisset, animum voltumque conversis, ne

---

5. *praestringimus* I. Fr. Gronovius: libri *perstring.*

8. *inde*] *in* M^a^, et mox *multa* pro *muta*; tum *inanima* Lipsius: codices *inania*; dein 15. *sic* pro *sicut* M^a^.

21. *erat* Puteolanus: codices *et.* Infra 28. *vim* pro *ut* M^a^.

(a C. 69.) diffidere dubiis ac parum gaudere prosperis viderentur. Coacto vero in curiam senatu arduus rerum omnium modus, ne contumax silentium, ne suspecta libertas: et privato Othoni nuper atque eadem dicenti nota adulatio. Igitur versare sententias et huc atque illuc torquere, hostem et parricidam Vitellium vocantes, providentissimus quisque volgaribus conviciis; quidam vera probra iacere, in clamore tamen et ubi plurimae voces, aut tumultu verborum sibi ipsi obstrepentes.

86 Prodigia insuper terrebant diversis auctoribus volgata: in vestibulo Capitolii omissas habenas bigae cui Victoria institerat; erupisse cella Iunonis maiorem humana speciem; statuam divi Iulii in insula Tiberini amnis sereno et immoto die ab Occidente in Orientem conversam; prolocutum in Etruria bovem, insolitos animalium partus, et plura alia, rudibus saeculis etiam in pace observata, quae nunc tantum in metu audiuntur. Sed praecipuus et cum praesenti exitio etiam futuri pavor subita inundatione Tiberis, qui immenso auctu, proruto ponte sublicio, ac strage obstantis molis refusus, non modo iacentia et plana urbis loca sed secura eiusmodi casuum implevit. Rapti e publico plerique, plures in tabernis et cubilibus intercepti. Fames in volgus, inopia quaestus et penuria alimentorum. Corrupta stagnantibus aquis insularum fundamenta, dein remeante flumine dilapsa. Utque primum vacuus a periculo animus fuit, id ipsum quod paranti expeditionem Othoni campus Martius et via Flaminia, iter belli, esset obstructum a fortuitis vel naturalibus causis, in prodigium et omen imminentium cladium vertebatur.

---

4. *dicenti* Lipsius: codices *dicendi*. Infra 12. *specie* M[a].

18. *prorupto* codices; correxit I. Fr. Gronovius.

22. *inopia* — II, 2. *Cyprum* absunt a M[a], cuius in margine antiqua manus „hic deficit unum folium. dimittatur spatium pro dicto folio."

87 Otho lustrata urbe et expensis belli consiliis, quando (a C. 69.) Peninae Cottiaeque Alpes et ceteri Galliarum aditus Vitellianis exercitibus claudebantur, Narbonensem Galliam adgredi statuit, classe valida et partibus fida, quod reliquos caesorum ad pontem Mulvium et saevitia Galbae in custodiam habitos in numeros legionis composuerat, facta et ceteris spe honoratioris in posterum militiae. Addidit classi urbanas cohortes et plerosque e praetorianis, vires et robur exercitus atque ipsis ducibus consilium et custodes. Summa expeditionis Antonio Novello, Suedio Clementi primipilaribus, Aemilio Pacensi, cui ademptum a Galba tribunatum reddiderat, permissa. Curam navium Oscus libertus retinebat, ad observandam honestiorum fidem comitatus. Peditum equitumque copiis Suetonius Paulinus, Marius Celsus, Annius Gallus rectores destinati. Sed plurima fides Licinio Proculo praetorii praefecto. Is urbanae militiae impiger, bellorum insolens, auctoritatem Paulini, vigorem Celsi, maturitatem Galli, ut cuique erat, criminando, quod facillimum factu est, pravus et callidus bonos et modestos
88 anteibat. Sepositus per eos dies Cornelius Dolabella in coloniam Aquinatem, neque arta custodia neque obscura, nullum ob crimen, sed vetusto nomine et propinquitate Galbae monstratus. Multos e magistratibus, magnam consularium partem Otho, non participes aut ministros bello sed comitum specie secum expedire iubet, in quis et Lucium Vitellium, eodem quo ceteros cultu, nec ut imperatoris fratrem nec ut hostis. Igitur mota urbis cura; nullus ordo metu aut periculo vacuus. Primores senatus aetate

7. *spe* I. Fr. Gronovius: codices *spes*.

8. *vires et*] *viris ut* codices; correxit Lipsius.

13. *comitatus* I. Fr. Gronovius: codices *immutatus* vel *imitus* vel *invitatus*. — Waltheri coniectura, *simul datus*, vel propter collocationem verborum probari nequit.

(a C. 69.) invalidi et longa pace desides, segnis et oblita bellorum nobilitas, ignarus militiae eques, quanto magis occultare et abdere pavorem nitebantur, manifestius pavidi. Nec deerant e contrario qui ambitione stolida conspicua arma, insignes equos, quidam luxuriosos apparatus conviviorum et irritamenta libidinum ut instrumenta belli mercarentur. Sapientibus quietis et rei publicae cura; levissimus quisque et futuri improvidus spe vana tumens; multi afflicta fide in pace, ac turbatis rebus alacres et per incerta tutissimi.

Sed volgus et magnitudine nimia communium curarum expers 89
populus sentire paulatim belli mala, conversa in militum usum omni pecunia, intentis alimentorum pretiis; quae motu Vindicis haud perinde plebem adtriverant, secura tum urbe et provinciali bello, quod inter legiones Galliasque velut externum fuit. Nam ex quo divus Augustus res Caesarum composuit, procul et in unius sollicitudinem aut decus populus Romanus bellaverat. Sub Tiberio et Gaio tantum pacis adversa pertimuere. Scriboniani contra Claudium incepta simul audita et coercita; Nero nuntiis magis et rumoribus quam armis depulsus. Tum legiones

---

18. *adversa pertimuere*] *adversa reipubl. pertimuere* G cum aliis, *adversa r. p. partimuere* B. — Ex verbi *pertimuere* initio haud luculente scripto litterae illae *r. p.* natae sunt; inde cum elicerent *rei publicae*, neque hoc quomodo explicarent reperirent, varias librarii corruptelas procuderunt, quales reperiuntur in codice Pichenae Florentino *adversa r. p. pertinuere*, in R *adversus rempubl. pertinuere*, in A *adversa in re publica pertimuere*. Ex his turbis verum dispexit Lipsius, cum voces *rei publicae* delendas censert. Sententia plana est et vera: Augusto principe in unius curam aut gloriam populus Romanus bellavit, Tiberio Gaioque imperantibus, cum bella graviora (Germanicus unicus belli dux sub initium principatus Tiberii exstinctus est) nulla gererentur, tantum pacis adversa, h. e. principum saevitiam, pertimuere.

classesque et, quod raro alias, praetorianus urbanusque (a. C. 69.) miles in aciem deducti; Oriens Occidensque et quicquid utrinque virium est, a tergo; si ducibus aliis bellatum foret, longo bello materia. Fuere qui proficiscenti Othoni moras religionemque nondum conditorum ancilium afferrent. Aspernatus est omnem cunctationem ut Neroni quoque exitiosam; et Caecina iam Alpes transgressus exstimulabat.

90 Pridie idus *Martias* commendata patribus re publica reliquias Neronianarum sectionum, nondum in fiscum conversas, revocatis ab exsilio concessit, iustissimum donum et in speciem magnificum, sed festinata iam pridem exactione usu sterile. Mox vocata concione maiestatem urbis et consensum populi ac senatus pro se attollens adversum Vitellianas partes modeste disseruit, inscitiam potius legionum quam audaciam increpans, nulla Vitellii mentione, sive ipsius ea moderatio, seu scriptor orationis sibi metuens contumeliis in Vitellium abstinuit, quando, ut in consiliis militiae Suetonio Paulino et Mario Celso, ita in rebus urbanis Galerii Trachali ingenio Othonem uti credebatur. Et erant qui genus ipsum orandi noscerent, crebro fori usu celebre et ad implendas aures latum et sonans. Clamor vocesque volgi, ex more adulandi, nimiae et falsae. Quasi dictatorem Caesarem aut imperatorem Augustum prosequerentur, ita studiis votisque certabant; nec metu aut amore, sed ex libidine servitii, ut in familiis, privata cuique stimulatio et vile iam decus publicum. Profectus

---

8. *reliquiae Neronianarum sectionum* sunt bona, quae Nero privatis hominibus adimenda et sub hasta divendenda curaverat, quorumque pretium ab emptoribus nondum exsolutum ideoque nondum in fiscum conversum erat. Minime haec verba de *donationibus* supra c. 20. commemoratis accipienda sunt, quod factum ab Ernestio aliisque interpretibus.

(a C. 69.) Otho quietem urbis curasque imperii Salvio Titiano fratri permisit.

LIBER SECUNDUS.

Breviarium. Titus Vespasianus Romam missus ad gratulandum Galbae caede eius audita substitit. Paphiam Venerem adit et de futuris eam consulit. Laeta omnia et magna accipit. Ad patrem redit, qui belli consilia agitat, sed bellum ipsum in occasionem differt. Falsus Nero detegitur et capitur. Othonis copiae et duces; et classis eius in Galliam Narbonensem irruptio. In Corsica motus aliquis temeritate procuratoris. Caecina Italiam intrat, Placentiam oppugnat, sed cum infamia et strage repulsus. Insidias paullo post Othonianis locat, sed eae quoque in ipsum vertere. Valens Ticinum venit. Seditio ibi in eum militum. Qua composita Caecinae rapido agmine iungitur. Otho eo nuntio accepto de summa belli deliberat, trahi id melius an fortunam experiri praestaret. Postremum pessimumque consilium praefert. Ita haud procul Bedriaco pugnatum. Victi Othoniani, non tamen fracti. Sed Otho aversus a consiliis belli mortem elegit, quam tam fortiter exsequitur quam noster facunde narrat. Post mortem eius seditio militum et impetus in Verginium. Senatorum etiam periculum falso quodam nuntio. Albinus in Africa victus, et eae provinciae Vitellio adiunctae. Quid in Italia Vitellius egerit, et legiones cohortesque victas quomodo distraxerit, non sine acri tumultu apud Ticinum. At in Syria Vespasianus et Mucianus serio iam de bello deliberant. Huius egregia ad illum oratio. Qua persuasus Vespasianus imperium suscipit. Legiones in nomen eius iurant. Praeterque Orientales Moesici et Pannonii etiam transeunt in partes. Vitellius interea magno et minaci agmine urbem intrat. Popularia multa usurpat. Consilia item eius paratusque de bello.

Gesta eodem anno, consulibus tamen aliis suffectis.

Struebat iam fortuna in diversa parte terrarum initia (a. u. 822.)
causasque imperio, quod varia sorte laetum rei publicae (a C. 69.)
aut atrox, ipsis principibus prosperum aut exitio fuit. Titus Vespasianus e Iudaea incolumi adhuc Galba missus a patre causam profectionis officium erga principem et maturam petendis honoribus iuventam ferebat. Sed volgus fingendi avidum disperserat accitum in adoptionem. Materia sermonibus senium et orbitas principis et intemperantia civitatis, donec unus eligatur, multos destinandi. Augebat famam ipsius Titi ingenium quantaecunque fortunae capax, decor oris cum quadam maiestate, prosperae Vespasiani res, praesaga responsa; et inclinatis ad credendum animis loco ominum etiam fortuita. Ubi Corinthi Achaiae urbe certos nuntios accepit de interitu Galbae, et aderant qui arma Vitellii bellumque affirmarent, anxius animo, paucis amicorum adhibitis, cuncta utrinque perlustrat. Si pergeret in urbem, nullam officii gratiam in alterius honorem suscepti, ac se Vitellio sive Othoni obsidem fore. Sin rediret, offensam haud dubiam victoris, sed incerta adhuc victoria et concedente in partes patre filium excusatum. Sin Vespasianus rem publicam susci-
2 peret, obliviscendum offensarum de bello agitantibus. His
ac talibus inter spem metumque iactatum spes vicit. Fuere qui accensum desiderio Berenices reginae vertisse iter crederent. Neque abhorrebat a Berenice iuvenilis animus: sed gerendis rebus nullum ex eo impedimentum. Laetam voluptatibus adolescentiam egit, suo quam patris imperio modestior. Igitur oram Achaiae et Asiae ac laeva maris praevectus Rhodum et Cyprum insulas, inde Syriam,

---

2. *varia sorte* Lipsius: *vari aborte* RV, *varie ortum* plerique.
11. *decor oris* Rhenanus: *decori* vel *decoris* codices.
13. *fortuita* Grotius: codices *fortuna*.
20. *sed* Rhenanus: codices *et*.

(a C. 69.) audentioribus spatiis petebat. Atque illum cupido incessit adeundi visendique templum Paphiae Veneris, inclitum per indigenas advenasque. Haud fuerit longum initia religionis, templi ritum, formam deae (neque enim alibi sic habetur) paucis disserere. Conditorem templi regem Aeriam 3
vetus memoria, quidam ipsius deae nomen id perhibent. Fama recentior tradit a Cinyra sacratum templum, deamque ipsam conceptam mari huc appulsam. Sed scientiam artemque haruspicum accitam, et Cilicem Tamiram intulisse; atque ita pactum, ut familiae utriusque posteri caerimoniis praesiderent. Mox, ne honore nullo regium genus peregrinam stirpem antecelleret, ipsa quam intulerant scientia hospites cessere: tantum Cinyrades sacerdos consulitur. Hostiae, ut quisque vovit, sed mares deliguntur: certissima fides haedorum fibris. Sanguinem arae offundere vetitum: precibus et igne puro altaria adolentur, nec ullis imbribus, quanquam in aperto, madescunt. Simulacrum deae non effigie humana, continuus orbis latiore initio tenuem in ambitum metae modo exsurgens; et ratio in obscuro. Titus spectata opulentia donisque regum, quaeque 4
alia laetum antiquitatibus Graecorum genus incerta vetu-

1. *audentioribus spatiis*] Titus cum Syriam peteret ac propter festinationem compendiis viarum uteretur, Cyprum laeva in parte reliquit et in alto, diversus ab littore, navigavit. Spatia igitur, quae nunc ille peragrabat, ita *audentiora* erant, ut plus auderet quam antea littus legendo. Quae explicatio cum subobscuram sententiam scriptori donet, equidem nonnihil inclino ut locum corruptum esse iudicem. Nonne *patentioribus spatiis* scripsit Tacitus vel scribere rectius potuit? — Mox 5. *Aeriam* Rhenanus: M[a] *veriam*. 4. *ritum* Dureau de Lamalle: libri *situm*.

9. *cilicentam miram* B M[a]; correxit Rhenanus. Mox 12. *intulerat* M[a].

19. *meta* M[a], et p. 69, 2. *perambales*.

stati affingit, de navigatione primum consuluit. Postquam (a C. 69.) pandi viam et mare prosperum accepit, de se per ambages interrogat caesis compluribus hostiis. Sostratus (sacerdotis id nomen erat) ubi laeta et congruentia exta magnisque consultis adnuere deam videt, pauca in praesens et solita respondens, petito secreto futura aperit. Titus aucto animo ad patrem pervectus suspensis provinciarum et exercituum mentibus ingens rerum fiducia accessit.

Profligaverat bellum Iudaicum Vespasianus, oppugnatione Hierosolymorum reliqua, duro magis et arduo opere ob ingenium montis et pervicaciam superstitionis, quam quo satis virium obsessis ad tolerandas necessitates superesset. Tres, ut supra memoravimus, ipsi Vespasiano legiones erant, exercitae bello: quattuor Mucianus obtinebat in pace; sed aemulatio et proximi exercitus gloria depulerat segnitiam, quantumque illis roboris discrimina et labor, tantum his vigoris addiderat integra quies et inexperti belli calor. Auxilia utrique cohortium alarumque

---

18. *belli calor*] Codices et editiones *belli labor.* — Non sine iustissima causa Lipsius in voce *labor* offendit, quanquam loci rite sanandi viam invenire non potuit. Nam primum non adeo infans est Tacitus ut post *discrimina et labor* statim ponat *inexperti belli labor,* tum vero nemo explicaverit, tam quid sit *inexperti belli labor,* quam quomodo is *vigorem* militibus addere possit. Waltherus inexperti belli laborem intelligit opus et laborem in castris: at vero is pacis labor est, non belli. Belli labores sunt praelia et itinera atque urbium expugnationes, eaque Muciani miles haud toleravit, immo *integra quiete* adhuc recreatus est. Vide, ut ab altero exercitu huic omnis incitatio et vigor accedat: prope *calet* bellum; id ipsi quidem *non experiuntur,* sed belli Iudaici *calore* exuta segnitia accenduntur ad eiusdem laudis amorem. Num *calor belli* pro bello quod strenue geritur apud alium scriptorem inveniatur, nescio, dici autem posse aptissime nemo negabit.

(a C. 69.) et classes regesque ac nomen dispari fama celebre.

5 Vespasianus acer militiae, anteire agmen, locum castris capere, noctu diuque consilio ac, si res posceret, manu hostibus obniti, cibo fortuito, veste habituque vix a gregario milite discrepans; prorsus si avaritia abesset, antiquis ducibus par. Mucianum e contrario magnificentia et opes et cuncta privatum modum supergressa extollebant; aptior sermone, dispositu provisuque civilium rerum peritus: egregium principatus temperamentum, si demptis utriusque vitiis solae virtutes miscerentur. Ceterum hic Syriae, ille Iudaeae praepositus, vicinis provinciarum administrationibus invidia discordes, exitu demum Neronis positis odiis in medium consuluere, primum per amicos: dein praecipua concordiae fides Titus prava certamina communi utilitate aboleverat, natura atque arte compositus adliciendis etiam Muciani moribus. Tribuni centurionesque et volgus militum industria licentia, per virtutes per voluptates, ut cuique ingenium, adsciscebantur.

6 Antequam Titus adventaret, sacramentum Othonis acceperat uterque exercitus, praecipitibus, ut assolet, nuntiis, et tarda mole civilis belli, quod longa concordia quietus Oriens tunc primum parabat. Namque olim validissima inter se civium arma in Italia Galliave viribus Occidentis coepta; et Pompeio Cassio Bruto Antonio, quos omnes trans mare secutum est civile bellum, haud prosperi exitus fuerant; auditique saepius in Syria Iudaeaque Caesares quam inspecti. Nulla seditio legionum; tantum adversus Parthos minae, vario eventu. Et proximo civili bello turbatis aliis inconcussa ibi pax; dein fides erga Galbam. Mox, ut Othonem ac Vitellium scelestis armis res Romanas raptum ire volgatum est, ne penes ceteros imperii praemia, penes ipsos

---

20. *precibus* M[a].

tantum servitii necessitas esset, fremere miles et vires suas (a C. 69)
circumspicere. Septem legiones statim et cum ingentibus
auxiliis Syria Iudaeaque; inde continua Aegyptus duaeque
legiones, hinc Cappadocia Pontusque et quicquid castrorum
Armeniis praetenditur. Asia et ceterae provinciae nec viro-
rum inopes et pecuniae opulentae. Quantum insularum
mari cingitur, et parando interim bello secundum tutum-
7 que ipsum mare. Non fallebat duces impetus militum:
sed bellantibus *aliis* placuit exspectari belli exitum. Vic-
tores victosque nunquam solida fide coalescere. Nec referre,
Vitellium an Othonem superstitem fortuna faceret. Rebus
secundis etiam egregios duces insolescere: discordiam his,
ignaviam luxuriem; et suismet vitiis alterum bello alterum
victoria periturum. Igitur arma in occasionem distulere,
Vespasianus Mucianusque nuper, ceteri olim mixtis consi-
liis; optimus quisque amore rei publicae: multos dulcedo
praedarum stimulabat, alios ambiguae domi res. Ita boni
malique causis diversis, studio pari, bellum omnes cupiebant.

8 Sub idem tempus Achaia atque Asia falso exterritae
velut Nero adventaret, vario super exitu eius rumore,
eoque pluribus vivere eum fingentibus credentibusque.
Ceterorum casus conatusque in contextu operis dicemus:
tunc servus e Ponto sive, ut alii tradidere, libertinus ex
Italia, citharae et cantus peritus, unde illi super simili-
tudinem oris propior ad fallendum fides, adiunctis deser-
toribus, quos inopia vagos ingentibus promissis corruperat,
mare ingreditur; ac vi tempestatum Cythnum insulam de-
trusus et militum quosdam ex Oriente commeantium ad-
scivit vel abnuentes interfici iussit, et spoliatis negotiato-
ribus mancipiorum valentissimum quemque armavit. Cen-
turionemque Sisennam, dextras concordiae insignia Syriaci

---

9. *belli exitum* Pichena: M[a] *bellum cum hi.*

(a C. 69.) exercitus nomine ad praetorianos ferentem, variis artibus adgressus est, donec Sisenna clam relicta insula trepidus et vim metuens aufugeret. Inde late terror, multis ad celebritatem nominis erectis rerum novarum cupidine et odio praesentium. 9 Gliscentem in dies famam fors discussit. Galatiam ac Pamphyliam provincias Calpurnio Asprenati regendas Galba permiserat. Datae e classe Misenensi duae triremes ad prosequendum, cum quibus Cythnum insulam tenuit. Nec defuere qui trierarchos nomine Neronis accirent. Is in maestitiam compositus et fidem suorum quondam militum invocans, ut eum in Syria aut Aegypto sisterent, orabat. Trierarchi nutantes, seu dolo, adloquendos sibi milites et paratis omnium animis reversuros firmaverunt. Sed Asprenati cuncta ex fide nuntiata; cuius cohortatione expugnata navis et interfectus quisquis ille erat. Corpus, insigne oculis comaque et torvitate voltus, in Asiam atque inde Romam pervectum est.

10 In civitate discordi et ob crebras principum mutationes inter libertatem ac licentiam incerta parvae quoque res magnis motibus agebantur. Vibius Crispus, pecunia potentia ingenio inter claros magis quam inter bonos, Annium Faustum equestris ordinis, qui temporibus Neronis delationes factitaverat, ad cognitionem senatus vocabat. Nam recens Galbae principatu censuerant patres, ut accusatorum causae noscerentur. Id senatus consultum varie iactatum et, prout potens vel inops reus inciderat, infirmum aut validum retinebatur. Ad hoc terroris et propria

3. *afugeret* M[a], et 5. *galitiam*, et 7. *per se miserat*, et 8. *scithinum*.

12. *trierarchis* M[a], et 18. *hoc* pro *ob*.

23. *cognationem* M[a] et mox *principatum* idem.

27. *retinebatur. Ad hoc terroris*] *retinebat* G M[a]. Deinde *ad hunc terroris* M[a]: *ad hoc terroris* Rhenanus et codex

vi Crispus incubuerat delatorem fratris sui pervertere, traxeratque magnam senatus partem, ut indefensum et inauditum dedi ad exitium postularent. Contra apud alios nihil aeque reo proderat quam nimia potentia accusatoris: dari tempus, edi crimina, quamvis invisum ac nocentem more tamen audiendum censebant. Et valuere primo, dilataque in paucos dies cognitio. Mox damnatus est Faustus, nequaquam eo assensu civitatis, quem pessimis moribus meruerat. Quippe ipsum Crispum easdem accusationes cum praemio exercuisse meminerant, nec poena criminis sed ultor displicebat. (a C. 69.)

11 Laeta interim Othoni principia belli, motis ad impe-

Bodleianus. — Quod in G M[a] *retinebat* pro *retinebatur*, id non tanti momenti est, quanti nonnullis videatur. Nam tertia passiva et tertia activa secenties in libris permutantur, quia una ab altera non nisi paulo momento distingui solet. In ceteris dubitavi paulisper, utrum *ad hunc terrorem* cum I. Fr. Gronovio, an *ad hoc terroris* cum Rhenano et uno codice darem. Forma *terrorem* in *terroris* potuit corrumpi, cum librarius hanc vocem pendere a *propria vi* opinaretur: sed id quidem non tam est verisimile quàm *hoc* in *hunc* commutatum esse, sive consilio, ut eo pronomine Annius Faustus designaretur, sive forte, cum hōc sive hūc (h. e. *honc* sive *hunc*) in exemplari scriptum esse librarius putaret. Waltherus ex *ad hunc* fecit *adhuc* et scripsit *infirmum aut validum retinebat adhuc terroris: et propria vi.* Sed *retinebat terroris* a Latinitate alienum est, quanquam participium *retinens* haud raro cum genitivo (eo provocat Waltherus) iungitur, ut A. II, 38. V, 11. XVI, 5. Nam dicimus etiam *virtutis amans*, nec tamen *virtutis amare* licet dicere. Nec vero quod A. XV, 53 *ut quisque audentiae habuisset* Tacitus scribere ausus est, locutionem *retinere terroris* adprobare potest: hoc enim loco si Tacitus *habere* pro Graeco *μετέχειν* admittendum putavit, non est consectarium eundem alio loco genitivum partitivum Latinis haud concessum adsciscere voluisse.

(a C. 69.) rium eius e Dalmatia Pannoniaque exercitibus. Fuere quattuor legiones, e quibus bina milia praemissa; ipsae modicis intervallis sequebantur, septima a Galba conscripta, veteranae undecima ac tertia decuma, et praecipui fama quartadecumani rebellione Britanniae compressa. Addiderat gloriam Nero eligendo ut potissimos; unde longa illis erga Neronem fides et erecta in Othonem studia. Sed quo plus virium ac roboris, e fiducia tarditas inerat. Agmen legionum alae cohortesque praeveniebant. Et ex ipsa urbe haud spernenda manus, quinque praetoriae cohortes et equitum vexilla cum legione prima, ac deforme insuper auxilium, duo milia gladiatorum, sed per civilia arma etiam severis ducibus usurpatum. His copiis rector additus Annius Gallus, cum Vestricio Spurinna ad occupandas Padi ripas praemissus, quoniam prima consiliorum frustra ceciderant, transgresso iam Alpes Caecina, quem sisti intra Gallias posse speraverat. Ipsum Othonem comitabantur speculatorum lecta corpora cum ceteris praetoriis cohortibus, veterani e praetorio, classicorum ingens numerus. Nec illi segne aut corruptum luxu iter, sed lorica ferrea usus est, et ante signa pedester, horridus incomptus famaeque dissimilis. Blandiebatur coeptis fortuna, possessa 12
per mare et naves maiore Italiae parte, penitus usque ad initium maritimarum Alpium. Quibus tentandis adgrediendaeque provinciae Narbonensi Suedium Clementem, Antonium Novellum, Aemilium Pacensem duces dederat. Sed Pacensis per licentiam militum vinctus; Antonio Novello nulla auctoritas: Suedius Clemens ambitioso imperio regebat, ut adversus modestiam disciplinae corruptus, ita praeliorum avidus. Non Italia adiri nec loca sedesque patriae videbantur: tanquam externa littora et urbes hostium urere

---

29. *corruptius* $\mathrm{M^a}$, ut c. 23. *promptius*, non *promptus*.

vastare rapere, eo atrocius quod nihil usquam provisum (a C. 69.)
adversum metus. Pleni agri, apertae domus. Occursan-
tes domini iuxta coniuges et liberos securitate pacis et belli
malo circumveniebantur. Maritimas tum Alpes tenebat
procurator Marius Maturus. Is concita gente (nec deest
iuventus) arcere provinciae finibus Othonianos intendit. Sed
primo impetu caesi disiectique montani, ut quibus temere
collectis, non castra non ducem noscitantibus, neque in
13 victoria decus esset neque in fuga flagitium. Irritatus eo
praelio Othonis miles vertit iras in municipium Albium
Intemelium. Quippe in acie nihil praedae, inopes agrestes
et vilia arma; nec capi poterant, pernix genus et gnari
locorum. Sed calamitatibus insontium expleta avaritia.
Auxit invidiam praeclaro exemplo femina Ligus, quae filio
abdito, cum simul pecuniam occultari milites credidissent
eoque per cruciatus interrogarent ubi filium occuleret, ute-
rum ostendens latere respondit, nec ullis deinde terroribus
14 aut morte constantiam vocis egregiae mutavit. Imminere
provinciae Narbonensi in verba Vitellii adactae classem
Othonis trepidi nuntii Fabio Valenti attulere. Aderant le-
gati coloniarum auxilium orantes. Duas Tungrorum cohor-
tes, quattuor equitum turmas, universam Treverorum alam
cum Iulio Classico praefecto misit; e quibus pars in co-
lonia Foroiuliensi retenta, ne omnibus copiis in terrestre
iter versis vacuo mari classis acceleraret. Duodecim equi-
tum turmae et lecti e cohortibus adversus hostem iere;
quibus adiuncta Ligurum cohors, vetus loci auxilium, et
quingenti Pannonii nondum sub signis. Nec mora prae-

---

ium
10. *Albium Intemelium* Lipsius: M[a] *albiniti militum.*

19. *audacatem e classem* M[a], et 22. *universa mire virorum.*

28. *Quingentis* M[a], et p. 76, 1. *paginis*, non *paganis*, ut c. 16. *imperatorum* pro *imperitorum* et *picarium*, non *Pacarium*.

(a C. 69.) lio, sed acie ita instructa, ut pars classicorum mixtis paganis in colles mari propinquos exsurgeret, quantum inter colles ac littus aequi loci praetorianus miles expleret, in ipso mari ut adnexa classis et pugnae parata conversa et minaci fronte praetenderetur. Vitelliani, quibus minor peditum vis, in equite robur, Alpinos proximis iugis, cohortes densis ordinibus post equitem locant. Treverorum turmae obtulere se hosti incaute, cum exciperet contra veteranus miles, simul a latere saxis urgeret apta ad iaciendum etiam paganorum manus, qui sparsi inter milites, strenui ignavique, in victoria idem audebant. Additus perculsis terror invecta in terga pugnantium classe. Ita undique clausi; deletaeque omnes copiae forent, ni victorem exercitum attinuisset obscurum noctis, obtentui fugientibus. Nec Vitelliani, quanquam victi, quievere. Accitis auxiliis securum hostem ac successu rerum socordius agentem invadunt. Caesi vigiles, perrupta castra, trepidatum apud navis, donec sidente paulatim metu, occu-

---

14: *obtentui fugientibus*] Non vere ad h. l. Ernestius „quo idoneo praetextu fugere honestius poterant Vitelliani." Vitellianis enim non tam honestae fugae cura erat, quam ut quavis ratione fugientes occidioni eximerentur. Itaque *obtentui* accipiendum est de tutela noctis, qua usi Vitelliani hostibus se subtraxerunt. *Die Nacht diente den Fliehenden als* (schützende) *Hülle.* Eadem significatione et nomen et casus positus est H. I, 49. *Sed claritas natalium et metus temporum obtentui, ut quod segnitia erat sapientia vocaretur.* Quemadmodum his in locis *obtentus* est *velum*, sive tuendo sive impediendo aptum, ita H. III, 56. verbum *obtendere* est *velare* et *obscurare*. *Concionanti — tantum foedarum volucrum supervolavit ut nube atra diem obtenderent.* Conf. III, 36. *Vitellius curis luxum obtendebat.* — Ceterum M[a] levi vitio hic *obtenui*, ut supra (I, 49.) *obtinui*. Si hoc *obtenui* diligentius considerasset Waltherus, sane alteri illi *obtinui* nihil tribuisset.

pato iuxta colle defensi, mox irrupere. Atrox ibi caedes (a C. 69.) et Tungrarum cohortium praefecti sustentata diu acie telis obruuntur. Ne Othonianis quidem incruenta victoria fuit, quorum improvide secutos conversi equites circumvenerunt. Ac velut pactis indutiis, ne hinc classis inde eques subitam formidinem inferrent, Vitelliani retro Antipolim Narbonensis Galliae municipium, Othoniani Albigaunum interioris Liguriae revertere.

16 Corsicam ac Sardiniam ceterasque proximi maris insulas fama victricis classis in partibus Othonis tenuit. Sed Corsicam prope afflixit Decumi Pacarii procuratoris temeritas, tanta mole belli nihil in summam profutura, ipsi exitiosa. Namque Othonis odio iuvare Vitellium Corsorum viribus statuit, inani auxilio etiam si provenisset. Vocatis principibus insulae consilium aperit, et contra dicere ausos, Claudium Pyrrhicum trierarchum Liburnicarum ibi navium, Quintium Certum equitem Romanum, interfici iubet. Quorum morte exterriti qui aderant, simul ignara et alieni metus socia imperitorum turba in verba Vitellii iuravere. Sed ubi delectum agere Pacarius et inconditos homines fatigare militiae muneribus occepit, laborem insolitum perosi infirmitatem suam reputabant: insulam esse quam incolerent et longe Germaniam viresque legionum; direptos vastatosque classe etiam quos cohortes alaeque protegerent. Et aversi repente animi, nec tamen aperta vi, aptum tempus insidiis legere. Digressis qui Pacarium frequentabant, nudus et auxilii inops balineis interficitur; trucidati et comites. Capita, ut hostium, ipsi interfectores ad Othonem tulere; neque eos aut Otho praemio affecit aut puniit Vitellius, in multa colluvie rerum maioribus flagitiis permixtos.

---

11. *pacari* M[a]. Mox *in summa* codices; correxit Rhenanus.

13. *iuravère* M[a]. et 16. *Phyrricum: Pyrrhicum* codex Harleianus et alii.

(a C. 69.) Aperuerat iam Italiam bellumque transmiserat, ut supra 17
memoravimus, ala Siliana, nullo apud quemquam Othonis favore, nec quia Vitellium mallent: sed longa pax ad omne servitium fregerat, faciles occupantibus et melioribus incuriosos. Florentissimum Italiae latus, quantum inter Padum Alpesque camporum et urbium, armis Vitellii (namque et praemissae a Caecina cohortes advenerant) tenebatur. Capta Pannoniorum cohors apud Cremonam; intercepti centum equites ac mile classici inter Placentiam Ticinumque. Quo successu Vitellianus miles non iam flumine aut ripis arcebatur. Irritabat quin etiam Batavos Transrhenanosque Padus ipse; quem repente contra Placentiam transgressi raptis quibusdam exploratoribus ita ceteros terruere, ut adesse omnem Caecinae exercitum trepidi ac falsi nuntiarent. Certum erat Spurinnae (is enim 18
Placentiam obtinebat) necdum venisse Caecinam, et si propinquaret, coercere intra munimenta militem, nec tris praetorias cohortes et mile vexillarios cum paucis equitibus veterano exercitui obiicere. Sed indomitus miles et belli ignarus correptis signis vexillisque ruere, et retinenti duci tela intentare, spretis centurionibus tribunisque: quin prodi Othonem et accitum Caecinam clamitabant. Fit temeritatis alienae comes Spurinna, primo coactus, mox velle simulans, quo plus auctoritatis inesset consiliis, si seditio mitesceret. Postquam in conspectu Padus et nox appete- 19
bat, vallari castra placuit. Is labor urbano militi insolitus contundit animos. Tum vetustissimus quisque castigare credulitatem suam, metum ac discrimen ostendere, si cum

---

21. *tribunisque*] Codices plerique *tribunisque providentiam ducis laudantibus.* Eadem M[a], nisi quod *laudari.* Haec nata esse ex p. 79, 3., ubi *laudari providentia ducis,* vere intellexit Pichena.

21. *quin prodi Othonem* Bekkerus: *qui prō Othonem* M[a].

exercitu Caecina patentibus campis tam paucas cohortes circumfudisset. Iamque totis castris modesti sermones, et inserentibus se centurionibus tribunisque laudari providentia ducis, quod coloniam virium et opum validam robur ac sedem bello legisset. Ipse postremo Spurinna, non tam culpam exprobrans quam ratione ostendens, relictis exploratoribus ceteros Placentiam reduxit minus turbidos et imperia accipientes. Solidati muri, propugnacula addita, auctae turres, provisa parataque non arma modo sed obsequium et parendi amor; quod solum illis partibus defuit, cum virtutis haud paeniteret. (a. C. 69.)

20 At Caecina, velut relicta post Alpes saevitia ac licentia, modesto agmine per Italiam incessit. Ornatum ipsius municipia et coloniae in superbiam trahebant, quod versicolori sagulo, braccas barbarum tegmen indutus togatos adloqueretur. Uxorem quoque eius Saloninam, quamquam in nullius iniuriam insignis equo ostroque veheretur, tanquam laesi gravabantur, insita mortalibus natura recentem aliorum felicitatem acribus oculis introspicere, modumque fortunae a nullis magis exigere quam quos in aequo videre. Caecina Padum transgressus, tentata Othonianorum fide per colloquium et promissa, isdem petitus, postquam pax et concordia speciosis et irritis nominibus iactata sunt, consilia curasque in oppugnationem Placentiae magno terrore vertit, gnarus, ut initia belli provenissent,
21 famam in cetera fore. Sed primus dies impetu magis quam veterani exercitus artibus transactus: aperti incautique muros subiere, cibo vinoque praegraves. In eo certamine pulcherrimum amphitheatri opus situm extra muros con-

3. *providentia* I. Fr. Gronovius: libri *providentiam.*

16. *quoque tum eius* M[a], et 19. *agribus: acribus* C. Mox. 20. *inequos*, non *in aequo*, M[a].

26. *fama*, et p. 80, 2. *flandes* et *obsesso.*

(a C. 69.) flagravit, sive ab oppugnatoribus incensum, dum faces et glandes et missilem ignem in obsessos iaculantur, sive ab obsessis, dum retorta ingerunt. Municipale volgus pronum ad suspiciones fraude illata ignis alimenta credidit a quibusdam e vicinis coloniis invidia et aemulatione, quod nulla in Italia moles tam capax foret. Quocunque casu accidit, dum atrociora metuebantur, in levi habitum, reddita securitate, tanquam nihil gravius pati potuissent, maerebant. Ceterum multo suorum cruore pulsus Caecina; et nox parandis operibus absumpta. Vitelliani pluteos cratesque et vineas suffodiendis muris protegendisque oppugnatoribus, Othoniani sudes et immensas lapidum ac plumbi aerisque moles perfringendis obruendisque hostibus expediunt. Utrinque pudor, utrinque gloria, et diversae exhortationes, hinc legionum et Germanici exercitus robur, inde urbanae militiae et praetoriarum cohortium decus attollentium; illi ut segnem et desidem et circo ac theatris corruptum militem, hi peregrinum et externum increpabant. Simul Othonem ac Vitellium celebrantes culpantesve, uberioribus inter se probris quam laudibus stimulabantur. Vixdum orto die plena propugnatoribus moenia, fulgentes armis virisque campi, densum legionum agmen, 22
sparsa auxiliorum manus; altiora murorum sagittis aut saxis incessere, neglecta aut aevo fluxa comminus adgredi. Ingerunt desuper Othoniani pila, librato magis et certo ictu adversus temere subeuntes cohortes Germanorum cantu truci et more patrio nudis corporibus super humeros scuta quatientium. Legionarius pluteis et cratibus tectus subruit

3. *retorta ingerunt* I. Gronovius: *reportans gerunt* BMR.

5. *e*] *et* M[a]. Statim *invidiae aemulatione* codices; *invidia et aemulatione* Muretus.

10. *absumpta* Muretus: codices *adsumpta*.

muros, instruit aggerem, molitur portas. Contra praetoriani dispositos ad id ipsum molares ingenti pondere ac fragore provolvunt. Pars subeuntium obruti, pars confixi et exsangues aut laceri; cum augeret stragem trepidatio eoque acrius e moenibus volnerarentur, rediere infracta partium fama. Et Caecina pudore coeptae temere oppugnationis, ne irrisus ac vanus isdem castris assideret, traiecto rursus Pado Cremonam petere intendit. Tradidere sese abeunti Turulius Cerialis cum compluribus classicis et Iulius Briganticus cum paucis equitum, hic praefectus alae in Batavis genitus, ille primipilaris et Caecinae haud alienus, quod ordines in Germania duxerat. (a C. 69.)

23 Spurinna comperto itinere hostium, defensam Placentiam quaeque acta et quid Caecina pararet, Annium Gallum per litteras docet. Gallus legionem primam in auxilium Placentiae ducebat, diffisus paucitate cohortium, ne longius obsidium et vim Germanici exercitus parum tolerarent. Ubi pulsum Caecinam pergere Cremonam accepit, aegre coercitam legionem et pugnandi ardore usque ad seditionem progressam Bedriaci sistit. Inter Veronam Cremonamque situs est vicus duabus iam Romanis cladibus notus infaustusque.

Isdem diebus a Marcio Macro haud procul Cremona prospere pugnatum. Namque promptus animi Marcius transvectos navibus gladiatores in adversam Padi ripam repente effudit. Turbata ibi Vitellianorum auxilia, et ceteris Cremonam fugientibus caesi qui restiterant. Sed repressus vincentium impetus, ne novis subsidiis firmati hostes

---

1. M^a, *praetorianis*, et 5. *redire*. (Idem p. 80, 29. *gradibus*.)
6. *pudore*} *fama pudore* M^a, et 10. *breganticus*.
22. *infaustusque* M^a, et 27. *resisterant*, et 27. *reprehensis*, non *repressus*, et p. 82, 2. *quocum: ducum* Freinshemius.

(A. C. 69.) fortunam praelii mutarent. Suspectum id Othonianis fuit, omnia ducum facta prave aestimantibus. Certatim, ut quisque animo ignavus, procax ore, Annium Gallum et Suetonium Paulinum et Marium Celsum [nam eos quoque Otho praefecerat] variis criminibus incessebant. Acerrima seditionum ac discordiae incitamenta interfectores Galbae. Scelere et metu vecordes miscere cuncta, modo palam turbidis vocibus, modo occultis ad Othonem litteris; qui humillimo cuique credulus, bonos metuens trepidabat,

---

4. *nam eos quoque Otho praefecerat*] Quid hoc? Num Annius Gallus et Suetonius Paulinus et Marius Celsus cum Marcio Macro duces militum electi sunt, ut hoc loco scribi a Tacito posset *nam eos quoque Otho praefecerat*? Immo illi tres peditum equitumque copiis rectores destinati sunt, ita ut praeter eos unus Licinius Proculus praetorio praefectus malis artibus et gratia apud Othonem praevaleret. Lege I, 87 Iam si ab hoc Proculo haud procul Cremona prospere pugnatum esset, scribi poterat *nam eos quoque Otho praefecerat:* ut nunc est, verba illa prorsus otiosa sunt et sensu carent. Nam Marcius Macer (is manus gladiatoriae praefectus iussa ducum exsequebatur) cum particulam exercitus navibus transvectam in adversam Padi ripam effudisset, ac parta victoria ab ducibus totius exercitus revocatus esset, victores ceterique Othoniani suspicione tacti non Marcium Macrum aliorum iussis obnoxium, sed duces qui iusserant criminibus incesserunt. Itaque qui haec adscripsit eadem dignitate qua Gallum et Paulinum et Celsum etiam Marcium Macrum praeditum fuisse falso credidit, de eo securus, cur in illos crimina iecerint milites, ab hoc abstinuerint. — Porro si *praefecerat* non de toto exercitu intelligimus, sed ita ut Otho gladiatoribus in adversam Padi ripam tramissis praeter Marcium etiam illos tres praeposuerit, id primum cum narratione Taciti, qui Marcium totius incepti auctorem producit, pugnat, tum per se non est verisimile, denique ita non liquet, cur criminantes a Macro abstinuerint. — Paulo post *incessebant* A: ceteri *incesserant*.

rebus prosperis incertus et inter adversa melior. Igitur (a C. 69.) Titianum fratrem accitum bello praeposuit.

24 Interea Paulini et Celsi ductu res egregiae gestae. Angebant Caecinam nequicquam omnia coepta et senescens exercitus sui fama. Pulsus Placentia, caesis nuper auxiliis, etiam per concursum exploratorum (crebra magis quam digna memoratu praelia) inferior, propinquante Fabio Valente, ne omne belli decus illuc concederet, reciperare gloriam avidius quam consultius properabat. Ad duodecimum a Cremona (locus Castorum vocatur) ferocissimos auxiliarium imminentibus viae lucis occultos componit. Equites procedere longius iussi, et irritato praelio sponte refugi festinationem sequentium elicere, donec insidiae coorerentur. Proditum id Othonianis ducibus, et curam peditum Paulinus, equitum Celsus sumpsere. Tertiae decumae legionis vexillum, quattuor auxiliorum cohortes et quingenti equites in sinistro locantur; aggerem viae tres praetoriae cohortes altis ordinibus obtinuere; dextra fronte prima legio incessit cum duabus auxiliaribus cohortibus et quingentis equitibus. Super hos e praetorio auxiliisque mile equites, cumulus prosperis aut sub-
25 sidium laborantibus, ducebantur. Antequam miscerentur acies, terga vertentibus Vitellianis, Celsus doli prudens repressit suos. Vitelliani temere exsurgentes, cedente sensim Celso, longius secuti ultro in insidias praecipitantur. Nam a lateribus cohortes, legionis adversa frons, et subito

---

3. *Celsi*] *c silii* Ma. Dein 10. *Castorum* Aleiatus: libri *castrorum*.

rum
11. *auxiliarias* Ma. Mox *iussi* Rhenanus: codices *iussit*.

14. *coercerentur* Ma: *coorirentur* vulgo ante Bekkerum.

19. *ingessit* Ma; dein *auxiliaribus* Mercerus: libri *vexillaribus*.

20. e] *et* Ma, et 24. *cedunt e* pro *cedente*.

26. *legionis adversa frons*] Sententia clara est: quippe legio-

(a C. 69.) discursu terga cinxerant equites. Signum pugnae non statim a Suetonio Paulino pediti datum. Cunctator natura, et cui cauta potius consilia cum ratione quam prospera ex casu placerent, compleri fossas, aperiri campum, pandi aciem iubebat, satis cito incipi victoriam ratus, ubi provisum foret ne vincerentur. Ea cunctatione spatium Vitellianis datum in vineas nexu traducum impeditas refugiendi. Et modica silva adhaerebat; unde rursus ausi promptissimos praetorianorum equitum interfecere. Volneratur rex Epiphanes, impigre pro Othone pugnam ciens. Tum Othonianus pedes erupit. Protrita hostium acie, versi 26
in fugam etiam qui subveniebant. Nam Caecina non simul cohortes sed singulas acciverat; quae res in praelio trepidationem auxit, cum dispersos nec usquam validos pavor fugientium abriperet. Orta et in castris seditio, quod non universi ducerentur. Vinctus praefectus castrorum Iulius Gratus, tanquam fratri apud Othonem militanti proditionem ageret, cum fratrem eius Iulium Frontonem tribunum Othoniani sub eodem crimine vinxissent. Ceterum

---

nis frons sequentibus hostibus adversa erat. Sed codices et editores non *legionis*, sed *legionum* praebent, quod si est a Tacito, is admodum negligenter, ne dicam vitiose, locutus est. Nam ex descriptione c. 24. posita apparet primam tantummodo legionem huic praelio affuisse: ceterae copiae fuere vexillarii tertiae decumae legionis, cohortes auxiliares, praetoriani, equites. Dicat aliquis Tacitum vexillarios et legionem primam brevitatis causa nomine *legionum* comprehendisse: sed eiusmodi brevitas vitiosa est, tum vero ipsi vexillares non cum legione in adversa fronte, sed cum cohortibus auxiliorum in sinistra parte collocati erant. Iam cum vitium manifestum Tacito tribuere non possim, *legionis* dedi, et inde *legionum* ex scripturae compendio (*legion̄*) natum esse statuo. Monendi sunt imperiti, ne hunc locum per praecedentem (c. 22. init.), ubi est *densum legionum agmen*, tueri velint: eius enim loci alia est ratio, satis explicata a Walthero.

ea ubique formido fuit apud fugientes occursantes, in acie, pro vallo, ut deleri cum universo exercitu Caecinam potuisse, ni Suetonius Paulinus receptui cecinisset, utrisque partibus percrebuerit. Timuisse se Paulinus ferebat tantum insuper laboris atque itineris, ne Vitellianus miles recens e castris fessos adgrederetur et perculsis nullum retro subsidium foret. Apud paucos ea ducis ratio probata, in volgus adverso rumore fuit. (a C. 69.)

27 Haud perinde id damnum Vitellianos in metum compulit quam ad modestiam composuit; nec solum apud Caecinam, qui culpam in militem conferebat seditioni magis quam praelio paratum: Fabii quoque Valentis copiae (iam enim Ticinum venerat) posito hostium contemptu et reciperandi decoris cupidine reverentius et aequalius duci parebant. Gravis alioquin seditio exarserat, quam altiore initio (neque enim rerum a Caecina gestarum ordinem interrumpi oportuerat) repetam. Cohortes Batavorum, quas bello Neronis a quarta decuma legione digressas, cum Britanniam peterent, audito Vitellii motu in civitate Lingonum Fabio Valenti adiunctas rettulimus, superbe agebant, ut cuiusque legionis tentoria accessissent, coercitos a se quartadecumanos, ablatam Neroni Italiam, atque omnem belli fortunam in ipsorum manu sitam iactantes. Contumeliosum id militibus, acerbum duci; corrupta iurgiis aut rixis disciplina; ad postremum Valens e petulantia etiam perfidiam suspectabat.
28 Igitur nuntio adlato pulsam Treverorum alam Tungrosque a classe Othonis et Narbonensem Galliam circumiri, simul cura socios tuendi et militari astu cohortes turbidas ac, si una forent, praevalidas dispergendi, partem Batavorum ire in subsidium iubet. Quod

6. *periculosis* M[a], et 9. *proinde*.
26. *Treverorum*] *ire virorum* M[a].

(a C. 69.) ubi auditum volgatumque, maerere socii, fremere legiones. Orbari se fortissimorum virorum auxilio; veteres illos et tot bellorum victores, postquam in conspectu sit hostis, velut ex acie abduci. Si provincia urbe et salute imperii potior sit, omnes illuc sequerentur: sin victoriae [sanitas] sustentaculum columen in Italia verteretur, non abrumpendos ut corpori validissimos artus. Haec襲 ferociter iac- 29 tando, postquam immissis lictoribus Valens coercere seditionem coeptabat, ipsum invadunt, saxa iaciunt, fugientem sequuntur. Spolia Galliarum et Viennensium aurum et pretia laborum suorum occultare clamitantes, direptis sarcinis tabernacula ducis ipsamque humum pilis et lanceis rimabantur. Nam Valens servili veste apud decurionem equitum tegebatur. Tum Alfenus Varus praefectus castrorum, deflagrante paulatim seditione addit consilium, vetitis obire vigilias centurionibus, omisso tubae sono, quo miles

---

5. *sin victoriae sanitas* cet.] Victoriae *sustentaculum* id est, quo victoria quasi pedibus innititur, τῆς νίκης ἔρεισμα. Victoriae *columen* est supremum eius fastigium et caput, τῆς νίκης κορυφή. Quamdiu sustentaculum et columen victoriae in cardinibus suis rite vertuntur, tamdiu sanitas eius conservatur. Quod igitur nove et graphice significatur per sustentaculum et columen, idem voce sanitatis designatur, sed ignave ornatuque locutionis detracto. Eo accedit quod *verti* simul vere et proprie de sustentaculo et columine, simul translate de sanitate dicitur. Quod quid sit ut intelligas, converte modo *wenn aber des Sieges Gesundheit Stützpunkt und Gipfel in Italiens Angeln gehe*, et videbis quam incommode prima vox (*Gesundheit*) interturbet. Quapropter nomen *sanitas*, tanquam ad explicandum *sustentaculum* et *columen* ab interpolatore adiectum, uncis includendum curavi. Obiter moneo neque *victoriae sanitatem* nec *sanam victoriam aegrotamve* usquam inveniri.

14. *Alfenus* Bekkerus duce M[a], in quo *Alfenius*: vulgo *Alphenus*.

ad belli munia cietur. Igitur torpere cuncti, circumspectare inter se attoniti et id ipsum, quod nemo regeret, paventes. Silentio patientia, postremo precibus ac lacrimis veniam quaerebant. Ut vero deformis et flens et praeter spem incolumis Valens processit, gaudium, miseratio, favor: versi in laetitiam, ut est volgus utroque immodicum. Laudantes gratantesque circumdatum aquilis signisque in tribunal ferunt. Ille utili moderatione non supplicium cuiusquam poposcit; ac ne dissimulans suspectior foret, paucos incusavit, gnarus civilibus bellis plus militibus quam (a C. 69.)

30 ducibus licere. Munientibus castra apud Ticinum de adversa Caecinae pugna adlatum, et prope renovata seditio, tanquam fraude et cunctationibus Valentis praelio defuissent. Nolle requiem, non exspectare ducem, anteire signa, urgere signiferos. Rapido agmine Caecinae iunguntur. Improspera Valentis fama apud exercitum Caecinae erat: expositos se tanto pauciores integris hostium viribus querebantur, simul in suam excusationem, et adventantium robur per adulationem attollentes, ne ut victi et ignavi despectarentur. Et quanquam plus virium, prope duplicatus legionum auxiliorumque numerus erat Valenti, studia tamen militum in Caecinam inclinabant, super benignitatem animi, qua promptior habebatur, etiam vigore aetatis, proceritate corporis, et quodam inani favore. Hinc aemulatio ducibus: Caecina ut foedum ac maculosum, ille ut tumidum et vanum irridebant. Sed condito odio eandem utilitatem fovere, crebris epistolis sine respectu veniae probra Othoni obiectantes, cum duces partium Othonis quamvis uberrima

31 conviciorum in Vitellium materia abstinerent. Sane ante utriusque exitum, quo egregiam Otho famam, Vitellius flagitiosissimam meruere, minus Vitellii ignavae voluptates quam Othonis flagrantissimae libidines timebantur. Addiderat huic terrorem atque odium caedes Galbae: contra

(a C. 69.) illi initium belli nemo imputabat. Vitellius ventre et gula
sibi inhonestus, Otho luxu saevitia audacia rei publicae
exitiosior ducebatur.

Coniunctis Caecinae ac Valentis copiis nulla ultra
penes Vitellianos mora quin totis viribus certarent. Otho
consultavit, trahi bellum an fortunam experiri placeret.
Tunc Suetonius Paulinus dignum fama sua ratus, qua
nemo illa tempestate militaris rei callidior habebatur, de
toto genere belli censere, festinationem hostibus, moram
ipsis utilem disseruit. Exercitum Vitellii universum adve- 32
nisse, nec multum virium a tergo, quoniam Galliae tu-
meant, et deserere Rheni ripam irrupturis tam infestis
nationibus non conducat. Britannicum militem hoste et
mari distineri; Hispanias armis non ita redundare; pro-
vinciam Narbonensem incursu classis et adverso praelio
contremuisse; clausam Alpibus et nullo maris subsidio
transpadanam Italiam, atque ipso transitu exercitus vastam;
non frumentum usquam exercitui, nec exercitum sine co-
piis retineri posse. Iam Germanos, quod genus militum
apud hostes atrocissimum sit, tracto in aestatem bello

2. *sibi inhonestus*] *sibi inhostus* M[a] omissa media syllaba (*ne*), quemadmodum idem liber persaepe cum alibi peccat tum eadem prorsus ratione A. XV, 25., ubi *inhosta* pro *inhonesta* praebet. Vitellius ventre et gula infamiam sibi contraxit, non perniciem: immo sagina hominis cutem bene curabat. Falsum est igitur quod pronuntiat Ernestius, manifestum esse Tacitum uti voluisse antithetis: *Vitellius sibi Otho rei publicae perniciosus.* Usus est antithetis, sed ea non tam exacte sibi respondent, ut visum Ernestio. Vulgo edunt duce Oberlino *sibi ipse hostis.* Ceterorum librorum scriptura ducta est ex corrupta M[a] perverse correcta: quippe B *sibi in hostiis*, G *sibi ipsi hostis*, A *sibi hostibus.* Qui *inhostus* vocem Latinam esse autumant, iis eiusmodi sordes perlibenter relinquimus. Scilicet quid analogia quidque linguae leges expostulent illi non curant.

fluxis corporibus mutationem soli caelique haud toleratu- (a C. 69.)
ros. Multa bella impetu valida per taedia et moras evanuisse. Contra ipsis omnia opulenta et fida, Pannoniam Moesiam Delmatiam Orientem cum integris exercitibus, Italiam et caput rerum urbem, senatumque et populum, nunquam obscura nomina, etsi aliquando obumbrentur; publicas privatasque opes et immensam pecuniam inter civiles discordias ferro validiorem; corpora militum aut Italiae sueta aut aestibus. Obiacere flumen Padum, tutas viris murisque urbes, e quibus nullam hosti cessuram Placentiae defensione exploratum. Proinde duceret bellum. Paucis diebus quartam decumam legionem, magna ipsam fama, cum Moesiacis copiis affore: tum rursus deliberaturum, et si praelium placuisset, auctis viribus certatu-
33 ros. Accedebat sententiae Paulini Marius Celsus; idem placere Annio Gallo, paucos ante dies lapsu equi afflicto, missi qui consilium eius sciscitarentur rettulerant. Otho pronus ad decertandum: frater eius Titianus et praefectus praetorii Proculus imperitia properantes fortunam et deos et numen Othonis adesse consiliis, affore conatibus testabantur. Neu quis obviam ire sententiae auderet, in adulationem concesserant. Postquam pugnari placitum, interesse pugnae imperatorem an seponi melius foret dubitavere. Paulino et Celso iam non adversantibus, ne principem obiectare periculis viderentur, iidem illi deterioris consilii auctores perpulere, ut Brixellum concederet, ac dubiis praeliorum exemptus summae rerum et imperii se ipsum reservaret. Is primus dies Othonianas partes afflixit. Namque et cum ipso praetoriarum cohortium et speculatorum equitumque valida manus discessit, et remanentium

6. *etiam* MR, et 13. *Moesaicis* M^a.

27. *summam* A B C M R: *summae* Puteolanus, *sume* G.

(a C. 69.) fractus animus, quando suspecti duces, et Otho, cui uni apud militem fides, dum et ipse nonnisi militibus credit, imperia ducum in incerto reliquerat.

34 Nihil eorum Vitellianos fallebat, crebris, ut in civili bello, transfugiis: et exploratores cura diversa sciscitandi sua non occultabant. Quieti intentique Caecina ac Valens, quando hostis imprudentia rueret, quod loco sapientiae est, alienam stultitiam opperiebantur, inchoato ponte transitum Padi simulantes adversus oppositam gladiatorum manum, ac ne ipsorum miles segne otium tereret. Naves pari inter se spatio validis utrimque trabibus connexae adversum in flumen dirigebantur, iactis super ancoris, quae firmitatem pontis continerent. Sed ancorarum funes non extenti fluitabant, ut augescente flumine inoffensus ordo navium attolleretur. Claudebat pontem imposita turris et in extremam navem educta, unde tormentis ac machinis hostes propulsarentur. Othoniani in ripa turrim struxerant, saxaque et faces iaculabantur.

35 Et erat insula amne medio, in quam gladiatores navibus molientes, Germani nando praelabebantur. Ac forte plures transgressos completis Liburnicis per promptissimos gladiatorum Macer adgreditur. Sed neque ea constantia gladiatoribus ad praelia quae militibus, nec periende nutantes e navibus quam stabili gradu e ripa volnera dirigebant. Et cum variis trepidantium inclinationibus mixti remiges propugnatoresque turbarentur, desilire in vada ultro Germani, retentare puppes, scandere foros, aut comminus mergere. Quae cuncta in oculis utriusque exercitus quanto laetiora Vitellianis,

---

1. *et*] *et ut* A B M[a], et 3. *in* deest M[a].

14. *flavitabant* M[a], et 15. *turbis*, et 23. *proinde*.

24. *volnera dirigebant*] Nove hoc dictum: proprie *ictus* et *tela* diriguntur. Illi ictus ac tela ita direxere, ut volnera adversariis infligerentur. — Statim *tum* pro *cum* M[a].

tanto acrius Othoniani causam auctoremque cladis detesta- (a.C. 69.)

36 bantur. Et praelium quidem, abreptis quae supererant navibus, fuga diremptum: Macer ad exitium poscebatur. Iamque volneratum eminus lancea strictis gladiis invaserant, cum intercursu tribunorum centurionumque protegitur. Nec multo post Vestricius Spurinna iussu Othonis, relicto Placentiae modico praesidio, cum cohortibus subvenit. Dein Flavium Sabinum consulem designatum Otho rectorem copiis misit quibus Macer praefuerat, laeto milite ad mutationem ducum, et ducibus ob crebras seditiones tam infestam militiam aspernantibus.

37 Invenio apud quosdam auctores pavore belli seu fastidio utriusque principis, quorum flagitia ac dedecus apertiore in dies fama noscebantur, dubitasse exercitus, num posito certamine vel ipsi in medium consultarent, vel senatui permitterent legere imperatorem. Atque eo duces Othonianos spatium ac moras suasisse, praecipua spe Paulini, quod vetustissimus consularium et militia clarus gloriam nomenque Britannicis expeditionibus meruisset. Ego ut concesserim apud paucos tacito voto quietem pro discordia, bonum et innocentem principem pro pessimis ac flagitiosissimis expetitum, ita neque Paulinum, qua prudentia fuit, sperasse corruptissimo saeculo tantam volgi moderationem reor, ut qui pacem belli amore turbaverant, bellum pacis caritate deponerent; neque aut exercitus linguis moribusque dissonos in hunc consensum potuisse coalescere, aut legatos ac duces, magna ex parte luxus egestatis scelerum sibi conscios, nisi pollutum obstrictumque

---

2. *abreptis* I. Fr. Gronovius: *arruptis* Mª. Mox *ad* omittit Mª.

10. *ad*] *et ad* Mª cum plerisque.

17. *praecipuas Paulini* Mª; correxere Bipontini. Mox *consiliarium* Mª.

28. *pollutum obstrictumque meritis suis*] Qui scelesta homi-

(a C. 69.) meritis suis principem passuros. Vetus ac iam pridem insita 38 mortalibus potentiae cupido cum imperii magnitudine adolevit erupitque. Nam rebus modicis aequalitas facile habebatur: sed ubi subacto orbe et aemulis urbibus regibusve excisis securas opes concupiscere vacuum fuit, prima inter patres plebemque certamina exarsere. Modo turbulenti tribuni, modo consules praevalidi, et in urbe ac foro tentamenta civilium bellorum. Mox e plebe infima Gaius Marius et nobilium saevissimus Lucius Sulla victam armis libertatem in dominationem verterunt. Post quos Gnaeus Pompeius occultior, non melior. Et nunquam postea nisi de principatu quaesitum. Non discessere ab armis in Pharsalia ac Philippis civium legiones, nedum Othonis ac Vitellii exercitus sponte posituri bellum fuerint. Eadem illos deum ira, eadem hominum rabies, eaedem scelerum causae in discordiam egere. Quod singulis velut ictibus transacta sunt bella, ignavia principum factum est. Sed me veterum novorumque morum reputatio longius tulit: nunc ad rerum ordinem venio.

Profecto Brixellum Othone honor imperii penes Titia- 39 num fratrem, vis ac potestas penes Proculum praefectum. Celsus et Paulinus, cum prudentia eorum nemo uteretur, inani nomine ducum alienae culpae praetendebantur. Tribuni centurionesque ambigui, quod spretis melioribus deterrimi valebant. Miles alacer; qui tamen iussa ducum

---

num facinorosorum opera utitur, is eorum meritis et polluitur et obstringitur. G offert *moribus*, idque placuit I. Fr. Gronovio Ernestioque, non mihi: perditis enim aliorum moribus *pollui* aliquis potest, *obstringi* non potest. Ut ipse sit male moratus, inde tamen nihil consequitur, nisi benigno in socios animo eundem futurum esse.

10. *quos* deest, ut videtur, (cf. Waltheri annotatio) M[a], ac deesse sane potest.

interpretari quam exsequi mallet. Promoveri ad quartum (a C. 69.)
a Bedriaco castra placuit, adeo imperite, ut quanquam verno tempore anni et tot circum amnibus penuria aquae fatigarentur. Ibi de praelio dubitatum, Othone per litteras flagitante ut maturarent, militibus ut imperator pugnae adesset poscentibus. Plerique copias trans Padum agentes acciri postulabant. Nec perinde diiudicari potest, quid optimum factu fuerit, quam pessimum fuisse quod factum
40 est. Non ut ad pugnam sed ad bellandum profecti confluentes Padi et Adduae fluminum, sedecim inde milium spatio distantes, petebant. Celso et Paulino abnuentibus militem itinere fessum, sarcinis gravem obiicere hosti, non admissuro, quo minus expeditus et vix quattuor milia passuum progressus aut incompositos in agmine aut dispersos et vallum molientes adgrederetur, Titianus et Proculus, ubi consiliis vincerentur, ad ius imperii transibant. Aderat sane citus equo Numida cum atrocibus mandatis, quibus Otho increpita ducum segnitia rem in discrimen mitti iubebat, aeger mora et spei impatiens.

41 Eadem die ad Caecinam operi pontis intentum duo praetoriarum cohortium tribuni, colloquium eius postulantes, venerunt. Audire condiciones ac reddere parabat, cum praecipites exploratores adesse hostem nuntiavere. Interruptus tribunorum sermo; eoque incertum fuit, insidias an proditionem vel aliquod honestum consilium coeptaverint. Caecina dimissis tribunis revectus in castra datum iussu Fabii Valentis pugnae signum et militem in armis invenit. Dum legiones de ordine agminis sortiuntur, equites prorupere; et mirum dictu, a paucioribus Othonianis quo minus in vallum impingerentur, Italicae legionis vir-

---

7. *proinde* Ma, et 8. *factum*, et 10. *aduae*, et 13. *amissuro* G (Ma).

(a C. 69.) tute deterriti sunt. Ea strictis mucronibus redire pulsos et pugnam resumere coegit. Disposita Vitellianarum legionum acies sine trepidatione: etenim, quanquam vicino hoste, aspectus armorum densis arbustis prohibebatur. Apud Othonianos pavidi duces, miles ducibus infensus, mixta vehicula et lixae, et praeruptis utrinque fossis via quieto quoque agmini angusta. Circumsistere alii signa sua, quaerere alii; incertus undique clamor accurrentium vocitantium; et ut cuique audacia vel formido, in primam postremamve aciem prorumpebant aut relabebantur. Atto- 42
nitas subito terrore mentes falsum gaudium in languorem vertit, repertis qui descivisse a Vitellio exercitum ementirentur. Is rumor ab exploratoribus Vitellii dispersus an in ipsa Othonis parte seu dolo seu forte surrexerit, parum compertum. Omisso pugnae ardore Othoniani ultro salutavere; et hostili murmure excepti, plerisque suorum ignaris quae causa salutandi, metum proditionis fecere. Tum incubuit hostium acies, integris ordinibus, robore et numero praestantior: Othoniani, quanquam dispersi pauciores fessi, praelium tamen acriter sumpsere. Et per locos arboribus ac vineis impeditos non una pugnae facies: comminus eminus catervis et cuneis concurrebant. In aggere viae collato gradu corporibus et umbonibus niti, omisso pilorum iactu gladiis et securibus galeas loricasque perrumpere: noscentes inter se, ceteris conspicui, in eventum totius belli certabant. Forte inter Padum viamque patenti 43
campo duae legiones congressae sunt; pro Vitellio unaet-

---

1. *ea strictis* Rhenanus: Mª *et astrictis*. Dein 3. *acies* Lipsius: *acie* B, *arae* Mª.

9. *vocitantium* Pichena: vo *clamantium* Mª. Tum *relebebantur* Mª.

15. *omisse* Mª, et 24. *gladibus*.

27. *una et vicensima* Mª, et p. 95, 3. *unae et vicensimanorum*.

vicesima, cui cognomen Rapaci, vetere gloria insignis, e (a C. 69.)
parte Othonis prima adiutrix, non ante in aciem deducta, sed ferox et novi decoris avida. Primani stratis unetvicesimanorum principiis aquilam abstulere; quo dolore accensa legio et impulit rursus primanos, interfecto Orfidio Benigno legato, et plurima signa vexillaque ex hostibus rapuit. A parte alia propulsa quintanorum impetu tertia decuma legio; circumventi plurium accursu quartadecumani. Et ducibus Othonis iam pridem profugis, Caecina ac Valens subsidiis suos firmabant. Accessit recens auxilium Varus Alfenus cum Batavis, fusa gladiatorum manu, quam navibus transvectam oppositae cohortes in ipso flu-
44 mine trucidaverant. Ita victores latus hostium invecti. Et media acie perrupta fugere passim Othoniani, Bedriacum petentes. Immensum id spatium; obstructae strage corporum viae. Quo plus caedis fuit: neque enim civilibus bellis capti in praedam vertuntur. Suetonius Paulinus et Licinius Proculus diversis itineribus castra vitavere. Vedium Aquilam tertiae decumae legionis legatum irae militum inconsultus pavor obtulit. Multo adhuc die vallum ingressus clamore seditiosorum et fugacium circumstrepitur; non probris, non manibus abstinent; desertorem proditoremque increpant, nullo proprio crimine eius, sed more volgi, suum quisque flagitium aliis obiectantes. Titianum et Celsum nox iuvit, dispositis iam excubiis compressisque militibus, quos Annius Gallus consilio precibus auctoritate flexerat, ne super cladem adversae pugnae suismet ipsi caedibus saevirent: sive finis bello venisset seu resumere

---

11. *varenus alfenus* Mª.

16. *neque enim — vertuntur*] Hisce verbis alia causa, cur plus caedis fuerit, affertur: peregrinis enim bellis avaritia victoris eorum qui victi sunt vitae parcit, non item civilibus, quia cives post victoriam pro servis venire non solent.

(a C. 69.) arma mallent, unicum victis in consensu levamentum. Ceteris fractus animus: praetorianus miles non virtute se sed proditione victum fremebat. Ne Vitellianis quidem incruentam fuisse victoriam, pulso equite, rapta legionis aquila; superesse cum ipso Othone militum quod trans Padum fuerit; venire Moesicas legiones; magnam exercitus partem Bedriaci remansisse: hos certe nondum victos, et si ita ferret, honestius in acie perituros. His cogitationibus truces aut pavidi extrema desperatione ad iram saepius quam in formidinem stimulabantur.

45 At Vitellianus exercitus ad quintum a Bedriaco lapidem consedit, non ausis ducibus eadem die oppugnationem castrorum; simul voluntaria deditio sperabatur. Sed expeditis et tantum ad praelium egressis munimentum fuere arma et victoria. Postera die, haud ambigua Othoniani exercitus voluntate, et qui ferociores fuerant ad paenitentiam inclinantibus, missa legatio; nec apud duces Vitellianos dubitatum, quo minus pacem concederent. Legati paulisper retenti. Ea res haesitationem attulit ignaris adhuc an impetrassent. Mox remissa legatione patuit vallum. Tum victi victoresque in lacrimas effusi, sortem civilium armorum misera laetitia detestantes. Isdem tentoriis alii fratrum, alii propinquorum volnera fovebant. Spes et praemia in ambiguo, certa funera et luctus. Nec quisquam adeo mali expers ut non aliquam mortem maereret. Requisitum Orfidii legati corpus honore solito crematur; paucos necessarii ipsorum sepelivere; ceterum volgus super humum relictum.

46 Opperiebatur Otho nuntium pugnae nequaquam trepidus et consilii certus. Maesta primum fama, dein profugi e praelio perditas res patefaciunt. Non exspectavit militum

---

17. *legatione capud* M^{a}; correxit Pichena.

ardor vocem imperatoris. Bonum haberet animum iubebant: superesse adhuc novas vires, et ipsos extrema passuros ausurosque. Neque erat adulatio: ire in aciem, excitare partium fortunam furore quodam et instinctu flagrabant. Qui procul adstiterant, tendere manus, et proximi prensare genua, promptissimo Plotio Firmo. Is praetorii praefectus identidem orabat, ne fidissimum exercitum, ne optime meritos milites desereret: maiore animo tolerari adversa quam relinqui; fortes et strenuos etiam contra fortunam insistere spei, timidos et ignavos ad desperationem formidine properare. Quas inter voces ut flexerat voltum aut induraverat Otho, clamor et gemitus. Nec praetoriani tantum, proprius Othonis miles, sed praemissi e Moesia eandem obstinationem adventantis exercitus, legiones Aquileiam ingressas nuntiabant, ut nemo dubitet potuisse renovari bellum atrox lugubre, incertum victis et victoribus. (a C. 69.)

47 Ipse aversus a consiliis belli „hunc" inquit „animum, hanc virtutem vestram ultra periculis obiicere nimis grande vitae meae pretium puto. Quanto plus spei ostenditis, si vivere placeret, tanto pulchrior mors erit. Experti in vicem sumus, ego ac fortuna. Nec tempus computaveritis: difficilius est temperare felicitati, qua te non putes diu usurum. Civile bellum a Vitellio coepit, et ut de principatu certaremus armis, initium illic fuit: ne plus quam semel certemus, penes me exemplum erit. Hinc Othonem posteritas aestimet. Fruetur Vitellius fratre coniuge liberis: mihi non ultione neque solatiis opus est. Alii diutius imperium tenuerint: nemo tam fortiter reliquerit. An ego tantum Romanae pubis, tot egregios exercitus sterni

---

4. *furore quodam et instinctu*] Synonyma *furor* et *instinctus* ita diversa sunt, ut prius effectum, causam alterum significet.

29. *streni* M^a^, et p. 98, 14. *ne cui* pro *nec ut*.

(a C. 69) rursus et rei publicae eripi patiar? eat hic mecum animus, tanquam perituri pro me fueritis. Sed este superstites. Nec diu moremur, ego incolumitatem vestram, vos constantiam meam. Plura de extremis loqui pars ignaviae est. Praecipuum destinationis meae documentum habete quod de nemine queror. Nam incusare deos vel homines eius est qui vivere velit." Talia locutus, ut cuique aetas 48
aut dignitas, comiter appellatos, irent propere neu remanendo iram victoris asperarent, iuvenes auctoritate, senes precibus movebat, placidus ore, intrepidus verbis, intempestivas suorum lacrimas coercens. Dari naves ac vehicula abeuntibus iubet; libellos epistolasque studio erga se aut in Vitellium contumeliis insignes abolet; pecunias distribuit, parce nec ut periturus. Mox Salvium Cocceianum fratris filium, prima iuventa, trepidum et maerentem ultro solatus est, laudando pietatem eius, castigando formidinem: an Vitellium tam immitis animi fore ut pro incolumi tota domo ne hanc quidem sibi gratiam redderet? mereri se festinato exitu clementiam victoris. Non enim ultima desperatione, sed poscente praelium exercitu, remisisse rei publicae novissimum casum. Satis sibi nominis, satis posteris suis nobilitatis quaesitum. Post Iulios Claudios Servios se primum in familiam novam imperium intulisse. Proinde erecto animo capesseret vitam, neu patruum sibi Othonem fuisse aut oblivisceretur unquam aut nimium meminisset. Post quae dimotis omnibus paulum requievit. 49
Atque illum supremas iam curas animo volutantem repens tumultus avertit, nuntiata consternatione ac licentia militum. Namque abeuntibus exitium minitabantur, atrocissima in Verginium vi, quem clausa domo obsidebant. Increpitis seditionis auctoribus regressus vacavit abeuntium adloquiis, donec omnes inviolati digrederentur. Vesperascente die sitim haustu gelidae aquae sedavit. Tum ad-

latis pugionibus, cum utrumque pertentasset, alterum capiti subdidit. Et explorato iam profectos amicos, noctem quietam, utque affirmatur, non insomnem egit. Luce prima in ferrum pectore incubuit. Ad gemitum morientis ingressi liberti servique et Plotius Firmus praetorii praefectus unum volnus invenere. Funus maturatum. Ambitiosis id precibus petierat, ne amputaretur caput ludibrio futurum. Tulere corpus praetoriae cohortes, cum laudibus et lacrimis, volnus manusque eius exosculantes. Quidam militum iuxta rogum interfecere se, non noxa neque ob metum, sed aemulatione decoris et caritate principis. Ac postea promisce Bedriaci Placentiae aliisque in castris celebratum id genus mortis. Othoni sepulcrum exstructum est (a C. 69)

50 modicum et mansurum. Hunc vitae finem habuit septimo et tricesimo aetatis anno. Origo illi e municipio Ferentino, pater consularis, avus praetorius; maternum genus impar nec tamen indecorum. Pueritia ac iuventa, qualem monstravimus. Duobus facinoribus, altero flagitiosissimo altero egregio, tantundem apud posteros meruit bonae famae quantum malae. Ut conquirere fabulosa et fictis oblectare legentium animos procul gravitate coepti operis crediderim, ita volgatis traditisque demere fidem non ausim.

---

1. *utrimque* M[a]. — Ceterum exspectare Tacitus poterat cordatum lectorem ex hac voce intellecturum esse *duos* pugiones adlatos fuisse, ac propterea *duobus*, quam vocem G post *pugionibus* inserit, facile carebimus.

15. *Ferentino*] M[a] *Ferentio*: *Ferentino* ceteri. — Apud Livium hanc Hernicorum urbem *Ferentinum* codices nominant omnes IV, 51, 7.; tum IV, 61, 5. unus Lovelianus 5. exhibet *Ferentium*, alius *Feretinum*, plurimi *Ferentinum*. Conf. Drakenborchius ad h. l. et ad IX, 7, 1. Nomen *Ferentinum* ut verum vindicatur etiam adiectivi *Ferentinas* forma. Vid. Liv. IX, 43, 23. XXXIV, 42, 5.

(a C. 69.) Die quo Bedriaci certabatur avem invisitata specie apud Regium Lepidum celebri loco consedisse incolae memorant, nec deinde coetu hominum aut circumvolitantium alitum territam pulsamve, donec Otho se ipse interficeret; tum ablatam ex oculis; et tempora reputantibus initium finemque miraculi cum Othonis exitu competisse.

In funere eius novata luctu ac dolore militum seditio. 51
Nec erat qui coerceret. Ad Verginium versi, modo ut reciperet imperium, nunc ut legatione apud Caecinam ac Valentem fungeretur, minitantes orabant. Verginius per aversam domus partem furtim digressus irrumpentes frustratus est. Earum quae Brixelli egerant cohortium preces Rubrius Gallus tulit. Et venia statim impetrata concedentibus ad victorem per Flavium Sabinum iis copiis quibus praefuerat.

Posito ubique bello magna pars senatus extremum 52
discrimen adiit, profecta cum Othone ab urbe, dein Mutinae relicta. Illuc adverso de praelio adlatum. Sed milites ut falsum rumorem aspernantes, quod infensum Othoni senatum arbitrabantur, custodire sermones, voltum habitumque trahere in deterius; conviciis postremo ac probris causam et initium caedis quaerebant, cum alius insuper metus senatoribus instaret, ne praevalidis iam Vitellii partibus cunctanter excepisse victoriam crederentur. Ita trepidi et utrinque anxii coeunt, nemo privatim expedito consilio, inter multos societate culpae tutior. Onerabat paventium curas ordo Mutinensis arma et pecuniam offerendo, appellabatque patres conscriptos intempestivo honore. No- 53
tabile iurgium fuit, quo Licinius Caecina Marcellum Eprium

2. *loco* Colerus: codices *luco*. Mox *caetum* pro *coetu* M[a].
11. *adversam* M[a] et plerique.
28. *intempesti* M[a], qui mox *virgenium*, non *iurgium*. G cum aliis *inde iurgium*.

ut ambigua disserentem invasit. Nec ceteri sententias aperiebant: sed invisum memoria delationum expositumque ad invidiam Marcelli nomen irritaverat Caecinam, ut novus adhuc et in senatum nuper adscitus magnis inimicitiis clauresceret. Moderatione meliorum dirempti. Et rediere omnes Bononiam, rursus consiliaturi; simul medio temporis plures nuntii sperabantur. Bononiae, divisis per itinera qui recentissimum quemque percunctarentur, interrogatus Othonis libertus causam digressus, habere se suprema eius mandata respondit; ipsum viventem quidem relictum, sed sola posteritatis cura et abruptis vitae blandimentis. Hinc admiratio et plura interrogandi pudor; atque omnium animi in Vitellium inclinavere. (a C. 69.)

54 Intererat consiliis frater eius Lucius Vitellius, seque iam adulantibus offerebat, cum repente Coenus libertus Neronis atroci mendacio universos perculit, affirmans superventu quartae decumae legionis, iunctis a Brixello viribus, caesos victores, versam partium fortunam. Causa fingendi fuit, ut diplomata Othonis, quae neglegebantur, laetiore nuntio revalescerent. Et Coenus quidem rapide in urbem vectus paucos post dies iussu Vitellii poenas luit. Senatorum periculum auctum, credentibus Othonianis militibus vera esse quae afferebantur. Intendebat formidinem quod publici consilii facie discessum Mutina desertaeque partes forent. Nec ultra in commune congressi sibi quisque consulere, donec missae a Fabio Valente epistolae demerent metum. Et mors Othonis quo laudabilior, eo velocius audita.

55 At Romae nihil trepidationis; Cereales ludi ex more spectabantur. Ut cessisse Othonem, et a Flavio Sabino praefecto urbis quod erat in urbe militum sacramento Vi-

20. *rapide in* G et alii: *rapidum* M[a]. Idem 28. *Ceriales.*
30. M[a] *in sacramento* cum plerisque: *in* expunxit Rhenanus.

(a C. 69.) tellii adactum certi auctores in theatrum attulerunt, Vitellio plausere; populus cum lauru ac floribus Galbae imagines circum templa tulit, congestis in modum tumuli coronis iuxta lacum Curtii, quem locum Galba moriens sanguine infecerat. In senatu cuncta longis aliorum principatibus composita statim decernuntur. Additae erga Germanicum exercitum laudes gratesque, et missa legatio quae gaudio fungeretur. Recitatae Fabii Valentis epistolae ad consules scriptae haud immoderate: gratior Caecinae modestia fuit, quod non scripsisset. Ceterum Italia gravius 56 atque atrocius quam bello afflictabatur. Dispersi per municipia et colonias Vitelliani spoliare rapere, vi et stupris polluere. In omne fas nefasque avidi aut venales non sacro non profano abstinebant. Et fuere qui inimicos suos specie militum interficerent. Ipsique milites regionum gnari refertos agros, dites dominos in praedam aut, si repugnatum foret, ad excidium destinabant, obnoxiis ducibus et prohibere non ausis. Minus avaritiae in Caecina, plus ambitionis: Valens ob lucra et quaestus infamis, eoque alienae etiam culpae dissimulator. Iam pridem adtritis Italiae rebus tantum peditum equitumque, vis damnaque et iniuriae aegre tolerabantur.

Interim Vitellius victoriae suae nescius ut ad integrum 57 bellum reliquas Germanici exercitus vires trahebat. Pauci veterum militum in hibernis relicti, festinatis per Gallias

---

6. *Germanicum exercitus* M[a]: vulgo *Germanicos exercitus*. Conf. c. 58. extr., ubi *Germanici exercitus fama*.

9. *immoderate* G: *immoderatae* M[a]. — Si quis maiorem libri Medicei auctoritatem secutus *immoderatae* reponere velit, cogitet id vocabulum propter verborum collocationem referri ad *scriptae* non posse, sed tum membra illa per se constare sic interpungenda *ad consules scriptae, haud immoderatae:* sed id mihi quidem admodum molestum videtur.

delectibus, ut remanentium legionum nomina supplerentur. (a C. 69.) Cura ripae Hordeonio Flacco permissa; ipse e Britannico delectu octo milia sibi adiunxit. Et paucorum dierum iter progressus prosperas apud Bedriacum res ac morte Othonis concidisse bellum accepit. Vocata concione virtutem militum laudibus cumulat. Postulante exercitu, ut libertum suum Asiaticum equestri dignitate donaret, inhonestam adulationem compescit. Dein mobilitate ingenii, quod palam abnuerat, inter secreta convivii largitur, honoravitque Asiaticum anulis, foedum mancipium et malis artibus ambitiosum.

58 Isdem diebus accessisse partibus utramque Mauretaniam, interfecto procuratore Albino, nuntii venere. Lucceius Albinus a Nerone Mauretaniae Caesariensi praepositus, addita per Galbam Tingitanae provinciae administratione, haud spernendis viribus agebat. Decem novem cohortes, quinque alae, ingens Maurorum numerus aderat, per latrocinia et raptus apta bello manus. Caeso Galba in Othonem pronus, nec Africa contentus, Hispaniae angusto freto diremptae imminebat. Inde Cluvio Rufo metus; et decumam legionem propinquare littori ut transmissurus iussit. Praemissi centuriones qui Maurorum animos Vitellio conciliarent. Neque arduum fuit, magna per provincias Germanici exercitus fama. Spargebatur insuper spreto procuratoris vocabulo Albinum insigne regis et Iubae
59 nomen usurpare. Ita mutatis animis Asinius Pollio alae praefectus, e fidissimis Albino, et Festus ac Scipio cohortium praefecti opprimuntur. Ipse Albinus, dum e Tingitana provincia Caesariensem Mauretaniam petit, appul-

---

9. *oneravitque* Mª, et 13. *alvino*, et 15. *tangitanae.*

19. *Othonem* Rhenanus: libri *Othone.*

29. *adpulsu litoris* Mª. littera *s* ex fine prioris vocis in extremam subsequentem aberravit.

(a C. 69.) sus littori trucidatus. Uxor eius cum se percussoribus obtulisset, simul interfecta est, nihil eorum quae fierent Vitellio anquirente. Brevi auditu quamvis magna transibat, impar curis gravioribus.

Exercitum itinere terrestri pergere iubet: ipse Arare flumine devehitur, nullo principali paratu, sed vetere egestate conspicuus, donec Iunius Blaesus Lugdunensis Galliae rector, genere illustri, largus animo et par opibus, circumdaret principi ministeria, comitaretur liberaliter, eo ipso ingratus, quamvis odium Vitellius vernilibus blanditiis velaret. Praesto fuere Lugduni victricium victarumque partium duces. Valentem et Caecinam pro concione laudatos curuli suae circumposuit. Mox universum exercitum occurrere infanti filio iubet; perlatumque et paludamento opertum sinu retinens Germanicum appellavit, cinxitque cunctis fortunae principalis insignibus. Nimius honos inter secunda, rebus adversis in solatium cessit. 60 Tum interfecti centuriones promptissimi Othonianorum; unde praecipua in Vitellium alienatio per Illyricos exercitus. Simul ceterae legiones contactu, et adversus Germanicos milites invidia, bellum meditabantur. Suetonium Paulinum ac Licinium Proculum tristi mora squalidos tenuit, donec auditi necessariis magis defensionibus quam honestis uterentur. Proditionem ultro imputabant, spatium longi ante praelium itineris, fatigationem Othonianorum, permixtum vehiculis agmen ac pleraque fortuita fraudi suae

3. *brevi auditu vi quamvis magna transibant* M[a] cum aliis: *vi* deest G aliisque. — Additum *vi* ex fine antecedentis *brevi* vel subsequentis *quamvis* resedit. Alterum vitium, *transibant*, inde ortum est, quod librarius *magna* pro nominativo accepit et verbum ex eo pendere putavit. *transibat* est in A. De eodem Vitellio III, 36. *praeterita instantia futura pari oblivione dimiserat.*

assignantes. Et Vitellius credidit de perfidia et fidem absolvit. (a C. 69) Salvius Titianus Othonis frater nullum discrimen adiit, pietate et ignavia excusatus. Mario Celso consulatus servatur. Sed creditum fama, obiectumque mox in senatu Caecilio Simplici, quod eum honorem pecunia mercari, nec sine exitio Celsi, voluisset. Restitit Vitellius deditque postea consulatum Simplici innoxium et inemptum. Trachalum adversus criminantes Galeria uxor Vitellii protexit.

61 Inter magnorum virorum discrimina (pudendum dictu) Mariccus quidam, e plebe Boiorum, inserere sese fortunae et provocare arma Romana simulatione numinum ausus est. Iamque assertor Galliarum et deus (nam id sibi indiderat) concitis octo milibus hominum proximos Aeduorum pagos trahebat, cum gravissima civitas electa iuventute, adiectis a Vitellio cohortibus, fanaticam multitudinem disiecit. Captus in eo praelio Mariccus ac mox feris obiectus quia non laniabatur, stolidum volgus inviolabilem credebat, donec spectante Vitellio interfectus est.

62 Nec ultra in defectores aut bona cuiusquam saevitum: rata fuere eorum qui acie Othoniana ceciderant testamenta, aut lex intestatis. Prorsus, si luxuriae temperaret, avaritiam non timeres. Epularum foeda et inexplebilis libido: ex urbe atque Italia irritamenta gulae gestabantur, strepentibus ab utroque mari itineribus; exhausti conviviorum

---

12, *nam id sibi indiderat*] Deum se esse Mariccum simulavisse et ante indicatum erat verbis *simulatione numinum* et iam iterum ironice (*assertor Galliarum et deus*) significatur. Quamobrem additamentum illud *nam-indiderat*, quod et supervacaneum est et ironiae vim frangit, mihi de interpolatione suspectum est. *id sibi indiderat* nove dictum pro *id nomen* vel *nominis sibi ind.* — Paulo post *haeduorum* M[a], ut c. 63, *hostiae*, non *Ostiae*.

(a C. 69.) apparatibus principes civitatum; vastabantur ipsae civitates; degenerabat a labore ac virtute miles assuetudine voluptatum et contemptu ducis. Praemisit in urbem edictum, quo vocabulum Augusti differret, Caesaris non reciperet, cum de potestate nihil detraheret. Pulsi Italia mathematici. Cautum severe, ne equites Romani ludo et arena pollucrentur. Priores id principes pecunia et saepius vi perpulerant; ac pleraque municipia et coloniae aemulabantur corruptissimum quemque adulescentium pretio illicere.

63 Sed Vitellius adventu fratris et irrepentibus dominationis magistris superbior et atrocior occidi Dolabellam iussit, quem in coloniam Aquinatem sepositum ab Othone rettulimus. Dolabella audita morte Othonis urbem introierat. Id ei Plancius Varus praetura functus, ex intimis Dolabellae amicis, apud Flavium Sabinum praefectum urbis obiecit, tanquam rupta custodia ducem se victis partibus ostentasset. Addidit tentatam cohortem quae Ostiae ageret; nec ullis tantorum criminum probationibus, in paenitentiam versus seram veniam post scelus quaerebat. Cunctantem super tanta re Flavium Sabinum Triaria Lucii Vitellii uxor, ultra feminam ferox, terruit, ne periculo principis famam clementiae affectaret. Sabinus suopte ingenio mitis, ubi formido incessisset, facilis mutatu, et in alieno discrimine sibi pavens, ne adlevasse videretur, impulit ruentem. Igitur Vitellius, metu et odio, quod Petroniam 64
uxorem eius mox Dolabella in matrimonium accepisset, vocatum per epistolas vitata Flaminiae viae celebritate devertere Interamnium atque ibi interfici iussit. Longum interfectori visum: in itinere ac taberna proiectum humi iugulavit, magna cum invidia novi principatus, cuius hoc

21. *ne periculo - affectaret* A B R: *e periculo - affectare* GM[a]. — Hoc posterius defendere conatur Waltherus; frustra.

30. *cuius - noscebatur*] Conf. A. I, 6. *Primum facinus novi*

primum specimen noscebatur. Et Triariae licentiam modestum e proximo exemplum onerabat, Galeria imperatoris uxor, non immixta tristibus; et pari probitate mater Vitelliorum Sextilia, antiqui moris. Dixisse quin etiam ad primas filii sui epistolas ferebatur non Germanicum a se sed Vitellium genitum. Nec ullis postea fortunae illecebris aut ambitu civitatis in gaudium evicta domus suae tantum adversa sensit. (a C. 69.)

65 Digressum a Lugduno Vitellium Marcus Cluvius Rufus assequitur omissa Hispania, laetitiam et gratulationem voltu ferens, animo anxius et petitum se criminationibus gnarus. Hilarius Caesaris libertus detulerat, tanquam audito Vitellii et Othonis principatu propriam ipse potentiam et possessionem Hispaniarum tentasset eoque diplomatibus nullum principem praescripsisset. Interpretabatur quaedam ex orationibus eius contumeliosa in Vitellium et pro se ipso popularia. Auctoritas Cluvii praevaluit, ut puniri ultro libertum suum Vitellius iuberet. Cluvius comitatui principis adiectus, non adempta Hispania, quam rexit absens exemplo Lucii Arruntii. Eum Tiberius Caesar ob metum, Vitellius Cluvium nulla formidine retinebat. Non idem Trebellio Maximo honos. Profugerat Britannia ob ira-

---

principatus fuit Pastumi Agrippae caedes. Utriusque imperatoris, Tiberii Vitelliique, principatus sanguine et caede quasi inauguratur. Eiusmodi lineamentis maximus ingeniorum pictor secuturi temporis veluti augurium edidit. Cf. A. XIII, 1.

3. *immixta* I. Fr. Gronovius: *inmix* M[a]. Mox 9. *ligunduno* M[a].

14. *diplomatibus*] Casus barbarus; fortasse fuit *diplomatis*, sed conf. Schneider Gramm. Latin. II. 1, pag. 269. — Paulo post *orationibus* Rhenanus: libri *hortationibus*.

20. *L. Arruntii. Eum* Rhenanus: *L. arruntium* M[a].

(a C. 69.) cundiam militum: missus est in locum eius Vettius Bolanus e praesentibus.

Angebat Vitellium victarum legionum haudquaquam 66
fractus animus. Sparsae per Italiam et victoribus permixtae hostilia loquebantur, praecipua quartadecumanorum ferocia, qui se victos abnuebant: quippe Bedriacensi acie vexillariis tantum pulsis vires legionis non affuisse. Remitti eos in Britanniam, unde a Nerone exciti erant, placuit, atque interim Batavorum cohortes una tendere ob veterem adversus quartadecumanos discordiam. Nec diu in tantis armatorum odiis quies fuit. Augustae Taurinorum, dum opificem quendam Batavus ut fraudatorem insectatur, legionarius ut hospitem tuetur, sui cuique commilitones adgregati a conviciis ad caedem transiere. Et praelium atrox arsisset, ni duae praetoriae cohortes causam quartadecumanorum secutae his fiduciam et metum Batavis fecissent. Quos Vitellius agmini suo iungi ut fidos, legionem Graiis Alpibus traductam eo flexu itineris ire iubet, quo Viennam vitarent: namque et Viennenses timebantur. Nocte qua proficiscebatur legio, relictis passim ignibus, pars Taurinae coloniae ambusta; quod damnum, ut pleraque belli mala, maioribus aliarum urbium cladibus oblitteratum. Quartadecumani postquam Alpibus degressi sunt, seditiosissimus quisque signa Viennam ferebant. Consensu meliorum compressi et legio in Britanniam transvecta. Proxi- 67
mus Vitellio e praetoriis cohortibus metus erat. Separati primum, deinde addito honestae missionis lenimento, arma ad tribunos suos deferebant, donec motum a Vespasiano bellum crebresceret: tum resumpta militia robur Flavianarum partium fuere. Prima classicorum legio in Hispaniam

1. *bettius* Ma,

11. *augusta* Ma. Deinde p. 109, 3. *iussi* Rhenanus: *iussit* codices.

missa, ut pace et otio mitesceret; undecima ac septima suis hibernis redditae; tertiadecumani struere amphitheatra iussi. Nam Caecina Cremonae, Valens Bononiae spectaculum gladiatorum edere parabant; nusquam ita ad curas intento Vitellio ut voluptatum oblivisceretur. (a C. 69.)

68 Et quidem partes modeste distraxerat: apud victores orta seditio, ludicro initio [, ni numerus caesorum invidiam bello auxisset]. Discubuerat Vitellius Ticini adhibito ad epulas Verginio. Legati tribunique ex moribus imperatorum severitatem aemulantur vel tempestivis conviviis gaudent; proinde miles intentus aut licenter agit. Apud Vitellium omnia indisposita temulenta, pervigiliis ac bacchanalibus quam disciplinae et castris propiora. Igitur duobus militibus, altero legionis quintae altero e Gallis auxiliaribus, per lasciviam ad certamen luctandi accensis, postquam legionarius prociderat, insultante Gallo et iis qui ad spectandum convenerant in studia diductis, erupere

7. *ni numerus caesorum invidiam bello auxisset*] Lege mihi narrationem consequentem et iudica, an non ludicrum fuerit initium, quo orta est seditio et caedes duarum cohortium. Sane ludicrum fuit, etiam si centum cohortes cecidissent. Quid quod numerus caesorum invidiam bello augere non potuit, cum bellum iam non gereretur? Neque hilum proficiunt Ernestius et Waltherus, quorum prior licenter *παραφράζει*, alter ad miram ellipsin sive hiatum confugit. Assuta est lacinia in hunc modum. Ad priora *Et quidem partes modeste distraxerat* aliquis in margine adscripserat hoc verum esse, *ni numerus caesorum invidiam bello auxisset*, eoque modestiam Vitellii obscurasset. Haec in margine posita et ad priora illa relata si minus bonam, certe aliquam sententiam continebant, sed postea quam ad finem enuntiati relegata erant, iam sensu omnino carebant. — Ceterum particula *ni* deest Mª aliisque libris.

10. *severitate* Mª. Dein 17. *diductis* ed. princeps: libri *deductis*.

(a C. 69.) legionarii in perniciem auxiliorum, ac duae cohortes interfectae. Remedium tumultus fuit alius tumultus. Pulvis procul et arma aspiciebantur: conclamatum repente quartam decumam legionem verso itinere ad praelium venire. Sed erant agminis coactores: agniti dempsere sollicitudinem. Interim Verginii servus forte obvius ut percussor Vitellii insimulatur. Et ruebat ad convivium miles, mortem Verginii exposcens. Ne Vitellius quidem, quanquam ad omnes suspiciones pavidus, de innocentia eius dubitavit. Aegre tamen cohibiti qui exitium consularis et quondam ducis sui flagitabant. Nec quemquam saepius quam Verginium omnis seditio infestavit. Manebat admiratio viri et fama: sed oderant ut fastiditi.

69 Postera die Vitellius, senatus legatione quam ibi opperiri iusserat audita, transgressus in castra ultro pietatem militum collaudavit, frementibus auxiliis tantum impunitatis atque adrogantiae legionariis accessisse. Batavorum cohortes ne quid truculentius auderent, in Germaniam remissae, principium interno simul externoque bello parantibus fatis. Reddita civitatibus Gallorum auxilia, ingens numerus et prima statim defectione inter inania belli assumptus. Ceterum ut largitionibus affectae iam imperii opes sufficerent, amputari legionum auxiliorumque numeros iubet, vetitis supplementis; et promiscae missiones offerebantur. Exitiabile id rei publicae, ingratum militi, cui eadem munia inter paucos, periculaque ac labor crebrius redibant. Et vires luxu corrumpebantur, contra veterem disciplinam et instituta maiorum, apud quos virtute quam pecunia res Romana melius stetit.

70 Inde Vitellius Cremonam flexit, et spectato munere

---

22. *iam*] *tam* M[a].

Caecinae insistere Bedriacensibus campis ac vestigia recentis victoriae lustrare oculis concupivit. Foedum atque atrox spectaculum. Intra quadragesimum pugnae diem lacera corpora, trunci artus, putres virorum equorumque formae, infecta tabo humus, protritis arboribus ac frugibus dira vastitas. Nec minus inhumana pars viae, quam Cremonenses lauru rosisque constraverant, exstructis altaribus caesisque victimis regium in morem; quae laeta in praesens mox perniciem ipsis fecere. Aderant Valens et Caecina, monstrabantque pugnae locos: hinc irrupisse legionum agmen, hinc equites coortos, inde circumfusas auxiliorum manus. Iam tribuni praefectique, sua quisque facta extollentes, falsa vera aut maiora vero miscebant. Volgus quoque militum clamore et gaudio deflectere via, spatia certaminum recognoscere, aggerem armorum, strues corporum intueri mirari. Et erant quos varia sors rerum lacrimaeque et misericordia subiret. At non Vitellius flexit oculos, nec tot milia insepultorum civium exhorruit. Laetus ultro et tam propinquae sortis ignarus instaurabat sacrum dis loci. (a C. 69.)

71 Exin Bononiae a Fabio Valente gladiatorum spectaculum editur advecto ex urbe cultu. Quantoque magis propinquabat, tanto corruptius iter, immixtis histrionibus et spadonum gregibus et cetero Neronianae aulae ingenio. Namque et Neronem ipsum Vitellius admiratione celebrabat, sectari cantantem solitus, non necessitate, qua honestissimus quisque, sed luxu et saginae mancipatus emptusque. Ut Valenti et Caecinae vacuos honoris menses aperiret, coartati aliorum consulatus, dissimulatus Marcii

---

7. *rosasque* M[a].

29. *coartati aliorum consulatus*] Ne in duo quidem menses, ut tum mos erat, aliorum consulatus duravere. Conf. ad I, 77.

(a C. 69.) Macri tanquam Othonianarum partium ducis; et Valerium Marinum destinatum a Galba consulem distulit, nulla offensa, sed mitem et iniuriam segniter laturum. Pedanius Costa omittitur, ingratus principi ut adversus Neronem ausus et Verginii exstimulator: sed alias protulit causas. Actaeque insuper Vitellio gratiae consuetudine servitii.

72 Non ultra paucos dies, quanquam acribus initiis coeptum, mendacium valuit. Exstiterat quidam Scribonianum se Camerinum ferens, Neronianorum temporum metu in Histria occultatum, quod illic clientelae et agri veterum Crassorum ac nominis favor manebat. Igitur deterrimo quoque in argumentum fabulae assumpto, volgus credulum et quidam militum, errore veri seu turbarum studio, certatim adgregabantur, cum pertractus ad Vitellium interrogatusque, quisnam mortalium esset, postquam nulla dictis fides et a domino noscebatur, condicione fugitivus, nomine Geta, sumptum de eo supplicium in servilem modum.

73 Vix credibile memoratu est, quantum superbiae socordiaeque Vitellio adoleverit, postquam speculatores e Syria Iudaeaque adactum in verba eius Orientem nuntiavere. Nam etsi vagis adhuc et incertis auctoribus, erat tamen in ore famaque Vespasianus, ac plerumque ad nomen eius Vitellius excitabatur. Tum ipse exercitusque, ut nullo aemulo, saevitia libidine raptu in externos mores proruperant. 74 At Vespasianus bellum armaque et procul vel iuxta sitas vires circumspectabat. [Miles ipsi adeo paratus ut praeeuntem sacramentum et fausta Vitellio omnia pre-

6. *consuetudine servitii*] Conf. Agr. c. 42.

28. *omnia*] *omina* M[a], si Victorio fides. — Non fausta omina sed res faustas nobis amicisque precari solemus. Vespasianus

cantem per silentium audierint. Muciani animus nec Vespa- (a C. 69.)
siano alienus et in Titum pronior. Praefectus Aegypti Tiberius Alexander consilia sociaverat. Tertiam legionem, quod de Syria in Moesiam transisset, suam numerabat. Ceterae Illyrici legiones secuturae sperabantur: namque omnes exercitus flammaverat adrogantia venientium a Vitellio militum, quod truces corpore, horridi sermone ceteros ut impares irridebant. Sed in tanta mole belli plerumque cunctatio; et Vespasianus modo in spem erectus, aliquando adversa reputabat. Quis ille dies foret, quo sexaginta aetatis annos et duos filios iuvenes bello permitteret? esse privatis cogitationibus progressum, et prout velint, plus minusve sumi ex fortuna: imperium cupienti-
75 bus nihil medium inter summa aut praecipitia. Versabatur
ante oculos Germanici exercitus robur, notum viro militari: suas legiones civili bello inexpertas, Vitellii victrices et apud victos plus querimoniarum quam virium. Fluxam per discordias militum fidem, et periculum ex singulis: quid enim profuturas cohortes alasque, si unus alterque praesenti facinore paratum ex diverso praemium petat?

---

sacramenti formulam cum verbis *quod bonum felix faustumque sit* inchoavit.

3. *Tiberius*] Praenomen dedit Muretus. Statim *de siria* M[a].

9. *in tanta* codex Pichenae: *iniant a* M[a].

21. *facinore* B: *facinori* (M[a]) et ceteri. — Ablativus *praesenti facinore* referendus est ad verbum *petat* ut casus instrumentalis. *paratum* est *propositum* vel *promptum*; *praesens facinus* quod extemplo potest accidere ac provideri nequit, ut A. I, 38. *praesens supplicium* quod statim sumitur, et *praesens pecunia* quae statim numeratur, et *praesens periculum* quod statim corripit. Nomen *facinore* in plerisque codicibus corruptum est in *facinori*, quia additum *praesenti* sive sono sive littera librariis fraudi fuit.

(a C. 69.) Sic Scribonianum sub Claudio interfectum: sic percussorem eius Volaginium e gregario ad summa militiae provectum. Facilius universos impelli quam singulos vitari.

76 His pavoribus nutantem et alii legati amicique firmabant et Mucianus, post multos secretosque sermones iam et coram ita locutus. „Omnes qui magnarum rerum consilia suscipiunt, aestimare debent, an quod inchoatur rei publicae utile, ipsis gloriosum, aut promptum effectu, aut certe non arduum sit. Simul ipse qui suadet considerandus est, adiiciatne consilio periculum suum, et si fortuna coeptis affuerit, cui summum decus acquiratur. Ego te, Vespasiane, ad imperium voco tam salutare rei publicae quam tibi magnificum. Iuxta deos in tua manu positum est. Nec speciem adulantis expaveris. A contumelia quam a laude propius fuerit post Vitellium eligi. Non adversus divi Augusti acerrimam mentem, nec adversus cautissimam Tiberii senectutem, ne contra Gai quidem aut Claudii vel Neronis fundatam longo imperio domum exsurgimus. Cessisti etiam Galbae imaginibus. Torpere ultra et polluendam perdendamque rem publicam relinquere sopor et ignavia videretur, etiam si tibi, quam inhonesta, tam tuta servitus esset. Abiit iam et transvectum est tempus, quo posses videri concupisse: confugiendum est ad imperium. An excidit trucidatus Corbulo? splendidior origine quam nos sumus, fateor: sed et Nero nobilitate natalium Vitellium anteibat. Satis clarus est apud timentem quisquis timetur. Et posse ab exercitu principem fieri sibi ipse Vitellius documento, nullis stipendiis, nulla mi-

---

5. *et coronam* M[a], et 7. *quod incohaturi* idem.

8. *effectum.*, *aut non certe non*, et 12. *tanquam salutare* M[a].

19. *torpore* M[a], et 24. *splendiori.*

litari fama, Galbae odio provectus. Ne Othonem quidem (a. C. 69.) ducis arte aut exercitus vi, sed praepropera ipsius desperatione victum, iam desiderabilem et magnum principem fecit, cum interim spargit legiones, exarmat cohortes, nova cotidie bello semina ministrat. Si quid ardoris ac ferociae miles habuit, popinis et commissationibus et principis imitatione deteritur. Tibi e Iudaea et Syria et Aegypto novem legiones integrae, nulla acie exhaustae, non discordia corruptae, sed firmatus usu miles et belli domitor externi; classium alarum cohortium robora, et fidissimi
77 reges, et tua ante omnes experientia. Nobis nihil ultra adrogabo quam ne post Valentem ac Caecinam numeremur. Ne tamen Mucianum socium spreveris, quia aemulum non experiris. Me Vitellio antepono, te mihi. Tuae domui triumphale nomen, duo iuvenes, capax iam imperii alter, et primis militiae annis apud Germanicos quoque exercitus clarus. Absurdum fuerit non cedere imperio ei, cuius filium adoptaturus essem, si ipse imperarem. Ceterum inter nos non idem prosperarum adversarumque rerum ordo erit. Nam si vincimus, honorem quem dederis habebo: discrimen ac pericula ex aequo patiemur. Immo ut melius est, tu hos exercitus rege, mihi bellum et proeliorum incerta trade. Acriore hodie disciplina victi quam victores agunt. Hos ira odium ultionis cupiditas ad virtutem accendit: illi per fastidium et contumaciam hebescunt. Aperiet et recludet contecta et tumescentia victricium partium volnera bellum ipsum. Nec mihi maior in tua vigilantia parcimonia sapientia fiducia est quam in Vitellii torpore inscitia saevitia. Sed meliorem in bello causam quam in pace habemus: nam qui deliberant desci-

---

2. *vi* Rhenanus: codices *sui*.

22. *tu hos*] *tuos* M^a et alii.

(a C. 69.) verunt.“ Post Muciani orationem ceteri audentius cir- 78
cumsistere hortari, responsa vatum et siderum motus referre. Nec erat intactus tali superstitione, ut qui mox rerum dominus Seleucum quendam mathematicum rectorem et praescium palam habuerit. Recursabant animo vetera omina. Cupressus arbor in agris eius, conspicua altitudine, repente prociderat, ac postera die eodem vestigio resurgens procera et latior virebat. Grande id prosperumque consensu haruspicum, et summa claritudo iuveni admodum Vespasiano promissa. Sed primo triumphalia et consulatus et Iudaicae victoriae decus implesse fidem ominis videbatur: ut haec adeptus est, portendi sibi imperium credebat. Est Iudaeam inter Syriamque Carmelus: ita vocant montem deumque. Nec simulacrum deo aut templum: sic tradidere maiores, aram tantum et reverentiam. Illic sacrificanti Vespasiano, cum spes occultas versaret animo, Basilides sacerdos inspectis identidem extis „quicquid est“ inquit, „Vespasiane, quod paras, seu domum exstruere seu prolatare agros sive ampliare servitia, datur tibi magna sedes, ingentes termini, multum hominum.“ Has ambages et statim exceperat fama et tunc aperiebat. Nec quicquam magis in ore volgi. Crebriores apud ipsum sermones, quanto sperantibus plura dicuntur.
Haud dubia destinatione discessere, Mucianus Antiochiam, 79
Vespasianus Caesaream: illa Syriae, haec Iudaeae caput est.

Initium ferendi ad Vespasianum imperii Alexandriae coeptum, festinante Tiberio Alexandro, qui kalendis Iuliis sacramento eius legiones adegit. Isque primus principatus dies in posterum celebratus, quamvis Iudaicus exercitus quinto nonas Iulias apud ipsum iurasset, eo ardore, ut

---

25. *hoc* M^a^. Dein p. 117, 3. *concione* A: *cognitioni* ceteri praeter M^a^, cui utrumque deest, si Victorio fides.

ne Titus quidem filius exspectaretur, Syria remeans et consiliorum inter Mucianum ac patrem nuntius. Cuncta impetu militum acta, non parata concione, non coniunctis (a C. 69.)
80 legionibus. Dum quaeritur tempus locus quodque in re tali difficillimum est, prima vox, dum animo spes timor ratio casus obversantur, egressum cubiculo Vespasianum pauci milites, solito assistentes ordine ut legatum salutaturi, imperatorem salutavere. Tum ceteri accurrere, Caesarem et Augustum et omnia principatus vocabula cumulare. Mens a metu ad fortunam transierat. In ipso nihil tumidum adrogans aut in rebus novis novum fuit. Ut primum tantae mutationis offusam oculis caliginem disiecit, militariter locutus laeta omnia et affluentia excepit. Namque id ipsum opperiens Mucianus alacrem militem in verba Vespasiani adegit. Tum Antiochensium theatrum ingressus, ubi illis consultare mos est, concurrentes et in adulationem effusos adloquitur, satis decorus etiam Graeca facundia, omniumque quae diceret atque ageret arte quadam ostentator. Nihil aeque provinciam exercitumqae accendit quam quod asseverabat Mucianus statuisse Vitellium ut Germanicas legiones in Syriam ad militiam opulentam quietamque transferret, contra Syriacis legionibus Germanica hiberna caelo ac laboribus dura mutarentur. Quippe et provinciales sueto militum contubernio gaudebant, plerique necessitudinibus et propinquitatibus mixti; et militibus vetustate stipendiorum nota et familiaria castra in modum

---

7. *assistentes* Pichena: *adsistent* M^a. Infra 16. *illi* M^a.

12. *mutationis* I. Fr. Gronovius: codices *multitudinis*. — Errorem librariorum tenuit Waltherus explicuitque *tam multam multiplicemque caliginem*, quasi scriptum esset *tantam multitudinem caliginis*.

23. *hiberna* Rhenanus: codices *hiberno*.

(a C. 69.) penatium diligebantur. 81 Ante idus Iulias Syria omnis in eodem sacramento fuit. Accessere cum regno Sohaemus haud spernendis viribus, Antiochus vetustis opibus ingens et inservientium regum ditissimus. Mox per occultos suorum nuntios excitus ab urbe Agrippa, ignaro adhuc Vitellio, celeri navigatione properaverat. Nec minore animo regina Berenice partes iuvabat, florens aetate formaque et seni quoque Vespasiano magnificentia munerum grata. Quicquid provinciarum adluitur mari Asia atque Achaia tenus, quantumque introrsus in Pontum et Armenios patescit, iuravere. Sed inermes legati regebant, nondum additis Cappadociae legionibus. Consilium de summa rerum Beryti habitum. Illuc Mucianus cum legatis tribunisque et splendidissimo quoque centurionum ac militum venit, et e Iudaico exercitu lecta decora. Tantum simul peditum equitumque et aemulantium inter se regum paratus speciem fortunae principalis effecerant. 82 Prima belli cura agere delectus, revocare veteranos. Destinantur validae civitates exercendis armorum officinis; apud Antiochenses aurum argentumque signatur; eaque cuncta per idoneos ministros, suis quaeque locis, festinabantur. Ipse Vespasianus adire hortari, bonos laude, segnes exemplo incitare saepius quam coercere, vitia magis amicorum quam virtutes dissimulans. Multos praefecturis et procurationibus, plerosque senatorii ordinis honore percoluit, egregios viros et mox summa adeptos; quibusdam fortuna pro virtutibus fuit. Donativom militi neque Mucianus prima concione nisi modice ostenderat, nec Vespasianus quidem plus civili bello obtulit quam alii in pace, egregie firmus adversus militarem largitionem, eoque exercitu meliore. Missi ad Parthum Armeniumque legati, provisumque ne versis ad civile bellum

5. *exercitus* M[a], et infra 21. *quoque*, non *quaeque*.

legionibus terga nudarentur. Titum instare Iudaeae, Vespa- (a C. 69.)
sianum obtinere claustra Aegypti placuit. Sufficere videbantur adversus Vitellium pars copiarum et dux Mucianus et Vespasiani nomen ac nihil arduum fatis. Ad omnes exercitus legatosque scriptae epistolae, praeceptumque, ut praetorianos Vitellio infensos reciperandae militiae praemio

83 invitarent. Mucianus cum expedita manu, socium magis imperii quam ministrum agens, non lento itinere, ne cunctari videretur, neque tamen properans, gliscere famam ipso spatio sinebat, gnarus modicas vires sibi, et maiora credi de absentibus. Sed legio sexta et tredecim vexillariorum milia ingenti agmine sequebantur. Classem e Ponto Byzantium adigi iusserat, ambiguus consilii, num omissa Moesia Dyrrhachium pedite atque equite, simul longis navibus versum in Italiam mare clauderet, tuta pone tergum Achaia Asiaque, quas inermes exponi Vitellio, ni praesidiis firmarentur; atque ipsum Vitellium in incerto fore quam partem Italiae protegeret, si sibi Brundisium Tarentumque et Calabriae Lucaniaeque littora infestis clas-

84 sibus peterentur. Igitur navium militum armorum paratu strepere provinciae. Sed nihil aeque fatigabat quam pecuniarum conquisitio: eos esse belli civilis nervos dictitans Mucianus non ius aut verum in cognitionibus, sed solam magnitudinem opum spectabat. Passim delationes et locupletissimus quisque in praedam correpti. Quae gravia atque intoleranda, sed necessitate armorum excusata, etiam in pace mansere, ipso Vespasiano inter initia imperii ad obtinendas iniquitates haud perinde obstinante, donec indul-

11. *tredecim vexillariorum milia*] De ingenti hoc veteranorum numero copiose ac luculente disputavit Walchius ad Agricolam pag. 248–250.

19. *littora*] *in littora* M[a].

28. *perinde*] *perin* M[a]; idemque mox *dicit*.

(a C. 69.) gentia fortunae et pravis magistris didicit ausus que est. Propriis quoque opibus Mucianus bellum iuvit, largus privatim, quod avidius de re publica sumeret. Ceteri conferendarum pecuniarum exemplum secuti: rarissimus quisque eandem in reciperando licentiam habuerunt.

Accelerata interim Vespasiani coepta Illyrici exercitus 85
studio transgressi in partes. Tertia legio exemplum ceteris Moesiae legionibus praebuit. Octava erat ac septima Claudiana, imbutae favore Othonis, quamvis praelio non interfuissent. Aquileiam progressae, proturbatis qui de Othone nuntiabant, laceratisque vexillis nomen Vitellii praeferentibus, rapta postremo pecunia et inter se divisa, hostiliter egerant. Unde metus et ex metu consilium: posse imputari Vespasiano quae apud Vitellium excusanda erant. Ita tres Moesicae legiones per epistolas adliciebant Pannonicum exercitum, aut abnuenti vim parabant. In eo motu Aponius Saturninus Moesiae rector pessimum facinus audet, misso centurione ad interficiendum Tertium Iulianum septimae legionis legatum, ob simultates quibus causam partium praetendebat. Iulianus, comperto discrimine et gnaris locorum adscitis per avia Moesiae ultra montem Haemum profugit. Nec deinde civili bello interfuit, per varias moras susceptum ad Vespasianum iter trahens et ex nun-
tiis cunctabundus aut properans. At in Pannonia tertia 86
decuma legio ac septima Galbiana, dolorem iramque Bedriacensis pugnae retinentes, haud cunctanter Vespasiano accessere, vi praecipua Primi Antonii. Is legibus nocens et tempore Neronis falsi damnatus inter alia belli mala

---

15. *allictebant* M^a.

28. *bellum* M^a, et p. 121, 10. *Titus amplius fabianus* idem: *Flavianus* correctum a Lipsio ex cod. F et III, 4. 10.; *Ampius* duce M^a et III, 4. additum a Pichena.

senatorium ordinem reciperaverat. Praepositus a Galba (a C. 69.) septimae legioni scriptitasse Othoni credebatur, ducem se partibus offerens; a quo neglectus in nullo Othoniani belli usu fuit. Labantibus Vitellii rebus Vespasianum secutus grande momentum addidit, strenuus manu, sermone promptus, serendae in alios invidiae artifex, discordiis et seditionibus potens, raptor largitor, pace pessimus, bello non spernendus. Iuncti inde Moesici ac Pannonici exercitus Delmaticum militem traxere, quanquam consularibus legatis nihil turbantibus. Titus Ampius Flavianus Pannoniam, Pompeius Silvanus Delmatiam tenebant, divites senes. Sed procurator aderat Cornelius Fuscus, vigens aetate, claris natalibus. Prima iuventa quietis cupidine senatorium ordinem exuerat. Idem pro Galba dux coloniae suae, eaque opera procurationem adeptus susceptis Vespasiani partibus acerrimam bello facem praetulit: non tam praemiis periculorum quam ipsis periculis laetus pro certis et olim partis nova ambigua ancipitia malebat. Igitur movere et quatere, quicquid usquam aegrum foret, adgrediuntur. Scriptae in Britanniam ad quartadecumanos, in Hispaniam ad primanos epistolae, quod utraque legio pro Othone adversa Vitellio fuerat. Sparguntur per Gallias litterae; momentoque temporis flagrabat ingens bellum Illyricis exercitibus palam desciscentibus, ceteris fortunam secuturis.

87 Dum haec per provincias a Vespasiano ducibusque partium geruntur, Vitellius contemptior in dies segniorque ad omnis municipiorum villarumque amoenitates resistens, gravi urbem agmine petebat. Sexaginta milia armatorum sequebantur, licentia corrupta; calonum numerus amplior, procacissimis etiam inter servos lixarum ingeniis; tot lega-

---

30. *procacissimis-ingeniis*] *Calones* (Trossknechte) sunt servi militum ad ferenda ligna inque alios usus militares destinati:

(a C. 69.) torum amicorumque comitatus inhabilis ad parendum, etiam si summa modestia regeretur. Onerabant multitudinem obvii ex urbe senatores equitesque, quidam metu, multi per adulationem, ceteri ac paulatim omnes, ne aliis proficiscentibus ipsi remanerent. Adgregabantur e plebe, flagitiosa per obsequia Vitellio cogniti, scurrae histriones aurigae, quibus ille amicitiarum dehonestamentis mire gaudebat. Nec coloniae modo aut municipia congestu copiarum, sed ipsi cultores arvaque, maturis iam frugibus, ut hostile solum vastabantur. Multae et atroces inter se mili- 88 tum caedes, post seditionem Ticini coeptam manente legionum auxiliorumque discordia; ubi adversus paganos certandum foret, consensu. Sed plurima strages ad septimum ab urbe lapidem. Singulis ibi militibus Vitellius paratos cibos ut gladiatoriam saginam dividebat; et effusa plebes totis se castris miscuerat. Incuriosos milites [vernacula utebantur urbanitate] quidam spoliavere, abscisis furtim balteis, an accincti forent rogitantes. Non tulit ludibrium insolens contumeliae animus: inermem populum gladiis invasere. Caesus inter alios pater militis, cum filium

---

lixae (Marketender) cibos potumque militibus praesenti pecunia vendunt; qui cum sordidi quaestus causa exercitus sectarentur, aliquando ipsos servos (calones) morum pravitate antecellebant, id quod in hac turba accidisse verbis huc transcriptis indicatur. Falso ex hoc aliisque Taciti locis (H. I, 49. III, 20. 33.) Waltherus collegit calones lixasque non diversos fuisse.

16. *vernacula utebantur urbanitate*] Verba hoc loco posita sensu carent: nam illa balteorum spoliatio nullo modo potest appellari urbanitas vel festivitas, neque vera neque plebeia sive vernacula. Adscripta sunt haec in margine ad explicanda subsequentia *an accincti forent rogitantes*: ea enim interrogatio vernacula erat urbanitas ac festiva irrisio. Ex margine adulterina scriptoris verbis inserta sunt a librario de sententiarum nexu securo.

comitaretur, deinde agnitus, et volgata caede temperatum (a C. 69.) ab innoxiis. In urbe tamen trepidatum praecurrentibus passim militibus Forum maxime petebant, cupidine visendi locum in quo Galba iacuisset. Nec minus saevom spectaculum erant ipsi, tergis ferarum et ingentibus telis horrentes, cum turbam populi per inscitiam parum vitarent, aut ubi lubrico viae vel occursu alicuius procidissent, ad iurgium, mox ad manus et ferrum transirent. Quin et tribuni praefectique cum terrore et armatorum catervis

89 volitabant. Ipse Vitellius a ponte Mulvio, insigni equo, paludatus accinctusque, senatum et populum ante se agens, quo minus ut captam urbem ingrederetur, amicorum consilio deterritus, sumpta praetexta et composito agmine incessit. Quattuor legionum aquilae per frontem, totidemque circa e legionibus aliis vexilla, mox duodecim alarum signa, et post peditum ordines eques; dein quattuor et triginta cohortes, ut nomina gentium aut species armorum forent, discretae. Ante aquilam praefecti castrorum tribunique et primi centurionum, candida veste; ceteri iuxta suam quisque centuriam, armis donisque fulgentes. Et militum phalerae torquesque splendebant. Decora facies, et non Vitellio principe dignus exercitus. Sic Capitolium ingressus, atque ibi matrem complexus Augustae nomine

90 honoravit. Postera die, tanquam apud alterius civitatis senatum populumque, magnificam orationem de semet ipso

---

4 *scaevum* Ma.

10. *Mulvio*] Ma *mulvi*, et idem III, 82. *mulvi*, non *Mulvium*. — Waltherus ad utrumque locum se inclinare ut scribat *Mulvii* professus est, sed toto caelo errat, cum id alio Taciti loco (H. I, 41.), ubi est *lacus Curtii*, defendi putat. *Pons Mulvius* est *die Falkenbrücke*.

18. *aquila* Ma, et p. 124, 12 *amicorum*, si I. Gronovio fides.

(a C. 69.) prompsit, industriam temperantiamque sum laudibus attollens, consciis flagitiorum ipsis qui aderant omnique Italia, per quam somno et luxu pudendus incesserat. Volgus tamen vacuum curis, et sine falsi verique discrimine solitas adulationes edoctum, clamore et vocibus adstrepebat; abnuentique nomen Augusti expressere ut assumeret; tam frustra quam recusaverat.

91 Apud civitatem cuncta interpretantem funesti ominis loco acceptum est, quod maximum pontificatum adeptus Vitellius de caerimoniis publicis quinto decimo calendas Augustas edixisse, antiquitus infausto die Cremerensi Aliensique cladibus. Adeo omnis humani divinique iuris expers, pari libertorum amicorumque socordia, velut inter temulentos agebat. Sed comitia consulum cum candidatis civiliter celebrans, omnem infimae plebis rumorem, in theatro ut spectator, in circo ut fautor, affectavit. Quae grata sane et popularia, si a virtutibus proficiscerentur, memoria vitae prioris indecora et vilia accipiebantur. Ventitabat in senatum, etiam cum parvis de rebus patres consulerentur. Ac forte Priscus Helvidius praetor designatus contra studium eius censuerat. Commotus primo Vitellius, non tamen ultra quam tribunos plebis in auxilium spretae potestatis advocavit. Mox mitigantibus amicis, qui altiorem iracundiam eius verebantur, nihil novi accidisse respondit quod duo senatores in re publica dissentirent; solitum se etiam Thraseae contradicere. Irrisere plerique impudentiam aemulationis; aliis id ipsum placebat, quod neminem ex praepotentibus sed Thraseam ad exemplar verae gloriae legisset.

92 Praeposuerat praetorianis Publium Sabinum a praefectura cohortis, Iulium Priscum tum centurionem: Priscus Valentis,

---

29. *a praefectura* Mercerus: M^{a} *ad prefectura*. Statim *tum* Lipsius : codices *dum*.

Sabinus Caecinae gratia pollebant. Inter discordes Vitellio (a C. 69.) nihil auctoritatis. Munia imperii Caecina ac Valens obibant, olim anxii odiis, quae bello et castris male dissimulata pravitas amicorum et fecunda gignendis inimicitiis civitas auxerat dum ambitu comitatu et immensis salutantium agminibus contendunt comparanturque, variis in hunc aut illum Vitellii inclinationibus. Nec unquam satis fida potentia, ubi nimia est. Simul ipsum Vitellium, subitis offensis aut intempestivis blanditiis mutabilem, contemnebant metuebantque. Nec eo segnius invaserant domos hortos opesque imperii, cum flebilis et egens nobilium turba, quos ipsos liberosque patriae Galba reddiderat, nulla principis misericordia iuvarentur. Gratum primoribus civitatis etiam plebs adprobavit, quod reversis ab exsilio iura libertorum concessisset, quanquam id omni modo servilia ingenia corrumpebant, abditis pecuniis per occultos aut ambitiosos sinus et quidam in domum Caesaris transgressi atque ipsis dominis potentiores.

93 Sed miles, plenis castris et redundante multitudine, in porticibus aut delubris et urbe tota vagus, non principia noscere, non servare vigilias, neque labore firmari: per illecebras urbis et inhonesta dictu corpus otio, animum libidinibus imminuebant. Postremo, ne salutis quidem cura, infamibus Vaticani locis magna pars tetendit; unde crebrae in volgus mortes. Et adiacente Tiberi, Germanorum Gallorumque obnoxia morbis corpora fluminis aviditas et aestus impatientia labefecit. Insuper confusus pravitate vel ambitu ordo militiae. Sedecim praetoriae, quattuor urbanae cohortes scribebantur, quis singula milia inessent. Plus in eo delectu Valens audebat, tanquam ipsum Caecinam periculo exemisset. Sane adventu eius

26. *Gallorumque*] *gavorumque* M[a], et 27. *aviditate* G M[a].

(a C. 69.) partes convaluerant, et sinistrum lenti itineris rumorem
prospero praelio verterat. Omnisque inferioris Germaniae
miles Valentem assectabatur; unde primum creditur Cae-
cinae fides fluitasse. Ceterum non ita ducibus indulsit 94
Vitellius, ut non plus militi liceret. Sibi quisque mili-
tiam sumpsere; quamvis indignus, si ita maluerat, urba-
nae militiae adscribebatur; rursus bonis remanere inter
legionarios aut alares volentibus permissum. Nec deerant
qui vellent, fessi morbis et intemperiem caeli incusantes.
Robora tamen legionibus alisque subtracta, convolsum
castrorum decus, viginti milibus e toto exercitu permixtis
magis quam electis.

Concionante Vitellio postulantur ad supplicium Asia-
ticus et Flavius et Rufinus duces Galliarum, quod pro
Vindice bellassent. Nec coercebat eiusmodi voces Vitellius:
super insitam inerti animo ignaviam conscius sibi instare
donativum et deesse pecuniam omnia alia militi largieba-
tur. Liberti principum conferre pro numero mancipiorum
ut tributum iussi. Ipse sola perdendi cura stabula auri-
gis exstruere, circum gladiatorum ferarumque spectaculis
opplere, tanquam in summa abundantia pecuniae illudere.
Quin et natalem Vitellii diem Caecina ac Valens editis 95
tota urbe vicatim gladiatoribus celebravere ingenti paratu
et ante illum diem insolito. Laetum foedissimo cuique,
apud bonos invidiae fuit, quod exstructis in campo Martio
aris inferias Neroni fecisset. Caesae publice victimae cre-
mataeque; facem Augustales subdidere: quod sacerdotium,
ut Romulus Tatio regi, ita Caesar Tiberius Iuliae genti

14. *flavus* Mª. Mox 16. *inerti* Pichena: M *mortem*.

21. *abundantiae* Mª. Idem 26 cum plerisque *iecisset*: *fecisset* Lipsius.

27. *subdidere* Rhenanus: Mª et alii *subdere*.

28. *ut Romulus Tatio regi*] Alia ac diversa ab his de Titio-

sacravit. Nondum quartus a victoria mensis, et libertus (a. C. 69.) Vitellii Asiaticus Polyclitos Patrobios et vetera odiorum nomina aequabat. Nemo in illa aula probitate aut industria certavit; unum ad potentiam iter, prodigis epulis et sumptu ganeaque satiare inexplebiles Vitellii libidines. Ipse abunde ratus, si praesentibus frueretur, nec in longius consultans novies milies sestertium paucissimis mensibus intervertisse creditur. Magna et misera civitas, eodem anno Othonem Vitelliumque passa, inter Vinios Fabios Icelos Asiaticos varia et pudenda sorte agebat, donec successere Mucianus et Marcellus et magis alii homines quam alii mores.

96 Prima Vitellio tertiae legionis defectio nuntiatur, missis ab Aponio Saturnino epistolis, antequam is quoque Vespasiani partibus adgregaretur. Sed neque Aponius cuncta, ut trepidans re subita, perscripserat, et amici adulantes mollius interpretabantur: unius legionis eam seditionem, ceteris exercitibus constare fidem. In hunc modum etiam Vitellius apud milites disseruit, praetorianos nuper exauctoratos insectatus, a quibus falsos rumores dispergi, nec ullum civilis belli metum asseverabat, suppresso Vespasiani nomine, et vagis per urbem militibus qui sermones populi coercerent. Id praecipuum alimentum famae

97 erat. Auxilia tamen è Germania Britanniaque et Hispaniis excivit, segniter et necessitatem dissimulans. Perinde legati provinciaeque cunctabantur, Hordeonius Flaccus suspectis

---

rum origine pluribus annis post in Annalibus a Tacito tradita sunt. Conf. mea ad A. I, 54.

5. *ganeaque* Palmerius: M[a] *gaiane aque*.

8. *crederetur*, et 9. *Vitellium*, non *Vitelliumque*, M[a].

17. *mollius* Rhenanus: M[a] *mullius*. Idem 20. *exaucto rato insectatus*.

(a C. 69.) iam Batavis anxius proprio bello, Vettius Bolanus nunquam satis quieta Britannia, et uterque ambigui. Neque ex Hispaniis properabatur, nullo tum ibi consulari: trium legionum legati, pares iure et prosperis Vitellii rebus certaturi ad obsequium, adversam eius fortunam ex aequo detrectabant. In Africa legio, cohortesque delectae a Clodio Macro, mox a Galba dimissae, rursus iussu Vitellii militiam cepere. Simul cetera iuventus dabat impigre nomina. Quippe integrum illic ac favorabilem proconsulatum Vitellius, famosum invisumque Vespasianus egerat: proinde socii de imperio utriusque coniectabant. Sed experimentum contra fuit. 98 Ac primo Valerius Festus legatus studia provincialium cum fide iuvit; mox nutabat, palam epistolis edictisque Vitellium, occultis nuntiis Vespasianum fovens, et haec illave defensurus, prout invaluissent. Deprehensi cum litteris edictisque Vespasiani per Raetiam et Gallias militum et centurionum quidam ad Vitellium missi necantur: plures fefellere, fide amicorum aut suomet astu occultati. Ita Vitellii paratus noscebantur, Vespasiani consiliorum pleraque ignota, primum socordia Vitellii; deinde Pannonicae Alpes praesidiis insessae nuntios retinebant. Mare quoque Etesiarum flatu in Orientem navigantibus secundum, inde adversum erat. 99 Tandem irruptione hostium, atrocibus undique nuntiis exterritus Caecinam ac Valentem expedire ad bellum iubet. Praemissus Caecina: Valentem e gravi corporis morbo tunc primum assurgentem infirmitas tardabat. Longe alia proficiscentis ex urbe Germanici exercitus species: non vigor corporibus, non ardor animis; lentum et rarum agmen, fluxa arma, segnes equi;

18. *suo mestatu* M^a^. Paulo post 22. *Etesiarum flatu* Rhenanus: M^a^ & *esi flabra aquilonis arum flatu.*

25. *expedire* Acidalius: codices *expediri.*

impatiens solis pulveris tempestatum, quantumque hebes ad sustinendum laborem miles, tanto ad discordias promptior. Accedebat huc Caecinae ambitio vetus, torpor recens nimia fortunae indulgentia soluti in luxum: seu perfidiam meditanti infringere exercitus virtutem inter artes erat. Credidere plerique Flavii Sabini consiliis concussam Caecinae mentem, ministro sermonum Rubrio Gallo: rata apud Vespasianum fore pacta transitionis. Simul odiorum invidiaeque erga Fabium Valentem admonebatur, ut impar apud Vitellium gratiam viresque apud novum principem pararet. (a C. 69.)

100 Caecina complexu Vitellii multo cum honore digressus partem equitum ad occupandam Cremonam praemisit. Mox vexilla quartae decumae et sextae decumae legionum,

---

5. *meditanti* Rhenanus: M[a] et plerique *meditatio*, I. Gronovius *meditato*. — Cum in antiquo quodam libro scriptum esset *meditāti*, alius librarius neglecta compendii nota scripsit *meditati*: iam vero corrector successit vitiumque exquisite docteque reposito nomine *meditatio* se tollere existimavit, ut *perfidiam meditatio* sic diceretur, quemadmodum *quid tibi hanc rem curatio est?*

14. *vexilla quartae decumae et sextae decumae legionum*] M[a] *vexilla in quattuor decum* XIII *legionum*, Lipsii libri *vexilla* XIV *et* XIII *legionum*. — Praepositio *in* quomodo in M[a] venerit explicare non possum, nisi quod ex subsequente *dein* eam natam esse suspicor: id moneo, ne quis cum Puteolano libroque G ex corruptis *vexilla in* facili correctione *vexillarii* procudere velit, propterea quod idem nomen statim sequitur, quodque tali correctione variatio a Tacito tantopere adamata detrimentum ceperit. Ad cetera adgredimur. *quartae decumae* veram esse scripturam primum praeter M[a] quanquam leviter inquinatum ostendunt libri Lipsiani et B G, tum vero res ipsa. Nam Britanniam inde a Claudio usque ad hoc tempus et ultra quattuor legiones cohibebant, secunda, nona, quartadecuma, vicesima. Conf. A. XIV, 37. 38. Ex his quartadecumani a Nerone in Italiam acciti et a Vitellio remissi sunt (cf. II, 66.): eorum autem vexillarios non

(a C. 69.) dein quinta et duoetvicesima secutae; postremo agmine unaetvicesima Rapax et prima Italica incessere cum vexillariis trium Britannicarum legionum et electis auxiliis. Profecto Caecina scripsit Fabius Valens exercitui quem ipse ductaverat, ut in itinere opperiretur: sic sibi cum Caecina convenisse; qui praesens eoque validior immutatum id consilium finxit, ut ingruenti bello tota mole occurreretur. Ita accelerare legiones Cremonam, pars Hostiliam petere iussae: ipse Ravennam devertit, praetexto classem adloquendi. Mox Patavii secretum componendae proditionis quaesitum. Namque Lucilius Bassus post praefecturam alae Ravennati simul ac Misenensi classibus a Vitellio praepositus, quod non statim praefecturam praetorii adeptus foret, iniquam iracundiam flagitiosa perfidia ulciscebatur. Nec sciri potest traxeritne Caecinam, an (quod evenit inter malos, ut et similes sint) eadem illos pravitas impulerit. Scriptores temporum, qui potiente rerum Fla- **101**
via domo monumenta belli huiusce composuerunt, curam pacis et amorem rei publicae, corruptas in adulationem causas, tradidere. Nobis super insitam levitatem et prodito Galba vilem mox fidem aemulatione etiam invidiaque,

---

remissos esse inde patet, quod paulo post etiam trium relicuarum legionum Britannicarum vexillarii Caecinam Roma proficiscentem secutae commemorantur. Deinde numerus XIII manifesto corruptus est: nam legio *tertia decuma* in Pannonia collocata et Flavianis partibus addicta erat. Conf. II, 86. III, 1. 7. 21. Iam in promptu est pro XIII substituere cum Puteolano XVI, tum quia V facile pro II a librariis accipi poterat, tum quia legio sexta decuma in praelio Bedriacensi pro Vitellio pugnavit. Vide III, 22. Walthero ad hunc locum scribenti *sed quis tandem veram scripturam extricabit?* ego quidem non subscribam.

2. M[a] *cum vexillari Istrium*; correxere Victorius et Rhenanus.

8. *cremona* M[a], et 10. *patui*, non *Patavii*.

11. *Bassus* Rhenanus: M[a] *blaessus*.

ne ab aliis apud Vitellium anteiretur, pervertisse ipsum (a C. 69 videtur. Caecina legiones assecutus centurionum militumque animos obstinatos pro Vitellio variis artibus subruebat: Basso eadem molienti minor difficultas erat, lubrica ad mutandam fidem classe ob memoriam recentis pro Othone militiae.

LIBER TERTIUS.

Breviarium. Vespasiani copiae in Italiam veniunt duce et instinctore Antonio Primo. Sparsim quaedam gesta, et leves pugnae. Classis Ravennas ad Vespasianum deficit, et proditorem animum Caecina aperit. Sed hic parum prospere, quia a milite vinctus captusque. Praelium inde ad Bedriacum, quo victi Vitelliani. Iterum superventu novarum legionum praelium, idque noctu. Sed et tunc pulsi Vitelliani. Castra ad Cremonam oppugnantur et tandem expugnantur. Ubi magna strages; paullo post in ipsa urbe omne genus cladium. Vitellius interea in luxu, nec

---

1. *anteiretur - videtur* liber C et editio princeps, nisi quod haec *videretur*, non *videtur*: *anteirentur - videntur* G a prima manu cum aliis. — De uno Caecina esse sermonem e verbis *prodito Galba* (conf. I, 53.) ceterisque *aemulatione - anteiretur* (II, 99. extr.) recte agnovit Ernestius: addo alterum argumentum, quo idem comprobatur. Scilicet causa, cur Lucilius Bassus defecerit, ante (c. 100. extr.) luculente exposita est, neque ulla de ea dubitatio. Restat igitur explicandum, quid Caecinam ad defectionem impulerit, idque scriptor ita exsecutus est, ut primum corruptas in adulationem causas ac tum veras afferret. Qua quaestione absoluta pergit narrare, quid uterque, Caecina et Bassus, fecerint ad facinus animo conceptum perpetrandum. Non mirum igitur poni nomen *Caecina*, quamvis ante de causis, cur is defecerit, expositum esset. Haec scripsi, ne imperiti inani Waltheri dubitatione circumveniantur. In M[a] inesse numerum singularem verisimile est propter editionem principem: ea enim saepe cum M[a] facit, ubi ceteri codices in alia omnia abeunt.

sine saevitia. P. Sabinum vinciri iubet, Iunium Blaesum interfici. Fabius Valens contra Antonium venit, sed pugna, illa magna cognita cum paucis aufugit, et in mari oppressus est. Britannia turbata, item Germania et Dacia. Vespasiani duces Romam petunt. Vitellius insideri Apenninum iubet. Sed belli mox pertaesus paciscitur cum Sabino Vespasiani fratre. Quod pactum Germanici milites rupere. Sabinum in Capitolium compulerunt obsederunt expugnarunt incenderunt. Quaedam a L. Vitellio fratre principis in Campania gesta. Tandem Vespasiani omnes copiae Romam venere, per vim et varia praelia ingressae sunt, omniaque libidine et caede foedarunt. Mors ipsius Vitellii.

Gesta uno eodemque anno.

(a. u. 822.) (a C. 69.) Meliore fato fideque partium Flavianarum duces consilia belli tractabant. Petovionem in hiberna tertiae decumae legionis convenerant. Illic agitavere, placeretne obstrui Pannoniae Alpes, donec a tergo vires universae consurgerent, an ire comminus et certare pro Italia constantius foret. Quibus opperiri auxilia et trahere bellum videbatur, Germanicarum legionum vim famamque extollebant, et advenisse mox cum Vitellio Britannici exercitus robora: ipsis nec numerum parem pulsarum nuper legionum; et quanquam atrociter loquerentur, minorem esse apud victos animum. Sed insessis interim Alpibus venturum cum copiis Orientis Mucianum. Superesse Vespasiano mare, classes, studia provinciarum, per quas velut alterius belli molem cieret. Ita salubri mora novas vires affore et praesentibus nihil periturum.

2 Ad ea Antonius Primus (is acerrimus belli concitator) festinationem ipsis utilem, Vitellio exitiosam disseruit. Plus socordiae quam fiduciae accessisse victoribus. Neque enim in procinctu et castris habitos: per omnia Italiae municipia desides, tantum hospitibus metuendos, quanto ferocius ante se egerint, tanto cupidius insolitas voluptates hausisse. Circo quoque ac

theatris et amoenitate urbis emollitos, aut valitudinibus (a C. 69.) fessos. Sed addito spatio rediturum et his robur meditatione belli. Nec procul Germaniam, unde vires; Britanniam freto dirimi; iuxta Gallias Hispaniasque; utrinque viros equos tributa; ipsamque Italiam et opes urbis; ac si inferre arma ultro velint, duas classes vacuumque Illyrici mare. Quid tum claustra montium profutura? quid tractum in aestatem aliam bellum? unde interim pecuniam et commeatus? Quin potius eo ipso uterentur, quod Pannonicae legiones deceptae magis quam victae resurgere in ultionem properent, Moesici exercitus integras vires attulerint. Si numerus militum potius quam legionum putetur, plus hinc roboris, nihil libidinum; et profuisse disciplinae ipsum pudorem. Equites vero ne tum quidem victos, sed quanquam rebus adversis disiectam Vitellii aciem. „Duae tunc Pannonicae ac Moesicae alae perrupere hostem: nunc sedecim alarum coniuncta signa pulsu sonituque et nube ipsa operient ac superfundent oblitos praeliorum equites equosque. Nisi quis retinet, idem suasor auctorque consilii ero. Vos, quibus fortuna in integro est, legiones continete: mihi expeditae cohortes sufficient. Iam reseratam Italiam, impulsas Vitellii res audietis. Iuvabit sequi
3 et vestigiis vincentis insistere.“ Haec ac talia flagrans oculis, truci voce, quo latius audiretur (etenim se centuriones et quidam militum consilio miscuerant), ita effudit ut

---

6. *Illyrici* G M^a^: *Illyricum* B et G a manu secunda. — *Illyrici mare* est quod pertinet ad Illyricum eiusque littora alluit: *Illyricum mare* nemo videtur dixisse; Tacitus certe mare Italiam Illyricumque interfluens *maris Hadriatici* et *Hadriae* nomine designavit. Vid. A. II, 53. H. III, 42. Priore loco illa Hadriatici maris pars significatur, qua Illyrici littora terminantur.
21. *reseratam Italiam* Pichena: M^a^ *reserata militiam.*

(a C. 69.) cautos quoque ac providos permoveret, volgus et ceteri unum virum ducemque spreta aliorum segnitia laudibus ferrent. Hanc sui famam ea statim concione commoverat, qua recitatis Vespasiani epistolis non ut plerique incerta disseruit, huc illuc tracturus interpretatione, prout conduxisset: aperte descendisse in causam videbatur; eoque gratior militibus erat, culpae vel gloriae socius. Proxima 4
Cornelii Fusci procuratoris auctoritas. Is quoque inclementer in Vitellium invehi solitus nihil spei sibi inter adversa reliquerat. Titus Ampius Flavianus, natura ac senecta cunctatior, suspiciones militum irritabat, tanquam affinitatis cum Vitellio meminisset; idemque quod coeptante legionum motu profugus dein sponte remeaverat, perfidiae locum quaesisse credebatur. Nam Flavianum omissa Pannonia ingressum Italiam et discrimini exemptum rerum novarum cupido legati nomen resumere et misceri civilibus armis impulerat, suadente Cornelio Fusco, non quia industria Flaviani egebat, sed ut consulare nomen surgen-

---

5. *interpretatione* Acidalius: libri *interpretationem*.

7. *gratior* B G et alii: A C M R *gravior*. — Meo iure meliorem alioqui ducem (M[a]) hic deserendum putavi. *Gravior alicui esse* est ex iudicio alicuius plus *gravitatis* (*Würde*), non auctoritatis (*Einfluss*), habere. Sed *gravitas* non erat inter Antonii virtutes, hominis legibus nocentis et cupidinibus obnoxii: *auctoritas* illi erat propter audaciam et fortitudinem. Neque de militum *iudicio* sed eorum in Antonium *studio* et *amore* sermonem esse patet. Praeterea verborum collocatio haud admittit, ut *socius* sublata interpunctione post *erat* cum *gratior* sive *gravior* connectatur, sed verba *culpae vel gloriae socius* ad explicanda praecedentia *eoque gratior militibus erat* addita sunt. Atqui haec verba aptam continent explicationem, si *gratior* legimus: secus est, si *gravior* praecedit.

10. *T. Ampius*] *tampius* M[a]; correxit Lipsius. Mox 12. *idque quod* B M R.

tibus cum maxime partibus honesta specie praetenderetur. (a C. 69.

5 Ceterum ut transmittere in Italiam impune et usui foret, scriptum Aponio Saturnino, cum exercitu Moesico celeraret. Ac ne inermes provinciae barbaris nationibus exponerentur, principes Sarmatarum Iazugum, penes quos civitatis regimen, in commilitium adsciti. Plebem quoque et vim equitum, qua sola valent, offerebant: remissum id munus, ne inter discordias externa molirentur, aut maiore ex diverso mercede ius fasque exuerent. Trahuntur in partes Sido atque Italicus reges Suevorum, quis vetus obsequium erga Romanos, et gens fidei commissae patientior. Posita in latus auxilia, infesta Raetia, cui Porcius Septiminus procurator erat, incorruptae erga Vitellium fidei. Igitur Sextilius Felix cum ala Auriana et octo cohortibus ac Noricorum iuventute ad occupandam ripam Aeni fluminis, quod Raetos Noricosque interfluit, missus. Nec his aut illis praelium tentantibus fortuna partium alibi transacta.

6 Antonio vexillarios e cohortibus et partem equitum ad invadendam Italiam rapienti comes fuit Arrius Varus, strenuus bello; quam gloriam et dux Corbulo et prosperae in Armenia res addiderant. Idem secretis apud Neronem sermonibus ferebatur Corbulonis virtutes criminatus; unde infami gratia primum pilum adepto laeta ad praesens

---

3. Mª *Aponio Satium* ac statim transilit ad c. 7. *revirescere* - c. 9. *ut inimici* ac tum redit ad c. 5. *nino cum* (vel *innocū*) *exercitum Moesico celeraret.* Ceteri codices in transpositionem conspirant, corruptiones cumulant. Pichena verum ordinem restituit, idemque corrupta post alios sanavit.

10. *parte* M^a^, et *sueborum.*

11. C M R *commissior*, quae terminatio ex consequente *patientior* orta est.

16. *Aeni* Rhenanus: codices *Rheni.* Mox *missum nec is* M^a^.

(a C 69.) male parta mox in perniciem vertere. Sed Primus ac Varus occupata Aquileia in proxima quaeque et Opitergii et Altini laetis animis accipiuntur. Relictum Altini praesidium adversus classem Ravennatem, nondum defectione eius audita. Inde Patavium et Ateste partibus adiunxere. Illic cognitum tris Vitellianas cohortes et alam, cui Sebonianae nomen, ad Forum Alieni ponte iuncto consedisse. Placuit occasio invadendi incuriosos: nam id quoque nuntiabatur. Luce prima inermos plerosque oppressere. Praedictum ut paucis interfectis ceteros pavore ad mutandam fidem cogerent. Et fuere qui se statim dederent. Plures abrupto ponte instanti hosti viam abstulerunt. Volgata 7
victoria, post principia belli secundum Flavianos duae legiones, septima Galbiana tertia decuma Gemina, cum

---

1. *parata* M[a], et 2. *Varius.* Mox *in proxima* A: *in* deest ceteris.

2. *opitergi* M[a], et 4. *alpini* et *classis ravennatis*, et 5. *aeeste: Ateste* Beroaldus.

13. Verba *post principia belli secundum Flavianos* vulgo ad priora *volgata victoria* referuntur, inerti sententia: ut nos distinximus, perspicua omnia. Antonius enim Petovione Pannoniae urbe partium Flavianarum ducibus edixerat, ut ipsi legiones continerent: sibi expeditas cohortes sufficere ad reserandam Italiam et impellendas Vitellii vires. Conf. III, 2. fin. Deinde c. 6. narratur Antonium vexillarios et partem equitum ad invadendam Italiam raptim duxisse et ad Forum Alieni feliciter cum Vitellianis pugnavisse. Iam cum principia belli secundum Flavianos essent, Pannonicae legiones, septima Galbiana ac tertia decuma Gemina, alacres Petovione ex Pannonia Patavium venere: nam iuvabat sequi et vestigiis vincentis insistere, ut Antonius III, 2. praedixerat. — *post* in M[a] ita expressum est, ut eius vestigia in scriptura verbi *principia* appareant; idem cum aliis praebet *datae*, non *duae*, quod vitium ex nota prave intellecta ortum est. Idem liber paulo post traiectis litteris *video* pro *Vedio* et *municius*, non *Minucius*, offert.

Vedio Aquila legato Patavium alacres veniunt. Ibi pauci (a C. 69.) dies ad requiem sumpti, et Minucius Iustus praefectus castrorum legionis septimae, quia adductius quam civili bello imperitabat, subtractus militum irae ad Vespasianum missus est. Desiderata diu res interpretatione gloriaeque * * in maius accipitur, postquam Galbae imagines discordia temporum subversas in omnibus municipiis recoli iussit Antonius, decorum pro causa ratus, si placere Galbae

8 principatus et partes revirescere crederentur. Quaesitum inde quae sedes bello legeretur. Verona potior visa, patentibus circum campis ad pugnam equestrem, qua praevalebant: simul coloniam copiis validam auferre Vitellio in rem famamque videbatur. Possessa ipso transitu Vicetia; quod per se parum (etenim modicae municipio vires) magni momenti locum obtinuit reputantibus illic Caecinam genitum et patriam hostium duci ereptam. In Veronensibus pretium fuit: exemplo opibusque partes iuvere. Et interiectus exercitus per Raetiam Iuliasque Alpes; ac ne pervium illa Germanicis exercitibus foret, obsepserat. Quae ignara Vespasiano aut vetita: quippe Aquileiae sisti bellum

---

5. *gloriaeque maius* B M[a]: edd. *gloriaque in maius* aut *gloriae in maius*. — Verba quae in editionibus leguntur iustam explicationem non admittunt: id autem quod est in B M[a] linguae legibus repugnat. Aliquid deesse mihi non dubium videtur. Fortasse fuit *Desiderata diu res interpretatione gloriaeque* eiusdem affectatione in *maius accipitur*, cet. *Desiderata diu res* est severitas, quam Minucius Iustus adhibuerat, quamque cives ac provinciales diu desideraverant. Antonius quod hunc ad Vespasianum misit, id factum esse, ut Minucius honorifica legatione praemium virtutis ferret, interpretabatur; simul eandem severitatis gloriam ita affectavit, ut Galbae, severi scilicet imperatoris, principatum sibi placere ostentaret.

18 *per Raetiam*] *p̃tiam* M[a]. Idem p. 138, 9. *partes*, non *post res*.

(a C. 69.) exspectarique Mucianum iubebat, adiiciebatque imperio consilium, quando Aegyptus, claustra annonae, vectigalia opulentissimarum provinciarum obtinerentur, posse Vitellii exercitum egestate stipendii frumentique ad deditionem subigi. Eadem Mucianus crebris epistolis monebat, incruentam et sine luctu victoriam et alia huiuscemodi praetexendo, sed gloriae avidus atque omne belli decus sibi retinens. Ceterum ex distantibus terrarum spatiis consilia post res afferebantur. Igitur repentino incursu Antonius 9
stationes hostium irrupit, tentatisque levi praelio animis ex aequo discessum. Mox Caecina inter Hostiliam, vicum Veronensium, et paludes Tartari fluminis castra permuniit, tutus loco, cum terga flumine, latera obiectu paludis tegerentur. Quodsi affuisset fides, aut opprimi universis Vitellianorum viribus duae legiones, nondum coniuncto Moesico exercitu, potuere, aut retro actae deserta Italia turpem fugam conscivissent. Sed Caecina per varias moras prima hostibus prodidit tempora belli, dum quos armis pellere promptum erat, epistolis increpat, donec per nuntios pacta perfidiae firmaret. Interim Aponius Saturninus cum legione septima Claudiana advenit. Legioni tribunus Vipstanus Messala praeerat, claris maioribus, egregius ipse, et qui solus ad id bellum artes bonas attulisset. Has ad copias nequaquam Vitellianis pares (quippe tres adhuc legiones erant) misit epistolas Caecina, temeritatem victa arma tractantium incusans. Simul virtus Germanici exercitus laudibus attollebatur, Vitellii modica et volgari mentione, nulla in Vespasianum contumelia: nihil prorsus quod aut corrumperet hostem aut terreret. Flavianarum partium duces, omissa prioris fortunae defensione, pro Vespasiano magnifice, pro causa fidenter, de exercitu se-

11. *hostiam* M^a, et mox *cartari*, non *Tartari*.

22. *Vipstanus* Rupertus et G: B Mª *Vipsanus*.

curi, in Vitellium ut inimici praesumpsere, facta tribunis (a C. 69.) centurionibusque retinendi quae Vitellius indulsisset spe. Atque ipsum Caecinam non obscure ad transitionem hortabantur. Recitatae pro concione epistolae addidere fiduciam, quod submisse Caecina, velut offendere Vespasianum timens, ipsorum duces contemptim, tanquam insultantes Vitellio, scripsissent.

10 Adventu deinde duarum legionum, e quibus tertiam Dillius Aponianus, octavam Numisius Lupus ducebant, ostentare vires et militari vallo Veronam circumdare placuit. Forte Galbianae legioni in adversa fronte valli opus cesserat, et visi procul sociorum equites vanam formidinem ut hostes fecere. Rapiuntur arma, et ut proditionis ira militum in Titum Ampium Flavianum incubuit, nullo criminis argumento, sed iam pridem invisus turbine quodam ad exitium poscebatur: propinquum Vitellii, proditorem Othonis, interceptorem donativi clamitabant. Nec defensioni locus, quanquam supplices manus tenderet, humi plerumque stratus, lacera veste, pectus atque ora singultu quatiens. Id ipsum apud infensos incitamentum erat, tanquam nimius pavor conscientiam argueret. Obturbabatur militum vocibus Aponius, cum loqui coeptaret; fremitu et clamore ceteros aspernantur. Uni Antonio apertae militum aures: namque et facundia aderat mulcendique volgum artes et auctoritas. Ubi crudescere seditio, et a conviciis ac probris ad tela et manus transibant, iniici catenas Flaviano iubet. Sensit ludibrium miles, disiectisque qui tribunal tuebantur, extrema vis parabatur. Opposuit sinum Antonius, stricto ferro, aut militum se manibus aut suis moriturum obtestans; ut quemque notum et aliquo militari decore insignem aspexerat, ad ferendam

---

9. *dillus apontanus* M[a]: *Aponianus* Rhenanus ex c. 11.
31. *auferendam*, non *ad ferendam*, M[a].

(a C. 69.) opem nomine ciens. Mox conversus ad signa et bellorum deos, hostium potius exercitibus illum furorem, illam discordiam iniicerent orabat, donec fatisceret seditio et extremo iam die sua quisque in tentoria dilaberentur. Profectus eadem nocte Flavianus obviis Vespasiani litteris discrimini exemptus est. 11 Legiones, velut tabe infectae, Aponium Saturninum Moesici exercitus legatum eo atrocius adgrediuntur, quod non, ut prius, labore et opere fessae, sed medio diei exarserant, volgatis epistolis quas Saturninus ad Vitellium scripsisse credebatur. Ut olim virtutis modestiaeque, tunc procacitatis et petulantiae certamen erat, ne minus violenter Aponium quam Flavianum ad supplicium deposcerent. Quippe Moesicae legiones adiutam a se Pannonicorum ultionem referentes et Pannonici, velut absolverentur aliorum seditione, iterare culpam gaudebant. In hortos, in quibus devertebatur Saturninus, pergunt. Nec tam Primus et Aponianus et Messala, quanquam omni modo nisi, eripuere Saturninum, quam obscuritas latebrarum quibus occulebatur, vacantium forte balnearum fornacibus abditus. Mox omissis lictoribus Patavium concessit. Digressu consularium uni Antonio vis ac potestas in utrumque exercitum fuit, cedentibus collegis et obversis militum studiis. Nec deerant qui crederent utramque seditionem fraude Antonii coeptam, ut solus bello frueretur.

12 Ne in Vitellii quidem partibus quietae mentes exitiosiore discordia, non suspicionibus volgi sed perfidia ducum, turbabantur. Lucilius Bassus classis Ravennatis praefectus ambiguos militum animos, quod magna pars Dalmatae Pannoniique erant, quae provinciae Vespasiano tenebantur, partibus eius adgregaverat. Nox proditioni electa, ut

6. Ma *velud*: edd. praeter Bekkerianam *veluti*.
23. *militibus* Ma, et p. 141, 4. *obubratis* pro *obtruncatis*.

ceteris ignaris soli in principia defectores coirent. Bassus (a C. 69.) pudore, seu metu quisnam exitus foret, intra domum opperiebatur. Trierarchi magno tumultu Vitellii imagines invadunt; et paucis resistentium obtruncatis ceterum volgus rerum novarum studio in Vespasianum inclinabat. Tum progressus Lucilius auctorem se palam praebet. Classis Cornelium Fuscum praefectum sibi destinat qui propere accucurrit. Bassus honorata custodia Liburnicis navibus Atriam pervectus a praefecto alae Vivennio Rufino praesidium illic agitante vincitur. Sed exsoluta statim vincula interventu Hormi Caesaris liberti: is quoque inter duces
13 habebatur. At Caecina, defectione classis volgata, primores centurionum et paucos militum, ceteris per militiae munera dispersis, secreta castrorum affectans in principia vocat. Ibi Vespasiani virtutem viresque partium extollit; transfugisse classem; in arto commeatum, adversas Gallias

---

6. *Classis Cornelium Fuscum* sqq.] Haec cum antecedentibus non cohaerere nonnullis interpretibus visa sunt; et sane I. Fr. Gronovius Savilii de hoc loco dubitationes non satis luculente refutavit, ut nuper rursus a Walthero novae dubitationes motae sint. Sed optime omnia cohaerent. Cum defectio pararetur, Lucilius Bassus adeo timidus trepidusque egit, ut milites non iniuria ei sive diffiderent sive propter ignaviam suscenserent. Itaque pro viro tam ambiguo praefectum sibi illum fecere, qui partibus Flavianis statim ab initio acerrimam facem praetulerat. Conf. II, 86. Fuscus autem cupide militum in Bassum suspicionem fovit, ut molestum aemulum honesta specie posset amovere. Itaque Bassus honorata custodia Atriam missus est, ubi cum rumor de eius perfidia tempore spatioque atrocior factus esset, praefectus alae vinciendum eum curavit: sed exsoluta sunt vincula a liberto Caesaris, quem rectius de Basso edoctum fuisse suspicari licet. — *Fuscum* praebet editio princeps: (M[a]) cum aliis *Tuscum*.

14. *secretorum* M[a], et 16. *in arce* vel *in arte*.

(a C. 69.) Hispaniasque, nihil in urbe fidum; atque omnia de Vitellio in deterius. Mox incipientibus qui conscii aderant, ceteros re nova attonitos in verba Vespasiani adigit. Simul Vitellii imagines dereptae, et missi qui Antonio nuntiarent. Sed ubi totis castris in fama proditio, recurrens in principia miles praescriptum Vespasiani nomen, proiectas Vitellii effigies aspexit, vastum primo silentium, mox cuncta simul erumpunt. Huc cecidisse Germanici exercitus gloriam, ut sine praelio, sine volnere vinctas manus et capta traderent arma? quas enim ex diverso legiones? nempe victas. Et abesse unicum Othoniani exercitus robur, primanos quartadecumanosque; quos tamen isdem illis campis fuderint straverintque, ut armatorum milia, velut grex venalium, exsuli Antonio donum darentur. Octo nimirum legiones unius classis accessionem fore. Id Basso, id Caecinae visum: postquam domos hortos opes principi abstulerint, etiam militibus principem auferre. Integros incruentosque, Flavianis quoque partibus viles, quid dicturos reposcentibus aut prospera aut adversa? Haec singuli, haec 14
universi, ut quemque dolor impulerat, vociferantes, initio a quinta legione orto, repositis Vitellii imaginibus vincla Caecinae iniiciunt; Fabium Fabullum quintae legionis legatum et Cassium Longum praefectum castrorum duces deligunt; forte oblatos trium Liburnicarum milites, ignaros

4. *dereptae* Ernestius: codices *direptae*.

16. *principis* Mª.

17. *etiam militibus principem auferre*] Sane scribere potuit auctor quod interpretes non pauci praeoptavere, *etiam milites auferre*: sed quod ille scribere voluit melius est. Namque Bassus et Caecina, sic irati milites fremunt, cum Romae essent, domos hortos opes principi abstulerunt, nunc vero ab urbe remoti iidem in castris milites expilant, eo quod principem iis auferunt exsulique Antonio tradunt. — Post *auferre* BMª addunt *litem*, ceteri *licet*.

et insontes, trucidant; relictis castris, abrupto ponte Hostiliam rursus, inde Cremonam pergunt, ut legionibus primae Italicae et unietvicesimae Rapaci iungerentur, quas Caecina ad obtinendam Cremonam cum parte equitum praemiserat. (a C. 69.)

15 Ubi haec comperta Antonio, discordes animis, discretos viribus hostium exercitus adgredi statuit, antequam ducibus auctoritas, militi obsequium et iunctis legionibus fiducia rediret. Namque Fabium Valentem profectum ab urbe acceleraturumque cognita Caecinae proditione coniectabat; et fidus Vitellio Fabius, nec militiae ignarus. Simul ingens Germanorum vis per Raetiam timebatur; et Britannia Galliaque et Hispania auxilia Vitellius acciverat, immensam belli luem, ni Antonius id ipsum metuens festinato praelio victoriam praecepisset. Universo cum exercitu secundis a Verona castris Bedriacum venit. Postero die legionibus ad muniendum retentis, auxiliares cohortes in Cremonensem agrum missae, ut specie parandarum copiarum civili praeda miles imbueretur. Ipse cum quattuor milibus equitum ad octavum a Bedriaco progressus, quo licentius popularentur. Exploratores, ut mos est, longius

16 curabant. Quinta ferme hora diei erat, cum citus eques adventare hostes, praegredi paucos, motum fremitumque late audiri nuntiavit. Dum Antonius quidnam agendum consultat, aviditate navandae operae Arrius Varus cum promptissimis equitum prorupit, impulitque Vitellianos, modica caede: nam plurium accursu versa fortuna, et acerrimus quisque sequentium fugae ultimus erat. Nec sponte Antonii properatum, et fore quae acciderant rebatur. Hortatus suos ut magno animo capesserent pugnam, diductis in latera turmis vacuum medio relinquit iter, quo Varum equitesque eius reciperet; iussae armari legiones; datum per agros signum, ut qua cuique proximum omissa

(a C. 69.) praeda praelio occurrerent. Pavidus interim Varus turbae suorum miscetur, intulitque formidinem. Pulsi cum sauciis integri suomet ipsi metu et angustiis viarum conflictabantur. Nullum in illa trepidatione Antonius constantis 17 ducis aut fortissimi militis officium omisit. Occursare paventibus, retinere cedentes, ubi plurimus labor, unde aliqua spes, consilio manu voce insignis hosti, conspicuus suis. Eo postremo ardoris provectus est ut vexillarium fugientem hasta transverberaret. Mox raptum vexillum in hostem vertit. Quo pudore haud plures quam centum equites restitere. Iuvit locus, artiore illic via et fracto interfluentis rivi ponte, qui incerto alveo et praecipitibus ripis fugam impediebat. Ea necessitas seu fortuna lapsas iam partes restituit. Firmati inter se densis ordinibus excipiunt Vitellianos temere effusos. Atque illi consternantur. Antonius instare perculsis, sternere obvios. Simul ceteri, ut cuique ingenium, spoliare capere, arma equosque abripere. Et exciti prospero clamore, qui modo per agros fuga palabantur, victoriae se miscebant. Ad quartum a 18 Cremona lapidem fulsere legionum signa Rapacis atque Italicae, laeto inter initia equitum suorum praelio illuc usque provecta. Sed ubi fortuna contra fuit, non laxare ordines, non recipere turbatos, non obviam ire ultroque adgredi hostem tantum per spatium cursu et pugnando fessum. Forte victi haud perinde rebus prosperis ducem desideraverant atque in adversis deesse intellegebant. Nutantem aciem victor equitatus incursat, et Vipstanus Messala tribunus cum Moesicis auxiliaribus assequitur, quos

1. *occurreret* Mª (si Ryckio fides), et 3. *integrum suum et ipsi.*

7. *aliquo* Mª, et 11. *resistere*; et 15. omnes *illic*: *illi* Rhenanus.

22. *provectas et* Mª. Idem p. 146, 10. *plane.*

militia e legionariis quanquam raptim ductos aequabant. (a C. 69) Ita mixtus pedes equesque rupere legionum agmen. Et pro-

---

1. *militia e legionariis*] Legebatur *militiae legionariis*. — Loco nimis diu corrupte habito nunc ego sanitatem restitui. Nutantem Vitellianorum aciem victor equitatus incursat, eandemque Messala cum Moesicis auxiliaribus assequitur, quos legionarii quanquam raptim ductos (apponere poterat *ac levibus armis instructos*) aequo gradu sequuntur. *Militia* idem quod *milites*, ut nobilitas pro nobilibus, iuventus pro iuvenibus, remigium pro remigibus, servitium pro servis ponitur. '*Militiam* pro militibus Cicero dixit Legg. III, 3., 6. et Livius IV, 26, 3. aliique Latini scriptores. Conf. Drakenborchius ad hunc Livii locum. *Militia* cum numero multitudinis *aequabant* iungi per se poterat, sed multo minus ea iunctura offendit propter additum *e legionariis*: nam *militia e legionariis* sunt milites legionarii, ut IV, 46. *e legionibus miles* pro militibus legionariis. Magnum erat et memorabile legionarios gravibus armis onustos aequo gradu sequi expeditas auxiliariorum cohortes raptimque in praelium productas. Iam quae in vulgata scriptura offendant videamus. Primum pluralis numeri *militiae* significatio ad sententiam hoc loco enuntiatam non apta est: nam *militia* si numero multitudinis, quod rarum, admittitur, militiae gradus vel species significat. Sueton. (locos suggessit Forcellinius) Claud. c. 25. *equestres militias ita ordinavit, ut post cohortem alam, post alam tribunatum legionis daret.* Idem in vita Plinii: *equestribus militiis industrie functus.* Ad rem ludicram hanc significationem adplicuit Tibullus I, 3, 82.

Illic sit, quicunque meos violavit amores,
Optavit lentas et mihi militias.

Quippe amator plures in amore gradus percurrit. Pone igitur in hoc loco *militiae species* vel *gradus* pro plurali *militiae*, et videbis hanc vocem esse ineptam. Deinde *quanquam raptim ductos* inutile et iners additamentum est, si vulgatam tenemus. Tertio loco accedit turpis soloecismus, quo *aequabant* cum dativo *legionariis* coniungitur. Nimirum *aequare* vel *adaequare* ubi est *assequi*, sive fit mentis sive corporis viribus, cum accusativo

(a C. 69.) pinqua Cremonensium moenia quanto plus spei ad effugium, minorem ad resistendum animum dabant. Nec Antonius ultra institit, memor laboris ac volnerum, quibus tam anceps praelii fortuna, quamvis prospero fine, equites equosque afflictaverat. 19
Inumbrante vespera universum Flaviani exercitus robur advenit. Utque cumulos super et recentia caede vestigia incessere, quasi debellatum foret, pergere Cremonam et victos in deditionem accipere aut expugnare deposcunt. Haec in medio, pulchra dictu. Illa sibi quisque, posse coloniam plano sitam impetu capi. Idem audaciae per tenebras irrumpentibus, et maiorem rapiendi licentiam. Quodsi lucem opperiantur, iam pacem, iam preces et pro labore ac volneribus clementiam et gloriam, inania, laturos: sed opes Cremonensium in sinu praefectorum legatorumque fore. Expugnatae urbis praedam ad militem, deditae ad duces pertinere. Spernuntur centuriones tribunique, ac ne vox cuiusquam audiatur, quatiunt arma, rupturi imperium, ni ducantur. 20
Tum Antonius inserens se manipulis, ubi aspectu et auctoritate silentium fecerat, non se decus neque pretium eripere tam bene meritis affirmabat, sed divisa inter exercitum ducesque munia: militibus cupidinem pugnandi convenire; duces providendo consultando cunctatione saepius quam temeritate prodesse. Ut pro virili portione armis ac manu victoriam iuverit, ratione et consilio, propriis ducis artibus, profuturum. Neque enim ambigua esse quae occur-

---

iungitur, quemadmodum A. I, 9. 32. XV, 9. 19. H. I, 57. II, 95. III, 71. G. 14. Dativus sequitur, si quis alium non aequat sed aequare studet, ut A. II, 88., aut si quis aliorum opera ad alterius dignitatem locumve promovetur, ut A. XII, 9. et IV, 34. VI, 7. Iam si otium est, priorum interpretum explicationes percurre, et agnosces eas tribus difficultatibus modo memoratis esse obnoxias.

18. *quatiuntur* M[a].

rant, noctem et ignotae situm urbis, intus hostes et cuncta (a C. 69 insidiis opportuna. Non si pateant portae, nisi explorato, nisi die intrandum. An oppugnationem inchoaturos adempto omni prospectu, quis aequus locus, quanta altitudo moenium, tormentisne et telis an operibus et vineis adgredienda urbs foret. Mox conversus ad singulos, num secures dolabrasque et cetera expugnandis urbibus secum attulissent rogitabat. Et cum abnuerent, „gladiisne“ inquit „et pilis perfringere ac subruere muros ullae manus possunt? si aggerem struere, si pluteis cratibusve protegi necesse fuerit, ut volgus improvidum irriti stabimus, altitudinem turrium et aliena munimenta mirantes? quin potius mora noctis unius, advectis tormentis machinisque, vim victoriamque nobiscum ferimus?“ simul lixas calonesque cum recentissimis equitum Bedriacum mittit, copias

21 ceteraque usui adlaturos. Id vero aegre tolerante milite prope seditionem ventum, cum progressi equites sub ipsa moenia vagos ex Cremonensibus corripiunt, quorum indicio noscitur sex Vitellianas legiones omnemque exercitum qui Hostiliae egerat, eo ipso die triginta milia passuum emensum, comperta suorum clade in praelium accingi ac iam affore. Is terror obstructas mentes consiliis ducis aperuit. Sistere tertiam decumam legionem in ipso viae Postumiae aggere iubet, cui iuncta a laevo septima Galbiana patenti campo stetit, dein septima Claudiana, agresti fossa (ita locus erat) praemunita; dextro octava per apertum limitem, mox tertia densis arbustis intersepta. Hic

---

1. *nocte* A C M^a, et mox 5. *vineis* (*machinamenti genus ad expugnandos muros, in modum turrium factum*) *is adgredienda* B M R. unci et superscriptum verbum *vacat* a recentiori manu sunt, teste Furia.

24. *a laevo*] *in alaevo* M^a.

27. *tertia*] libri *tertia decima*: *decima* expunxit Pichena.

(a C. 69) aquilarum signorumque ordo: milites mixti per tenebras, ut fors tulerat; praetorianum vexillum proximum tertianis, cohortes auxiliorum in cornibus; latera ac terga equite circumdata; Sido atque Italicus Suevi cum delectis popularium primori in acie versabantur.

22 At Vitellianus exercitus, cui acquiescere Cremonae et reciperatis cibo somnoque viribus confectum algore atque inedia hostem postera die profligare ac proruere ratio fuit, indigus rectoris, inops consilii, tertia ferme noctis hora paratis iam dispositisque Flavianis impingitur. Ordinem agminis disiecti per iram ac tenebras asseverare non ausim, quanquam alii tradiderint quartam Macedonicam dextro suorum cornu, quintam et quintam decumam cum vexillis nonae secundaeque et vicesimae Britannicarum legionum mediam aciem, sextadecumanos duoetvicesimanosque et primanos laevum cornu complesse. Rapaces atque Italici omnibus se manipulis miscuerant. Eques auxiliaque sibi ipsi locum legere. Praelium tota nocte varium anceps atrox, his, rursus illis exitiabile. Nihil animus aut manus, ne oculi quidem provisu iuvabant. Eadem utraque acie arma; crebris interrogationibus notum pugnae signum; permixta vexilla, ut quisque globus capta ex hostibus huc vel illuc raptabat. Urgebatur maxime septima legio, nuper a Galba conscripta. Occisi sex primorum ordinum centuriones, abrepta quaedam signa: ipsam aquilam Atilius Verus primipili centurio multa cum hostium strage et ad extremum moriens servaverat.

23 Sustinuit labantem aciem Antonius accitis praetorianis. Qui ubi excepere pugnam, pellunt hostem, dein pelluntur. Namque Vitelliani tormenta in aggerem viae contulerant, ut tela vacuo atque aperto excuterentur, dispersa primo et arbustis sine hostium noxa illisa. Ma-

15. *cornum* M^{a}, et 23. *nuper adgaba* idem.

gnitudine eximia quintae decumae legionis balista ingentibus saxis hostilem aciem proruebat. Lateque cladem intulisset, ni duo milites praeclarum facinus ausi, adreptis e strage scutis ignorati, vincla ac libramenta tormentorum abscidissent. Statim confossi sunt, eoque intercidere nomina: de facto haud ambigitur. Neutro inclinaverat fortuna, donec adulta nocte luna surgens ostenderet acies falleretque. Sed Flavianis aequior a tergo; hinc maiores equorum virorumque umbrae, et falso, ut in corpora, ictu tela hostium citra cadebant: Vitelliani adverso lumine collucentes velut ex occulto iaculantibus incauti offerebantur. (a C. 69)

24 Igitur Antonius ubi noscere suos noscique poterat, alios pudore et probris, multos laude et hortatu, omnes spe promissisque accendens, cur rursus sumpsissent arma, Pannonicas legiones interrogabat: illos esse campos, in quibus abolere labem prioris ignominiae, ubi reciperare gloriam possent. Tum ad Moesicos conversus principes auctoresque belli ciebat: frustra minis et verbis provocatos Vitellianos, si manus eorum oculosque non tolerent. Haec, ut quosque accesserat; plura ad tertianos, veterum

---

1. *quintae* Lipsius: libri *quartae*. Statim *ballista* M[a], et c. 29. *ballistam*.

4. *tormentorum*] *tormenti tum* legendum suadet Lipsius: Waltherus pluralem de una balista accipere iubet, securus, utrum fieri id possit nec ne. Si diligenter legeris antecedentia, difficultatem esse nullam invenies. Nam Vitelliani cum tormenta in aggerem viae contulissent, cumque inde prae ceteris balista quintae decumae legionis damnum inferret, duo milites Flaviani et huius et ceterarum eodem loco collatarum vincla ac libramenta absciderunt.

9. *corpore* B G et superscripto *a* M[a].

14. *rursus* Ferettus: codices *rari*.

19. M[a] *tollerent*. Mox p. 150, 3. *infensius* I. Fr. Gronovius: libri *infensus*.

(a C. 69.) recentiumque admonens, ut sub Marco Antonio Parthos, sub Corbulone Armenios, nuper Sarmatas pepulissent. Mox infensius praetorianis „vos“ inquit „nisi vincitis, pagani, quis alius imperator, quae castra alia excipient? illic signa armaque vestra sunt, et mors victis: nam ignominiam consumpsistis.“ Undique clamor; et orientem solem (ita in Syria mos est) tertiani salutavere.

25 Vagus inde, an consilio ducis subditus rumor, advenisse Mucianum, exercitus in vicem salutasse. Gradum inferunt quasi recentibus auxiliis aucti, rariore iam Vitellianorum acie, ut quos nullo rectore suus quemque impetus vel pavor contraheret diduceretve. Postquam pulsos sensit Antonius, denso agmine obturbabat. Laxati ordines abrumpuntur; nec restitui quivere impedientibus vehiculis tormentisque. Per limitem viae sparguntur festinatione consectandi victores. Eo notabilior caedes fuit, quia filius patrem interfecit. Rem nominaque auctore Vipstano Messala tradam. Iulius Mansuetus ex Hispania, Rapaci legioni additus, impubem filium domi liquerat. Is mox adultus, inter septimanos a Galba conscriptus, oblatum forte patrem et volnere stratum dum semianimem scrutatur, agnitus agnoscensque et exsanguem amplexus, voce flebili precabatur placatos patris manes, neve se ut parricidam aversarentur: publicum id facinus; et unum militem quotam civilium armorum partem? simul attollere corpus, aperire humum, supremo erga parentem officio fungi. Advertere proximi, deinde plures: hinc per omnem aciem miraculum et questus et saevissimi belli exsecratio. Nec eo segnius propinquos affinis fratres trucidatos spoliant; factum esse scelus loquuntur faciuntque.

26 Ut Cremonam venere, novum immensumque opus

12. *diduceretve* Lipsius: codices *duceretve*.
29. *trucidati* M[a]. Conf. nota ad I, 29.

occurrit. Othoniano bello Germanicus miles moenibus (a C. 69.) Cremonensium castra sua, castris vallum circumiecerat, eaque munimenta rursus auxerat. Quorûm aspectu haesere victores, incertis ducibus quid iuberent. Incipere oppugnationem fesso per diem noctemque exercitu arduum et nullo iuxta subsidio anceps. Sin Bedriacum redirent, intolerandus tam longi itineris labor, et victoria ad irritum revolvebatur. Munire castra, id quoque propinquis hostibus formidolosum, ne dispersos et opus molientes subita eruptione turbarent. Quae super cuncta terrebat ipsorum miles periculi quam morae patientior: quippe ingrata quae tuta, ex temeritate spes; omnisque caedes et volnera et

27 sanguis aviditate praedae pensabantur. Huc inclinavit Antonius, cingique vallum corona iussit. Primo sagittis saxisque eminus certabant, maiore Flavianorum pernicie, in quos tela desuper librabantur. Mox vallum portasque legionibus adtribuit, ut discretus labor fortes ignavosque distingueret, atque ipsa contentione decoris accenderentur. Proxima Bedriacensi viae tertiani septimanique sumpsere, dexteriora valli octava ac septima Claudiana; tertiadecumanos ad Brixianam portam impetus tulit. Paulum inde morae, dum ex proximis agris ligones dolabras, et alii falces scalasque convectant. Tum elatis super capita scutis densa testudine succedunt. Romanae utrinque artes: pondera saxorum Vitelliani provolvunt, disiectam fluitantemque testudinem lanceis contisque scrutantur, donec soluta compage scutorum exsangues aut laceros prosternerent multa cum strage. Incesserat cunctatio, ni duces fesso militi et velut irritas exhortationes abnuenti Cremonam monstras-

5. *fessos-exercitu* B M^a, et 22. *legiones*, non *ligones*, M^a.
26. *concitisque* M^a, et p. 152, 2. *Plunius*.
29. *Cremonam monstrassent*] Tacitus pro suo brevitatis stu-

(a. C. 69.) sent. Hormine id ingenium, ut Messala tradit, an potior 28
auctor sit Gaius Plinius qui Antonium incusat, haud facile
discreverim, nisi quod neque Antonius neque Hormus a
fama vitaque sua quamvis pessimo flagitio degeneravere.
Non iam sanguis neque volnera morabantur, quin subrue-
rent vallum quaterentque portas, innixi humeris et super
iteratam testudinem scandentes prensarent hostium tela
brachiaque. Integri cum sauciis, semineces cum exspiran-
tibus volvuntur, varia pereuntium forma et omni imagine
mortium. Acerrimum tertiae septimaeque legionum cer- 29
tamen; et dux Antonius cum delectis auxiliaribus eodem
incubuerat. Obstinatos inter se cum sustinere Vitelliani
nequirent, et superiacta tela testudine laberentur, ipsam
postremo balistam in subeuntes propulere, quae ut ad
praesens disiecit obruitque quos inciderat, ita pinnas ac
summa valli ruina sua traxit. Simul iuncta turris ictibus
saxorum cessit. Qua septimani dum nituntur cuneis, ter-
tianus securibus gladiisque portam perfregit. Primum irru-
pisse Gaium Volusium tertiae legionis militem inter omnes
auctores constat. Is in vallum egressus, deturbatis qui
restiterant, conspicuus manu ac voce capta castra concla-

---

dio hoc facinus nonnisi paucis verbis significavit. Scilicet Hormus vel Antonius, cum milites sui odio in Vitellianos communibusque incitamentis ad pugnam capessendam compelli iam non possent, eos spe praedarum diripiendaeque opulentissimae urbis pessimo exemplo accendere ausi sunt. Quod statim sequitur *ingenium* (kluger Einfall) ironice positum est: nam ad tale facinus perpatrandum non ingenio sed flagitio opus est.

18. *gladiisque*] Gladiorum in perfringenda porta nullus usus, sed milites Vitelliani, qui eam intus defenderent, fracta porta gladiis confodiendi erant, ut via in castra oppugnatoribus patefieret. Id breviter *securibus gladiisque perfringere portam* hic noster dixit. Ryckii amicus corrigebat *dolabrisque*.

21 *resisterant* Ma.

mavit. Ceteri trepidis iam Vitellianis seque e vallo prae- (a C. 69.) cipitantibus perrupere. Completur caede quantum inter
30 castra murosque vacui fuit. Ac rursus nova laborum facies, ardua urbis moenia, saxeae turres, ferrati portarum obices, vibrans tela miles, frequens obstrictusque Vitellianis partibus Cremonensis populus, magna pars Italiae stato in eosdem dies mercatu congregata; quod defensoribus auxilium ob multitudinem, oppugnantibus incitamentum ob praedam erat. Rapi ignes Antonius inferrique amoenissimis extra urbem aedificiis iubet, si damno rerum suarum Cremonenses ad mutandam fidem traherentur. Propinqua muris tecta et altitudinem moenium egressa fortissimo quoque militum complet; illi trabibus tegulisque et facibus
31 propugnatores deturbant. Iam legiones in testudinem glomerabantur, et alii tela saxaque incutiebant, cum languescere paulatim Vitellianorum animi. Ut quis ordine anteibat, cedere fortunae, ne Cremona quoque excisa nulla ultra venia, omnisque ira victoris non in volgus inops sed in tribunos centurionesque, ubi pretium caedis erat, reverteretur. Gregarius miles futuri socors et ignobilitate tutior perstabat. Vagi per vias, in domibus abditi, pacem ne tum quidem orabant, cum bellum posuissent. Primores castrorum nomen atque imagines Vitellii amoliuntur. Catenas Caecinae (nam etiam tum vinctus erat) exsolvunt, orantque, ut causae suae deprecator assistat. Aspernantem tumentemque lacrimis fatigant, extremum malorum, tot fortissimi viri proditoris opem invocantes. Mox velamenta et infulas pro muris ostentant. Cum Antonius inhiberi tela iussisset, signa aquilasque extulere: maestum inermium agmen, deiectis in terram oculis, sequebatur. Circumstiterant victores, et primo ingerebant probra, intentabant ictus: mox, ut praeberi ora contumeliis, et posita omni ferocia cuncta victi patiebantur, subit recordatio illos

(a C. 69.) esse, qui nuper Bedriaci victoriae temperassent. Sed ubi Caecina praetexta lictoribusque insignis dimota turba consul incessit, exarsere victores: superbiam saevitiamque (adeo invisa scelera sunt), etiam perfidiam obiectabant. Obstitit Antonius, datisque defensoribus ad Vespasianum dimisit.

Plebs interim Cremonensium inter armatos conflicta- 32
batur; nec procul caede aberant, cum precibus ducum mitigatus est miles. Et vocatos ad concionem Antonius adloquitur, magnifice victores, victos clementer, de Cremona in neutrum. Exercitus praeter insitam praedandi cupidinem vetere odio ad excidium Cremonensium incubuit. Iuvisse partes Vitellianas Othonis quoque bello credebantur; mox tertiadecumanos ad exstruendum amphitheatrum relictos, ut sunt procacia urbanae plebis ingenia, petulantibus iurgiis illuserant. Auxit invidiam editum illic a Caecina gladiatorum spectaculum, eademque rursus belli sedes, et praebiti in acie Vitellianis cibi, caesae quaedam feminae studio partium ad praelium progressae. Tempus quoque mercatus ditem alioqui coloniam maiorum opum specie complebat. Ceteri duces in obscuro: Antonium fortuna famaque omnium oculis exposuerat. Is balineas abluendo cruori propere petit. Excepta vox est, cum teporem incusaret, statim futurum ut incalescerent. Vernile dictum omnem invidiam in eum vertit, tanquam signum incendendae Cremonae dedisset, quae iam flagrabat. Qua- 33
draginta armatorum milia irrupere, calonum lixarumque amplior numerus et in libidinem ac saevitiam corruptior. Non dignitas, non aetas protegebat, quo minus stupra caedibus, caedes stupris miscerentur. Grandaevos senes, exacta aetate feminas, viles ad praedam, in ludibrium tra-

20. *maiorum* B: M[a] *maiorem*.

hebant. Ubi adulta virgo aut quis forma conspicuus incidisset, vi manibusque rapientium divolsus ipsos postremo direptores in mutuam perniciem agebat. Dum pecuniam vel gravia auro templorum dona sibi quisque trahunt, (a C. 69.) maiore aliorum vi truncabantur. Quidam obvia aspernati verberibus tormentisque dominorum abdita scrutari, defossa eruere. Faces in manibus, quas, ubi praedam egesserant, in vacuas domos et inania templa per lasciviam iaculabantur; utque exercitu vario linguis moribus, cui cives socii externi interessent, diversae cupidines et aliud cuique fas nec quicquam illicitum. Per quatriduum Cremona suffecit. Cum omnia sacra profanaque in igne considerent, solum Mefitis templum stetit ante moenia, loco seu numine defensum.

34 Hic exitus Cremonae anno ducentesimo octogesimo sexto a primordio sui. Condita erat Tiberio Sempronio et Cornelio consulibus, ingruente in Italiam Hannibale, propugnaculum adversus Gallos trans Padum agentes, et si qua alia vis per Alpes rueret. Igitur numero colonorum, opportunitate fluminum, ubere agri, adnexu connubiisque gentium adolevit floruitque, bellis externis intacta, civilibus infelix. Antonius pudore flagitii, crebescente invidia, edixit ne quis Cremonensem captivom detineret. Irritamque praedam militibus effecerat consensus Italiae, emptionem talium mancipiorum aspernantis. Occidi coepere. Quod ubi enotuit, a propinquis affinibusque occulte redemptabantur. Mox rediit Cremonam reliquus populus. Reposita fora templaque munificentia municipum; et Vespasianus hortabatur.

35 Ceterum assidere sepultae urbis ruinis noxia tabo humus haud diu permisit. Ad tertium lapidem progressi vagos paventesque

---

11. Ma *quadriduum*, et 14. *Cremonam*, et mox 15. *suo*

(a C. 69.) Vitellianos, sua quemque apud signa, componunt. Et victae legiones ne manente adhuc civili bello ambigue agerent, per Illyricum dispersae. In Britanniam inde et Hispanias nuntios famamque, in Galliam Iulium Calenum tribunum, in Germaniam Alpinium Montanum praefectum cohortis, quod hic Trevir, Calenus Aeduus, uterque Vitelliani fuerant, ostentui misere. Simul transitus Alpium praesidiis occupati, suspecta Germania, tanquam in auxilium Vitellii accingeretur.

36 At Vitellius profecto Caecina, cum Fabium Valentem paucis post diebus ad bellum impulisset, curis luxum obtendebat. Non parare arma, non adloquio exercitioque militem firmare, non in ore volgi agere; sed umbraculis hortorum abditus, ut ignava animalia, quibus si cibum suggeras, iacent torpentque, praeterita instantia futura pari oblivione dimiserat. Atque illum in nemore Aricino desidem et marcentem proditio Lucilii Bassi ac defectio classis Ravennatis perculit. Nec multo post de Caecina affertur mixtus gaudio dolor, et descivisse et ab exercitu vinctum. Plus apud socordem animum laetitia quam cura valuit. Multa cum exsultatione in urbem revectus frequenti concione pietatem militum laudibus cumulat. Publium Sabinum praetorii praefectum ob amicitiam Caecinae vinciri iubet, substituto in locum eius Alfeno Varo.
37 Mox senatum composita in magnificentiam oratione adlocutus exquisitis patrum adulationibus attollitur. Initium atrocis in Caecinam sententiae a Lucio Vitellio factum; dein ceteri composita indignatione, quod consul rem publicam, dux imperatorem, tantis opibus tot honoribus cumulatus amicum prodidisset, velut pro Vitellio conquerentes suum dolorem proferebant. Nulla in oratione cuius-

---

22. *plubilium* M^a, et p. 157, 9. *rebitus* G M^a.

quam erga Flavianos duces obtrectatio: errorem imprudentiamque exercituum culpantes Vespasiani nomen suspensi et vitabundi circumibant. Nec defuit qui unum consulatus diem (is enim in locum Caecinae supererat) magno cum irrisu tribuentis accipientisque eblandiretur. Pridie calendas Novembris Rosius Regulus iniit eiuravitque. Adnotabant periti nunquam antea non abrogato magistratu neque lege lata alium suffectum. Nam consul uno die et ante fuerat Caninius Rebilus Gaio Caesare dictatore, cum belli civilis praemia festinarentur. (a C. 69)

38 Nota per eos dies Iunii Blaesi mors et famosa fuit; de qua sic accepimus. Gravi corporis morbo aeger Vitellius Servilianis hortis turrim vicino sitam collucere per noctem crebris luminibus animadvertit. Sciscitanti causam apud Caecinam Tuscum epulari multos, praecipuum honore Iunium Blaesum nuntiatur. Cetera in maius, de apparatu et solutis in lasciviam animis. Nec defuere qui ipsum Tuscum et alios, sed criminosius Blaesum incusarent, quod aegro principe laetos dies ageret. Ubi asperatum Vitellium et posse Blaesum perverti satis patuit iis, qui principum offensas acriter speculantur, datae Lucio Vitellio delationis partes. Ille infensus Blaeso aemulatione prava, quod eum omni dedecore maculosum egregia fama anteibat, cubiculum imperatoris reserat, filium eius sinu complexus et genibus accidens. Causam confusionis quaerenti non se proprio metu nec sui anxium, sed pro fratre, pro liberis fratris preces lacrimasque attulisse. Frustra Vespasianum timeri, quem tot Germanicae legiones, tot provinciae virtute ac fide, tantum denique terrarum ac maris immensis spatiis arceat. In urbe ac sinu cavendum hostem, Iunios Antoniosque avos iactantem, qui se stirpe imperatoria, comem ac magnificum militibus ostentet. Versas illuc omnium mentes, dum Vitellius amicorum inimicorumque negligens

(a C 69.) fovet aemulum principis labores e convivio prospectantem. Reddendam pro intempestiva laetitia maestam et funebrem noctem, qua sciat et sentiat vivere Vitellium et imperare,
et si quid fato accidat, filium habere. Trepidanti inter 39
scelus metumque, ne dilata Blaesi mors maturam perniciem, palam iussa atrocem invidiam ferret, placuit veneno grassari. Addidit facinori fidem nobili gaudio, Blaesum visendo. Quin et audita est saevissima Vitellii vox, qua se (ipsa enim verba referam) pavisse oculos spectata inimici morte iactavit. Blaeso, super claritatem natalium et elegantiam morum fidei obstinatio fuit. Integris quoque rebus a Caecina et primoribus partium iam Vitellium aspernantibus ambitus abnuere perseveravit. Sanctus inturbidus, nullius repentini honoris, adeo non principatus appetens, parum effugerat ne dignus crederetur.

Fabius interim Valens multo ac molli concubinarum 40
spadonumque agmine segnius quam ad bellum incedens proditam a Lucilio Basso Ravennatem classem pernicibus nuntiis accepit. Et si coeptum iter properasset, nutantem Caecinam praevenire aut ante discrimen pugnae assequi legiones potuisset. Nec deerant qui monerent, ut cum fidissimis per occultos tramites vitata Ravenna Hostiliam Cremonamve pergeret. Aliis placebat accitis ex urbe praetoriis cohortibus valida manu perrumpere. Ipse inutili cunctatione agendi tempora consultando consumpsit: mox utrumque consilium aspernatus, quod inter ancipitia deterrimum est, dum media sequitur, nec ausus est satis nec
providit. Missis ad Vitellium litteris auxilium postulat. 41
Venere tres cohortes cum ala Britannica, neque ad fallendum aptus numerus neque ad penetrandum. Sed Valens ne in tanto quidem discrimine infamia caruit, quo minus rapere illicitas voluptates adulteriisque ac stupris polluere hospitum domus crederetur. Aderant vis et pecunia et

ruentis fortunae novissima libido. Adventu demum peditum equitumque pravitas consilii patuit, quia nec vadere per hostes tam parva manu poterat, etiam si fidissima foret, nec integram fidem attulerant. Pudor tamen et praesentis ducis reverentia morabatur, haud diuturna vincla apud avidos periculorum et dedecoris securos. Eo metu et paucis quos adversa non mutaverant comitantibus cohortes Ariminum praemittit, alam tueri terga iubet: ipse flexit in Umbriam atque inde Etruriam, ubi cognito pugnae Cremonensis eventu non ignavom et, si provenisset, atrox consilium iniit, ut adreptis navibus in quamcunque partem Narbonensis provinciae egressus Gallias et exercitus et Germaniae gentes novumque bellum cieret. (a C. 69.)

42 Digresso Valente trepidos qui Ariminum tenebant Cornelius Fuscus, admoto exercitu et missis per proxima littorum Liburnicis, terra marique circumvenit. Occupantur plana Umbriae et qua Picenus ager Adria adluitur. Omnisque Italia inter Vespa-

6. *avidos periculorum*] Faerni coniecturam *pavidos periculorum* probat Ernestius:, id vero de Valentis militibus falso praedicari ex tota Taciti narratione liquet. Fides enim, non fortitudo et audacia, illis militibus defuit. Sed id ipsum, in quo offendit Ernestius post Faernum, periculum ostendi, si a partibus Vitellii manerent, nullum aut leve, si ad victores transirent, id acrius inspectum evanescit. Namque Valentis miles de victoria Flavianorum nihil dum audivit, atque ante eam victoriam Vitelliani Flavianos numero militum in Italia superabant. Sed nihilo minus milites, qui cum Valente erant, ad defectionem inclinabant ut avidi periculorum et dedecoris securi.

7. *et paucis-comitantibus*] Cum Valens paulo ante modo hunc modo illum ex comitibus audiret (cf. c. 40.), certum consilium neque cepit neque exsecutus est: nunc vero, amicis dilapsis cum non essent qui diversa suaderent, rupta dubitatione media secutus nec ausus est satis nec providit. Nonnulli auctore Acidalio deleta voce *et* haec verba post *ipse* collocaverunt.

(a C. 69.) sianum ac Vitellium Apennini iugis dividebatur. Fabius
Valens e sinu Pisano segnitia maris aut adversante vento
portum Herculis Monoeci depellitur. Haud procul inde
agebat Marius Maturus Alpium maritimarum procurator,
fidus Vitellio, cuius sacramentum cunctis circa hostilibus
nondum exuerat. Is Valentem comiter exceptum, ne Galliam Narbonensem temere ingrederetur, monendo terruit;
simul ceterorum fides metu infracta. Namque circumiectas
civitates procuratori Valerius Paulinus, strenuus militiae
et Vespasiano ante fortunam amicus, in verba eius adegerat;
concitisque omnibus qui exauctorati a Vitellio bellum 43
sponte sumebant, Foroiuliensem coloniam, claustra maris,
praesidio tuebatur, eo gravior auctor, quod Paulino patria
Forum Iulii et honos apud praetorianos, quorum quondam tribunus fuerat. Ipsique pagani favore municipali et
futurae potentiae spe iuvare partes adnitebantur. Quae
ubi paratu firma et aucta rumore apud varios Vitellianorum animos increbuere, Fabius Valens cum quattuor speculatoribus et tribus amicis, totidem centurionibus ad naves
regreditur; Maturo ceterisque remanere et in verba Vespasiani adigi volentibus fuit. Ceterum ut mare tutius Valenti quam littora aut urbes, ita futuri ambiguus, et magis
quid vitaret quam cui fideret certus, adversa tempestate
Stoechadas Massiliensium insulas affertur. Ibi eum missae
a Paulino Liburnicae oppressere.

Capto Valente cuncta ad victoris opes conversa, initio 44
per Hispaniam a prima Adiutrice legione orto, quae memo-

---

1. *appenninis* M[a], *apenninis* B C G R; genitivum dedit Puteolanus.

8. *infracta* cod. Bodleianus: M[a] *inracta*, ceteri *intacta*.

12. *maris* superposito *iam* M[a], et idem 17. *ui*, non *ubi*. Mox 20. *Maturo* Lipsius et A: ceteri *mature*.

ria Othonis infensa Vitellio decumam quoque ac sextam traxit. Nec Galliae cunctabantur. Et Britanniam inclitus erga Vespasianum favor, quod illic secundae legioni a Claudio praepositus et bello clarus egerat, non sine motu adiunxit ceterarum, in quibus plerique centuriones ac milites a Vitellio provecti expertum iam principem anxii mutabant. (a C. 69.)

45 Ea discordia et crebris belli civilis rumoribus Britanni sustulere animos, auctore Venutio, qui super insitam ferociam et Romani nominis odium propriis in Cartimanduam reginam stimulis accendebatur. Cartimandua Brigantibus imperitabat, pollens nobilitate; et auxerat potentiam, postquam capto per dolum rege Caractaco instruxisse triumphum Claudii Caesaris videbatur. Inde opes et rerum secundarum luxus. Spreto Venutio (is fuit maritus) armigerum eius Vellocatum in matrimonium regnumque accepit. Concussa statim flagitio domus. Pro marito studia civitatis, pro adultero libido reginae et saevitia. Igitur Venutius accitis auxiliis, simul ipsorum Brigantum defectione in extremum discrimen Cartimanduam adduxit. Tum petita a Romanis praesidia. Et cohortes alaeque nostrae, variis praeliis, exemere tamen periculo reginam. Regnum Venutio, bellum nobis relictum.

46 Turbata per eosdem dies Germania, et socordia ducum, seditione legionum, externa vi et perfidia sociali prope afflicta Romana res. Id bellum cum causis et eventibus (etenim longius provectum est) mox memorabimus. Mota et Dacorum gens nunquam fida, tunc sine metu abducto e Moesia exercitu. Sed prima rerum quieti speculabantur: ubi flagrare Italiam bello, cuncta in vicem hostilia accepere, expugnatis cohortium alarumque hibernis utraque

2. *inclitus* G: *indictus* Ma.

8. *Venutio* Oberlinus ex A. XII, 40: codices *Venusio*.

(a C. 69.) Danubii ripa potiebantur. Iamque castra legionum exscindere parabant, ni Mucianus sextam legionem opposuisset, Cremonensis victoriae gnarus, ac ne externa moles utrinque ingrueret, si Dacus Germanusque diversi irrupissent. Affuit, ut saepe alias, fortuna populi Romani, quae Mucianum viresque Orientis illuc tulit, et quod Cremonae interim transegimus. Fonteius Agrippa ex Asia (pro consule eam provinciam annuo imperio tenuerat) Moesiae praepositus est, additis copiis e Vitelliano exercitu, quem spargi per provincias et externo bello illigari pars consilii pacisque erat.

47 Nec ceterae nationes silebant. Subita per Pontum arma barbarum mancipium, regiae quondam classis praefectus, moverat. Is fuit Anicetus Polemonis libertus, praepotens olim, et postquam regnum in formam provinciae verterat, mutationis impatiens. Igitur Vitellii nomine adscitis gentibus quae Pontum accolunt, corrupto in spem rapinarum egentissimo quoque, haud temnendae manus ductor, Trapezuntem vetusta fama civitatem, a Graecis in extremo Ponticae orae conditam, subitus irrupit. Caesa ibi cohors, regium auxilium olim; mox donati civitate Romana signa armaque in nostrum modum, desidiam licentiamque Graecorum retinebant. Classi quoque faces intu-

---

13. *libertus praepotens libertus* M[a].

18. *fama* Lipsius: M[a] *mama*. Mox p. 163, 3. *contempti*, et p. 163, 5. *conexam*.

22. *classi* Rhenanus: codices *classis*. — *Classem* recte intelligit Ernestius naves in portu Trapezuntio sine milite relictas: nam nonnisi lectissimas Liburnicarum omnemque militem Mucianus Byzantium adegerat. Conf. II, 83. Waltherus *classis faces* (haec ille probat) per metaphoram dictas existimat, ut *classis faces inferre* idem sit quod *classe infestare*. Sed pauca illa ac rudia barbarorum navigia *classis* nomine designari non poterant; praeterea de navibus a barbaris raptim aedificatis paulo post demum refer-

lit, vacuo mari eludens, quia lectissimas Liburnicarum omnemque militem Mucianus Byzantium adegerat. Quin et barbari contemptim vagabantur, fabricatis repente navibus. Camaras vocant, artis lateribus, latam alvom sine vinculo aeris aut ferri connexam; et tumido mari, prout fluctus attollitur, summa navium tabulis augent, donec in modum tecti claudantur. Sic inter undas volvuntur, pari utrinque prora et mutabili remigio, quando hinc vel illinc (a C. 69.)
48 appellere indiscretum et innoxium est. Advertit ea res Vespasiani animum, ut vexillarios e legionibus ducemque Virdium Geminum, spectatae militiae, deligeret. Ille incompositum et praedae cupidine vagum hostem adortus coegit in naves; effectisque raptim Liburnicis assequitur Anicetum in ostio fluminis Cohibi, tutum sub Sedochezorum regis auxilio, quem pecunia donisque ad societatem perpulerat. Ac primo rex minis armisque supplicem tueri: postquam merces proditionis aut bellum ostendebatur, fluxa, ut est barbaris, fide pactus Aniceti exitium perfugas tradidit, belloque servili finis impositus.

Laetum ea victoria Vespasianum cunctis super vota fluentibus Cremonensis praelii nuntius in Aegypto assequitur. Eo properantius Alexandriam pergit, ut fracto Vitellii exercitu urbem quoque externae opis indigam fame urgeret. Namque et Africam, eodem latere sitam, terra marique invadere parabat, clausis annonae subsidiis inopiam ac discordiam hosti facturus.

49 Dum hac totius orbis nutatione fortuna imperii transit,

---

tur; denique metaphora quam statuit Waltherus exemplis ab eo allatis parum probatur.

9. *appellare* M[a]. Infra 23. *quoque* G: M[a] *que;* alii *urbemque* pro *urbem quoque*. Paulo post *iamque*, non *namque*, Tacitum dedisse suspicor, sed suspicor tantum et *namque* defendi posse video.

(a C. 69.) Primus Antonius nequaquam pari innocentia post Cremonam agebat, satisfactum bello ratus et cetera ex facili, seu felicitas in tali ingenio avaritiam superbiam ceteraque occulta mala patefecit. Ut captam Italiam persultare, ut suas legiones colere, omnibus dictis factisque viam sibi ad potentiam struere. Utque licentia militem imbueret, interfectorum centurionum ordines legionibus offerebat. Eo suffragio turbidissimus quisque delecti, nec miles in arbitrio ducum, sed duces militari violentia trahebantur. Quae seditiosa et corrumpendae disciplinae mox in praedam vertebat, nihil adventantem Mucianum veritus; quod exitiosius erat quam Vespasianum sprevisse.

50 Ceterum propinqua hieme et humentibus Pado campis expeditum agmen incedere. Signa aquilaeque victricium legionum, milites volneribus aut aetate graves, plerique etiam integri, Veronae relicti: sufficere cohortes alaeque et e legionibus lecti profligato iam bello videbantur. Undecima legio sese adiunxerat, initio cunctata, sed prosperis rebus anxia quod defuisset. Sex milia Dalmatarum, recens delectus, comitabantur. Ducebat Pompeius Silvanus consularis: vis consiliorum penes Annium Bassum legionis legatum. Is Silvanum socordem bello et dies rerum verbis terentem specie obsequii regebat, ad omniaque quae agenda forent quieta cum industria aderat. Ad has copias e classicis Ravennatibus legionariam militiam poscentibus optimus quisque adsciti: classem Dalmatae supplevere. Exercitus ducesque ad Fanum Fortunae iter sistunt, de summa rerum cunctantes, quod motas ex urbe praetorias cohortes audierant, et teneri praesidiis Apenninum rebantur. Et ipsos in regione bello adtrita inopia et seditiosae militum voces

---

5. *viam* Lipsius: codices *vim.*

23. *ad* deest M[a]. Dein 30. *regione* Lipsius: libri *legione.*

terrebant, clavarium (donativi nomen est) flagitantium. (a C. 69.)
Nec pecuniam aut frumentum providerant; et festinatio
atque aviditas praepediebant, dum quae accipi poterant
51 rapiuntur. Celeberrimos auctores habeo tantam victoribus
adversus fas nefasque irreverentiam fuisse, ut gregarius
eques occisum a se proxima acie fratrem professus praemium
a ducibus petierit. Nec illis aut honorare eam caedem ius
hominum aut ulcisci ratio belli permittebat. Distulerant
tanquam maiora meritum quam quae statim exsolverentur;
nec quicquam ultra traditur. Ceterum et prioribus civium
bellis par scelus inciderat. Nam praelio, quo apud Ianiculum
adversus Cinnam pugnatum est, Pompeianus miles
fratrem suum, dein cognito facinore se ipsum interfecit,
ut Sisenna memorat. Tanto acrior apud maiores, sicut
virtutibus gloria, ita flagitiis paenitentia fuit. Sed haec
aliaque ex veteri memoria petita, quotiens res locusque
exempla recti aut solatia mali poscet, haud absurde me-
52 morabimus. Antonio ducibusque partium praemitti equites
omnemque Umbriam explorari placuit, si qua Apennini
iuga clementius adirentur; acciri aquilas signaque et quicquid
Veronae militum foret, Padumque et mare commeatibus
compleri. Erant inter duces qui necterent moras:
quippe nimius iam Antonius, et certiora ex Muciano sperabantur.
Namque Mucianus tam celeri victoria anxius,
et ni praesens urbe potiretur, expertem se belli gloriaeque
ratus, ad Primum et Varum media scriptitabat, instandum
coeptis aut rursus cunctandi utilitates edisserens, atque
ita compositus ut ex eventu rerum adversa abnueret vel
prospera agnosceret. Plotium Griphum nuper a Vespasiano
in senatorium ordinem additum ac legioni praepositum cete-

9. *quam quae*] Ma *quamquam*, et 19. *cimbriam.*
28. *ex ventu* Ma, et p. 166, 1. *hique*, et p. 166, 6. *eviluissint.*

(a C. 69.) rosque sibi fidos apertius monuit. Iique omnes de festinatione Primi ac Vari sinistre et Muciano volentia rescripsere. Quibus epistolis Vespasiano missis effecerat, ut non pro spe Antonii consilia factaque eius aestimarentur. Aegre 53
id pati Antonius et culpam in Mucianum conferre, cuius criminationibus eviluissent pericula sua. Nec sermonibus temperabat, immodicus lingua et obsequii insolens. Litteras ad Vespasianum composuit iactantius quam ad principem nec sine occulta in Mucianum insectatione: se Pannonicas legiones in arma egisse; suis stimulis excitos Moesiae duces, sua constantia perruptas Alpes, occupatam Italiam, intersepta Germanorum Raetorumque auxilia. Quod discordes dispersasque Vitellii legiones equestri procella, mox peditum vi per diem noctemque fudisset, id pulcherrimum et sui operis. Casum Cremonae bello imputandum: maiore damno, plurium urbium excidiis veteres civium discordias rei publicae stetisse. Non se nuntiis neque epistolis sed manu et armis imperatori suo militare. Neque officere gloriae eorum qui Asiam interim composuerint. Illis Moesiae pacem, sibi salutem securitatemque Italiae cordi fuisse; suis exhortationibus Gallias Hispaniasque, validissimam terrarum partem, ad Vespasianum conversas. Sed cecidisse in irritum labores, si praemia periculorum soli assequantur qui periculis non affuerint. Nec fefellere ea Mucianum: inde graves simultates, quas Antonius simplicius, Mucianus callide eoque implacabilius nutriebat.

At Vitellius fractis apud Cremonam rebus nuntios cla- 54
dis occultans stulta dissimulatione remedia potius malorum quam mala differebat. Quippe confitenti consultantique

29. *Quippe confitenti - ingravescebat*] Tacitus cum haec scriberet, Vitellium tanquam acri morbo correptum ac medicos suos stulte frustrantem ideoque in dies *ingravescentem* sibi cogitavit. Temere ad hunc locum offendit Ernestius.

supererant spes viresque: cum e contrario laeta omnia fingeret, falsis ingravescebat. Mirum apud ipsum de bello silentium; prohibiti per civitatem sermones, eoque plures, ac, si liceret, vere narraturi, quia vetabantur, atrociora volgaverant. Nec duces hostium augendae famae deerant; captos Vitellii exploratores circumductosque, ut robora victoris exercitus noscerent, remittendo; quos omnes Vitellius secreto percunctatus interfici iussit. Notabili constantia centurio Iulius Agrestis post multos sermones, quibus Vitellium ad virtutem frustra accendebat, perpulit ut ad vires hostium spectandas quaeque apud Cremonam acta forent ipse mitteretur. Nec exploratione occulta fallere Antonium tentavit, sed mandata imperatoris suumque animum professus, ut cuncta viseret postulat. Missi qui locum praelii, Cremonae vestigia, captas legiones ostenderent. Agrestis ad Vitellium remeavit, abnuentique vera esse quae afferret, atque ultro corruptum arguenti, „quandoquidem" inquit „magno documento opus est, nec alius iam tibi aut vitae aut mortis meae usus, dabo cui credas." Atque ita digressus voluntaria morte dicta firmavit. Quidam iussu Vitellii interfectum, de fide constantiaque eadem tradidere. (a C. 69.)

55 Vitellius, ut e somno excitus, Iulium Priscum et Alfenum Varum cum quattuordecim praetoriis cohortibus et omnibus equitum alis obsidere Apenninum iubet. Secuta e classicis legio. Tot milia armatorum, lecta equis virisque, si dux alius foret, inferendo quoque bello satis pollebant. Ceterae cohortes ad tuendam urbem Lucio Vitellio fratri datae. Ipse nihil e solito luxu remittens, et diffidentia properus, festinare comitia, quibus consules in multos annos destinabat; foedera sociis, Latium externis dilargiri;

---

24 *secutae*, non *secuta e*, Mª, ut supra *III*, 18. omnes *militiae* pro *militia e*. Deinde 30. *Latium ternis* Mª.

(a C. 69.) his tributa dimittere, alios immunitatibus iuvare; denique nulla in posterum cura lacerare imperium. Sed volgus ad magnitudinem beneficiorum aderat; stultissimus quisque pecuniis mercabatur; apud sapientes cassa habebantur, quae neque dari neque accipi salva re publica poterant. Tandem flagitante exercitu, qui Mevaniam insederat, magno senatorum agmine, quorum multos ambitione, plures formidine trahebat, in castra venit, incertus animi et infidis consiliis obnoxius.
56
Concionanti (prodigiosum dictu) tantum foedarum volucrum supervolitavit ut nube atra diem obtenderent. Accessit dirum omen, profugus altaribus taurus disiecto sacrificii apparatu, longe, nec ubi feriri hostias mos est, confossus. Sed praecipuum ipse Vitellius ostentum erat, ignarus militiae, improvidus consilii; quis ordo agminis, quae cura explorandi, quantus urgendo trahendove bello modus, alios rogitans, et ad omnis nuntios voltu quoque et incessu trepidus, dein temulentus. Postremo taedio castrorum et audita defectione Misenensis classis Romam revertit, recentissimum quodque volnus pavens, summi discriminis incuriosus. Nam cum transgredi Apenninum integro exercitus sui robore et fessos hieme atque inopia hostes adgredi in aperto foret, dum dispergit vires, acerrimum militem et usque in extrema obstinatum trucidandum capiendumque tradidit, peritissimis centurionum dissentientibus et, si consulerentur, vera dicturis. Arcuere eos intimi amicorum Vitellii, ita formatis principis auribus, ut aspera quae utilia, nec quicquam nisi iucundum et laesurum acciperet.

Sed classem Misenensem (tantum civilibus discordiis 57

---

3. *aderat*] M[a] *haberat.*

12. *nec ubi* Lipsius: *nec vi* M[a].

14. *consiliis* B M[a], et 20. *summis* M[a].

26. *arcuere* Lipsius: codices *arguere.*

etiam singulorum audacia valet) Claudius Faventinus centurio per ignominiam a Galba dimissus ad defectionem traxit, fictis Vespasiani epistolis pretium proditionis ostentans. (a C. 69.) Praeerat classi Claudius Apollinaris, neque fidei constans neque strenuus in perfidia. Et Apinius Tiro praetura functus ac tum forte Minturnis agens ducem se defectoribus obtulit. A quibus municipia coloniaeque impulsae, praecipuo Puteolanorum in Vespasianum studio, contra Capua Vitellio fida, municipalem aemulationem bellis civilibus miscebant. Vitellius Claudium Iulianum (is nuper classem Misenensem molli imperio rexerat) permulcendis militum animis delegit. Data in auxilium urbana cohors et gladiatores, quibus Iulianus praeerat. Ut collata utrinque castra, haud magna cunctatione Iuliano in partes Vespasiani transgresso, Tarracinam occupavere, moenibus situque

58 magis quam ipsorum ingenio tutam. Quae ubi Vitellio cognita, parte copiarum Narniae cum praefectis praetorii relicta Lucium Vitellium fratrem cum sex cohortibus et quingentis equitibus ingruenti per Campaniam bello opposuit. Ipse aeger animi studiis militum et clamoribus populi arma poscentis refovebatur, dum volgus ignavom et nihil ultra verba ausurum falsa specie exercitum et legiones appellat. Hortantibus libertis (nam amicorum eius quanto quis clarior, minus fidus) vocari tribus iubet,

---

6. *inturnis* M[a].

24. *vocari tribus iubet*] Tribus Caesarum temporibus fuisse vilissimam populi Romani partem excussis doctrinae suae thesauris pronuntiavit eruditissimus Casaubonus ad Suetonii Octav. c. 101., eamque opinionem praeter alios propagaverunt Ernestius et Wolfius ad Suetonii Neron. c. 44. Qui error late disseminatus ut tandem amoveatur, paulo copiosius ea de re vel hoc loco disputare liceat. Ac primum moneo eas tribus, quae fuere tempore liberae civitatis, et eas, quae Caesarum aetate memorantur,

(a C. 69.) dantes nomina sacramento adigit. Superfluente multitudine curam delectus in consules partitur. Servorum nume-

---

diligenter esse distinguendas. Nam in antiquis referebantur omnes, quibus civitas Romana concessa erat, tribus autem recentioris aevi nonnisi civium urbis Romae partem complectuntur. Has tribus ab Augusto principe constitutas esse admodum verisimile est, propterea quod in eius testamento primum a relicuo populo discretae commemorantur. Nam Augustus (vid. Suetonii Octav. c. 101.) *legavit populo Romano quadringenties, tribubus tricies quinquies sestertium.* Idem, quanquam minus distincte, narrat Tacitus A. I, 8. *Legata non ultra civilem modum, nisi quod populo et plebi quadringenties tricies quinquies — — dedit.* His in locis cives urbis Romae, ordine senatorio et equestri excepto, partim *populo* partim *plebe* vel *tribubus* contineri videmus. Populo grandis pecuniae vis, tribubus exigua legata est. Sed cum longe maxima civium urbis Romae pars ex pauperibus essent, iique principis beneficio prae ceteris indigerent, in Augusti testamento nomine *populi* pauperes, *tribuum* nomine locupletiores designatos fuisse colligere licet. Ac sane *tribus* non vilissimam sed honestiorem civium partem fuisse certius apparet ex titulo, quem Gruterus CCXLIV, 4. posuit. *Imp. T. Caesari Divi f. Vespasiano Aug. plebs urbana, quae frumentum publicum accepit, et tribus.* In testamento Augusti qui est *populus* in hac inscriptione *plebs urbana* appellatur: nomina enim hac aetate non constant, et *plebs* modo pro *populo*, rursus pro *plebe populus.* Sed ex hoc documento luculente perspicitur tribus *largitionum* neque indigas neque participes fuisse, relicui autem populi vitam frumento publico sustentatam esse. Accedat aliud quo idem confirmatur. Suetonius de Nerone c. 44. haec narrat. *Mox tribus urbanas ad sacramentum citavit, ac nullo idoneo respondente certum dominis servorum numerum indixit.* Adeo locupletiores urbis incolae mollitia fracti erant, ut ex tribubus a Nerone citatis nemo ad militiam sustinendam idoneus esset. Nero igitur dominis, h. e. *tribulibus* qui aderant, certum numerum servorum indixit. Sed qui certum numerum servorum praestare poterant, eos non ex infima plebecula sed ex ditioribus fuisse pro certo habendum. Quapropter ad

rum et pondus argenti senatoribus indicit. Equites Romani obtulere operam pecuniasque, etiam libertinis idem (a C. 69.)

---

sumptus extraordinarios *tribus*, non sordida plebecula, pecuniae partem conferebant. Vid. Suetonii Octav. c. 57. *In restitutionem Palatinae domus incendio absumptae veterani, decuriae* (intellige *equitum* ut in eiusdem Tiber. c. 51. et 41.), *tribus* - - *pecunias contulerunt.* Honestiores ex populo in publico luctu aut gaudio partes suas per *tribus* agebant. Sic mortuo Germanico (vid. Taciti A. III, 4.) *populus per tribus concidisse rem publicam, nihil spei reliquum clamitabant;* ac Nero ex Campania Romam reversus *obvias tribus* (A. XIV, 13.), *festo cultu senatum* invenit. Iam causa apparet, cur Augustus *populo* grandem, *tribubus* exiguam pecuniam legaverit. Nimirum quos ille dum vixit frumento adiuvit, eosdem post mortem grandi argenti vi donavit. Tribules vero quamvis ad vitam agendam eodem adiumento non indigerent, tamen honoris causa tricies quinquies sestertium acceperunt, ut eo subsidio exsolverentur quae ad tribus ordinandas et administrandas, ad aedificia in quibus convenirent, ad sacrificia communia necessaria essent. Quippe pecunia tribubus destinata non singulis tribulibus numerabatur, sed communibus sumptibus reservata est a vicorum magistris. Conf. Sueton. Tiber. c. 76. *Dedit et legata plerisque; inter quos virginibus Vestalibus, sed et militibus universis, plebique Romanae viritim, atque etiam separatim vicorum magistris.* Plin. Panegyr. c. 25. *nisi vero leviter attingi placet locupletatas tribus datumque congiarium plebi.* Plebs utroque loco est populi pars tribubus haud contenta et ob paupertatem a re publica alenda frumento et iuvanda nummis viritim distributis. Populi pars tribubus descripta interdum *plebs urbana quinque et triginta tribuum*, interdum absolute *quinque et triginta tribus* appellantur. Conf. inscriptio apud Fabrettum p. 395. et Gruterum CCXLVI, 8. Utrumque titulum Orellius transcripsit n. 3064. 3065. Prior descriptus est ex monumento, quod *plebs urbana quinque et triginta tribuum* Germanico Caesari posuerunt *aere conlato*: alterum monumentum *quinque et triginta tribus* Traiano fecere *quod liberalitate optimi principis commoda earum, etiam locorum* (in circo) *adiec-*

(a C. 69.) munus ultro flagitantibus. Ea simulatio officii a metu profecta verterat in favorem; ac plerique haud perinde Vitellium quam casum locumque principatus miserabantur. Nec deerat ipse voltu voce lacrimis misericordiam elicere, largus promissis et, quae natura trepidantium est, immodicus. Quin et Caesarem se dici voluit, aspernatus antea; sed tunc superstitione nominis, et quia in metu consilia prudentium et volgi rumor iuxta audiuntur. Ceterum ut omnia inconsulti impetus coepta initiis valida spatio languescunt, dilabi paulatim senatores equitesque, primo cunctanter et ubi ipse non aderat, mox contemptim et sine discrimine, donec Vitellius pudore irriti conatus quae non dabantur remisit.

59 Ut terrorem Italiae possessa Mevania ac velut renatum ex integro bellum intulerat, ita haud dubium erga Flavianas partes studium tam pavidus Vitellii discessus addidit. Erectus Samnis Pelignusque et Marsi aemulatione, quod Campania praevenisset, ut in novo obsequio, ad cuncta belli munia acres erant. Sed foeda hieme per transitum Apennini conflictatus exercitus; et vix quieto agmine nives eluctantibus patuit, quantum discriminis adeundum foret, ni Vitellium retro fortuna vertisset, quae Flavianis duci-

tione, ampliata sint. Ad monumenta Caesaribus ponenda sordida plebecula nihil contulit neque conferre quicquam potuit: tribus autem eiusmodi impensis erogandis sufficiebant. Haec si vere exposita sunt, ab aevo Augusti urbis Romae cives quattuor ordinibus discernebantur: erant senatores, erant equites, plebs urbana quinque et triginta tribuum, populus extra tribus qui frumentum publicum accipiebat. Conf. ad c. 82.

1. *officii a* Ernestius et liber Bodleianus: plerique *officia*. Statim *proinde* Mª.

11. *contemptim et sine* Pichena: *contempti mesti ne* Mª.

20. *nive se luctantibus* B Mª; correxit Rhenanus.

bus non minus saepe quam ratio affuit. Obvium illic Petilium Cerialem habuere, agresti cultu et notitia locorum custodias Vitellii elapsum. Propinqua affinitas Ceriali cum Vespasiano, nec ipse inglorius militiae, eoque inter duces assumptus est. Flavio quoque Sabino ac Domitiano patuisse effugium multi tradidere; et missi ab Antonio nuntii per varias fallendi artes penetrabant, locum ac praesidium monstrantes. Sabinus inhabilem labori et audaciae valitudinem causabatur: Domitiano aderat animus, sed custodes a Vitellio additi, quanquam se socios fugae promitterent, tanquam insidiantes timebantur. Atque ipse Vitellius respectu suarum necessitudinum nihil in Domitianum atrox parabat. (a C. 69.)

60 Duces partium ut Carsulas venere, paucos ad requiem dies sumunt, donec aquilae signaque legionum assequerentur. Et locus ipse castrorum placebat, late prospectans, tuto copiarum adgestu, florentissimis pone tergum municipiis. Simul colloquia cum Vitellianis decem milium spatio distantibus et proditio sperabatur. Aegre id pati miles et victoriam malle quam pacem. Ne suas quidem legiones opperiebantur, ut praedae quam periculorum socias. Vocatos ad concionem Antonius docuit esse adhuc Vitellio vires, ambiguas, si deliberarent, acres, si desperassent. Initia bellorum civilium fortunae permittenda: victoriam consiliis et ratione perfici. Iam Misenensem classem et

---

5. *Flaviano* M^a^.

24. *consilio et ratione perfici* Lipsius: *consilio et ratione profici* CR (M^a^) et Lipsii codices, *a consiliis et ratione proficisci* B cum aliis, *a consiliis et a ratione proficisci* G. — *profici* ex *perfici* ortum est scripturae compendio perperam resoluto: sed hoc *profici* cum idoneam sententiam non praeberet, interpolatores *proficisci* substituerunt. Sed id si admittimus, Antonius homo superbissimus ultro fatetur victoriam nondum repor-

(a C. 69.) pulcherrimam Campaniae oram descivisse; nec plus e toto terrarum orbe reliquum Vitellio quam quod inter Tarracinam Narniamque iaceat. Satis gloriae praelio Cremonensi partum, et exitio Cremonae nimium invidiae; nec concupiscerent Romam capere potius quam servare. Maiora illis praemia et multo maximum decus, si incolumitatem senatui populoque Romano sine sanguine quaesissent. His ac talibus mitigati animi. Nec multo post legiones 61 venere. Et terrore famaque aucti exercitus Vitellianae cohortes nutabant, nullo in bellum adhortante, multis ad transitionem, qui suas centurias turmasque tradere, donum victori et sibi in posterum gratiam, certabant. Per eos cognitum est Interamnam proximis campis praesidio quadringentorum equitum teneri. Missus extemplo Varus cum expedita manu paucos repugnantium interfecit; plures abiectis armis veniam petivere. Quidam in castra refugi cuncta formidine implebant, augendo rumoribus virtutem copiasque hostium, quo amissi praesidii dedecus lenirent. Nec ulla apud Vitellianos flagitii poena, et praemiis defectorum versa fides, ac reliquum perfidiae certamen. Crebra transfugia tribunorum centurionumque. Nam grega-

---

tatam esse, eaque confessio tam contra veritatem quam Antonii ingenium pugnat. Immo inchoatam esse victoriam concedit, perfectam negat, utrumque recte. Sententiae perversitas prima est interpolationis, quam subesse verbo *proficisci* contendimus, nota; alteram agnoscimus in scriptura codicis G: nam cum in libris nonnullis post receptum *proficisci* ad sustentandam verborum structuram praepositio *a* ante *consiliis* accessisset, corrector codicis G, incertus quo loco praepositio ponenda esset, eam bis posuit, et ante nomen *consiliis* et ante *ratione*. Mediceum praebere *profici* ex editione principe quae hoc exhibet verisimile est.

1. *capiniae* M^a^, et idem 4. *nec* pro *ne* quod vulgo legitur.

20. *versa* Freinshemius: B G M^a^ *verba*.

rius miles induruerat pro Vitellio, donec Priscus et Alfenus desertis castris ad Vitellium regressi pudore proditionis cunctos exsolverent. (a C. 69.)

62 Isdem diebus Fabius Valens Urbini in custodia interficitur. Caput eius Vitellianis cohortibus ostentatum, ne quam ultra spem foverent: nam pervasisse in Germanias Valentem et veteres illic novosque exercitus ciere credebant. Visa caede in desperationem versi. Et Flavianus exercitus immane quantum animo exitium Valentis ut finem belli accepit. Natus erat Valens Anagniae equestri familia. Procax moribus, neque absurdus ingenio, famam urbanitatis per lasciviam petere. Ludicro iuvenalium sub Nerone velut ex necessitate, mox sponte mimos actitavit, scite magis quam probe. Legatus legionis et fovit Verginium et infamavit. Fonteium Capitonem corruptum, seu quia corrumpere nequiverat, interfecit. Galbae proditor, Vitellio fidus et aliorum perfidia illustratus.

63 Abrupta undique spe Vitellianus miles transiturus in partes, id quoque non sine decore, sed sub signis vexillisque in subiectos Narniae campos descendere. Flavianus exercitus, ut ad praelium intentus ornatusque, densis circa viam ordinibus adstiterat. Accepti in medium Vitelliani et circumdatos Primus Antonius clementer adloquitur. Pars Narniae, pars Interamnae subsistere iussi. Relictae simul e victricibus legiones, neque quiescentibus graves et adversus contumaciam validae. Non omisere per eos dies Primus ac Varus crebris nuntiis salutem et pecuniam et secreta Campaniae offerre Vitellio, si positis armis seque ac liberos suos Vespasiano permisisset. In eundem modum et Mucianus composuit epistolas; quibus plerumque fidere Vitellius, ac de numero servorum, electione littorum loqui.

---

12. *iuvenalium* Lipsius: codices *iuvenum*. 24. *substitere* M[a].

(a C. 69.) Tanta torpedo invaserat animum, ut, si principem eum fuisse ceteri non meminissent, ipse oblivisceretur.

At primores civitatis Flavium Sabinum praefectum 64
urbis secretis sermonibus incitabant, victoriae famaeque partem capesseret. Esse illi proprium militem cohortium urbanarum, nec defuturas vigilum cohortes, servitia ipsorum, fortunam partium, et omnia prona victoribus. Ne Antonio Varoque de gloria concederet. Paucas Vitellio cohortes et maestis undique nuntiis trepidas; populi mobilem animum, et si ducem se praebuisset, easdem illas adulationes pro Vespasiano fore. Ipsum Vitellium ne prosperis quidem parem: adeo ruentibus debilitatum. Gratiam patrati belli penes eum qui urbem occupasset. Id Sabino convenire, ut imperium fratri reservaret, id Vespasiano,
ut ceteri post Sabinum haberentur. Haudquaquam erecto 65
animo eas voces accipiebat, invalidus senecta. Erant qui occultis suspicionibus incesserent, tanquam invidia et aemulatione fortunam fratris moraretur. Namque Flavius Sabinus aetate prior privatis utriusque rebus auctoritate pecuniaque Vespasianum anteibat, et credebatur affectam eius fidem praeiuvisse domo agrisque pignori acceptis;

---

16. Turbato ordine codices post *senecta* interponunt *ferebatur* (c. 67.) *lecticula - in* (c. 69.) *Capitolium concivit.* Luxata reposuit Puteolanus.

21. *praeiuvisse* interpretatur Ernestius *ante* vel *olim iuvisse*; sed ita praepositio non solum prorsus otiosa esset (nam *olim* hoc factum esse sponte liquet), sed etiam in incerto scriptor reliquisset, quomodo ex eo negotio offensae oriri potuerint: nam quod Sabinus domum agrosque pignori accepit, cum fratris affectam fidem iuvaret, id aequum iustumque erat. Sed in eo fraternus animus desiderabatur, quod Sabinus affectam fidem fratris *cupide et prius quam necessitas urgeret* iuvisse credebatur, ut quovis modo domo agrisque poteretur. Hoc notionis praepositio

unde, quanquam manente in speciem concordia, offensa- (a C. 69.)
rum operta metuebantur. Melior interpretatio mitem virum abhorrere a sanguine et caedibus, eoque crebris cum Vitellio sermonibus de pace ponendisque per condicionem armis agitare. Saepe domi congressi, postremo in aede Apollinis, ut fama fuit, pepigere. Verba vocesque duos testes habebant, Cluvium Rufum et Silium Italicum. Voltus procul visentibus notabantur, Vitellii proiectus et degener, Sabinus non insultans et miseranti propior.

66 Quodsi tam facile suorum mentes flexisset Vitellius quam ipse cesserat, incruentam urbem Vespasiani exercitus intrasset. Ceterum ut quisque Vitellio fidus, ita pacem et condiciones abnuebant, discrimen ac dedecus ostentantes, et fidem in libidine victoris. Nec tantam Vespasiano superbiam ut privatum Vitellium pateretur: ne victos quidem laturos. Ita periculum ex misericordia. Ipsum sane senem et prosperis adversisque satiatum: sed quod nomen, quem statum filio eius Germanico fore? nunc pecuniam et familiam et beatos Campaniae sinus promitti: sed ubi imperium Vespasianus invaserit, non ipsi, non amicis eius, non denique exercitibus securitatem nisi exstincto aemulatore redi-

---

prae verbo addit, ut analogia ostendit. Sic *praecipere bellum* (A. I, 55.) est *prius incipere quam omnia ad id parata erant*; sic *laus velut in herba praecepta* (in Dialogo c. 9.) est *priu scapta quam capi rite potest.* Conf. A. I, 48. II, 35. XIV, 3. XV, 59. H. I, 62. III, 9.

9. *proprior* M^a, et 19. *promittis: et.*

21. *aemulatore redituram* G et alii: M^a *emulatore dituram*, BC *aemulatore daturam.* — In M^a syllaba *re* omissa est ante *dituram*, quod eadem antecedit, ut A. XII, 50. *tempore bellaturos* pro Rhenani *tempore rebellaturos* in omnibus libris perperam scribitur. Lipsius ex coniectura dedit *aemulatu redituram*, sed tum *aemulatus* non ad Vitellium et Vespasianum, sed ad aemu-

(a C. 69.) turam. Fabium illis Valentem captivom et casibus dubiis reservatum praegravem fuisse: nedum Primus ac Fuscus et specimen partium Mucianus ullam in Vitellium nisi occidendi licentiam habeant. Non a Caesare Pompeium, non ab Augusto Antonium incolumes relictos, nisi forte Vespasianus altiores spiritus gerat, Vitellii cliens, cum Vitellius collega Claudio foret. Quin, ut censuram patris, ut tres consulatus, ut tot egregiae domus honores deceret, desperatione saltem in audaciam accingeretur. Perstare militem, superesse studia populi. Denique nihil atrocius eventurum quam in quod sponte ruant. Moriendum victis, moriendum deditis: id solum referre, novissimum spiritum per ludibrium et contumelias effundant an per virtu-
tem. Surdae ad fortia consilia Vitellio aures. Obrueba- 67
tur animus miseratione curaque, ne pertinacibus armis minus placabilem victorem relinqueret coniugi ac liberis. Erat illi et fessa aetate parens; quae tamen paucis ante diebus opportuna morte excidium domus praevenit, nihil principatu filii assecuta nisi luctum et bonam famam. Quinto decimo calendas Ianuarias audita defectione legionis cohortiumque, quae se Narniae dediderant, pullo amictu palatio degreditur, maesta circum familia. Simul ferebatur lecticula parvulus filius, velut in funebrem pompam. Vo-

---

lationem exercituum amicorumque Vitellii ac Vespasiani pertinet. Verum Vitellii amici non hoc volunt, sed homini trepido ingerunt ipsum manifesto periculo obiici, si cum Vespasiano pacisceretur. Waltherus Mediceo nimium ubique adhaerescens dedit *exstincto aemulato rediturum*, ut *aemulatus* sit *qui aemulatur*, quasi dicere Latine liceret *exstincto hortato* pro *exstincto qui hortatur*. — Paulo post *captis diebus*, non *casibus dubiis* quod in G aliisque, C M R.

8. *tres*] *res* M[a], et statim *degeret* pro *deceret*.

19. *filia* M[a].

ces populi blandae et intempestivae; miles minaci silentio. (a C. 69.)

68 Nec quisquam adeo rerum humanarum immemor, quem non commoveret illa facies, Romanum principem et generis humani paulo ante dominum relicta fortunae suae sede per populum, per urbem exire de imperio. Nihil tale viderant, nihil audierant. Repentina vis dictatorem Caesarem oppresserat, occultae Gaium insidiae, nox et ignotum rus fugam Neronis absconderant; Piso et Galba tanquam in acie cecidere. In sua concione Vitellius, inter suos milites, prospectantibus etiam feminis, pauca et praesenti maestitiae congruentia locutus, cedere se pacis et rei publicae causa - retinerent tantum memoriam sui, fratremque et coniugem et innoxiam liberorum aetatem miserarentur - simul filium protendens, modo singulis modo universis commendans, postremo fletu praepediente assistenti consuli (Caecilius Simplex erat) exsolutum a latere pugionem, velut ius necis vitaeque civium, reddebat. Aspernante consule, reclamantibus qui in concione adstiterant, ut in aede Concordiae positurus insignia imperii domumque fratris petiturus discessit. Maior hic clamor obsistentium penatibus privatis, in palatium vocantium. Interclusum aliud iter, idque solum quod in sacram viam pergeret patebat. Tum consilii inops in palatium rediit. Praevenerat rumor eiurari ab eo imperium, scripseratque Flavius Sabinus cohortium tribunis, ut militem cohiberent. Igitur tanquam

69 omnis res publica in Vespasiani sinum cessisset, primores senatus et plerique equestris ordinis omnisque miles urbanus et vigiles domum Flavii Sabini complevere. Illuc de studiis volgi et minis Germanicarum cohortium affertur. Longius iam progressus erat quam ut regredi pos-

---

21. *interclausum* M^a. Mox *in sacram viam* ed. Spirensis: codices (M^a?) *in sacra via*; deinde 24. *iurari* et 26. *cecississet* M^a.

(a C. 69.) set; et suo quisque metu, ne disiectos eoque minus validos Vitelliani consectarentur, cunctantem in arma impellebant. Sed quod in eiusmodi rebus accidit, consilium ab omnibus datum est, periculum pauci sumpsere. Circa lacum Fundani descendentibus qui Sabinum comitabantur, armatis occurrunt promptissimi Vitellianorum. Modicum ibi praelium improviso tumultu sed prosperum Vitellianis fuit. Sabinus re trepida, quod tutissimum e praesentibus, arcem Capitolii insedit mixto milite et quibusdam senatorum equitumque; quorum nomina tradere haud promptum est, quoniam victore Vespasiano multi id meritum erga partes simulavere. Subierunt obsidium etiam feminae, inter quas maxime insignis Verulana Gratilla, neque liberos neque propinquos sed bellum secuta. Vitellianus miles socordi custodia clausos circumdedit; eoque concubia nocte suos liberos Sabinus et Domitianum fratris filium in Capitolium accivit, misso per neglecta ad Flavianos duces nuntio, qui circumsideri ipsos, et ni subveniretur, artas res nuntiaret. Noctem adeo quietam egit ut digredi sine noxa potuerit: quippe miles Vitellii adversus pericula ferox, laboribus et vigiliis parum intentus erat, et hibernus imber repente fusus oculos auresque impediebat.

70 Luce prima Sabinus, antequam in vicem hostilia coeptarent, Cornelium Martialem e primipilaribus ad Vitellium misit cum mandatis et questu quod pacta turbarentur. Simulationem prorsus et imaginem deponendi imperii fuisse ad de-

---

9. *mixto milite*] *mixtus* Sabini miles erat, quod *vigiles* atque *cohortes urbanae* (lege capitis initium) eum sectabantur. Ernestium *mixto* cum aliis male tentantem non bene refutavit Waltherus. Is sinistre locum ex H. II, 14. attulit: ibi enim *mixtis* est pro *admixtis*, quae significatio hoc loco admitti nequit.

10. *nomina aut tradere haud* M^a^.

13. *Gratilla* Ernestius: M^a^ cum plerisque *Gratilia*.

cipiendos tot illustres viros. Cur enim e rostris fratris domum, imminentem foro et irritandis hominum oculis, quam Aventinum et penates uxoris petisset? ita privato et omnem principatus speciem vitanti convenisse. Contra Vitellium in palatium, in ipsam imperii arcem regressum; inde armatum agmen emissum; stratam innocentium caedibus celeberrimam urbis partem; ne Capitolio quidem abstineri. Togatum nempe se et unum e senatoribus, dum inter Vespasianum ac Vitellium praeliis legionum, captivitatibus urbium, deditionibus cohortium iudicatur; iam Hispaniis Germaniisque et Britannia desciscentibus fratrem Vespasiani mansisse in fide, donec ultro ad condiciones vocaretur. Pacem et concordiam victis utilia, victoribus tantum pulchra esse. Si conventionis paeniteat, non se, quem perfidia deceperit, ferro peteret, non filium Vespasiani vix puberem: quantum occisis uno sene et uno iuvene profici? iret obviam legionibus et de summa rerum illic certaret: cetera secundum eventum praelii cessura. Trepidus ad haec Vitellius pauca purgandi sui causa respondit, culpam in militem conferens, cuius nimio ardori imparem esse modestiam suam. Et monuit Martialem, ut per secretam aedium partem occulte abiret, ne a militibus internuntius invisae pacis interficeretur. Ipse neque iubendi neque vetandi potens, non iam imperator sed tantum belli causa erat. (a C. 69.)

71 Vixdum regresso in Capitolium Martiale furens miles aderat, nullo duce, sibi quisque auctor. Cito agmine forum et imminentia foro templa praetervecti erigunt aciem per adversum collem usque ad primas Capitolinae arcis fores. Erant antiquitus porticus in latere

---

4 *contenisse* Mª.

20. *nimio ardori* Puteolani editiones: B G Mª *nimius ardor*.

22. *a* deest B M R.

(a C. 69.) clivi, dextrae subeuntibus; in quarum tectum egressi saxis tegulisque Vitellianos obruebant. Neque illis manus nisi gladiis armatae; et arcessere tormenta aut missilia tela longum videbatur. Faces in prominentem porticum iecere. Et sequebantur ignem, ambustasque Capitolii fores penetrassent, ni Sabinus revolsas undique statuas, decora maiorum, in ipso aditu vice muri obiecisset. Tum diversos Capitolii aditus invadunt, iuxta lucum asyli et qua Tarpeia rupes centum gradibus aditur. Improvisa utraque vis; propior atque acrior per asylum ingruebat. Nec sisti poterant scandentes per coniuncta aedificia, quae, ut in multa pace, in altum edita solum Capitolii aequabant. Hic ambigitur, ignem tectis oppugnatores iniecerint an obsessi, quae crebrior fama, quo nitentes ac progressos depellerent. Inde lapsus ignis in porticus appositas aedibus; mox sustinentes fastigium aquilae vetere ligno traxerunt flammam alueruntque. Sic Capitolium clausis foribus indefensum et indireptum conflagravit.

72 Id facinus post conditam urbem luctuosissimum foedissimumque rei publicae populi Romani accidit, nullo externo hoste, propitiis, si per mores nostros liceret, deis, sedem Iovis Optimi Maximi auspicato a maioribus pignus imperii conditam, quam non Porsenna dedita urbe neque Galli capta temerare potuissent, furore principum exscindi. Arserat et ante Capitolium civili bello sed fraude privata: nunc palam obsessum, palam incensum [quibus armorum causis? quo tantae cladis

---

12. *sonum* M[a], et 14. *famam nitentes ac progressos depulerint.*

23. *dedita urbe*] Urbem Romam re vera Tuscis deditam esse ex testimoniis veterum scriptorum acute explicatis ostendit Niebuhrius in Hist. Rom. I. pag. 606—609. ed. tert. Male nonnulli editores Tacitum oratorie, non historice, locutum esse opinantur.

26. *quibus armorum - bellavimus*] Gravitatem Tacitinam et indignationem huius scriptoris interdum quidem valide prorum-

pretio stetit? pro patria bellavimus?]. Voverat Tarquinius (a C. 69.) Priscus rex bello Sabino, ieceratque fundamenta spe magis futurae magnitudinis quam quo modicae adhuc populi Romani res sufficerent. Mox Servius Tullius sociorum studio, dein Tarquinius Superbus capta Suessa Pometia hostium spoliis exstruxere. Sed gloria operis libertati reservata: pulsis regibus Horatius Pulvillus iterum consul dedicavit, ea magnificentia quam immensae postea populi Romani

---

pentem sed statim sobrie coercitam qui perceperunt, eos quaero, quid sentiant de hisce interrogationibus: ego de iis quid sentiam iam declarabo. Animus narrantis, tristibus quae acciderant graviter commotus, inde a verbis *id facinus* usque ad *furore principum exscindi* digne ac σεμνῶς spiravit; post illa posito omni affectu exponitur, Capitolio quid ante quidque nunc acciderit. Iam rursus interseruntur interrogationes animi acerbitatem iterum importune profundentes, id quod mihi quidem intolerabile omninoque sapiente viro indignum videtur. Quaerit autem primum, *quibus armorum causis* Capitolium incensum sit: sed armorum causa in aperto ac luculente ante exposita est. Pergit *quo tantae cladis pretio stetit?* In his subiectum deest, et quale subiectum interpolator cogitando suppleverit, dici vix potest; neque, si sanam verborum sructuram extundere volumus, aliud relicuum, nisi ut cum Rhenano legamus *quo tantae cladis pretio* omisso *stetit*, aut cum Pichena *quo tanta clades pretio stetit?* Sed emendare supposita inutile est, neque hisce emendandi periculis quicquam nisi inertissimas interrogationes lucramur. Denique ironia, quam in ultima interrogatione agnoscunt interpretes, a nexu sententiarum aliena est. Rem enim tristissimam et luctuosissimam ironice proponere cum inhumanum est, tum a Taciti mente quam maxime abhorret. Unde igitur nata sunt haec additamenta? Corrector aliquis lectis praecedentibus *id facinus - exscindi* teneros suos igniculos ardere sentiens rei acerbitatem amplius proponendam idque interpositis hisce interrogationibus efficiendum putavit.

7. *pulvilius* M^a^, et p. 184, 6. *inter ta caesrum.*

(a. C. 69) opes ornarent potius quam augerent. Isdem rursus vesti-
giis situm est, postquam interiecto quadringentorum quin-
decim annorum spatio Lucio Scipione Gaio Norbano con-
sulibus flagraverat. Curam victor Sulla suscepit, neque
tamen dedicavit: hoc solum felicitati eius negatum. Lu-
tatii Catuli nomen inter tanta Caesarum opera usque ad
Vitellium mansit. Ea tunc aedes cremabatur. Sed plus 73
pavoris obsessis quam obsessoribus intulit. Quippe Vitel-
lianus miles neque astu neque constantia inter dubia indi-
gebat: ex diverso trepidi milites, dux segnis et velut cap-
tus animi, non lingua non auribus competere; neque alie-
nis consiliis regi neque sua expedire; huc illuc clamoribus
hostium circumagi; quae iusserat vetare, quae vetuerat
iubere. Mox, quod in perditis rebus accidit, omnes prae-
cipere, nemo exsequi. Postremo abiectis armis fugam et
fallendi artes circumspectabant. Irrumpunt Vitelliani et
cuncta sanguine ferro flammisque miscent. Pauci milita-
rium virorum, inter quos maxime insignes Cornelius Mar-
tialis, Aemilius Pacensis, Casperius Niger, Didius Scaeva,
pugnam ausi obtruncantur. Flavium Sabinum inermem
neque fugam coeptantem circumsistunt, et Quintium Atti-
cum consulem, umbra honoris et suamet vanitate mon-
stratum, quod edicta in populum pro Vespasiano magni-
fica, probrosa adversus Vitellium iecerat. Ceteri per va-
rios casus elapsi, quidam servili habitu, alii fide clien-
tium contecti et inter sarcinas abditi. Fuere qui excepto
Vitellianorum signo, quo inter se noscebantur, ultro rogi-
tantes respondentesve audaciam pro latebra haberent. Do- 74
mitianus prima irruptione apud aedituum occultatus, sol-
lertia liberti lineo amictu turbae sacricolarum immixtus
ignoratusque, apud Cornelium Primum paternum clientem
iuxta Velabrum delituit. Ac potiente rerum patre, disiecto
aeditui contubernio, modicum sacellum Iovi conservatori

aramque posuit casus suos in marmore expressam; mox (a. C. 69.) imperium adeptus Iovi custodi templum ingens seque in sinu dei sacravit. Sabinus et Atticus onerati catenis et ad Vitellium ducti nequaquam infesto sermone voltuque excipiuntur, frementibus qui ius caedis et praemia enavatae operae petebant. Clamore a proximis orto sordida pars plebis supplicium Sabini exposcit, minas adulationesque miscet. Stantem pro gradibus palatii Vitellium et preces parantem pervicere, ut absisteret. Tum confossum collaceratumque et absciso capite truncum corpus Sabini in 75 Gemonias trahunt. Hic exitus viri haud sane spernendi. Quinque et triginta stipendia in re publica fecerat, domi militiaeque clarus. Innocentiam iustitiamque eius non argueres; sermonis nimius erat: id unum septem annis quibus Moesiam, duodecim quibus praefecturam urbis obtinuit, calumniatus est rumor. In fine vitae alii segnem, multi moderatum et civium sanguinis parcum credidere. Quod inter omnis constiterit, ante principatum Vespasiani decus domus penes Sabinum erat. Caedem eius laetam fuisse Muciano accepimus. Ferebant plerique etiam paci consultum dirempta aemulatione inter duos, quorum alter se fratrem imperatoris, alter consortem imperii cogitaret. Sed Vitellius consulis supplicium poscenti populo restitit, placatus ac velut vicem reddens, quod interrogantibus quis Capitolium incendisset se reum Atticus obtulerat, eaque confessione, sive aptum tempori mendacium fuit, invidiam crimenque agnovisse et a partibus Vitellii amolitus videbatur.

76 Isdem diebus Lucius Vitellius positis apud Feroniam castris excidio Tarracinae imminebat, clausis illic gladiatoribus remigibusque, qui non egredi moenia neque peri-

5. *enovatae* Mᵃ, idemque statim omittit *a*.
21. *direpta* B Mᵃ. 29. *Terracinae* Mᵃ, et p. 186, 2. *pollinaris*.

(a C. 69.) culum in aperto audebant. Praeerat, ut supra memoravimus, Iulianus gladiatoribus, Apollinaris remigibus, lascivia socordiaque gladiatorum magis quam ducum similes. Non vigilias agere, non intuta moenium firmare: noctu dieque fluxi et amoena littorum personantes, in ministerium luxus dispersis militibus, de bello tantum inter convivia loquebantur. Paucos ante dies discesserat Apinius Tiro, donisque ac pecuniis acerbe per municipia conquirendis plus invidiae quam virium partibus addebat. 77 Interim ad Lucium Vitellium servus Verginii Capitonis perfugit, pollicitusque, si praesidium acciperet, vacuam arcem traditurum, multa nocte cohortes expeditas summis montium iugis super caput hostium sistit. Inde miles ad caedem magis quam ad pugnam decurrit. Sternunt inermos aut arma capientes, et quosdam somno excitos, cum tenebris pavore, sonitu tubarum, clamore hostili turbarentur. Pauci gladiatorum resistentes neque inulti cecidere. Ceteri ad naves ruebant, ubi cuncta pari formidine implicabantur, permixtis paganis, quos nullo discrimine Vitelliani trucidabant. Sex Liburnicae inter primum tumultum evasere, in quis praefectus classis Apollinaris; reliquae in littore captae, aut nimio ruentium onere pressas mare hausit. Iulianus ad Lucium Vitellium perductus et verberibus foedatus in ore eius iugulatur. Fuere qui uxorem Lucii Vitellii Triariam incesserent, tanquam gladio mili-

---

10. *Verginii* Puteolanus: A B G Mª *Virgilii.*

12. *traditurum*] *tradi futurum* A B M^a, *furtim traditurum* G cum aliis. *tradi futurum* leviter vitiatum esse ex *traditurum* recte agnovit Bekkerus: *tradi futurum,* si linguae leges id admitterent, a sententia excluderetur. Nam servus ipse dux militum sibi creditorum arcem tradendam suscepit ac tradidit.

21. *reliquas* M^a, et *ut*, non *aut*, B M^a.

25. *incesserent* Ernestius: plerique *incesserint.*

tari cincta inter luctum cladesque expugnatae Tarracinae superbe saeveque egisset. Ipse lauream gestae prospere rei ad fratrem misit, percunctatus statim regredi se an perdomandae Campaniae insistere iuberet. Quod salutare non modo partibus Vespasiani sed rei publicae fuit. Nam si recens victoria miles et super insitam pervicaciam secundis ferox Romam contendisset, haud parva mole certatum nec sine exitio urbis foret. Quippe Lucio Vitellio quamvis infami inerat industria; nec virtutibus, ut boni, sed quomodo pessimus quisque, vitiis valebat. (a C. 69.)

78 Dum haec in partibus Vitellii geruntur, digressus Narnia Vespasiani exercitus festos Saturni dies Ocriculi per otium agitabat. Causa tam pravae morae, ut Mucianum opperirentur. Nec defuere qui Antonium suspicionibus arguerent tanquam dolo cunctantem post secretas Vitellii epistolas, quibus consulatum et nubilem filiam et dotales opes pretium proditionis offerebat. Alii ficta haec et in gratiam Muciani composita. Quidam omnium id ducum consilium fuisse, ostentare potius urbi bellum quam inferre, quando validissimae cohortes a Vitellio descivissent, et abscisis omnibus praesidiis cessurus imperio videbatur. Sed cuncta festinatione, deinde ignavia Sabini corrupta, qui sumptis temere armis munitissimam Capitolii arcem et ne magnis quidem exercitibus expugnabilem adversus tris cohortes tueri nequivisset. Haud facile quis uni assignaverit culpam, quae omnium fuit. Nam et Mucianus ambiguis epistolis victores morabatur, et Antonius praepostero obsequio, vel dum regerit invidiam, crimen meruit; ceterique duces dum peractum bellum putant, finem eius insignivere. Ne Petilius quidem Cerialis, cum mile equitibus praemissus ut transversis itineribus per agrum Sabinum

28. *regerit* Pichena: M^{a} et alii *regeret*.

(a C. 69.) Salaria via urbem introiret, satis maturaverat, donec ob-
sessi Capitolii fama cunctos simul exciret. Antonius per 79
Flaminiam ad Saxa rubra multo iam noctis serum auxilium
venit. Illic interfectum Sabinum, conflagrasse Capitolium,
tremere urbem, maesta omnia accepit; plebem quoque et
servitia pro Vitellio armari nuntiabatur. Et Petilio Ce-
riali equestre praelium adversum fuerat. Namque incau-
tum et tanquam ad victos ruentem Vitelliani, interiectus
equiti pedes, excepere. Pugnatum haud procul urbe inter
aedificia hortosque et anfractus viarum; quae gnara Vitel-
lianis, incomperta hostibus metum fecerant. Neque omnis
eques concors, adiunctis quibusdam qui nuper apud Nar-
niam dediti fortunam partium speculabantur. Capitur prae-
fectus alae Tullius Flavianus; ceteri foeda fuga conster-
nantur, non ultra Fidenas secutis victoribus. Eo successu 80
studia populi aucta; volgus urbanum arma cepit. Paucis
scuta militaria; plures raptis, quod cuique obvium, telis
signum pugnae exposcunt. Agit grates Vitellius et ad tuen-
dam urbem prorumpere iubet. Mox vocato senatu deli-
guntur legati ad exercitus, ut praetexto rei publicae con-
cordiam pacemque suaderent. Varia legatorum sors fuit.
Qui Petilio Ceriali occurrerant, extremum discrimen adiere,
aspernante milite condiciones pacis. Volneratur praetor
Arulenus Rusticus. Auxit invidiam, super violatum legati
praetorisque nomen, propria dignatio viri. Palantur comi-

---

14. *Tulius* M^a, et 24. *Arulenius* B G M^a.

16. *volgus urbanum*, h. e. populi pars tribubus non descripta: tribus enim iam ante (v. cap. 58.) delectu habito arma ceperant. Quod hoc loco *volgus urbanum*, id alio (I, 4.) *plebem sordidam* appellavit, eique *populi partem integram*, i. e. tribus, opposuit. Confirmantur his locis quae ante ad c. 58. de tribubus exposui.

25. *palantur*] nonne *pelluntur?*

tes, occiditur proximus lictor, dimovere turbam ausus; (a C. 69.)
et ni dato a duce praesidio defensi forent, sacrum etiam
in exteras gentes legatorum ius ante ipsa patriae moenia
civilis rabies usque in exitium temerasset. Aequioribus
animis accepti sunt qui ad Antonium venerant, non quia
81 modestior miles, sed duci plus auctoritatis. Miscuerat se
legatis Musonius Rufus equestris ordinis, studium philoso-
phiae et placita Stoicorum aemulatus; coeptabatque per-
mixtus manipulis, bona pacis ac belli discrimina disserens,
armatos monere. Id plerisque ludibrio, pluribus taedio;
nec deerant qui propellerent proculcarentque, ni admonitu
modestissimi cuiusque et aliis minitantibus omisisset intem-
pestivam sapientiam. Obviae fuere et virgines Vestales cum
epistolis Vitellii ad Antonium scriptis. Eximi supremo
certamini unum diem postulabat: si moram interiecissent,
facilius omnia conventura. Virgines cum honore dimissae:
Vitellio rescriptum Sabini caede et incendio Capitolii di-
82 rempta belli commercia. Tentavit tamen Antonius vocatas
ad concionem legiones mitigare, ut castris iuxta pontem
Mulvium positis postera die urbem ingrederentur. Ratio
cunctandi, ne asperatus praelio miles non populo, non
senatui, ne templis quidem ac delubris deorum consule-
ret. Sed omnem prolationem ut inimicam victoriae suspec-
tabant. Simul fulgentia per colles vexilla, quanquam
imbellis populus sequeretur, speciem hostilis exercitus fece-
rant. Tripartito agmine, pars ut adstiterat Flaminia via,
pars iuxta ripam Tiberis incessit; tertium agmen per Sa-
lariam Collinae portae propinquabat. Plebs invectis equi-
tibus fusa; miles Vitellianus trinis et ipse praesidiis occur-
rit. Praelia ante urbem multa et varia, sed Flavianis

---

17. *direpta* BM[a], et 20. *mulvi* M[a]. Cf. ad II, 88. Dein 26. *adsisterat* M[a].

(a C. 69.) consilio ducum praestantibus saepius prospera. Ii tantum
conflictati sunt, qui in partem sinistram urbis, ad Sallu-
stianos hortos, per angusta et lubrica viarum flexerant.
Superstantes maceriis hortorum Vitelliani ad serum usque
diem saxis pilisque subeuntes arcebant, donec ab equiti-
bus, qui porta Collina irruperant, circumvenirentur. Con-
currere et in campo Martio infestae acies. Pro Flavianis
fortuna et parta totiens victoria: Vitelliani desperatione
sola ruebant; et quanquam pulsi, rursus in urbe congre-
gabantur. Aderat pugnantibus spectator populus, utque 83
in ludicro certamine, hos, rursus illos clamore et plausu
fovebat. Quotiens pars altera inclinasset, abditos in taber-
nis aut si quam in domum perfugerant, erui iugularique
expostulantes parte maiore praedae potiebantur: nam mi-
lite ad sanguinem et caedes obverso spolia in volgus ce-
debant. Saeva ac deformis urbe tota facies. Alibi prae-
lia et volnera, alibi balineae popinaeque; simul cruor et
strues corporum, iuxta scorta et scortis similes; quantum
in luxurioso otio libidinum, quicquid in acerbissima cap-
tivitate scelerum, prorsus ut eandem civitatem et furere
crederes et lascivire. Conflixerant ante armati exercitus
in urbe, bis Lucio Sulla, semel Cinna victoribus; nec
tunc minus crudelitatis: nunc inhumana securitas, et ne
minimo quidem temporis voluptates intermissae. Velut
festis diebus id quoque gaudium accederet, exsultabant
fruebantur, nulla partium cura, malis publicis laeti.

Plurimum molis in oppugnatione castrorum fuit, quae 84
acerrimus quisque ut novissimam spem retinebant. Eo
intentius victores, praecipuo veterum cohortium studio,
cuncta validissimarum urbium excidiis reperta simul admo-
vent, testudinem tormenta aggeres facesque, quicquid tot

---

16. *alii praelia* Ma.

praeliis laboris ac periculi hausissent, opere illo consummari clamitantes. (a C. 69.) Urbem senatui ac populo Romano, templa dis reddita: proprium esse militis decus in castris. Illam patriam, illos penates. Ni statim recipiantur, noctem in armis agendam. Contra Vitelliani, quanquam numero fatoque dispares, inquietare victoriam, morari pacem, domos arasque cruore foedare, suprema victis solatia amplectebantur. Multi semianimes super turres et propugnacula moenium exspiravere. Convolsis portis reliquus globus obtulit se victoribus; et cecidere omnes contrariis volneribus, versi in hostem: ea cura etiam morientibus decori exitus fuit.

Vitellius capta urbe per aversam palatii partem Aventinum in domum uxoris sellula defertur, ut si diem latebra vitavisset, Tarracinam ad cohortes fratremque perfugeret. Dein mobilitate ingenii, et quae natura pavoris est, cum omnia metuenti praesentia maxime displicerent, in palatium regreditur vastum desertumque, dilapsis etiam infimis servitiorum, aut occursum eius declinantibus. Terret solitudo et tacentes loci; tentat clausa, inhorrescit vacuis; fessusque misero errore, et pudenda latebra semet occultans, ab Iulio Placido tribuno cohortis protrahitur. Vinctae pone tergum manus; laniata veste, foedum spectaculum, ducebatur, multis increpantibus, nullo illacrimante: deformitas exitus misericordiam abstulerat. Obvius e Germanicis militibus Vitellium infesto ictu, per iram, vel quo maturius ludibrio eximeret, an tribunum appetierit, in incerto fuit: aurem tribuni amputavit ac statim
85 confossus est. Vitellium infestis mucronibus coactum modo erigere os et offerre contumeliis, nunc cadentes statuas suas, plerumque rostra aut Galbae occisi locum contueri, postremo ad Gemonias, ubi corpus Flavii Sabini iacuerat, propulere. Una vox non degeneris animi excepta, cum

(a C. 69.) tribuno insultanti se tamen imperatorem eius fuisse respondit. Ac deinde ingestis volneribus concidit. Et volgus eadem pravitate insectabatur interfectum, qua foverat viventem. Patria illi Luceria. Septimum et quinquagesi- 86 mum aetatis annum explebat. Consulatum sacerdotia nomen locumque inter primores nulla sua industria, sed cuncta patris claritudine adeptus. Principatum ei detulere qui ipsum non noverant. Studia exercitus raro cuiquam bonis artibus quaesita perinde affuere quam huic per ignaviam. Inerat tamen simplicitas ac liberalitas; quae, ni assit modus, in exitium vertuntur. Amicitias dum magnitudine munerum, non constantia morum continere putat, meruit magis quam habuit. Rei publicae haud dubie intererat Vitellium vinci: sed imputare perfidiam non possunt qui Vitellium Vespasiano prodidere, cum a Galba descivissent.

Praecipiti in occasum die, ob pavorem magistratuum senatorumque, qui dilapsi ex urbe aut per domos clientium semet occultabant, vocari senatus non potuit. Domitianum, postquam nihil hostile metuebatur, ad duces partium progressum et Caesarem consalutatum miles frequens, utque erat in armis, in paternos penates deduxit.

LIBER QUARTUS.

Breviarium. Facies et miseria Romanae urbis. Lucius Vitellius se cum cohortibus dedidit, sed nihilo secius ipse interfectus. Imperium Vespasiano a senatu firmatur. De Helvidio

---

4. *patrem illi Luceriam* B M[a]; emendavit Oberlinus.

14. *imputare perfidiam* est tanquam egregium facinus adprobare, *ihre Treulosigkeit in Rechnung bringen.* Perfidiam imputare non poterant: quippe id quod in Galba displicebat, avaritia, eodem vitio Vespasianus laboravit.

14. *vicinis*, non *vinci*, M[a], idemque 16. *praecipit.*

Prisco accuratius, insigni viro. De dissidiis eius cum Eprio Marcello. Mucianus inter haec urbem ingreditur. Is Calpurnium Pisonem interfici iubet. Initia et motus Germanici belli, quod duce Civili Batavi primi sumpsere, postque eos Canninefates. Praesidia et castella Romana eiiciunt aut exscindunt, Aquilium primipilarem et post Munium Lupercum legatum praeliis vincunt. Batavorum veteranae cohortes ad Civilem abeunt, quas transitu arcere Herennius Gallus conatus item funditur. Castra Vetera a Civili obsidentur. Seditio militum Romanorum contra Hordeonium. Et summa belli Voculae permissa. Is contra Civilem duxit, et primo victus praeter spem fortuito vicit. Iterum seditio in Hordeonium, quem et interficiunt. Quaedam Romae et apud patres gesta. Iurgia accusationes. Vitelliani milites compositi. Alii in praetorium lecti. Lucii Pisonis in Africa caedes Capitolium Romae restitutum. Treveri et Lingones a Romanis deficiunt, et reliquae Galliae nutant. Ipsae legiones cohortesque Romanae parum fidae, et a Gallis corrumpebantur. Vocula interficitur. Sacramentum Romani pro imperio Galliarum dicunt. Idem legiones fecere, quae in Veteribus diu obsessae. Nec Agrippinenses ultra cunctati quin se victoribus adiungerent. Lingones interea a Sequanis fusi. At Romae imperium periclitari visum, et Domitianus ipse ad hoc bellum accingitur cum Muciano. Legiones quattuor statim praemissae. Galli interea deliberant, et pluribus sanioribusque cum servitute pax placuit. Petilius Cerialis Treveros magna pugna vicit. Defectores plerique ad Romana signa rediere. Paullo post acre iterum certamen cum Civili et Classico, cuius initio ambiguo laetus Romanis finis fuit. Vespasiani in Aegypto facta et edita ab eo miracula. Itemque de oraculis et sortibus ad eius imperium. (a C 69.)

Gesta illo ipso anno, cuius parte postrema consules Imperator Vespasianus iterum, Titus filius.

Interfecto Vitellio bellum magis desierat quam pax coeperat. Armati per urbem victores implacabili odio victos consectabantur. Plenae caedibus viae, cruenta fora templaque, passim trucidatis, ut quemque fors obtulerat. Ac

(a C. 69.) mox augescente licentia scrutari ac protrahere abditos; si quem procerum habitu et iuventa conspexerant, obtruncare, nullo militum aut populi discrimine. Quae saevitia recentibus odiis sanguine explebatur, dein verterat in avaritiam. Nihil usquam secretum aut clausum sinebant, Vitellianos occultari simulantes. Initium id perfringendarum domuum, vel si resisteretur, causa caedis; nec deerat egentissimus quisque e plebe et pessimi servitiorum prodere ultro dites dominos: alii ab amicis monstrabantur. Ubique lamenta conclamationes et fortuna captae urbis, adeo ut Othoniani Vitellianique militis invidiosa antea petulantia desideraretur. Duces partium accendendo civili bello acres, temperandae victoriae impares: quippe in turbas et discordias pessimo cuique plurima vis; pax et quies bonis artibus indigent.

2 Nomen sedemque Caesaris Domitianus acceperat, nondum ad curas intentus, sed stupris et adulteriis filium principis agebat. Praefectura praetorii penes Arrium Varum, summa potentiae in Primo Antonio. Is pecuniam familiamque e principis domo quasi Cremonensem praedam rapere. Ceteri modestia vel ignobilitate ut in bello obscuri, ita praemiorum expertes. Civitas pavida et servitio parata occupari redeuntem Tarracina Lucium Vitellium cum cohortibus exstinguique reliqua belli postulabat. Praemissi Ariciam equites; agmen legionum intra Bovillas stetit. Nec cunctatus est Vitellius seque et cohortes arbitrio victoris permittere, et miles in-

10. *fortunae* Ma, *fortuna* ceteri: Vertranius et plerique editores *forma*. — Librorum scripturam Ernestius in hunc modum impugnavit „*fortuna captae urbis* ante declarata.“ Sane fortuna captae urbis ante declarata est: nunc vero, cum pax restituta videretur, nihilo minus captae urbis fortunam perdurasse a scriptore expositum est. Medicei scriptura *fortunae* leviter in peius flexa est ob sequens *captae*.

felicia arma haud minus ira quam metu abiecit. Longus (a. C. 69.) deditorum ordo, septus armatis, per urbem incessit, nemo supplici voltu, sed tristes et truces et adversum plausus ac lasciviam insultantis volgi immobiles. Paucos erumpere ausos circumiecti pressere; ceteri in custodiam conditi, nihil quisquam locutus indignum, et quanquam inter adversa, salva virtutis fama. Dein Lucius Vitellius interficitur, par vitiis fratris, in principatu eius vigilantior,

3 nec perinde prosperis socius quam adversis abstractus. Isdem diebus Lucilius Bassus cum expedito equite ad componendam Campaniam mittitur, discordibus municipiorum animis magis inter semet quam contumacia adversus principem. Viso milite quies; et minoribus coloniis impunitas. Capuae legio tertia hiemandi causa locatur, et domus illustres afflictae, cum contra Tarracinenses nulla ope iuvarentur. Tanto proclivius est iniuriae quam beneficio vicem exsolvere, quia gratia oneri, ultio in quaestu habetur. Solatio fuit servus Verginii Capitonis, quem proditorem Tarracinensium diximus, patibulo affixus in isdem anulis, quos acceptos a Vitellio gestabat. At Romae senatus cuncta principibus solita Vespasiano decernit, laetus et spei certus: quippe sumpta per Gallias Hispaniasque civilia arma, motis ad bellum Germanis, mox Illyrico, postquam Aegyptum Iudaeam Syriamque et omnis provincias exercitusque lustraverant, velut expiato terrarum orbe cepisse finem videbantur. Addidere alacritatem Vespasiani litterae tanquam manente bello scriptae. Ea prima specie forma: ceterum ut princeps loquebatur, civilia de se et rei publicae egregia. Nec senatus obsequium deerat: ipsi consulatus cum Tito filio, praetura

4 Domitiano et consulare imperium decernuntur. Miserat et

---

18. *vergilii* vel *virgilii* Mª.

(a. C. 69.) Mucianus epistolas ad senatum, quae materiam sermonibus praebuere. Si privatus esset, cur publice loqueretur? potuisse eadem paucos post dies loco sententiae dici. Ipsa quoque insectatio in Vitellium sera et sine libertate. Id vero erga rem publicam superbum, erga principem contumeliosum, quod in manu sua fuisse imperium donatumque Vespasiano iactabat. Ceterum invidia in occulto, adulatio in aperto erant. Multo cum honore verborum Muciano triumphalia de bello civili data: sed in Sarmatas expeditio fingebatur. Adduntur Primo Antonio consularia, Cornelio Fusco et Arrio Varo praetoria insignia. Mox deos respexere; restitui Capitolium placuit. Eaque omnia Valerius Asiaticus consul designatus censuit: ceteri voltu manuque, pauci, quibus conspicua dignitas aut ingenium adulatione exercitum, compositis orationibus assentiebantur. Ubi ad Helvidium Priscum praetorem designatum ventum, prompsit sententiam ut honorificam in bonum principem, * * * Falsa aberant, et studiis senatus attol-

---

9. *civilium* Mª, et 12. *respere*.

18. *principem* * * *] Nonnulla huic loco deesse manifestum. Fortasse fuit *prompsit sententiam ut honorificam in bonum principem, ita sibi haud prosperam.* Editores recentiores, lacunam non agnoscentes, aut *ut honorificam in bonum principem, ita falsa aberant* dederunt, aut *ita*, quod nonnisi in libro A invenitur, omisso et cogitando suppleto eandem structuram probavere, utrumque falso. Nam si *ut* praecedit, particulaque *ita* ei respondens sive re vera sequitur sive a cogitante suppletur, tunc aut diversa componuntur, aut alterum ex priore consequitur ut ex causa effectus. Prioris locutionis exempla sunt I, 6. *ingens novis rebus materia, ut non in unum aliquem prono favore, ita audenti parata.* I, 75. *ut bello impares, in pace nihil amissuri.* III, 11. *Ut olim virtutis modestiaeque, tunc procacitatis et petulantiae certamen erat.* Conf. V, 7. Priore enuntiato causa, altero effectus continetur in his locis I, 7.

lebatur; isque praecipuus illi dies, magnae offensae initium et magnae gloriae fuit. (a C. 69.)

5 Res poscere videtur, quia iterum in mentionem incidimus viri saepius memorandi, ut vitam studiaque eius, et quali fortuna sit usus, paucis repetam. Helvidius Priscus Tarracinae municipio, Cluvio patre, qui ordinem primipili duxisset, ingenium illustre altioribus studiis invenis admodum dedit, non ut plerique, ut nomine magnifico segne otium velaret, sed quo firmior adversus fortuita rem publicam capesseret. Doctores sapientiae secutus est qui sola bona quae honesta, mala tantum quae turpia, potentiam nobilitatem ceteraque extra animum neque bonis neque malis adnumerant. Quaestorius adhuc a Paeto Thrasea gener delectus e moribus soceri nihil aeque ac libertatem hausit, civis senator maritus gener amicus, cunctis vitae officiis aequabilis, opum contemptor, recti pervicax,
6 constans adversus metus. Erant quibus appetentior famae videretur, quando etiam sapientibus cupido gloriae novissima exuitur. Ruina soceri in exsilium pulsus, ut Galbae principatu rediit, Marcellum Eprium delatorem Thraseae

---

Fuere qui crederent Capitonem ut avaritia et libidine foedum ac maculosum, ita cogitatione rerum novarum abstinuisse. II, 23. *Ut quisque animo ignavus, procax ore, - - variis criminibus incessebant.* Quae si consideras, videbis Tacitum scribere potuisse *prompsit sententiam ut adulatione carentem, ita honorificam in bonum principem*; sed si scripsisset *prompsit sententiam ut honorificam in bonum principem, ita falsis carentem*, posteriora prorsus supervacanea sunt. Accedit quod eiusmodi enuntiati partes, quales sunt *prompsit honorificam sententiam* et *falsa aberant*, per particulas *ut* et *ita* coniungi non possunt.

6. *Tarracinae*] *regione Italiae carecinae* M[a]; in quibus *regione Italiae* glossema esse vidit Ernestius. *Carecini* fortasse fuere, *Carecina* non fuit.

8. Alterum *ut* M[a] cum plerisque omittit. 10 *sapientium* M[a].

(a C. 69.) accusare adgreditur. Ea ultio, incertum maior an iustior, senatum in studia diduxerat: nam si caderet Marcellus, agmen reorum sternebatur. Primo minax certamen, et egregiis utriusque orationibus testatum. Mox dubia voluntate Galbae, multis senatorum deprecantibus, omisit Priscus, variis, ut sunt hominum ingenia, sermonibus moderationem laudantium aut constantiam requirentium.

Ceterum eo senatus die, quo de imperio Vespasiani censebant, placuerat mitti ad principem legatos. Hinc inter Helvidium et Eprium acre iurgium. Priscus eligi nominatim a magistratibus iuratis, Marcellus urnam postulabat, quae consulis designati sententia fuerat. 7 Sed Marcelli studium proprius rubor excitabat, ne aliis electis posthabitus crederetur. Paulatimque per altercationem ad continuas et infestas orationes provecti sunt, quaerente Helvidio quid ita Marcellus iudicium magistratuum pavesceret: esse illi pecuniam et eloquentiam, quis multos anteiret, ni memoria flagitiorum urgeretur. Sorte et urna mores non discerni: suffragia et existimationem senatus reperta, ut in cuiusque vitam famamque penetrarent. Pertinere ad utilitatem rei publicae, pertinere ad Vespasiani honorem, occurrere illi quos innocentissimos senatus habeat, qui honestis sermonibus aures imperatoris imbuant. Fuisse Vespasiano amicitiam cum Thrasea, Sorano, Sentio, quorum accusatores etiamsi puniri non oporteat, ostentari non debere. Hoc senatus iudicio velut admoneri principem quos probet, quos reformidet. Nullum maius boni imperii instrumentum quam bonos amicos esse. Satis Marcello quod Neronem in exitium tot innocentium impulerit: frueretur praemiis et impunitate, Vespasianum melioribus relinqueret. 8 Marcellus non suam sententiam

11. *nurnam* M^{a}.

impugnari, sed consulem designatum censuisse dicebat, (a C. 69.) secundum vetera exempla, quae sortem legationibus posuissent, ne ambitioni aut inimicitiis locus foret. Nihil evenisse, cur antiquitus instituta exolescerent aut principis honor in cuiusquam contumeliam verteretur; sufficere omnes obsequio. Id magis vitandum, ne pervicacia quorundam irritaretur animus novo principatu suspensus et voltus quoque ac sermones omnium circumspectans. Se meminisse temporum quibus natus sit, quam civitatis formam patres avique instituerint, ulteriora mirari, praesentia sequi; bonos imperatores voto expetere, qualescunque tolerare. Non magis sua oratione Thraseam quam iudicio senatus afflictum: saevitiam Neronis per eiusmodi imagines illusisse, nec minus sibi anxiam talem amicitiam quam aliis exsilium. Denique constantia fortitudine Catonibus et Brutis aequaretur Helvidius: se unum esse ex illo senatu qui simul servierit. Suadere etiam Prisco, ne supra principem scanderet, ne Vespasianum senem triumphalem, iuvenum liberorum patrem, praeceptis coerceret. Quomodo pessimis imperatoribus sine fine dominationem, ita quamvis egregiis modum libertatis placere. Haec magnis utrinque contentionibus iactata diversis studiis accipiebantur. Vicit pars quae sortiri legatos malebat, etiam mediis patrum adnitentibus retinere morem. Et splendidissimus quisque eodem inclinabat, metu invidiae, si ipsi eligerentur.

9 Secutum aliud certamen. Praetores aerarii (nam tum a praetoribus tractabatur aerarium) publicam paupertatem questi modum impensis postulaverant. Eam curam consul designatus ob magnitudinem oneris et remedii difficultatem principi reservabat: Helvidius arbitrio senatus agendum censuit. Cum perrogarent sententias consules, Volcatius Tertullinus tribunus plebis intercessit, ne quid super tanta

(a C. 69.) re principe absente statueretur. Censuerat Helvidius, ut Capitolium publice restitueretur, adiuvaret Vespasianus. Eam sententiam modestissimus quisque silentio, deinde oblivio transmisit: fuere qui et meminissent. Tum invectus 10 est Musonius Rufus in Publium Celerem, a quo Baream Soránum falso testimonio circumventum arguebat. Ea cognitione renovari odia accusationum videbantur. Sed vilis et nocens reus protegi non poterat: quippe Sorani sancta memoria; Celer professus sapientiam, dein testis in Baream, proditor corruptorque amici et cuius se magistrum ferebat. Proximus dies causae destinatur. Nec tam Musonius aut Publius quam Priscus et Marcellus ceterique motis ad ultionem animis exspectabantur.

Tali rerum statu, cum discordia inter patres, ira 11 apud victos, nulla in victoribus auctoritas, non leges, non princeps in civitate essent, Mucianus urbem ingressus cuncta simul in se traxit. Fracta Primi Antonii Varique Arrii potentia, male dissimulata in eos Muciani iracundia, quamvis voltu tegeretur. Sed civitas rimandis offen-

---

10. *amici et* Lipsius: codices *amicitiae*. — Librorum vitium ita tueri voluit Waltherus, ut verba *cuius se magistrum ferebat* significent *ad quam institutione sua Sorano auctorem se exstitisse ferebat*. Sed quis unquam dixit *amicitiae magister* pro *auctor ad amicitiam ineundam?* Magister amicitiae est qui amicitiam docet: Celer autem non *amicitiae* sed *sapientiae* magistrum se haberi voluit. Lipsius emendationem suam praeclare fulcivit Iuvenalis testimonio III, 116. *Stoicus occidit Baream delator amicum discipulumque senex.* Corruptor amici hoc loco nove dictus qui amicum percellit convellitque, quae significatio a vulgari discedens ut a lectore perciperetur, praeposito *proditor* sapienter prospectum est.

13. *ad ultionem* Lipsius: plerique *adulationibus*. Mox. 14. *patres* G: ceteri *partes*; dein p. 201, 2. *stipatis* Mª, et p. 201, 4. *cedem*, non *caedes*.

sis sagax verterat se transtuleratque. Ille unus ambiri (a C. 69.) coli. Nec deerat ipse, stipatus armatis, domos hortosque permutans, apparatu incessu excubiis vim principis amplecti, nomen remittere. Plurimum terroris intulit caedes Calpurnii Galeriani. Is fuit filius Gai Pisonis, nihil ausus: sed nomen insigne et decora ipsi iuventa rumore volgi celebrabantur, erantque in civitate adhuc turbida et novis sermonibus laeta qui principatus inanem ei famam circumdarent. Iussu Muciani custodia militari cinctus, ne in ipsa urbe conspectior mors foret, ad quadragesimum ab urbe lapidem via Appia fuso per venas sanguine exstinguitur. Iulius Priscus praetoriarum sub Vitellio cohortium praefectus se ipse interfecit, pudore magis quam necessitate. Alfenus Varus ignaviae infamiaeque suae superfuit. Asiaticus enim [is libertus] malam potentiam servili supplicio expiavit.

12 Isdem diebus crebrescentem cladis Germanicae famam nequaquam maesta civitas excipiebat; caesos exercitus, capta legionum hiberna, descivisse Gallias non ut mala loquebantur. Id bellum quibus causis ortum, quanto externarum sociarumque gentium motu flagraverit, altius expediam. Batavi, donec trans Rhenum agebant pars Chat-

15. *Asiaticus enim*] Asiaticus aeque ac Varus vivere sustinuit et infamiae suae superesse concupivit, sed hunc quidem victores cruci adigendum tradiderunt. Itaque *enim* rationem continet sententiae a lectore supplendae; quae fere haec fuerit. *Idem Asiatico non licuit.* Conf. A. XI, 17. XV, 1. XVI, 18. Sed restat aliud. Additamentum *is libertus*, quod iam Ernestio suspicionem movit, ego pro Tacitino utique non agnosco. Nam ea verba a legente nonnisi ad eum, qui ante nominatus est, ad Alfenum Varum, referri possunt: at vero non Vari libertus Asiaticus erat sed Vitellii. Vide II, 59. 95. Ex his ipsis locis interpolatoris monitum ductum est. Paulo ante *superfuit* est *superstes fuit*, ut I, 22. *superfuturum* pro *superstitem futurum*.

(a C. 69.) torum, seditione domestica pulsi extrema Gallicae orae vacua cultoribus, simulque insulam inter vada sitam occupavere, quam mare Oceanum a fronte, Rhenus amnis tergum ac latera circumluit; nec opibus Romanis, societate validiorum, adtriti viros tantum armaque imperio ministrant, diu Germanicis bellis exerciti; mox aucta per Britanniam gloria, transmissis illuc cohortibus, quas vetere instituto nobilissimi popularium regebant. Erat et domi delectus eques, praecipuo nandi studio, arma equosque retinens integris turmis Rhenum perrumpere. 13 Iulius Paulus et Claudius Civilis regia stirpe multo ceteros anteibant. Paulum Fonteius Capito falso rebellionis crimine interfecit. Iniectae Civili catenae, missusque ad Neronem et a Galba absolutus sub Vitellio rursus discrimen adit, flagitante supplicium eius exercitu. Inde causae irarum spesque ex malis nostris. Sed Civilis ultra quam barbaris solitum ingenio sollers; et Sertorium se aut Hannibalem ferens simili oris dehonestamento, ne ut hosti obviam iretur, si a populo Romano palam descivisset, Vespasiani amicitiam studiumque partium praetendit, missis sane ad eum Primi Antonii litteris, quibus avertere accita Vitellio auxilia et tumultus Germanici specie retentare legiones iubebatur. Eadem Hordeonius Flaccus praesens monuerat, inclinato in Vespasianum animo et rei publicae cura, cui excidium adventabat, si redintegratum bellum et tot armatorum milia Italiam irrupissent. 14 Igitur Civilis desciscendi certus, occultato interim altiore consilio, cetera ex eventu iudicaturus, novare res hoc modo coepit. Iussu Vitellii Batavorum iuventus ad delectum vocabatur, quem

---

2. *inter vada sitam* G V: M^a *iuvata sit an.*

8. *erant* B G M^a, et 11. *multos* M^a.

17. *haud annibalem* M^a, et 21. *averteret* B M^a.

suapte natura gravem onerabant ministri avaritia ac luxu, senes aut invalidos conquirendo, quos pretio dimitterent. Rursus impubes sed forma conspicui (et est plerisque procera pueritia) ad stuprum trahebantur. Hinc invidia; et compositae seditionis auctores perpulere, ut delectum abnuerent. Civilis primores gentis et promptissimos volgi, specie epularum sacrum in nemus vocatos, ubi nocte ac laetitia incaluisse videt, a laude gloriaque gentis orsus iniurias et raptus et cetera servitii mala enumerat. Neque enim societatem, ut olim, sed tanquam mancipia haberi. Quando legatum, gravi quidem comitatu et superbo cum imperio, venire? tradi se praefectis centurionibusque; quos ubi spoliis et sanguine expleverint, mutari, exquirique novos sinus et varia praedandi vocabula. Instare delectum, quo liberi a parentibus, fratres a fratribus velut supremum dividantur. Nunquam magis afflictam rem Romanam, nec aliud in hibernis quam praedam et senes. Attollerent tantum oculos, et inania legionum nomina ne pavescerent. At sibi robur peditum equitumque, consanguineos Germanos, Gallias idem cupientes. Ne Romanis quidem ingratum id bellum, cuius ambiguam fortunam Vespasiano imputaturos: victoriae rationem non reddi. (a C. 69.)

15 Magno cum assensu auditus barbaro ritu et patriis exsecrationibus universos adigit. Missi ad Canninefates qui consilia sociarent. Ea gens partem insulae colit, origine lingua virtute par Batavis; numero superantur. Mox occultis nuntiis perlexit Britannica auxilia, Batavorum cohortes missas in Germaniam, ut supra rettulimus, ac tum Magontiaci agentes. Erat in Canninefatibus stolidae audaciae Brinno, claritate natalium insigni. Pater eius multa

---

5. *compositae* R: plerique *compositi*.
18. *at tollerent* M^a.

(a C. 69.) hostilia ausus Galanarum expeditionum ludibrium impune spreverat. Igitur ipso rebellis familiae nomine placuit, impositusque scuto more gentis et sustinentium humeris vibratus dux deligitur. Statimque accitis Frisiis (transrhenana gens est) duarum cohortium hiberna, proxima occupatu, Oceano irrumpit. Nec praeviderant impetum hostium milites, nec, si praevidissent, satis virium ad arcendum erat. Capta igitur et direpta castra. Dein vagos et pacis modo effusos lixas negotiatoresque Romanos invadunt. Simul excidiis castellorum imminebant; quae a praefectis cohortium incensa sunt, quia defendi nequibant. Signa vexillaque et quod militum in superiorem insulae partem congregantur, duce Aquilio primipilari, nomen magis exercitus quam robur: quippe viribus cohortium abductis Vitellius e proximis Nerviorum Germanorumque pagis segnem numerum armis oneraverat.

16 Civilis dolo grassandum ratus incusavit ultro praefectos quod castella deseruissent: se cum cohorte, cui praeerat, Canninefatem tumultum compressurum, illi sua quisque hiberna repeterent. Subesse fraudem consilio et dispersas cohortes facilius opprimi, nec Brinnonem ducem eius belli sed Civilem esse patuit, erumpentibus paulatim indiciis, quae Germani, laeta bello gens, non diu occultaverant. Ubi insidiae parum cessere, ad vim transgressus Canninefates Frisios Batavos propriis cuneis componit. Directa ex diverso acies haud procul a flumine Rheno, et obversis in hostem navibus, quas incensis castellis illuc appulerant.

---

2. *nomine* Lipsius: B M^{a} *homine*, plerique *omine*.

3. *umeris*, et 7. *providissent* M^{a}.

5. *proxima occupatu* Lipsius: M^{a} *proxima occupata*. — Brinno Frisiis mari (terra intutum erat) accitis proxima Romanorum castra Oceano ingruens invadit.

25. *derecta* M^{a}.

Nec diu certato Tungrorum cohors signa ad Civilem trans- (a C. 69.)
tulit, perculsique milites improvisa proditione a sociis hostibusque caedebantur. Eadem etiam navibus perfidia. Pars remigum e Batavis, tanquam imperitia, officia nautarum propugnatorumque impediebant. Mox contra tendere, et puppes hostili ripae obiicere. Ad postremum gubernatores centurionesque, nisi eadem volentis, trucidant, donec universa quattuor et viginti navium classis transfu-
17 geret aut caperetur. Clara ea victoria in praesens, in posterum usui; armaque et naves, quibus indigebant, adepti magna per Germanias Galliasque fama libertatis auctores celebrabantur. Germaniae statim misere legatos auxilia offerentes. Galliarum societatem Civilis arte donisque affectabat, captos cohortium praefectos suas in civitates remittendo, cohortibus, abire an manere mallent, data potestate. Manentibus honorata militia, digredientibus spolia Romanorum offerebantur. Simul secretis sermonibus admonebat malorum, quae tot annis perpessi miseram servitutem falso pacem vocarent. Batavos, quanquam tributorum expertes, arma contra communes dominos cepisse. Prima acie fusum victumque Romanum. Quid si Galliae iugum exuant? quantum in Italia reliquum? provinciarum sanguine provincias vinci. Ne Vindicis aciem cogitarent: Batavo equite protritos Aeduos Arvernosque; fuisse inter Verginii auxilia Belgas, vereque reputantibus Galliam suismet viribus concidisse. Nunc easdem omnium partes, addito, si quid militaris disciplinae in castris Romanorum viguerit. Esse secum veteranas cohortes, quibus nuper Othonis legiones procubuerint. Servirent Syria Asiaque et suetus regibus Oriens: multos adhuc in Gallia vivere ante tributa genitos. Nuper certe caeso Quintilio Varo pulsam e Germania servitutem, nec Vitellium principem sed Caesarem Augustum bello provo-

(a C. 69.) catum. Libertatem natura etiam mutis animalibus datam, virtutem proprium hominum bonum. Deos fortioribus adesse. Proinde adriperent vacui occupatos, integri fessos. Dum alii Vespasianum alii Vitellium foveant, patere locum adversus utrumque. Sic in Gallias Germaniasque intentus, si destinata provenissent, validissimarum ditissimarumque nationum regno imminebat. At Flaccus Hordeonius primos Civilis conatus per dissimulationem aluit. Ubi expugnata castra, deletas cohortes, pulsum Batavorum insula Romanum nomen trepidi nuntii afferebant, Munium Lupercum legatum (is duarum legionum hibernis praeerat) egredi adversus hostem iubet. Lupercus legionarios e praesentibus, Ubios e proximis, Treverorum equites haud longe agentis raptim transmisit, addita Batavorum ala, quae iam pridem corrupta fidem simulabat, ut proditis in ipsa acie Romanis maiore pretio fugeret. Civilis captarum cohortium signis circumdatus, ut suo militi recens gloria ante oculos, et hostes memoria cladis terrerentur, matrem suam sororesque, simul omnium coniuges parvosque liberos consistere a tergo iubet, hortamenta victoriae vel pulsis pudorem. Ut virorum cantu, feminarum ululatu sonuit acies, nequaquam par a legionibus cohortibusque redditur clamor. Nudaverat sinistrum cornu Batavorum ala transfugiens statimque in nos versa. Sed legionarius miles, quanquam rebus trepidis, arma ordinesque retinebat. Ubiorum Treverorumque auxilia, foeda fuga dispersa, totis campis palantur. Illuc incubuere Germani; et fuit interim effugium legionibus in castra quibus Veterum nomen est. Praefectus alae Batavorum Claudius Labeo, oppidano certamine aemulus Civili, ne interfectus

18 (marginal chapter number, beside "locum adversus utrumque. Sic in Gallias Germaniasque")

5. *utrimque* Ms, et 21. *pulsus*, non *pulsis*.

invidiam apud populares vel, si retineretur, semina discordiae praeberet, in Frisios avehitur. (a C. 69.)

19 Isdem diebus Batavorum et Canninefatium cohortes, cum iussu Vitellii in urbem pergerent, missus a Civile nuntius assequitur. Intumuere statim superbia ferociaque, et pretium itineris donativum, duplex stipendium, augeri equitum numerum, promissa sane a Vitellio, postulabant, non ut assequerentur, sed causam seditioni. Et Flaccus multa concedendo nihil aliud effecerat, quam ut acrius exposcerent quae sciebant negaturum. Spreto Flacco inferiorem Germaniam petivere, ut Civili iungerentur. Hordeonius adhibitis tribunis centurionibusque consultavit num obsequium abnuentes vi coerceret. Mox insita ignavia et trepidis ministris, quos ambiguus auxiliorum animus et subito delectu suppletae legiones angebant, statuit continere intra castra militem. Dein paenitentia, et arguentibus ipsis qui suaserant, tanquam secuturus, scripsit Herennio Gallo legionis primae legato, qui Bonnam obtinebat, ut arceret transitu Batavos: se cum exercitu tergis eorum haesurum. Et opprimi poterant, si hinc Hordeonius, inde Gallus, motis utrinque copiis, medios clausissent. Flaccus omisit inceptum, aliisque litteris Gallum monuit, ne terreret abeuntes. Unde suspicio sponte legatorum excitari bellum, cunctaque quae acciderant aut metuebantur non inertia militis neque hostium vi sed fraude ducum evenire.

20 Batavi cum castris Bonnensibus propinquarent, praemisere qui Herennio Gallo mandata cohortium exponeret. Nullum sibi bellum adversus Romanos, pro quibus totiens bellassent: longa atque irrita militia fessis pa-

---

1. *invidia* Ma.

18. *bonam* Ma, et c. 20. *bonense*, et c. 25. *bonam*, et V, 22. *bonamque*.

27. *Herrennio* Ma, et p. 208, 7. *rumpunt* G Ma.

(a C. 69.) triae atque otii cupidinem esse. Si nemo obsisteret, innoxium iter fore: sin arma occurrant, ferro viam inventuros. Cunctantem legatum milites perpulerant, fortunam praelii experiretur. Tria milia legionariorum et tumultuariae Belgarum cohortes, simul paganorum lixarumque ignava sed procax ante periculum manus, omnibus portis erumpunt, ut Batavos numero impares circumfundant. Illi veteres militiae in cuneos congregantur, densi undique et frontem tergaque ac latus tuti. Sic tenuem nostrorum aciem perfringunt. Cedentibus Belgis pellitur legio, et vallum portasque trepidi petebant. Ibi plurimum cladis: cumulatae corporibus fossae, nec caede tantum et vulneribus sed ruina et suis plerique telis interiere. Victores colonia Agrippinensium vitata, nihil cetero in itinere hostile ausi, Bonnense praelium excusabant, tanquam petita pace, postquam negabatur, sibimet ipsi consuluissent.

21 Civilis adventu veteranarum cohortium iusti iam exercitus ductor, sed consilii ambiguus et vim Romanam reputans, cunctos qui aderant in verba Vespasiani adigit, mittitque legatos ad duas legiones, quae priore acie pulsae in Vetera castra concesserant, ut idem sacramentum acciperent. Redditur responsum, neque proditoris neque hostium se consiliis uti: esse sibi Vitellium principem, pro quo fidem et arma usque ad supremum spiritum retenturos; proinde perfuga Batavus arbitrum rerum Romanarum ne ageret, sed meritas sceleris poenas exspectaret. Quae ubi relata Civili, incensus ira universam Batavorum gentem in arma rapit. Iunguntur Bructeri Tencterique et excita nuntiis Germania ad praedam famamque. 22 Adversus has concurrentis belli minas legati legionum Munius Lupercus et Numisius Rufus vallum murosque firmabant. Sub-

---

13. *interire* Ma, et 25. *arbitrium* B G Ma.

versa longae pacis opera, haud procul castris in modum (a C. 69.) municipii exstructa, ne hostibus usui forent. Sed parum provisum, ut copiae in castra conveherentur: rapi permisere. Ita paucis diebus per licentiam absumpta sunt quae adversus necessitates in longum suffecissent. Civilis medium agmen cum robore Batavorum obtinens utramque Rheni ripam, quo truculentior visu foret, Germanorum catervis complet, assultante per campos equite. Simul naves in adversum amnem agebantur. Hinc veteranarum cohortium signa, inde depromptae silvis lucisque ferarum imagines, ut cuique genti inire praelium mos est, mixta belli civilis externique facie obstupefecerant obsessos. Et spem oppugnantium augebat amplitudo valli, quod duabus legionibus situm vix quinque milia armatorum tuebantur. Sed lixarum multitudo turbata pace illuc congregata

23 et bello ministra aderat. Pars castrorum in collem leniter exsurgens, pars aequo adibatur. Quippe illis hibernis obsideri premique Germanias Augustus crediderat, neque unquam id malorum, ut oppugnatum ultro legiones

3. *ut* Lipsius: B M[a] *vi*, ceteri *ni*.

10. M[a] *iuusgue*, non *lucisque* ut C et alii.

14. *armatorum* B: ceteri *armatorum Romanorum*. — Waltherus *armatorum Romanorum* hac disputatione vindicare se posse credidit. „*armati Romani* sunt milites legionarii, quorum quinque millia tum fuisse in castris noster dicit.“ Sane nonnisi legionarios ex praelio cum Batavis modo commisso evasisse in castra, quibus Veterum nomen, ex c. 18. liquet. Sed quis hac quidem aetate, qua etiam legionum numeri maximam partem ex peregrinis compositi erant, *armatos Romanos* appellaverit? ac si fieri id potest, ut legionarii oppositi auxiliaribus sic appellentur, cur *armati Romani*, et non absolute *Romani*? Immo nulla hoc loco oppositio nisi inter *armatos* et *inermem* multitudinem; et utrinque tam Romanos quam peregrinos fuisse vix dubium. Ut hoc loco *armati* absolute, sic quoque II, 87. 88. III, 13. 33.

(a C. 69.) nostras venirent. Inde non loco neque munimentis labor additus: vis et arma satis placebant. Batavi Transrhenanique, quo discreta virtus manifestius spectaretur, sibi quaeque gens consistunt, eminus lacessentes. Post ubi pleraque telorum turribus pinnisque moenium irrita haerebant et desuper saxis volnerabantur, clamore atque impetu invasere vallum, appositis plerique scalis, alii per testudinem suorum. Scandebantque iam quidam, cum gladiis et armorum incussu praecipitati sudibus et pilis obruuntur, praeferoces initio et rebus secundis nimii. Sed tum praedae cupidine adversa quoque tolerabant. Machinas etiam, insolitum sibi, ausi. Nec ulla ipsis sollertia: perfugae captivique docebant struere materias in modum pontis, mox subiectis rotis propellere, ut alii superstantes tanquam ex aggere praeliarentur, pars intus occulti muros subruerent. Sed excussa balistis saxa stravere informe opus. Et crates vineasque parantibus adactae tormentis ardentes hastae, ultroque ipsi oppugnatores ignibus petebantur, donec desperata vi verterent consilium ad moras, haud ignari paucorum dierum inesse alimenta et multum imbellis turbae. Simul ex inopia proditio et fluxa servitiorum fides ac fortuita belli sperabantur. Flaccus 24
interim cognito castrorum obsidio, et missis per Gallias qui auxilia concirent, lectos e legionibus Dillio Voculae duoetvicesimae legionis legato tradit, ut quam maximis per ripam itineribus celeraret, ipse pavidus, invalidus corpore, invisus militibus. Neque enim ambigue fremebant emissas a Magontiaco Batavorum cohortes, dissimulatos

---

24. *e* unus C servavit. Mox vulgo *duodevicesimae.* Cf. ad IV, 37.

26. *pavidus* Pichena: A M R *navibus.* Mox *premebant* A B M[a]: *fremebant* Rhenanus.

Civilis conatus, adsciri in societatem Germanos. Non (a C. 69.) Primi Antonii neque Muciani ope Vespasianum magis adolevisse. Aperta odia armaque palam depelli: fraudem et dolum obscura, eoque inevitabilia. Civilem stare contra, struere aciem: Hordeonium e cubiculo et lectulo iubere quicquid hosti conducat. Tot armatas fortissimorum virorum manus unius senis valitudine regi. Quin potius interfecto traditore fortunam virtutemque suam malo omine exsolverent. His inter se vocibus instinctos flammavere insuper adlatae a Vespasiano litterae, quas Flaccus, quia occultari nequibant, pro concione recitavit, vinctosque
25 qui attulerant ad Vitellium misit. Sic mitigatis animis Bonnam, hiberna primae legionis, ventum. Infensior illic miles culpam cladis in Hordeonium vertebat: eius iussu directam adversus Batavos aciem, tanquam a Magontiaco legiones sequerentur, eiusdem proditione caesos, nullis supervenientibus auxiliis. Ignota haec ceteris exercitibus, neque imperatori suo nuntiari, cum accursu tot provinciarum exstingui repens perfidia potuerit. Hordeonius exemplares omnium litterarum, quibus per Gallias Britanniamque et Hispanias auxilia orabat, exercitui recitavit, instituitque pessimum facinus, ut epistolae aquiliferis legionum traderentur; a quis ante militi quam ducibus legebantur.

---

8. *traditore*] Frementes milites Hordeonio Flacco paulo ante vitio verterant, quod cohortes Batavorum Magontiaco emiserat eoque Civili tradiderat: idem de se ne fiat timent, ac propterea *traditorem* illum nominant. *Malum omen* Hordeonius est propter nomen infaustum: eius enim nomine recordatio verbi *flaccere* et *flaccescere*, fortasse etiam *horrere*, excitata est. Conf. IV, 53. *Ingressi milites quis fausta nomina felicibus ramis.* IV, 82. *divinam speciem et vim responsi ex nomine Basilidis interpretatus est.* — M[a] *homine exsolveret.*

15. *derecta* M[a]; tum p. 212, 5. *armatae* G: *armai* M[a].

(a C. 69.) Tum e seditiosis unum vinciri iubet, magis usurpandi iuris quam quia unius culpa foret. Motusque Bonna exercitus in coloniam Agrippinensem, affluentibus auxiliis Gallorum, qui primo rem Romanam enixe juvabant: mox valescentibus Germanis pleraeque civitates adversum nos armatae spe libertatis et, si exuissent servitium, cupidine imperitandi. Gliscebat iracundia legionum, nec terrorem unius militis vincula indiderant. Quin idem ille arguebat ultro conscientiam ducis, tanquam nuntius inter Civilem Flaccumque falso crimine testis veri opprimeretur. Conscendit tribunal Vocula mira constantia, prehensumque militem ac vociferantem duci ad supplicium iussit. Et dum mali pavent, optimus quisque iussis paruere. Exin consensu ducem Voculam poscentibus, Flaccus summam rerum ei permisit. Sed discordes animos multa efferabant, 26
inopia stipendii frumentique, et simul delectum tributaque Galliae aspernantes, Rhenus incognita illi caelo siccitate vix navium patiens, arti commeatus, dispositae per omnem ripam stationes, quae Germanos vado arcerent, eademque de causa minus frugum et plures qui consumerent. Apud imperitos prodigii loco accipiebatur ipsa aquarum penuria, tanquam nos amnes quoque et vetera imperii munimenta desererent. Quod in pace fors seu natura, tunc fatum et ira dei vocabatur.

Ingressis Novesium sexta decuma legio coniungitur. Additus Voculae in partem curarum Herennius Gallus legatus; nec ausi ad hostem pergere loco cui Gelduba nomen est castra fecere. Ibi struenda acie, muniendo vallandoque et ceteris belli meditamentis militem firmabant. Utque praeda ad virtutem accenderetur, in proximos Gugernorum pagos, qui societatem Civilis acceperant, ductus

---

16. *dilectum* M[a], qui ita solet.

a Vocula exercitus. Pars cum Herennio Gallo permansit. (a C. 69.)

27 Forte navem haud procul castris frumento gravem, cum per vada haesisset, Germani in suam ripam trahebant. Non tulit Gallus, misitque subsidio cohortem. Auctus et Germanorum numerus, paulatimque adgregantibus se auxiliis acie certatum. Germani multa cum strage nostrorum navem abripiunt. Victi, quod tum in morem verterat, non suam ignaviam sed perfidiam legati culpabant. Protractum e tentorio, scissa veste, verberato corpore, quo pretio, quibus consciis prodidisset exercitum, dicere iubent. Redit in Hordeonium invidia. Illum auctorem sceleris, hunc ministrum vocant, donec exitium minitantibus exterritus proditionem et ipse Hordeonio obiecit; vinctusque adventu demum Voculae exsolvitur. Is postera die auctores seditionis morte affecit. Tanta illi exercitui diversitas inerat licentiae patientiaeque. Haud dubie gregarius miles Vitellio fidus, splendidissimus quisque in Vespasianum proni. Inde scelerum ac suppliciorum vices et mixtus obsequio furor, ut contineri non possent qui puniri poterant,

28 At Civilem immensis auctibus universa Germania extollebat, societate nobilissimis obsidum firmata. Ille, ut cuique proximum, vastari Ubios Treverosque, et alia manu Mosam amnem transire iubet, ut Menapios et Morinos et extrema Galliarum quateret. Actae utrobique praedae, infestius in Ubiis, quod gens Germanicae originis eiurata patria [Romanorum nomen] Agrippinenses vo-

---

1. *a Vocula*] *Vocula* BM[a].

27. *Romanorum nomen* M[a] cum plerisque: *R. nomine* G. — *Romanorum nomen* qui tuentur in appositione id esse dicunt, sed talis appositio inaudita est, ac tolerari fortasse posset, si scriptum esset *Agrippinenses*, *Romanorum nomen*, *vocarentur*.

(a C. 69.) carentur. Caesae cohortes eorum in vico Marcoduro incuriosius agentes, quia procul ripa aberant. Nec quievere Ubii quo minus praedas e Germania peterent, primo impune, dein circumventi sunt, per omne id bellum meliore usi fide quam fortuna. Contusis Ubiis gravior et successu rerum ferocior Civilis obsidium legionum urgebat, intentis custodiis, ne quis occultus nuntius venientis auxilii penetraret. Machinas molemque operum Batavis delegat: Transrhenanos praelium poscentis ad scindendum vallum ire, detrusosque redintegrare certamen iubet, superante multitudine et facili damno. Nec finem labori nox attulit. Congestis circum lignis accensisque, si-
29
mul epulantes, ut quisque vino incaluerat, ad pugnam temeritate inani ferebantur. Quippe ipsorum tela per tenebras vana: Romani conspicuam barbarorum aciem, et si quis audacia aut insignibus effulgens, ad ictum destinabant. Intellectum id Civili, et restincto igne misceri cuncta tenebris et armis iubet. Tum vero strepitus dissoni, casus incerti, neque feriendi neque declinandi providentia. Unde clamor acciderat, circumagere corpora, tendere artus. Ni-

---

Nec vero locutio *nomen ego Ausonius*, quam comparat I. Gronovius, Latine dici *nomen vocari* probat. Itaque vix quicquam restat, nisi ut cum G *nomine* scribamus. Sed id quidem cum manifesto ex *nomen* ab interpolatore factum sit, equidem cum Grutero hoc additamentum ex margine antiqui cuiusdam libri Tacitinis insertum fuisse existimo.

15. *perspicuam* superposito *con* M[a], et mox *et fulgens.*

20. *artus*] Legebatur *arcus.* — *Arcus* verum esse non posse Lipsius et Ernestius magis senserunt quam intellexerunt. Dicunt non crebra ea arma Germanis fuisse: id verum est et Taciti Germ. c. 6. comprobatur. Arcus enim inter arma hoc loco nulli, et *missilia* ibidem commemorata nihil cum arcu. Id quoque recte monuit Ernestius *tendi arcus* dici, *tendere arcus aliquo* non inveniri: quippe *tendere arcum* est *den Bogen spannen,* non

hil prodesse virtus, fors cuncta turbare, et ignavorum saepe telis fortissimi cadere. Apud Germanos inconsulta ira: Romanus miles periculorum gnarus ferratas sudes, gravia saxa non forte iaciebat. Ubi sonus molientium aut appositae scalae hostem in manus dederant, propellere umbone, pilo sequi; multos in moenia egressos pugionibus fodere. Sic exhausta nocte novam aciem dies aperuit. (a C. 69)

30 Eduxerant Batavi turrim duplici tabulato, quam praetoriae portae (is aequissimus locus) propinquantem promoti contra validi asseres et incussae trabes perfregere, multa superstantium pernicie. Pugnatumque in perculsos subita et prospera eruptione. Simul a legionariis peritia et arte praestantibus plura struebantur. Praecipuum pavorem intulit suspensum et nutans machinamentum, quo repente demisso praeter suorum ora singuli pluresve hostium sublime rapti verso pondere intra castra effundebantur. Civilis omissa oppugnandi spe rursus per otium assidebat, nuntiis et promissis fidem legionum convellens.

31 Haec in Germania ante Cremonense praelium gesta, cuius eventum litterae Primi Antonii docuere, addito Caecinae edicto. Et praefectus cohortis e victis, Alpinius Montanus, fortunam partium praesens fatebatur. Diversi hinc motus animorum. Auxilia e Gallia, quis nec amor neque odium in partes, militia sine affectu, hortantibus

---

richten. Sed multo gravius est, quod ne Parthi quidem in hac oppugnatione *arcu* uti potuissent. Quid enim Germani conantur? Quippe alii moliendo scindere vallum, alii appositis scalis moenia ascendere tentant, caeco impetu tenebrisque circumvolati. Sic ingruentibus arcus magis impedimento fuit quam usui. Itaque unde clamor acciderat, *circumagere corpora, tendere artus*, h. e. manibus pedibusque niti. — Paulo ante *casus incerti* om. M[a]; in margine exhibet *corsus inceptti*.

16. *infra* M[a], et 21. *evictus alpinius* G M[a].

24. *militiae* GM[a]: *militia* tacite dedit Rhenanus.

(a. C. 69.) praefectis statim a Vitellio desciscunt: vetus miles cunctabatur. Sed adigente Hordeonio Flacco, instantibus tribunis, dixit sacramentum, non voltu neque animo satis affirmans; et cum cetera iurisiurandi verba conciperent, Vespasiani nomen haesitantes aut levi murmure et plerumque silentio transmittebant.

32 Lectae deinde pro concione epistolae Antonii ad Civilem suspiciones militum irritavere, tanquam ad socium partium scriptae et de Germanico exercitu hostiliter. Mox adlatis Geldubam in castra nuntiis eadem dicta factaque, et missus cum mandatis Montanus ad Civilem, ut absisteret bello neve externa armis falsis velaret: si Vespasianum iuvare adgressus foret, satisfactum coeptis. Ad ea Civilis primo callide: post ubi videt Montanum praeferocem ingenio paratumque in res novas, orsus a questu periculisque, quae per quinque et viginti annos in castris Romanis exhausisset, „egregium" inquit „pretium laborum recepi, necem fratris et vincula mea et saevissimas huius exercitus voces, quibus ad supplicium petitus iure gentium poenas reposco. Vos autem Treveri ceteraeque servientium animae, quod praemium effusi totiens sanguinis exspectatis nisi ingratam militiam, immortalia tributa, virgas secures et dominorum ingenia? en ego praefectus unius cohortis et Canninefates Batavique, exigua Galliarum portio, vana illa castrorum spatia excidimus, vel septa ferro fameque premimus. Denique ausos aut libertas sequetur, aut victi iidem erimus." Sic accensum, sed molliora referre iussum dimittit. Ille ut irritus legationis redit, cetera dissimulans, quae mox erupere.

33 Civilis parte copiarum retenta veteranas cohortes, et quod e Germanis maxime promptum, adversus Voculam exercitumque eius mittit, Iulio Maximo et Claudio

---

17. *recepi* A: M^a *recipi*, et 26. *idem* G M^a.

Victore, sororis suae filio, ducibus. Rapiunt in transitu (a C. 69.) Hiberna alae Asciburgii sita; adeoque improvisi castra involavere, ut non adloqui, non pandere aciem Vocula potuerit. Id solum, ut in tumultu, monuit, subsignano milite media firmare. Auxilia passim circumfusa sunt. Eques prorupit, exceptusque compositis hostium ordinibus terga in suos vertit. Caedes inde, non praelium. Et Nerviorum cohortes, metu seu perfidia, latera nostrorum nudavere. Sic ad legiones perventum; quae amissis signis intra vallum sternebantur, cum repente novo auxilio fortuna pugnae mutatur. Vasconum lectae a Galba cohortes ac tum accitae, dum castris propinquant, audito praeliantium clamore intentos hostis a tergo invadunt, latioremque quam pro numero terrorem faciunt, aliis a Novesio aliis a Magontiaco universas copias advenisse credentibus. Is error Romanis addit animos, et dum alienis viribus confidunt, suas recepere. Fortissimus quisque e Batavis, quantum peditum erat, funduntur: eques evasit cum signis captivisque, quos prima acie corripuerant. Caesorum eo die in partibus nostris maior numerus et imbellior; e

34 Germanis ipsa robora. Dux uterque pari culpa meritus adversa prosperis defuere. Nam Civilis si maioribus copiis instruxisset aciem, circumiri a tam paucis cohortibus nequisset, castraque perrupta exscidisset. Vocula nec adventum hostium exploravit, eoque simul egressus victusque, dein victoriae parum confisus tritis frustra diebus castra in hostem movit, quem si statim impellere cursumque rerum sequi maturasset, solvere obsidium legionum eodem impetu potuit. Tentaverat interim Civilis obsessorum animos, tanquam perditae apud Romanos res et suis victoria provenisset. Circumferebantur signa vexillaque; ostentati

---

13. *intento* B M^a. Mox 16. *Romanis* deest A B M R.

(a C. 69.) etiam captivi. Ex quibus unus, egregium facinus ausus, clara voce gesta patefecit, confossus illico a Germanis; unde maior indici fides. Simul vastatione incendiisque flagrantium villarum venire victorem exercitum intellegebatur. In conspectu castrorum constitui signa, fossamque et vallum circumdari Vocula iubet: depositis impedimentis sarcinisque expediti certarent. Hinc in ducem clamor pugnam poscentium; et minari assueverant. Ne tempore quidem ad ordinandam aciem capto, incompositi fessique praelium sumpsere. Nam Civilis aderat, non minus vitiis hostium quam virtute suorum fretus. Varia apud Romanos fortuna, et seditiosissimus quisque ignavus. Quidam recentis victoriae memores retinere locum, ferire hostem, seque et proximos hortari, et redintegrata acie manus ad obsessos tendere, ne tempori deessent. Illi cuncta e muris cernentes omnibus portis prorumpunt. Ac forte Civilis lapsu equi prostratus, credita per utrumque exercitum fama volneratum aut interfectum, immane quantum suis pavoris et hostibus alacritatis indidit. Sed Vocula omissis fugientium tergis vallum turresque castrorum augebat, tanquam rursus obsidium immineret, corrupta totiens victoria non falso suspectus bellum malle.

35 Nihil aeque exercitus nostros quam egestas copiarum fatigabat. Impedimenta legionum cum imbelli turba Novesium missa, ut inde terrestri itinere frumentum adveherent: nam flumine hostes potiebantur. Primum agmen securum incessit, nondum satis firmo Civile. Qui ubi rursum missos Novesium frumentatores datasque in praesidium cohortes velut multa pace ingredi accepit, rarum apud signa militem, arma in vehiculis, cunctos licentia vagos, compositus invadit,

---

2. *illico* Freinshemius: codices *illic*.

18. *inmanem* M[a], et 24. *novassium*, ut solet.

praemissis qui pontes et viarum angusta insiderent. Pu- (a C. 69.)
gnatum longo agmine et incerto Marte, donec praelium nox dirimeret. Cohortes Geldubam perrexere, manentibus, ut fuerant, castris, quae relictorum illic militum praesidio tenebantur. Non erat dubium quantum in regressu discriminis adeundum foret frumentatoribus onustis perculsisque. Addit exercitui suo Vocula mile delectos e quinta et quinta decuma legionibus apud Vetera obsessis, indomitum militem et ducibus infensum. Plures quam iussum erat profecti palam in agmine fremebant non se ultra famem, insidias legatorum toleraturos. At qui remanserant, desertos se abducta parte legionum querebantur. Duplex hinc seditio, aliis revocantibus Voculam, aliis redire in castra abnuentibus. Interim Civilis Vetera circum-
36 sedit. Vocula Geldubam atque inde Novesium concessit. Civilis capit Geldubam; mox haud procul Novesio equestri praelio prospere certavit. Sed miles secundis adversisque perinde in exitium ducum accendebatur. Et adventu quintanorum quintadecumanorumque auctae legiones donativom exposcunt, comperto pecuniam a Vitellio missam. Nec diu cunctatus Hordeonius nomine Vespasiani dedit. Idque praecipuum fuit seditionis alimentum. Effusi in luxum et epulas et nocturnos coetus veterem in Hordeonium iram renovant, nec ullo legatorum tribunorumve obsistere auso (quippe omnem pudorem nox ademerat) protractum e cubili interficiunt. Eadem in Voculam parabantur, nisi servili habitu per tenebras ignoratus evasisset. Ubi sedato impetu metus rediit, centuriones cum epistolis ad civitates Galliarum misere, auxilia ac stipen-
37 dia oraturos. Ipsi, ut est volgus sine rectore praeceps

---

7. *perculsisque* A: BMR *periculisque*. 12. *que* pro *se* M^a. 18. *proinde* M^a.

pavidum socors, adventante Civile, raptis temere armis ac statim omissis, in fugam vertuntur. Res adversae discordiam peperere, iis qui e superiore exercitu erant causam suam dissociantibus. Vitellii tamen imagines in castris et per proximas Belgarum civitates repositae, cum iam Vitellius occidisset. Dein mutati in paenitentiam primani quartanique et duoetvicesimani Voculam sequuntur; apud quem resumpto Vespasiani sacramento ad liberandum Magontiaci obsidium ducebantur. Discesserant obsessores, mixtus ex Chattis Usipiis Mattiacis exercitus, satietate praedae nec incruenti. In via dispersos et nescios miles noster invaserat. Quin et loricam vallumque per fines suos Treveri struxere, magnisque in vicem cladibus cum Germanis certabant, donec egregia erga populum Romanum merita mox rebelles foedarent.

38 (a. u. 823.) (a C. 70.) Interea Vespasianus iterum ac Titus consulatum absentes inierunt, maesta et multiplici metu suspensa civitate, quae super instantia mala falsos pavores induerat, descivisse Africam res novas moliente Lucio Pisone. Is praeerat provinciae, nequaquam turbidus ingenio: sed

---

7. *duoetvicesimani*] Vulgo legunt *duodevicesimani* Mediceo invito, itemque paulo ante (IV, 24.) optimum ducem sine causa deseruere. Nam *duoetvicesimani* partim in Italiam transgressi sunt, partim ad Rheni ripam remanserunt, novis delectibus utcunque suppleti. Vid. II, 57. Quapropter eodem tempore et in Italia et ad Rhenum *duoetvicesimanos* commemorari neminem debebat turbare. Omnia miscuit Pichena ad I, 55., adeoque sua disputatione Waltherum suspensum tenuit, ut is quinquies sine causa a M^a^ deficeret. Conf ipse ad I, 55. IV, 24. 37. Lege etiam mea ad I, 18.

10. *ex Cattis* Rhenanus: *et Caitis* B M[a]. statim *usipis* M[a], dein *incruenti. in* Lipsius: M[a] *incruentari* et tum *via a disp.*

20. *praeerat* deest B M R.

quia naves saevitia hiemis prohibebantur, volgus alimenta in dies mercari solitum, cui una ex re publica annonae cura, clausum littus, retineri commeatus dum timet, credebat, augentibus famam Vitellianis, qui studium partium nondum posuerant, nec victoribus quidem ingrato rumore, quorum cupiditates externis quoque bellis inex- (a C. 70.)

39 plebiles nulla unquam civilis victoria satiavit. Calendis Ianuariis in senatu, quem Iulius Frontinus praetor urbanus vocaverat, legatis exercitibusque ac regibus laudes gratesque decretae; et Tertio Iuliano praetura, tanquam transgredientem in partes Vespasiani legionem deseruisset, ablata, ut in Plotium Griphum transferretur. Hormo dignitas equestris data. Et mox eiurante Frontino Caesar Domitianus praeturam cepit. Eius nomen epistolis edictisque praeponebatur, vis penes Mucianum erat, nisi quod pleraque Domitianus, instigantibus amicis aut propria libidine, audebat. Sed praecipuus Muciano metus e Primo Antonio Varoque Arrio, quos recentes clarosque rerum fama ac militum studiis etiam populus fovebat, quia in neminem ultra aciem saevierant. Et ferebatur Antonius Scribonianum Crassum, egregiis maioribus et fraterna imagine fulgentem, ad capessendam rem publicam hortatus, haud defutura consciorum manu, ni Scribonianus abnuisset, ne paratis quidem corrumpi facilis, adeo metuens incerta. Igitur Mucianus, quia propalam opprimi Antonius nequibat, multis in senatu laudibus cumulatum secretis promissis onerat, citeriorem Hispaniam ostentans discessu Cluvii Rufi vacuam; simul amicis eius tribunatus praefecturasque largitur. Dein postquam inanem animum spe et cupidine impleverat, vires abolet dimissa in hiberna

10. *Tertio* G: *Tito* ABM[a]. c. 40. *tettio* pro *Tertio* M[a]. Cf. II, 85.
15. *vis* Lipsius: codices *ius*.

(a C. 70.) legione septima, cuius flagrantissimus in Antonium amor. Et tertia legio, familiaris Arrio Varo miles, in Syriam remissa. Pars exercitus in Germanias ducebatur. Sic egesto quicquid turbidum, redit urbi sua forma legesque et munia magistratuum.

40 Quo die senatum ingressus est Domitianus, de absentia patris fratrisque ac iuventa sua pauca et modica disseruit, decorus habitu; et ignotis adhuc moribus crebra oris confusio pro modestia accipiebatur. Referente Caesare de restituendis Galbae honoribus, censuit Curtius Montanus, ut Pisonis quoque memoria celebraretur. Patres utrumque iussere: de Pisone irritum fuit. Tum sorte ducti per quos redderentur bello rapta, quique aera legum vetustate delapsa noscerent figerentque, et fastos adulatione temporum foedatos exonerarent, modumque publicis impensis facerent. Redditur Tertio Iuliano praetura, postquam cognitus est ad Vespasianum confugisse: Gripho honor mansit. Repeti inde cognitionem inter Musonium Rufum et Publium Celerem placuit, damnatusque Publius et Sorani manibus satisfactum. Insignis publica severitate dies ne privatim quidem laude caruit. Iustum indicium explesse Musonius videbatur: diversa fama Demetrio Cynicam sectam professo, quod manifestum reum ambitiosius quam honestius defendisset. Ipsi Publio neque animus in periculis neque oratio suppeditavit. Signo ultionis in ac-

---

26. *indicium* Ernestius: codices *iudicium*. — *Iudicium explere* est iudicum numerum aut sententiam explere, quod accusatori non convenire in promptu est. *Indicium explere* est omnia afferre quae faciunt, ut indicium non mancum sit; cumque indicium accusationis prima pars sit, id nomen pro *accusatione* et alibi et hoc loco ponitur. Musonius igitur accusator iustae accusationi satisfecisse videbatur: *iustum iudicium* ipsi iudices pronuntiaverunt. Waltherus *iudicium* tenuit.

cusatores dato, petit a Caesare Iunius Mauricus, ut commentariorum principalium potestatem senatui faceret, per quos nosceret quem quisque accusandum poposcisset. Consulendum tali super re principem respondit. (a C. 70.)

41 Senatus inchoantibus primoribus ius iurandum concepit, quo certatim omnes magistratus, ceteri ut sententiam rogabantur, deos testes advocabant nihil ope sua factum quo cuiusquam salus laederetur, neque se praemium aut honorem ex calamitate civium cepisse, trepidis et verba iuris iurandi per varias artes mutantibus, quis flagitii conscientia inerat. Probabant religionem patres, periurium arguebant. Eaque velut censura in Sariolenum Voculam et Nonium Actianum et Cestium Severum acerrime incubuit, crebris apud Neronem delationibus famosos. Sariolenum et recens crimen urgebat, quod apud Vitellium molitus eadem foret. Nec destitit senatus manus intentare Voculae, donec curia excederet. Ad Pactium Africanum transgressi eum quoque proturbant, tanquam Neroni Scribonios fratres concordia opibusque insignes ad exitium monstravisset. Africanus neque fateri audebat neque abnuere poterat: in Vibium Crispum, cuius fatigabatur interrogationibus, ultro conversus, miscendo quae defendere nequibat, societate culpae invidiam declinavit.

42 Magnam eo die pietatis eloquentiaeque famam Vipstanus Messala adeptus est, nondum senatoria aetate, ausus pro fratre Aquilio Regulo deprecari. Regulum subversa Crassorum et Orfiti domus in summum odium extulerat.

---

1. *Mauricus* Beroaldus: M^a cum plerisque *Maricus*.

11. *Probabant-arguebant*] Placebat patribus homines nocentes inter concipienda iuris iurandi verba religione tangi: sed istos nihilo minus sacramentum peragere improbabant.

12. *tatianum* M^a, et 16. *destit*, et 17. *paccium*. 24. *Viptanus* B M^a: *Vipstanus* Ryckius.

(a C. 70.) Sponte [ex SC] accusationem subisse iuvenis admodum, nec depellendi periculi sed in spem potentiae videbatur. Et Sulpicia Praetextata Crassi uxor quattuorque liberi, si cognosceret senatus, ultores aderant. Igitur Messala non causam neque reum tueri, sed periculis fratris semet opponens flexerat quosdam. Occurrit truci oratione Curtius Montanus, eo usque progressus ut post caedem Galbae datam interfectori Pisonis pecuniam a Regulo appetitumque morsu Pisonis caput obiectaret. „Hoc certe" inquit „Nero non coegit, nec dignitatem aut salutem illa saevitia redemisti. Sane toleremus istorum defensiones, qui perdere alios quam periclitari ipsi maluerunt. Te securum reliquerat exsul pater et divisa inter creditores bona, nondum honorum capax aetas, nihil quod ex te concupisceret Nero, nihil quod timeret. Libidine sanguinis et hiatu praemiorum ignotum adhuc ingenium et nullis defensionibus expertum caede nobili imbuisti, cum ex funere rei publicae raptis consularibus spoliis, septuagiens sestertio saginatus et sacerdotio fulgens, innoxios pueros, illustres senes, conspicuas feminas eadem ruina prosterneres; cum segnitiam Neronis incusares, quod per singulas domos seque et delatores fatigaret: posse universum senatum una voce subverti. Retinete, patres conscripti, et reservate hominem tam expediti consilii, ut omnis aetas instructa sit, et quomodo senes nostri Marcellum, Crispum, iuvenes Regulum imitentur. Invenit etiam aemulos infelix nequitia: quid si floreat vigeatque? et quem adhuc quaestorium

1. ex SC] Hoc emblema, deprehensum a Grutero, olim margini puto adscriptum esse ab eo, qui corrigere scriptorem vellet. — Statim M^a *accusatio*, et paulo post *supplicia*, non *Sulpicia*, B G M^a.

10. *aut salutem* Lipsius: M^a *austa lutem*.

19. *saginatus* Faernus: codices *signatus*.

offendere non audemus, praetorium et consularem visuri (a C. 70.)
sumus? an Neronem extremum dominorum putatis? idem crediderant, qui Tiberio, qui Gaio superstites fuerunt, cum interim intestabilior et saevior exortus est. Non timemus Vespasianum: ea principis aetas, ea moderatio. Sed diutius durant exempla quam auctores. Elanguimus, patres conscripti, nec iam ille senatus sumus, qui occiso Nerone delatores et ministros more maiorum puniendos flagitabat. Optimus est post malum principem dies primus."

43 Tanto cum assensu senatus auditus est Montanus, ut spem caperet Helvidius posse etiam Marcellum prosterni. Igitur a laude Cluvii Rufi orsus, qui perinde dives et eloquentia clarus nulli unquam sub Nerone periculum facessisset, crimine simul exemploque Eprium urgebat, ardentibus patrum animis. Quod ubi sensit Marcellus, velut excedens curia, „imus" inquit, „Prisce, et relinquimus tibi senatum tuum: regna praesente Caesare." Sequebatur Vibius Crispus, ambo infensi, voltu diverso, Marcellus minacibus oculis, Crispus renidens, donec accursu amicorum retraherentur. Cum glisceret certamen, hinc multi bonique, inde pauci et validi pertinacibus odiis tenderent,
44 consumptus per discordiam dies. Proximo senatu, inchoante Caesare de abolendo dolore iraque et priorum temporum necessitatibus, censuit Mucianus prolixe pro accusatoribus: simul eos qui coeptam, deinde omissam actionem repeterent, monuit sermone molli et tanquam rogaret. Patres coeptatam libertatem, postquam obviam itum, omisere. Mucianus, ne sperni senatus iudicium et cunctis sub Nerone admissis data impunitas videretur, Octavium

---

6. *auctores* Lipsius: libri *mores*.

29. *Octavium Sabinum Sagittam* M[a] cum plerisque, et p. 226, 3. *postuminam* M[a].

(a C. 70.) Sagittam et Antistium Sosianum senatorii ordinis egressos exsilium in easdem insulas redegit. Octavius Pontiam Postumiam, stupro cognitam et nuptias suas abnuentem, impotens amoris interfecerat; Sosianus pravitate morum multis exitiosus. Ambo gravi senatus consulto damnati pulsique, quamvis concesso aliis reditu, in eadem poena retenti sunt. Nec ideo lenita erga Mucianum invidia. Quippe Sosianus ac Sagitta viles, etiam si reverterentur: accusatorum ingenia et opes et exercita malis artibus potentia timebantur.

45 Reconciliavit paulisper studia patrum habita in senatu cognitio secundum veterem morem. Manlius Patruitus senator pulsatum se in colonia Seniensi coetu multitudinis et iussu magistratuum querebatur; nec finem iniuriae hic stetisse: planctum et lamenta et supremorum imaginem praesenti sibi circumdata cum contumeliis et probris, quae in senatum universum iacerentur. Vocati qui arguebantur, et cognita causa in convictos vindicatum. Additumque senatus consultum, quo Seniensium plebes modestiae admoneretur. Isdem diebus Antonius Flamma Cyrenensibus damnatur lege repetundarum, et exsilio ob saevitiam.

46 Inter quae militaris seditio prope exarsit. Praetorianam militiam repetebant a Vitellio dimissi, pro Vespasiano congregati; et lectus in eandem spem e legionibus miles promissa stipendia flagitabat: ne Vitelliani quidem sine multa caede pelli poterant * * * sed immensa pecunia fere-

---

20. *Cyrensibus* G M^a.

26. *sed immensa - erat*] M^a perturbato foliorum ordine *sed immensa pecunia fer-* ac statim *ne* (c. 52. sub init.) *criminantium* usque ad finem c. 53. ac tum demum *qua tanta vis hominum retinenda erat. ingressus castra* cet. Ceteri codices similiter turbant. Verum ordinem dedit Puteolanus, nisi quod *sed immensa pecunia fer -* omisit et subsequentia *qua - erat* fini c. 53. adiun-

batur, qua tanta vis hominum retinenda erat. Ingressus castra Mucianus, quo rectius stipendia singulorum spectaret, suis cum insignibus armisque victores constituit, modicis inter se spatiis discretos. Tum Vitelliani, quos apud Bovillas in deditionem acceptos memoravimus, ceterique per urbem et urbi vicina conquisiti producuntur prope intecto corpore. Eos Mucianus diduci, et Germanicum Britannicumque militem, ac si qui aliorum exercituum, separatim assistere iubet. Illos primus statim aspectus obstupefecerat, cum ex diverso velut aciem telis et armis trucem, semet clausos nudosque et illuvie deformes aspicerent. Ut vero huc illuc distrahi coepere, metus per omnes et praecipua Germanici militis formido, tanquam ea separatione ad caedem destinaretur. Prensare commanipularium pectora, cervicibus innecti, suprema oscula petere; ne desererentur soli, neu pari in causa disparem fortunam paterentur, modo Mucianum modo absentem principem, postremum caelum ac deos obtestari, donec Mucianus cunctos eiusdem sacramenti, eiusdem imperatoris milites appellans, falso timori obviam iret. Namque et victor exercitus clamore lacrimas eorum iuvabat. Isque

(a C 70.)

---

xit. Quomodo *fer*- ex *ferebatur* ortum sit, recte exposuit Waltherus. Sed sicuti dubitare vix licet ordinem verborum, qui nunc est, recte se habere, ita certum videtur ante verba *sed immensa* nonnulla intercidisse. Taciti sententia (eius verba hic quidem nemo potest restituere) forsitan haec fuerit: *Militare aerarium exhaustum erat* (Vitellii donationibus), *sed a victoribus immensa pecunia ferebatur* (ex Asia), *qua tanta vis hominum retinenda erat. Ferebatur* pro *dicebatur* accipi eoque loci integritatem vindicari non posse inde patet, quod *retinenda erat* sequitur, non *esset*.

9. *separati* G M[a]; tum 15. *innecti* Lipsius: G M[a] *invecti*; deinde 16. *in* deest M[a], deleta, ut videtur, post *pari*.

(a C. 70.) finis illa die. Paucis post diebus adloquentem Domitia-
num firmati iam excepere. Spernunt oblatos agros, mili-
tiam et stipendia orant. Preces erant, sed quibus con-
tradici non posset. Igitur in praetorium accepti. Dein
quibus aetas et iusta stipendia dimissi cum honore, alii
ob culpam, sed carptim ac singuli; quo tutissimo remedio
consensus multitudinis extenuatur. Ceterum verane pau- 47
perie an uti videretur, actum in senatu ut sexcenties se-
stertium a privatis mutuum acciperetur; praepositusque
ei curae Pompeius Silvanus. Nec multo post necessitas
abiit, sive omissa simulatio. Abrogati inde legem ferente
Domitiano consulatus quos Vitellius dederat, funusque cen-
sorium Flavio Sabino ductum, magna documenta insta-
bilis fortunae summaque et ima miscentis.

Sub idem tempus Lucius Piso proconsule interficitur. 48
Ea de caede quam verissime expediam, si pauca supra
repetiero ab initio causisque talium facinorum non absurda.
Legio in Africa auxiliaque tutandis imperii finibus sub divo
Augusto Tiberioque principibus proconsuli parebant. Mox
Gaius Caesar turbidus animi, ac Marcum Silanum obtinen-
tem Africam metuens, ablatam proconsuli legionem misso
in eam rem legato tradidit. Aequatus inter duos benefi-
ciorum numerus, et mixtis utriusque mandatis discordia
quaesita auctaque pravo certamine. Legatorum vis ado-
levit diuturnitate officii, vel quia minoribus maior aemu-
landi cura, proconsulum splendidissimus quisque securitati
magis quam potentiae consulebant. Sed tum legionem in 49
Africa regebat Valerius Festus, sumptuosae adolescentiae
neque modica cupiens, et affinitate Vitellii anxius. Is cre-
bris sermonibus tentaveritne Pisonem ad res novas an ten-

---

6. *quod* M[a]; tum 14. *et ima* A: ceteri *etiam.*
17. *repetiero* Rhenanus: codices *petiero.* Mox 20. *ad* pro *ac* M[a].

tanti restiterit, incertum, quoniam secreto eorum nemo affuit, et occiso Pisone plerique ad gratiam interfectoris inclinavere. Nec ambigitur provinciam et militem alienato erga Vespasianum animo fuisse; et quidam e Vitellianis urbe profugi ostentabant Pisoni nutantes Gallias, paratam Germaniam, pericula ipsius et in pace suspecta tutius bellum. Inter quae Claudius Sagitta, praefectus alae Petrinae, prospera navigatione praevenit Papirium centurionem a Muciano missum, asseveravitque mandata interficiendi Pisonis centurioni data; cecidisse Galerianum consobrinum eius generumque. Unam in audacia spem salutis, sed duo itinera audendi, seu mallet statim arma, seu petita navibus Gallia ducem se Vitellianis exercitibus ostenderet. Nihil ad ea moto Pisone, centurio a Muciano missus ut portum Carthaginis attigit, magna voce laeta Pisoni omnia tanquam principi continuare, obvios et subitae rei miraculo attonitos, ut eadem adstreperent, hortari. Volgus credulum ruere in forum, praesentiam Pisonis exposcere. Gaudio clamoribusque cuncta miscebant, indiligentia veri et adulandi libidine. Piso, indicio Sagittae vel insita modestia, non in publicum egressus est neque se studiis volgi permisit. Centurionemque percunctatus, postquam quaesitum sibi crimen caedemque comperit, animadverti in eum iussit, haud perinde spe vitae quam ira in percussorem, quod idem ex interfectoribus Clodii Macri cruentas legati sanguine manus ad caedem proconsulis rettulisset. Anxio deinde edicto Carthaginiensibus increpitis, ne solita quidem munia usurpabat, clausus intra domum, ne qua motus novi causa vel forte oreretur. (a C. 70.)

50 Sed ubi Festo consternatio volgi, centurionis supplicium, veraque et falsa more famae in maius inno-

6. *suscepta* M[a], et 10. *cedisse*, et 20 *viri*, non *veri*.

(a C. 70.) tuere, equites in necem Pisonis mittit. Illi raptim vecti obscuro adhuc coeptae lucis domum proconsulis irrumpunt destrictis gladiis, et magna pars Pisonis ignari, quod Poenos auxiliares Maurosque in eam caedem delegerat. Haud procul cubiculo obvium forte servum, quisnam et ubi esset Piso, interrogavere. Servus egregio mendacio se Pisonem esse respondit, ac statim obtruncatur. Nec multo post Piso interficitur: namque aderat qui nosceret, Bebius Massa e procuratoribus Africae, iam tunc optimo cuique exitiosus et in causas malorum quae mox tulimus saepius rediturus. Festus Adrumeto, ubi speculabundus substiterat, ad legionem tendit, praefectumque castrorum Cetronium Pisanum vinciri iussit proprias ob simultates: sed Pisonis satellitem vocabat, militesque et centuriones quosdam puniit, alios praemiis affecit, neutrum ex merito, sed ut oppressisse bellum crederetur. Mox Oeensium Leptitanorumque discordias componit, quae raptu frugum et pecorum inter agrestes modicis principiis iam per arma atque acies exercebantur. Nam populus Oeensis multitudine inferior Garamantas exciverat, gentem indomitam et inter accolas latrociniis fecundam. Unde artae Leptitanis res, lateque vastatis agris intra moenia trepidabant, donec interventu cohortium alarumque fusi Garamantes et recepta omnis praeda, nisi quam vagi per inaccessa mapalium ulterioribus vendiderant.

51 At Vespasiano post Cremonensem pugnam et prosperos undique nuntios, cecidisse Vitellium multi cuiusque ordinis, pari audacia fortunaque hibernum mare adgressi, nuntiavere. Aderant legati regis Vologesi quadraginta Parthorum equitum milia offerentes. Magnificum laetum-

8. *hebius masse procuratoribus* M[a], et 11. *Adrimento.*

16. *Oeensium* (et statim *Oeensis*) Lipsius: B M[a] *Offensium:*

30. *milia* om. M[a]. Idem p. 231, 10. *proinde*, et *monimenta.*

que tantis sociorum auxiliis ambiri neque indigere. Gratiae Vologeso actae, mandatumque, ut legatos ad senatum (a C. 70.) mitteret et pacem esse sciret. Vespasianus in Italiam resque urbis intentus adversam de Domitiano famam accipit, tanquam terminos aetatis et concessa filio egrederetur. Igitur validissimam exercitus partem Tito tradit ad reliqua
52 Iudaici belli perpetranda. Titum, antequam digrederetur, multo apud patrem sermone orasse dicebatur, ne criminantium nuntiis temere accenderetur integrumque se ac placabilem filio praestaret. Non legiones non classes perinde firma imperii munimenta quam numerum liberorum. Nam amicos tempore fortuna, cupidinibus aliquando aut erroribus imminui transferri desinere: suum cuique sanguinem indiscretum, sed maxime principibus, quorum prosperis et alii fruantur, adversa ad iunctissimos pertineant. Ne fratribus quidem mansuram concordiam, ni parens exemplum praebuisset. Vespasianus haud aeque Domitiano mitigatus quam Titi pietate gaudens bono esse animo iubet belloque et armis rem publicam attollere: sibi pacem domumque curae fore. Tum celerrimas navium frumento onustas saevo adhuc mari committit. Quippe tanto discrimine urbs nutabat, ut decem haud amplius dierum frumentum in horreis fuerit, cum a Vespasiano commeatus subvenere.

53 Curam restituendi Capitolii in Lucium Vestinum confert, equestris ordinis virum, sed auctoritate famaque inter proceres. Ab eo contracti haruspices monuere, ut

---

27. *contracti haruspices*] Cur *contracti*? Nonne Romae hoc quidem tempore *collegium haruspicum*? Vid. A. XI, 15. Erant sane Romae haruspices hac aetate, sed illi Vestino haud sufficere videbantur, ideoque quotquot supererant in Etruria, unde origo huius disciplinae sacerdotiique, convocavit.

(a. C. 70.) reliquiae prioris delubri in paludes aveherentur, templum isdem vestigiis sisteretur: nolle deos mutari veterem formam. Undecimo calendas Iulias serena luce spatium omne quod templo dicabatur evinctum vittis coronisque. Ingressi milites quis fausta nomina felicibus ramis. Dein virgines Vestales, cum pueris puellisque patrimis matrimisque, aqua vivis e fontibus amnibusque hausta perluere. Tum Helvidius Priscus praetor, praeeunte Plautio Aeliano pontifice, lustrata suovetaurilibus area et super cespitem redditis extis, Iovem Iunonem Minervam praesidesque imperii deos precatus, uti coepta prosperarent sedesque suas pietate hominum inchoatas divina ope attollerent, vittas quis ligatus lapis innexique funes erant contigit. Simul ceteri magistratus et sacerdotes et senatus et eques et magna pars populi, studio laetitiaque connixi, saxum ingens traxere. Passimque iniectae fundamentis argenti aurique stipes et metallorum primitiae, nullis fornacibus victae, sed ut gignuntur. Praedixere haruspices, ne temeraretur opus saxo aurove in aliud destinato. Altitudo aedibus adiecta. Id solum religio adnuere et prioris templi magnificentiae defuisse creditum.

Audita interim per Gallias Germaniasque mors Vitellii duplicaverat bellum. Nam Civilis omissa dissimulatione in populum Romanum ruere, Vitellianae legiones vel externum servitium quam imperatorem Vespasianum malle. Galli sustulerant animos, eandem ubique exerci- 54

---

7. *vivis* I. Gronovius: M[a] *trimis*. Statim *perluere* Rhenanus: plerique *pluere*; dein *Plautio* Ryckius: codices *Plauto*.

9. *lustratas bovetaurilibus* M[a]; correxit Lipsius.

9. M[a] *aream*, et mox *ceptas*, non *coepta*, et *pietatis*.

17. M[a] *argenti et aurique*, ut c. 54. *Gallias et Germaniasque*. Paulo post idem *signuntur* pro *gignuntur*, et 21. *crede*, non *creditum*.

tuum nostrorum fortunam rati, volgato rumore a Sarmatis Dacisque Moesica ac Pannonica hiberna circumsideri. (a C. 70.) Paria de Britannia fingebantur. Sed nihil aeque quam incendium Capitolii, ut finem imperio adesse crederent, impulerat. Captam olim a Gallis urbem, sed integra Iovis sede mansisse imperium. Fatali nunc igne signum caelestis irae datum, et possessionem rerum humanarum Transalpinis gentibus portendi superstitione vana Druidae canebant. Incesseratque fama primores Galliarum ab Othone adversus Vitellium missos, antequam digrederentur, pepigisse ne deessent libertati, si populum Romanum continua civilium bellorum series et interna mala fregissent.

55 Ante Flacci Hordeonii caedem nihil prorupit, quo coniuratio intellegeretur. Interfecto Hordeonio commeavere nuntii inter Civilem Classicumque praefectum alae Treverorum. Classicus nobilitate opibusque ante alios. Regium illi genus et pace belloque clara origo: ipse e maioribus suis hostis populi Romani quam socius [iactabat]. Miscuere sese Iulius Tutor et Iulius Sabinus, hic Trevir, hic Lingon, Tutor ripae Rheni a Vitellio praefectus; Sabinus super insitam vanitatem falsae stirpis gloria incendebatur:

---

18. *iactabat*] Verbum hoc vel casu ex margine vel ab interpolatore insertum fuisse existimo. Nam si Lipsio ad hunc locum erudite disputanti libenter concedo Latine dici *hostis populi Romani esse iacto*, inde tamen haud consequitur pro eo dici etiam *hostis populi Romani iacto*. Sic Homero, qui Il. XIII, 54. Ἕκτωρ ὃς Διὸς εὔχετ' ἐρισθενέος πάϊς εἶναι scripsit, idem omisso εἶναι ponere non licuit. Quis verbi causa scripserit *miles iacto* pro *miles esse* vel *militem me esse iacto?* Classici maiores non *solum pace belloque claros* sed eosdem populi Romani *hostes* fuisse ita significatur, ut Classicus *e maioribus suis* populi Romani hostis quam socius ostendatur.

20. *Lingonus* M[a], et 21. *incedebat* BM[a], et p. 224, 3. *obstrixere* M[a].

(a C. 70.) proaviam suam divo Iulio per Gallias bellanti corpore atque adulterio placuisse. Hi secretis sermonibus animos ceterorum scrutari. Ubi quos idoneos rebantur conscientia obstrinxere, in colonia Agrippinensi in domum privatam conveniunt. Nam publice civitas talibus inceptis abhorrebat. Attamen interfuere quidam Ubiorum Tungrorumque. Sed plurima vis penes Treveros ac Lingonas. Nec tulere moras consultandi. Certatim proclamant furere discordiis populum Romanum, caesas legiones, vastatam Italiam, capi cum maxime urbem, omnis exercitus suis quemque bellis distineri: si Alpes praesidiis firmentur, coalita libertate dispecturas Gallias quem virium suarum terminum velint. Haec dicta pariter probataque. 56 De reliquiis Vitelliani exercitus dubitavere. Plerique interficiendos censebant, turbidos infidos, sanguine ducum pollutos. Vicit ratio parcendi, ne sublata spe veniae pertinaciam accenderent. Adliciendos potius in societatem. Legatis tantum legionum interfectis ceterum volgus conscientia scelerum et spe impunitatis facile accessurum. Ea primi consilii forma. Missique per Gallias concitores belli. Simulatum ipsis obsequium, quo incautiorem Voculam opprimerent. Nec defuere qui Voculae nuntiarent. Sed vires ad coercendum deerant, infrequentibus infidisque legionibus. Inter ambiguos milites et occultos hostes optimum e praesentibus ratus mutua dissimulatione et isdem quibus petebatur artibus grassari, in coloniam Agrippinensem descendit. Illuc Claudius Labeo, quem captum et extra conventum amandatum in Frisios diximus, corruptis

---

12. *dispecturas* Rhenanus: *disceprae* (Victorio teste) M[a].

13. *reliquis* B M[a], et 17. *aliciendo* M[a].

25. *artibus* deest M[a]. Idem *gladius*, non *Claudius*.

27. *extra conventum amandatum* A: M[a] *extra commentum amendatum*, B R *extra commentum emendatum*. Utrumque, tam

custodibus perfugit; pollicitusque, si praesidium daretur, (a C. 70.) iturum in Batavos et potiorem civitatis partem ad societatem Romanam retracturum, accepta peditum equitumque modica manu nihil apud Batavos ausus quosdam Nerviorum Betasiorumque in arma traxit, et furtim magis quam bello Canninefates Marsacosque incursabat. Vocula Gallorum fraude illectus ad hostem contendit.

57 Nec procul Veteribus aberat, cum Classicus ac Tutor per speciem explorandi praegressi cum ducibus Germanorum pacta firmavere. Tumque primum discreti a legionibus proprio vallo castra sua circumdant, obtestante Vocula non adeo turbatam civilibus armis rem Romanam, ut Treveris etiam Lingonibusque despectui sit. Superesse fidas provincias, victores exercitus, fortunam imperii et ultores deos. Sic olim Sacrovirum et Aeduos, nuper Vindicem Galliasque singulis praeliis concidisse. Eadem rursus numina, eadem fata ruptores foederum exspectarent. Melius divo Iulio divoque Augusto notos eorum animos: Galbam et infracta tributa hostiles spiritus induisse. Nunc hostes, quia molle servitium, cum spoliati exutique fuerint, amicos fore. Haec ferociter locutus, postquam perstare in perfidia Classicum Tutoremque videt, verso itinere Novesium concedit. Galli duum milium spatio distantibus campis consedere. Illuc commeantium centurionum militumque emebantur animi, ut (flagitium incognitum) Romanus exercitus

---

extra conventum quam *extra commentum*, difficile est ad explicandum; utrumque etiam prorsus supervacaneum est, ut suspicer hoc ab interpolatore additum esse. Interpolator barbare scribens verbis *extra conventum* significare fortasse voluit *ut Labeo cum Civile Batavisque convenire non posset*, aut, si *extra commentum* vera est scriptura, iis verbis dicere voluit Labeonem sine verborum ambage (*ohne alle Umstände*) amandatum esse.

15. *haeduos* M^{a}. Mox *numina* Rhenanus: A M^{a} *nomina*.

(a C. 70.) in externa verba iurarent, pignusque tanti sceleris nece aut vinculis legatorum daretur. Vocula, quanquam plerique fugam suadebant, audendum ratus vocata concione in hunc modum disseruit. „Nunquam apud vos verba 58 feci aut pro vobis sollicitior aut pro me securior. Nam mihi exitium parari libens audio, mortemque in tot malis [hostium] ut finem miseriarum exspecto. Vestri me pudet miseretque, adversus quos non praelium et acies parantur, id enim fas armorum et ius hostium est: bellum cum populo Romano vestris se manibus gesturum Classicus sperat, imperiumque et sacramentum Galliarum ostentat. Adeo nos si fortuna in praesens virtusque deseruit, etiam vetera exempla deficiunt, quotiens Romanae legiones perire praeoptaverint, ne loco pellerentur. Socii saepe nostri excindi urbes suas seque cum coniugibus ac liberis cremari pertulerunt; neque aliud pretium exitus quam fides famaque. Tolerant cum maxime inopiam obsidiumque apud Vetera legiones, nec terrore aut promissis demoventur. Nobis, super arma et viros et egregia castrorum munimenta, frumentum et commeatus quamvis longo bello pares. Pecunia nuper etiam donativo suffecit; quod sive a Vespasiano sive a Vitellio datum interpretari mavoltis, ab imperatore certe Romano accepistis. Tot bellorum victores, apud Geldubam apud Vetera, fuso totiens hoste, si pavetis aciem, indignum id quidem: sed est vallum murique et trahendi artes, donec e proximis provinciis auxilia exercitusque concurrant. Sane ego displiceam. Sunt alii legati tribuni centurio denique aut miles. Ne hoc prodigium toto terrarum orbe volgetur, vobis satellitibus Civi-

6. *hostium* ex 9 huc irrepsisse recte intellexit Acidalius et Ernestius, qua de re cum alios tum nuper Waltherum dubitasse mireris.

18. *veteras* GM[a]. Mox 20. *suffecit* Lipsius: codices *sufficit*.

lem et Classicum Italiam invasuros. An, si ad moenia (a C. 70.) urbis Germani Gallique duxerint, arma patriae inferetis? horret animus tanti flagitii imagine. Tutorin Trevero agentur excubiae? signum belli Batavus dabit? et Germanorum catervas supplebitis? quis deinde sceleris exitus, cum Romanae legiones contra direxerint? transfugae e transfugis et proditores e proditoribus, inter recens et vetus sacramentum invisi deis errabitis? te, Iuppiter optime maxime, quem per octingentos viginti annos tot triumphis coluimus, te, Quirine Romanae parens urbis, precor venerorque, ut si vobis non fuit cordi me duce haec castra incorrupta et intemerata servari, at certe pollui foedarique a Tutore et Classico ne sinatis. Militibus Romanis aut innocentiam
59 detis aut maturam et sine noxa paenitentiam." Varie excepta oratio inter spem metumque ac pudorem. Digressum Voculam et de supremis agitantem liberti servique prohibuere foedissimam mortem sponte praevenire. Et Classicus misso Aemilio Longino, desertore primae legionis, caedem eius maturavit. Herennium et Numisium legatos vinciri satis visum. Dein sumptis Romani imperii insignibus in castra venit. Nec illi, quanquam ad omne facinus durato, verba ultra suppeditavere quam ut sacramentum recitaret. Iuravere qui aderant pro imperio Galliarum. Interfectorem Voculae altis ordinibus, ceteros, ut quisque flagitium navaverat, praemiis attollit.

Divisae inde inter Tutorem et Classicum curae. Tutor valida manu circumdatos Agrippinenses, quantumque militum apud superiorem Rheni ripam, in eadem verba adigit, occisis Magontiaci tribunis, pulso castrorum praefecto,

6. *derexerint* Ma.

27. Ma *agrippienses*, et c. 63. *agrippiensem* atque *agrippiniensi*, c. 64. *agrippienienstum*, c. 65. et 66. *agrippiniensium*.

(a C. 70.) qui detrectaverant. Classicus corruptissimum quemque e deditis pergere ad obsessos iubet, veniam ostentantes, si praesentia sequerentur: aliter nihil spei, famem ferrumque et extrema passuros. Adiecere qui missi erant exemplum suum.

60 Obsessos hinc fides inde egestas inter decus ac flagitium distrahebant. Cunctantibus solita insolitaque alimenta deerant, absumptis iumentis equisque et ceteris animalibus, quae profana foedaque in usum necessitas vertit. Virgulta postremo et stirpes et internatas saxis herbas vellentes miseriarum patientiaeque documentum fuere, donec egregiam laudem fine turpi macularent, missis ad Civilem legatis vitam orantes. Neque ante preces admissae quam in verba Galliarum iurarent. Tum pactus praedam castrorum dat custodes, qui pecuniam calones sarcinas retentarent, ac qui ipsos leves abeuntes prosequerentur. Ad quintum fere lapidem coorti Germani incautum agmen adgrediuntur. Pugnacissimus quisque in vestigio, multi palantes occubuere: ceteri retro in castra perfugiunt, querente sane Civile et increpante Germanos tanquam fidem per scelus abrumperent. Simulata ea fuerint, an retinere saevientes nequiverit, parum affirmatur. Direptis castris faces iniiciunt; cunctosque qui praelio superfuerant, incendium hausit.

61 Civilis barbaro voto, post coepta adversus Romanos arma, propexum rutilatumque crinem patrata demum caede legionum deposuit. Et ferebatur parvulo filio quosdam captivorum, sagittis iaculisque puerilibus figendos obtulisse. Ceterum neque se neque quemquam Batavum in verba Galliarum adegit, fisus Germanorum opibus et, si certandum adversus Gallos de possessione rerum foret, inclitus fama et potior. Munius Lupercus

13. Ma *pacti*. Mox 15. *ac* Rhenanus: B M R *at*; dein 27. *fingendos* Ma. Codices (Ma?) *arbitrentur*: *arbitrantur* ed. Spirensis.

legatus legionis inter dona missus Veledae. Ea virgo nationis Bructerae late imperitabat, vetere apud Germanos more, quo plerasque feminarum fatidicas et augescente superstitione arbitrantur deas. Tuncque Veledae auctoritas adolevit: nam prosperas Germanis res et excidium legionum praedixerat. Sed Lupercus in itinere interfectus. Pauci centurionum tribunorumque in Gallia geniti reservantur pignus societatis. Cohortium alarum legionum hiberna subversa cremataque, iis tantum relictis quae Magontiaci ac Vindonissae sita sunt. (a C. 70)

62 Legio sexta decuma cum auxiliis simul deditis a Novesio in coloniam Treverorum transgredi iubetur, praefinita die intra quam castris excederet. Medium omne tempus per varias curas egere, ignavissimus quisque caesorum apud Vetera exemplo paventes, melior pars rubore et infamia. Quale illud iter? quis dux viae? et omnia in arbitrio eorum quos vitae necisque dominos fecissent. Alii, nulla dedecoris cura, pecuniam aut carissima sibimet ipsi circumdare. Quidam expedire arma telisque tanquam in aciem accingi. Haec meditantibus advenit proficiscendi hora, exspectatione tristior. Quippe intra vallum deformitas haud perinde notabilis: detexit ignominiam campus et dies. Revolsae imperatorum imagines, inhonora signa, fulgentibus hinc inde Gallorum vexillis; silens agmen, et veluti longae exsequiae; dux Claudius Sanctus effosso oculo, dirus ore, ingenio debilior. Duplicatur flagitium, postquam desertis Bonnensibus castris altera se legio miscuerat. Et volgata captarum legionum fama cuncti, qui paulo ante Romanorum nomen horrebant, procurrentes ex agris tectisque et undique effusi insolito spectaculo nimium fruebantur. Non tulit ala Picentina gaudium insultantis volgi, spretisque Sancti pro-

23. *inhonora* Victorius et Lipsius: B M R *inhora*.

(a C. 70.) missis aut minis Magontiacum abeunt; ac forte obvio interfectore Voculae Longino, coniectis in eum telis initium exsolvendae in posterum culpae fecere. Legiones nihil mutato itinere ante moenia Treverorum considunt.

63 Civilis et Classicus, rebus secundis sublati, an coloniam Agrippinensem diripiendam exercitibus suis permitterent dubitavere. Saevitia ingenii et cupidine praedae ad excidium civitatis trahebantur. Obstabat ratio belli, et novum imperium inchoantibus utilis clementiae fama. Civilem etiam beneficii memoria flexit, quod filium eius primo rerum motu in colonia Agrippinensi deprehensum honorate custodierant. Sed Transrhenanis gentibus invisa civitas opulentia auctuque; neque alium finem belli rebantur quam si promisca ea sedes omnibus Germanis foret, aut disiecta Ubios quoque dispersisset. Igitur Tencteri, Rheno discreta gens, missis legatis mandata apud concilium Agrippinensium edi iubent; quae ferocissimus e legatis in hunc modum protulit. „Redisse vos in corpus nomenque Germaniae communibus deis et praecipuo deorum Marti grates agimus; vobisque gratulamur quod tandem liberi inter liberos eritis. Nam ad hunc diem flumina ac terras et caelum quodammodo ipsum clauserant Romani, ut colloquia congressusque nostros arcerent, vel, quod contumeliosius est viris ad arma natis, inermes ac prope nudi sub custode et pretio coiremus. Sed ut amicitia societasque nostra in aeternum rata sit, postulamus a vobis, muros coloniae, munimenta servitii, detrahatis: etiam fera animalia, si clausa teneas, virtutis obliviscuntur; Romanos omnes in

7. *ingenii* Lipsius: M^a. cum plerisque *ingenti*.

11. M^a. *honorata custodiae erant*, et 15. *ubihos*, non *Ubios*, et 17. *iuberent*.

27 *vera* M^a, et p. 241, 10. *auis* pro *aliis*.

finibus vestris trucidetis: haud facile libertas et domini (a C. 70.) miscentur. Bona interfectorum in medium cedant, ne quis occulere quicquam aut segregare causam suam possit. Liceat nobis vobisque utramque ripam colere, ut olim maioribus nostris. Quomodo lucem diemque omnibus hominibus, ita omnes terras fortibus viris natura aperuit. Instituta cultumque patrium resumite, abruptis voluptatibus, quibus Romani plus adversus subiectos quam armis valent. Sincerus et integer et servitutis oblitus populus aut ex aequo agetis aut aliis imperitabitis.“

65 Agrippinenses sumpto consultandi spatio, quando neque subire condiciones metus futuri neque palam aspernari condicio praesens sinebat, in hunc modum respondent. „Quae prima libertatis facultas data est, avidius quam cautius sumpsimus, ut vobis ceterisque Germanis, consanguineis nostris, iungeremur. Muros civitatis, congregantibus se cum maxime Romanorum exercitibus, augere nobis quam diruere tutius est. Si qui ex Italia aut provinciis alienigenae in finibus nostris fuerant, eos bellum absumpsit, vel in suas quisque sedes refugere. Deductis olim et nobiscum per connubium sociatis, quique mox provenere, haec patria est; nec vos adeo iniquos existimamus, ut interfici a nobis parentes fratres liberos nostros velitis. Vectigal et onera commerciorum resolvimus. Sint transitus incustoditi, sed diurni et inermes, donec nova et recentia iura in vetustatem consuetudine vertantur. Arbitrum habebimus Civilem et Veledam, apud quos pacta sancientur.“ Sic lenitis Tencteris, legati ad Civilem et Veledam missi cum donis cuncta ex voluntate Agrippinensium perpetravere. Sed coram adire adloquique Veledam negatum. Arcebantur aspectu, quo venerationis plus inesset. Ipsa edita in turre: delectus e pro-

20. *societatis* B Ma.

(a C. 70.) pinquis consulta responsaque, ut internuntius numinis, portabat.

Civilis societate Agrippinensium auctus proximas civi- 66
tates affectare aut adversantibus bellum inferre statuit. Occupatisque Sunicis, et iuventute eorum per cohortes composita, quo minus ultra pergeret, Claudius Labeo Betasiorum Tungrorumque et Nerviorum tumultuaria manu restitit, fretus loco, quia pontem Mosae fluminis anteceperat. Pugnabaturque in angustiis ambigue, donec Germani transnatantes terga Labeonis invasere. Simul Civilis, ausus, an ex composito, intulit se agmini Tungrorum, et clara voce „non ideo" inquit „bellum sumpsimus, ut Batavi et Treveri gentibus imperent. Procul haec a nobis adrogantia. Accipite societatem. Transgredior ad vos, seu me ducem seu militem mavoltis." Movebatur volgus condebantque gladios, cum Campanus ac Iuvenalis, ex primoribus Tungrorum, universam ei gentem dedidere. Labeo antequam circumveniretur profugit. Civilis Betasios quoque ac Nervios in fidem acceptos copiis suis adiunxit, ingens rerum, perculsis civitatium animis vel sponte inclinantibus.

Interea Iulius Sabinus proiectis foederis Romani mo- 67
numentis Caesarem se salutari iubet, magnamque et incon-

---

11. *intulisse*, non *intulit se*, M[a]. Idem 18. *bettasios.*

20. *ingens rerum*] Genitivus in hac locutione indicat, unde magnitudo Civilis spectari debeat (*gross von Seiten des Vollbrachten*, hoc est *wegen des Vollbrachten*), ablativus materiam magnitudinis ostendit (*gross durch das Vollbrachte*). Conf. A. I, 69. *Sed femina ingens animi* (*gross von Seiten des Muth's*) *munia ducis per eos dies induit.* Alii scriptores post *ingens* genitivo, quantum scio, non utuntur. Simile est quod infra c. 84. legitur. *Qui versus animi* (*von Seiten des Gemüthes unstät*) *modo numen pavescere, modo minis adversantis populi terreri.*

ditam popularium turbam in Sequanos rapit, conterminam (a C. 70.) civitatem et nobis fidam. Nec Sequani detrectavere certamen. Fortuna melioribus affuit: fusi Lingones. Sabinus festinatum temere praelium pari formidine deseruit. Utque famam exitii sui faceret, villam in quam perfugerat cremavit, illic voluntaria morte interisse creditus. Sed quibus artibus latebrisque vitam per novem mox annos traduxerit, simul amicorum eius constantiam et insigne Epponinae uxoris exemplum, suo loco reddemus. Sequanorum prospera acie belli impetus stetit. Resipiscere paulatim civitates fasque et foedera respicere, principibus Remis, qui per Gallias edixere, ut missis legatis in commune consultarent, libertas an pax placeret.

68 At Romae cuncta in deterius audita Mucianum angebant, ne quanquam egregii duces (iam enim Gallum Annium et Petilium Cerialem delegerat) summam belli parum tolerarent. Nec relinquenda urbs sine rectore. Et Domitiani indomitae libidines timebantur, suspectis, uti diximus, Primo Antonio Varoque Arrio. Varus praetorianis praepositus vim atque arma retinebat. Eum Mucianus pulsum loco, ne sine solatio ageret, annonae praefecit. Utque Domitiani animum Varo haud alienum deleniret, Arretinum Clementem, domui Vespasiani per affinitatem inne-

15. *ne quanquam-tolerarent* Mercerus; codices *nequaquam-tolerare.*

19 *varrus praetorianis praeposito* M[a].

22. *Arretinum* codices plerique et Suetonius Domitiano c. 11.: B M[a] *Arrecinum*, inscriptio apud Gruter. p. 104. *M. Arricinus Clemens.* — Hunc hominem ut multos alios ab oppido quodam, sive ab *Arretio* sive ab *Aricia*, nomen duxisse vix dubites. Si ab *Aricia*, neque *Arrecinus* neque *Arricinus* sed *Aricinus* (cf. III, 36.) nominari debuit. Propterea cum Ernestio *Arretinum* praetuli. An *Arricinus* apud Gruterum Vespasiani affinis sit, non constat.

(a C. 70.) xum et gratissimum Domitiano, praetorianis praeposuit, patrem eius sub Gaio Caesare egregie functum ea cura dictitans; laetum militibus idem nomen, atque ipsum, quanquam senatorii ordinis, ad utraque munia sufficere. Assumuntur e civitate clarissimus quisque, et alii per ambitionem. Simul Domitianus Mucianusque accingebantur, dispari animo, ille spe ac iuventa properus, hic moras nectens quis flagrantem retineret, ne ferocia aetatis et pravis impulsoribus, si exercitum invasisset, paci belloque male consuleret. Legiones victrices sexta et octava, Vitellianarum unaetvicesima, e recens conscriptis secunda Penninis Cottianisque Alpibus, pars monte Graio traducuntur; quarta decuma legio e Britannia, sexta ac decuma ex Hispania accitae.

Igitur venientis exercitus fama et suopte ingenio ad mitiora inclinantes Galliarum civitates in Remos convenere. Treverorum legatio illic opperiebatur, acerrimo instinctore belli Tullio Valentino. Is meditata oratione cuncta magnis imperiis obiectari solita contumeliasque et invidiam in populum Romanum effudit, turbidus miscendis seditionibus et plerisque gratus vecordi facundia. At Iulius Auspex e 69
primoribus Remorum, vim Romanam pacisque bona dissertans, et sumi bellum etiam ab ignavis, strenuissimi cuiusque periculo geri, iamque super caput legiones, sapientissimum quemque reverentia fideque, iuniores periculo ac metu continuit. Et Valentini animum laudabant, consilium Auspicis sequebantur. Constat obstitisse Treveris Lingoni-

---

10. *sexta et octava* Savilius ex II, 83. 85. M^a XI VIII, et ante *vim*, non *victrices*.

13. A B G (M^a) *tertia ac prima*; correxit Savilius ex II, 58. III, 44.

18. *tulio* M^a.

busque apud Gallias, quod Vindicis motu cum Verginio steterant. Deterruit plerosque provinciarum aemulatio: quod bello caput? unde ius auspiciumque peteretur? quam, si cuncta provenissent, sedem imperio legerent? nondum victoria, iam discordia erat, aliis foedera, quibusdam opes viresque aut vetustatem originis per iurgia iactantibus. Taedio futurorum praesentia placuere. Scribuntur ad Treveros epistolae nomine Galliarum, ut abstinerent armis, impetrabili venia et paratis deprecatoribus, si paeniteret. Restitit idem Valentinus, obstruxitque civitatis suae aures, haud perinde instruendo bello intentus quam frequens (a C. 70.)

70 concionibus. Igitur non Treveri neque Lingones ceteraeve rebellium civitates pro magnitudine suscepti discriminis agere. Ne duces quidem in unum consulere, sed Civilis avia Belgarum circumibat, dum Claudium Labeonem capere aut exturbare nititur, Classicus segne plerumque otium trahens velut parto imperio fruebatur. Ne Tutor quidem maturavit superiorem Germaniae ripam et ardua Alpium praesidiis claudere. Atque interim unaetvicesima legio Vindonissa, Sextilius Felix cum auxiliariis cohortibus per Raetiam irrupere. Accessit ala Singularium, excita olim a Vitellio, deinde in partes Vespasiani transgressa. Praeerat Iulius Briganticus sorore Civilis genitus, ut ferme acerrima proximorum odia sunt, invisus avunculo infensusque. Tutor Treverorum copias, recenti Vangionum Caeracatium Tribocorum delectu auctas, veterano pedite atque equite firmavit, corruptis spe aut metu subactis legionariis; qui primo cohortem praemissam a Sextilio Felice interficiunt, mox ubi duces exercitusque Romanus propinquabant, honesto transfugio rediere, secutis Tribocis Vangionibusque et Caeracatibus. Tutor Treveris comitantibus, vitato Ma-

---

6. *per iurgia* P. Manutius: Ma cum plerisque *periuria*.
29. *Roman* Ma, et mox *sicut is.*, non *secutis*.

(a C. 70.) gontiaco, Bingium concessit, fidens loco, quia pontem Navae fluminis abruperat. Sed incursu cohortium quas Sextilius ducebat et reperto vado proditus fususque. Ea clade perculsi Treveri, et plebes omissis armis per agros palatur: quidam principum, ut primi posuisse bellum viderentur, in civitates quae societatem Romanam non exuerant perfugere. Legiones a Novesio Bonnaque in Treveros, ut supra memoravimus, traductae se ipsae in verba Vespasiani adigunt. Haec Valentino absente gesta; qui ubi adventabat furens cunctaque rursus in turbas et excidium conversurus, legiones in Mediomatricos, sociam civitatem abscessere. Valentinus ac Tutor in arma Treveros retrahunt, occisis Herennio ac Numisio legatis, quo minore spe veniae cresceret vinculum sceleris.

71 Hic belli status erat, cum Petilius Cerialis Magontiacum venit. Eius adventu erectae spes. Ipse pugnae avidus et contemnendis quam cavendis hostibus melior ferocia verborum militem incendebat, ubi primum congredi licuisset, nullam praelio moram facturus. Delectus per Galliam habitos in civitates remittit ac nuntiare iubet sufficere imperio legiones: socii ad munia pacis redirent, securi velut confecto bello, quod Romanae manus excepissent. Auxit ea res Gallorum obsequium: nam recepta iuventute facilius tributa toleravere, proniores ad officia, quod spernebantur. At Civilis et Classicus ubi pulsum Tutorem, caesos Treveros, cuncta hostibus prospera accepere, trepidi ac properantes, dum dispersas suorum copias conducunt,

---

2. *Navae* Rhenanus: B Mª *Navas*.

7. M^a *perfugerent* expunctis litteris extremis. Mox 8. *ipsae* Ernestius: plerique *ipsas*.

19. *facturis* M^a, et 22. *ausit* pro *auxit*, et p. 247, 4. *mogontiaci*, et, si Victorio fides, ante (c. 71. init.) *Mogontiacum* et c. 70. *Mogontiaco*.

crebris interim nuntiis Valentinum monuere, ne summae (a C. 70.) rei periculum faceret. Eo rapidius Cerialis, missis in Mediomatricos qui breviore itinere legiones in hostem verterent, contracto quod erat militum Magontiaci quantumque secum transvexerat, tertiis castris Rigodulum venit; quem locum magna Treverorum manu Valentinus insederat, montibus aut Mosella amne septum. Et addiderat fossas obicesque saxorum. Nec deterruere ea munimenta Romanum ducem quo minus peditem perrumpere iuberet, equitum aciem in collem erigeret, spreto hoste, quem temere collectum haud ita loco iuvari, ut non plus suis in virtute foret. Paulum morae in ascensu, dum missilia hostium praevehuntur: ut ventum in manus, deturbati ruinae modo praecipitantur. Et pars equitum aequioribus iugis circumvecta nobilissimos Belgarum, in quis ducem
72 Valentinum, cepit. Cerialis postero die coloniam Treverorum ingressus est, avido milite eruendae civitatis. Hanc esse Classici, hanc Tutoris patriam; horum scelere clausas caesasque legiones. Quid tantum Cremonam meruisse, quam e gremio Italiae raptam, quia unius noctis moram victoribus attulerit? stare in confinio Germaniae integram sedem spoliis exercituum et ducum caedibus ovantem. Redigeretur praeda in fiscum: ipsis sufficere ignes et rebellis coloniae ruinas, quibus tot castrorum excidia pensarentur. Cerialis a metu infamiae, si licentia saevitiaque imbuere militem crederetur, pressit iras. Et paruere, posito civium bello ad externa modestiores. Convertit inde animos acci-

---

5. *Rigodulum* prope Treveros situm erat, ut patet ex c. 72. initio. Falsa de oppidi situ prodidit Lipsius, vera Danvillius in Notitia antiquae Galliae pag. 554.

22. *ducum*] *cum* M^a, et p. 248, 3. *consultatio;* dein p. 248, 5. *proinde* B G M^a.

(a C. 70.) tarum e Mediomatricis legionum miserabilis aspectus. Stabant conscientia flagitii maestae, fixis in terram oculis. Nulla inter coeuntes exercitus consalutatio. Neque solantibus hortantibusve responsa dabant, abditi per tentoria et lucem ipsam vitantes. Nec perinde periculum aut metus quam pudor ac dedecus obstupefecerat, attonitis etiam victoribus, qui vocem precesque adhibere non ausi lacrimis ac silentio veniam poscebant, donec Cerialis mulceret animos, fato acta dictitans quae militum ducumque discordia vel fraude hostium evenissent. Primum illum stipendiorum et sacramenti diem haberent: priorum facinorum neque imperatorem neque se meminisse. Tunc recepti in eadem castra, et edictum per manipulos, ne quis in certamine iurgiove seditionem aut cladem commilitoni obiectaret. Mox Treveros ac Lingonas ad concionem vocatos ita adloquitur. „Neque ego unquam facundiam exercui, 73
et populi Romani virtutem armis affirmavi. Sed quia apud vos verba plurimum valent, bonaque ac mala non sua natura sed vocibus seditiosorum aestimantur, statui pauca disserere, quae profligato bello utilius sit vobis audisse quam nobis dixisse. Terram vestram ceterorumque Gallorum ingressi sunt duces imperatoresque Romani nulla cupidine, sed maioribus vestris invocantibus, quos discordiae usque ad exitium fatigabant; et acciti auxilio Germani sociis pariter atque hostibus servitutem imposuerant. Quot praeliis adversus Cimbros Teutonosque, quantis exercituum nostrorum laboribus quove eventu Germanica bella tractaverimus, satis clarum. Nec ideo Rhenum insedimus ut Italiam tueremur, sed ne quis alius Ariovistus regno Galliarum poteretur. An vos cariores Civili Batavisque et Transrhenanis gentibus creditis quam maioribus eorum pa-

17. *sed quae* Mª.

tres avique vestri fuerunt? eadem semper causa Germanis (a C. 70.) transcendendi in Gallias, libido atque avaritia et mutandae sedis amor, ut relictis paludibus et solitudinibus suis fecundissimum hoc solum vosque ipsos possiderent. Ceterum libertas et speciosa nomina praetexuntur; nec quisquam alienum servitium et dominationem sibi concupivit, ut non
74 eadem ista vocabula usurparet. Regna bellaque per Gallias semper fuere, donec in nostrum ius concederetis. Nos, quanquam totiens lacessiti, iure victoriae id solum vobis addidimus quo pacem tueremur. Nam neque quies gentium sine armis neque arma sine stipendiis neque stipendia sine tributis haberi queunt. Cetera in communi sita sunt. Ipsi plerumque legionibus nostris praesidetis, ipsi has aliasque provincias regitis. Nihil separatum clausumve. Et laudatorum principum usus ex aequo, quamvis procul agentibus: saevi proximis ingruunt. Quomodo sterilitatem aut nimios imbres et cetera naturae mala, ita luxum vel avaritiam dominantium tolerate. Vitia erunt, donec homines: sed neque haec continua, et meliorum interventu pensantur. Nisi forte Tutore et Classico regnantibus moderatius imperium speratis, aut minoribus quam nunc tributis parabuntur exercitus quibus Germani Britannique arceantur. Nam pulsis, quod di prohibeant, Romanis quid aliud quam bella omnium inter se gentium exsistent? octingentorum annorum fortuna disciplinaque compages haec coaluit, quae

---

23. *di*] *dii* quod vulgo edunt an in melioribus libris sic scribatur, nescio, sed dubito, propterea quod M[a] et alii plurimis locis formam *di* ac *dis* offerunt. Nimirum *di* est *dei* et *dis* est *deis* una syllaba prolatum, ipsumque *deis*, si per unam syllabam effertur, et *dis* littera, non sono, differunt. Conf. nota ad A. IV, 55. *Dii* et *diis* recte scriberetur, si tam *dius* quam *deus* diceretur: sed id secus est. Haec est causa, cur apud poetas nunquam, sive *dii* sive *diis* inveniatur.

(a C. 70.) convelli sine exitio convellentium non potest. Sed vobis maximum discrimen, penes quos aurum et opes, praecipuae bellorum causae. Proinde pacem et urbem, quam victi victoresque eodem iure obtinemus, amate colite. Moneant vos utriusque fortunae documenta, ne contumaciam cum pernicie quam obsequium cum securitate malitis.“ Tali oratione graviora metuentes composuit erexitque.

75 Tenebantur victore exercitu Treveri, cum Civilis et Classicus misere ad Cerialem epistolas, quarum haec sententia fuit, Vespasianum, quanquam nuntios occultarent, excessisse vita; urbem atque Italiam interno bello consumptam; Muciani ac Domitiani vana et sine viribus nomina. Si Cerialis imperium Galliarum velit, ipsos finibus civitatium suarum contentos; si praelium mallet, ne id quidem abnuere. Ad ea Cerialis Civili et Classico nihil: eum qui attulerat, ipsas epistolas ad Domitianum misit.

Hostes divisis copiis advenere undique. Plerique culpabant Cerialem passum iungi quos discretos intercipere licuisset. Romanus exercitus castra fossa valloque circumdedit, quis temere antea intutis consederat. Apud Germanos diversis sententiis certabatur.

76 Civilis opperiendas Transrhenanorum gentes, quarum terrore fractae populi Romani vires obtererentur. Gallos quid aliud quam praedam victoribus? et tamen, quod roboris sit, Belgas secum palam aut voto stare. Tutor cunctatione crescere rem Romanam affirmabat, coeuntibus undique exercitibus. Transvectam e Britannia legionem, accitas ex Hispania, adventare ex Italia; nec subitum militem sed veterem expertumque belli. Nam Germanos, qui ab ipsis sperentur, non iuberi non regi, sed cuncta ex libidine agere; pecuniamque ac dona, quis solis corrumpantur, maiora apud

23. *optererentur* M^a^, et p. 251, 3. *e reliquis germanicis*.

Romanos, et neminem adeo in arma pronum ut non idem (a C. 70.) pretium quietis quam periculi malit. Quodsi statim congrediantur, nullas esse Ceriali nisi e reliquiis Germanici exercitus legiones, foederibus Galliarum obstrictas. Idque ipsum, quod inconditam nuper Valentini manum contra spem suam fuderint, alimentum illis ducique temeritatis. Ausuros rursus venturosque in manus non imperiti adulescentuli, verba et conciones quam ferrum et arma meditantis, sed Civilis et Classici; quos ubi aspexerint, redituram in animos formidinem fugam famemque ac totiens captis precariam vitam. Neque Treveros aut Lingonas benevolentia contineri: resumpturos arma, ubi metus abscesserit. Diremit consiliorum diversitatem adprobata Tutoris
77 sententia Classicus; statimque exsequuntur. Media acies Ubiis Lingonibusque data; dextro cornu cohortes Batavorum, sinistro Bructeri Tencterique. Pars montibus, alii viam inter Mosellamque flumen, tam improvisi assiluere, ut in cubiculo ac lectulo Cerialis (neque enim noctem in castris egerat) pugnari simul vincique suos audierit, increpans pavorem nuntiantium, donec universa clades in oculis fuit, perrupta legionum castra, fusi equites, medius Mosellae pons qui ulteriora coloniae adnectit ab hostibus insessus. Cerialis turbidis rebus intrepidus et fugientes manu retrahens, intecto corpore promptus inter tela, felici temeritate et fortissimi cuiusque accursu recuperatum pontem electa manu firmavit. Mox in castra reversus palantes captarum apud Novesium Bonnamque legionum manipulos et rarum apud signa militem ac prope circumventas aquilas videt. Incensus ira „non Flaccum“ inquit, „non Vo-

---

7. *imperitia* codices; correxit Rhenanus. In M[a] post *imperitia* aliquid deletum.

17. *improvisi* A: B G M[a] *improvisa*. Ante *alii*: *alii viam* M[a], si fides I. Gronovio.

(a C. 70.) culam deseritis. Nulla hic proditio; neque aliud excusandum habeo quam quod vos Gallici foederis oblitos redisse in memoriam Romani sacramenti temere credidi. Adnumerabor Numisiis et Herenniis, ut omnes legati vestri aut militum manibus aut hostium ceciderint. Ite, nuntiate Vespasiano vel, quod propius est, Civili et Classico, relictum a vobis in acie ducem. Venient legiones quae neque me inultum neque vos impunitos patiantur.“

78 Vera erant, et a tribunis praefectisque eadem ingerebantur. Consistunt per cohortes et manipulos: neque enim poterat patescere acies effuso hoste et impedientibus tentoriis sarcinisque, cum intra vallum pugnaretur. Tutor et Classicus et Civilis, suis quisque locis, pugnam ciebant, Gallos pro libertate, Batavos pro gloria, Germanos ad praedam instigantes. Et cuncta pro hostibus erant, donec legio unaetvicesima patentiore quam ceterae spatio conglobata sustinuit ruentes, mox impulit. Nec sine ope divina mutatis repente animis terga victores vertere. Ipsi territos se cohortium aspectu ferebant, quae primo impetu disiectae summis rursus iugis congregabantur ac speciem novi auxilii fecerant. Sed obstitit vincentibus pravom inter ipsos certamen omisso hoste spolia consectandi. Cerialis ut incuria prope rem afflixit, ita constantia restituit; secutusque fortunam castra hostium eodem die capit exscinditque.

79 Nec in longum quies militi data. Orabant auxilium Agrippinenses, offerebantque uxorem ac sororem Civilis et filiam Classici, relicta sibi pignora societatis. Atque interim dispersos in domibus Germanos trucidaverant; unde metus et iustae preces invocantium, antequam hostes reparatis viribus ad spem vel ad ultionem accingerentur. Namque et Civilis illuc intenderat, non invalidus, flagrantissima cohortium suarum

---

2. *redisse in* Lipsius: Mª cum plerisque *praedixerim*.

integra, quae ex Chaucis Frisiisque composita Tolbiaci in finibus Agrippinensium agebat. Sed tristis nuntius avertit, deletam cohortem dolo Agrippinensium; qui largis epulis vinoque sopitos Germanos clausis foribus igne iniecto cremavere. Simul Cerialis propero agmine subvenit. Circumsteterat Civilem et alius metus, ne quarta decuma legio adiuncta Britannica classe afflictaret Batavos, qua Oceano ambiuntur. Sed legionem terrestri itinere Fabius Priscus legatus in Nervios Tungrosque duxit, eaeque civitates in deditionem acceptae. Classem ultro Canninefates adgressi sunt, maiorque pars navium depressa aut capta. Et Nerviorum multitudinem, sponte commotam ut pro Romanis bellum capesseret, iidem Canninefates fudere. Classicus quoque adversus equites Novesium a Ceriale praemissos secundum praelium fecit. Quae modica sed crebra damna famam victoriae nuper partae lacerabant. (a C. 70.)

80 Isdem diebus Mucianus Vitellii filium interfici iubet, mansuram discordiam obtendens, ni semina belli restinxisset. Neque Antonium Primum adsciri inter comites a Domitiano passus est, favore militum anxius et superbia viri, aequalium quoque, adeo superiorum intolerantis. Profectus ad Vespasianum Antonius ut non pro spe sua excipitur, ita neque averso imperatoris animo. Trahebatur in diversa, hinc meritis Antonii, cuius ductu confectum haud dubie bellum erat, inde Muciani epistolis: simul ceteri ut infestum tumidumque insectabantur, adiunctis prioris vitae criminibus. Neque ipse deerat adrogantia vocare offensas, nimius commemorandis quae meruisset. Alios ut imbelles, Caecinam ut captivom ac dediti-

1. Ma *integraque et ex cauchis*; emendavit Pichena.

23. *adverso* BMa. Dein p. 254, 5. *caelestis* Rhenanus: B Ma *celis est*.

(a C. 70.) cium increpat. Unde paulatim levior viliorque haberi, manente tamen in speciem amicitia.

Per eos menses quibus Vespasianus Alexandriae statos 81
aestivis flatibus dies et certa maris opperiebatur, multa miracula evenere, quis caelestis favor et quaedam in Vespasianum inclinatio numinum ostenderetur. E plebe Alexandrina quidam oculorum tabe notus genua eius advolvitur, remedium caecitatis exposcens gemitu, monitu Serapidis dei, quem dedita superstitionibus gens ante alios colit; precabaturque principem, ut genas et oculorum orbes dignaretur respergere oris excremento. Alius manum aeger eodem deo auctore ut pede ac vestigio Caesaris calcaretur orabat. Vespasianus primo irridere, aspernari; atque illis instantibus modo famam vanitatis metuere, modo obsecratione ipsorum et vocibus adulantium in spem induci. Postremo existimari a medicis iubet, an talis caecitas ac debilitas ope humana superabiles forent. Medici varie disserere: huic non exesam vim luminis, et redituram, si pellerentur obstantia; illi elapsos in pravum artus, si salubris vis adhibeatur, posse integrari. Id fortasse cordi deis, et divino ministerio principem electum. Denique patrati remedii gloriam penes Caesarem, irriti ludibrium penes miseros fore. Igitur Vespasianus cuncta fortunae suae patere ratus nec quicquam ultra incredibile, laeto ipse voltu, erecta quae adstabat multitudine, iussa exsequitur. Statim conversa ad usum manus, ac caeco reluxit dies. Utrumque qui interfuere nunc quoque memorant, postquam nullum mendacio pretium.

---

3. *stati dies* sunt qui subitis tempestatis vicibus non obnoxii aequo tenore decurrunt. *Statis* diebus oppositi sunt *incerti*.

16. *existimari* Ernestius: M[a] *estimari*, B G *extimari*.

20. *integrari* G: *integrare* B M R.

82 Altior inde Vespasiano cupido adeundi sacram sedem, (a C. 70.) ut super rebus imperii consuleret. Arceri templo cunctos iubet. Atque ingressus intentusque numini, respexit pone tergum e primoribus Aegyptiorum nomine Basiliden, quem procul Alexandria plurium dierum itinere et aegro corpore detineri haud ignorabat. Percunctatur sacerdotes num illo die Basilides templum inisset; percunctatur obvios num in urbe visus sit: denique missis equitibus explorat illo temporis momento octoginta milibus passuum afuisse. Tunc divinam speciem et vim responsi ex nomine Basilidis in-
83 terpretatus est. Origo dei nondum nostris auctoribus celebrata: Aegyptiorum antistites sic memorant. Ptolemaeo regi, qui Macedonum primus Aegypti opes firmavit, cum Alexandriae recens conditae moenia templaque et religiones adderet, oblatum per quietem decore eximio et maiore quam humana specie iuvenem, qui moneret ut fidissimis amicorum in Pontum missis effigiem suam acciret: laetum id regno, magnamque et inclitam sedem fore quae excepisset. Simul visum eundem iuvenem in caelum igne plurimo attolli. Ptolemaeus omine et miraculo excitus sacerdotibus Aegyptiorum, quibus mos talia intellegere, nocturnos visus aperit. Atque illis Ponti et externorum parum gnaris, Timotheum Atheniensem e gente Eumolpidarum, quem ut antistitem caerimoniarum Eleusine exciverat, quaenam illa superstitio, quod numen, interrogat. Timotheus quaesitis qui in Pontum meassent cognoscit urbem illic Sinopen, nec procul templum, vetere inter accolas fama, Iovis Ditis: namque et muliebrem effigiem assistere, quam

---

9. *afuisse* Bekkerus: Mª *aufuisse*, vulgo *abfuisse*.

10. *ex nomine Basilidis interpr. est*] *Basilidis* nomen prae ceteris faustum Vespasiano videbatur: quippe inde principem vel *βασιλέα* se futurum coniectabat. Conf. adnotatio ad IV, 24.

24. *Eleusine* I. Fr. Gronovius: B M R *Eleusim*.

(a C. 70.) plerique Proserpinam vocent. Sed Ptolemaeus, ut sunt ingenia regum, pronus ad formidinem, ubi securitas rediit, voluptatum quam religionum appetens, neglegere paulatim aliasque ad curas animum vertere, donec eadem species terribilior iam et instantior exitium ipsi regnoque denuntiaret, ni iussa patrarentur. Tum legatos et dona Scydrothemidi regi (is tunc Sinopensibus imperitabat) expediri iubet; praecepitque navigaturis, ut Pythicum Apollinem adeant. Illis mare secundum, sors oraculi haud ambigua: irent, simulacrumque patris sui reveherent, sororis relinquerent. Ut Sinopen venere, munera preces 84
mandata regis sui Scydrothemidi adlegant. Qui versus animi modo numen pavescere, modo minis adversantis populi terreri; saepe donis promissisque legatorum flectebatur. Atque interim triennio exacto Ptolemaeus non studium non preces omittere. Dignitatem legatorum, numerum navium, auri pondus augebat. Tum minax facies Scydrothemidi offertur, ne destinata deo ultra moraretur. Cunctantem varia pernicies morbique et manifesta caelestium ira graviorque in dies fatigabat. Advocata contione iussa numinis, suos Ptolemaeique visus, ingruentia mala exponit. Volgus aversari regem, invidere Aegypto, sibi metuere templumque circumsedere. Maior hinc fama tradidit deum ipsum appulsas littori navis sponte conscendisse. Mirum inde dictu, tertio die tantum maris emensi Alexandriam appelluntur. Templum pro magnitudine urbis exstructum loco cui nomen Rhacotis. Fuerat illic sacellum Serapidi atque Isidi antiquitus sacratum. Haec de

---

4. *eadem*] *cedem* Mª, et 6. *paterentur* BMª.

12. *versus animi*] Conf. nota ad IV, 66.

13. *aversari* Muretus: codices *adversari*. p. 257, 2. *Ptolomaeo* Mª.

origine et advectu dei celeberrima. Nec sum ignarus esse (a C. 70.) quosdam qui Seleucia urbe Syriae accitum, regnante Ptolemaeo quem tertia aetas tulit; alii auctorem eundem Ptolemaeum, sedem ex qua transierit Memphim perhibent, inclutam olim et veteris Aegypti columen. Deum ipsum multi Aesculapium, quod medeatur aegris corporibus, quidam Osirin, antiquissimum illis gentibus numen, plerique Iovem ut rerum omnium potentem, plurimi Ditem patrem, insignibus quae in ipso manifesta aut per ambages coniectant.

85 At Domitianus Mucianusque antequam Alpibus propinquarent, prosperos rerum in Treveris gestarum nuntios accepere. Praecipua victoriae fides dux hostium Valentinus, nequaquam abiecto animo, quos spiritus gessisset, voltu ferebat. Auditus ideo tantum ut nosceretur ingenium eius, damnatusque inter ipsum supplicium exprobranti cuidam patriam eius captam accipere se solatium mortis respondit. Sed Mucianus quod diu occultaverat ut recens exprompsit: quoniam benignitate deum fractae hostium vires forent, parum decore Domitianum confecto prope bello alienae gloriae interventurum. Si status imperii aut salus Galliarum in discrimine verteretur, debuisse Caesarem in acie stare: Canninefates Batavosque minoribus ducibus delegandos. Ipse Lugduni vim fortunamque principatus e proximo ostentaret, nec parvis periculis immixtus et maioribus non defuturus.

86 Intellegebantur artes, sed pars obsequii in eo ne deprehenderentur. Ita Lugdunum ventum. Unde creditur Domitianus occultis ad Cerialem nuntiis fidem eius tentavisse, an praesenti sibi exercitum imperiumque traditurus foret. Qua cogitatione bellum adversus patrem agitaverit an opes viresque adversus fratrem, in incerto fuit: nam Cerialis salubri temperamento elusit

---

24. *ostentaret* Rhenanus: codices *ostentare*.

(a C. 70.) ut vana pueriliter cupientem. Domitianus sperni a senioribus iuventam suam cernens modica quoque et usurpata antea munia imperii omittebat, simplicitatis ac modestiae imagine in altitudinem conditus, studiumque litterarum et amorem carminum simulans, quo velaret animum et fratris aemulationi subduceretur, cuius disparem mitioremque naturam contra interpretabatur.

LIBER QUINTUS.

Breviarium. Titi in Iudaeos urbemque sacram expeditio. Ea occasione de gentis origine moribus religione, urbisque ipsius opere et situ accuratius et uberius dictum. Germanici belli progressus. Praelia aliquot inter Civilem et Cerialem; quae denique pax (ita apparet ex fine admutilati libri) excepit.

Eiusdem anni principio Caesar Titus, perdomandae Iudaeae delectus a patre et privatis utriusque rebus militia clarus, maiore tum vi famaque agebat, certantibus provinciarum et exercituum studiis. Atque ipse, ut super fortunam crederetur, decorum se promptumque in armis ostendebat, comitate et adloquiis officia provocans, ac plerumque in opere, in agmine gregario militi mixtus, incorrupto ducis honore. Tres eum in Iudaea legiones, quinta et decuma et quinta decuma, vetus Vespasiani miles, excepere. Addidit e Syria duodecumam et abductos Alexandria duoetvicesimanos tertianosque. Comitabantur viginti sociae cohortes, octo equitum alae, simul Agrippa Sohaemusque reges, et auxilia regis Antiochi, validaque et solito inter

3. *ante ea* ABM[a].

2. *privatis* Rhenanus: M[a] *praelatis*, alii *prelatis*

4. *super fortunam* Lipsius: M[a] et V *superiori unam*.

accolas odio infensa Iudaeis Arabum manus, multi quos (a C. 70)
urbe atque Italia sua quemque spes acciverat occupandi principem adhuc vacuum. His cum copiis fines hostium ingressus composito agmine, cuncta explorans paratusque
2 decernere, haud procul Hierosolymis castra facit. Sed quia famosae urbis supremum diem tradituri sumus, congruens videtur primordia eius aperire.

Iudaeos Creta insula profugos novissima Libyae insedisse memorant, qua tempestate Saturnus vi Iovis pulsus cesserit regnis. Argumentum e nomine petitur: inclitum in Creta Idam montem; accolas Idaeos aucto in barbarum cognomento Iudaeos vocitari. Quidam regnante Iside exundantem per Aegyptum multitudinem ducibus Hierosolymo ac Iuda proximas in terras exoneratam; plerique Aethiopum prolem, quos rege Cepheo metus atque odium mutare sedes perpulerit. Sunt qui tradunt Assyrios convenas, indigum agrorum populum, parte Aegypti potitos, mox proprias urbes Hebraeasque terras et propiora Syriae coluisse. Clara alii Iudaeorum initia: Solymos, carminibus Homeri celebratam gentem, conditae urbi Hierosolymam nomen
3 e suo fecisse. Plurimi auctores consentiunt, orta per Aegyptum tabe quae corpora foedaret, regem Bocchorim adito Hammonis oraculo remedium petentem purgare regnum et id genus hominum ut invisum deis alias in terras avehere iussum. Sic conquisitum collectumque volgus, postquam vastis locis relictum sit, ceteris per lacrimas torpentibus, Moysen unum exsulum monuisse ne quam deorum hominumve opem exspectarent utrisque deserti, sed

11. *iudeos* M^a. Deinde 20. *nomen e* Rhenanus: libri *nomine*.

27. *Moysen* B: M^a hic cum ceteris *Mosen*, dein bis *Moyses*.

28. *sed sibi ut duci caelesti* Oberlinus: M^a *et sibimet duce celesti*, G et alii *sed sibimet ut duci coelesti*. — Medicei *et* pro *sed* ex vulgari scriptura *set* ortum existimo; *sibimet* ita natum

(a C. 70.) sibi ut duci caelesti crederent [,primo, cuius auxilio credentes praesentes miserias pepulissent]. Assensere atque omnium ignari fortuitum iter incipiunt. Sed nihil aeque quam inopia aquae fatigabat. Iamque haud procul exitio totis campis procubuerant, cum grex asinorum agrestium e pastu in rupem nemore opacam concessit. Secutus Moyses coniectura herbidi soli largas aquarum venas aperit. Id levamen; et continuum sex dierum iter emensi, septimo pulsis cultoribus obtinuere terras in quis urbs et templum dicata. Moyses quo sibi in posterum gentem firmaret, 4

---

videtur, ut, postquam *sibiut* coniunctum et in *sibmet* corruptum erat, id a librariis pro compendio pronominis *sibimet* acciperetur. Hoc ipsum certe ferri nequit: nam si suis ipsos viribus Iudaeos niti Moyses voluisset, primum non dixisset *crederent* sed *confiderent*, tum eo consilio auctoritati suae parum consuluisset Sed restat gravissimum. Nam si interpretum explicationes recognoveris omnes, facile invenies nullum ex verbis *primo - pepulissent* sanam atque huic loco aptam sententiam elicuisse, quanquam ea per se spectata luce clariora nullaque coniectura tentanda sunt. Id autem mihi primum est interpolationis indicium; alterum invenio in vocabulo *credentes*, quod post antegressum *crederent* moleste recurrit; tertium denique est, quod nihil praecedit, unde edoceamur, quo Moysi auxilio Iudaei *praesentes* (h. e. ἐναργεῖς) *miserias* pepulerint. Quae omnia si considero, mihi vix dubium videtur haec addita esse a Christiano vel certe ab homine in sacris libris versato: is enim Moysen voluit admonere Iudaeos, quomodo ipse miraculis consiliisque in Aegypto et in itinere adhuc confecto eos adiuverit: Tacitum enim haec ignorasse certum est. Verba scriptoris et interpolatoris converte sic: *sondern ihm sollten sie als einem Führer aus dem Himmel vertrauen [,da er der erste sei, an dessen Hülfe sie geglaubt und dadurch augenscheinliches Elend von sich abgewendet hätten.]* Quae Waltherus in explicando hoc loco tentaverit, ea ex ipso lectoribus cognoscenda relinquimus.

6. M^a *pasto*, et p. 261, 7. *merito cladis*.

novos ritus contrariosque ceteris mortalibus indidit. Pro- (a C. 70.)
fana illic omnia quae apud nos sacra, rursum concessa apud illos quae nobis incesta. Effigiem animalis, quo monstrante errorem sitimque depulerant, penetrali sacravere, caeso ariete velut in contumeliam Hammonis. Bos quoque immolatur, quem Aegyptii Apin colunt. Sue abstinent, memoria cladis, quod ipsos scabies quondam turpaverat, cui id animal obnoxium. Longam olim famem crebris adhuc ieiuniis fatentur; et raptarum frugum argumentum panis Iudaicus nullo fermento detinetur. Septimo die otium placuisse ferunt, quia is finem laborum tulerit; dein blandiente inertia septimum quoque annum ignaviae datum. Alii honorem eum Saturno haberi, seu principia religionis tradentibus Idaeis, quos cum Saturno pulsos et conditores gentis accepimus, seu quod de septem sideribus quis mortales reguntur altissimo orbe et praecipua potentia stella Saturni feratur, ac pleraque caelestium
5 vim suam et cursum septimos per numeros conficiant. Hi ritus, quoquo modo inducti, antiquitate defenduntur. Cetera instituta sinistra foeda pravitate valuere. Nam pessimus quisque spretis religionibus patriis tributa et stipes illuc gerebant; unde auctae Iudaeorum res, et quia apud ipsos fides obstinata, misericordia in promptu, sed adversus omnes alios hostile odium. Separati epulis, discreti cubilibus, proiectissima ad libidinem gens, alienarum concubitu abstinent; inter se nihil illicitum. Circumcidere genitalia instituere, ut diversitate noscantur. Transgressi in morem eorum idem usurpant, nec quicquam prius imbuuntur quam contemnere deos, exuere patriam, parentes liberos fratres vilia habere. Augendae tamen multitudini con-

---

14 *Idaeis* Lipsius: codices *Iudaeis* vel *Iudeis*.
18. *conficiant* Lipsius: V *coniciant*, BM[a] *commearent*.

(a C 70.) sulitur. Nam et necare quemquam ex agnatis nefas, animosque praelio aut suppliciis peremptorum aeternos putant. Hinc generandi amor et moriendi contemptus. Corpora condere quam cremare e more Aegyptio, eademque cura et de infernis persuasio. Caelestium contra. Aegyptii pleraque animalia effigiesque compositas venerantur: Iudaei mente sola unumque numen intellegunt; profanos qui deum imagines mortalibus materiis in species hominum effingant; summum illud et aeternum neque imitabile neque interiturum. Igitur nulla simulacra urbibus suis, nedum templis sinunt. Non regibus haec adulatio, non Caesaribus honor. Sed quia sacerdotes eorum tibia tympanisque concinebant, hedera vinciebantur, vitisque aurea templo reperta, Liberum patrem coli, domitorem Orientis, quidam arbitrati sunt, nequaquam congruentibus institutis. Quippe Liber festos laetosque ritus posuit, Iudaeorum mos absurdus sordidusque.

6 Terra finesque qua ad Orientem vergunt, Arabia terminantur, a meridie Aegyptus obiacet; ab occasu Phoenices et mare; septentrionem a latere Syriae longe prospectant. Corpora hominum salubria et ferentia laborum. Rari imbres, uber solum. Fruges nostrum ad morem, praeterque eas balsamum et palmae. Palmetis proceritas et decor. Balsamum modica arbor: ut quisque ramus intumuit, si vim ferri adhibeas, pavent venae, fragmine lapidis aut testa aperiuntur; humor in usu medentium est. Praecipuum montium Libanum erigit, mirum dictu, tantos inter ardores opacum fidumque nivibus. Idem amnem

---

9. M^a *imitabilem*, si Furiae, *imitabile*, si Victorio fides.

11. *sinunt* I. Fr. Gronovius: libri *sunt*. Mox 13. *continebantur* M^d.

22. *fruges* Lipsius: *exuperant fruges* BGM^a.

Iordanen alit funditque. Nec Iordanes pelago accipitur, sed unum atque alterum lacum integer perfluit, tertio retinetur. Lacus immenso ambitu, specie maris, sapore corruptior, gravitate odoris accolis pestifer, neque vento impellitur neque pisces aut suetas aquis volucres patitur. Incertae undae superiacta, ut solido, feruntur; periti imperitique nandi perinde attolluntur. Certo anni tempore bitumen egerit; cuius legendi usum, ut ceteras artes, experientia docuit. Ater suapte natura liquor et sparso aceto concretus innatat. Hunc manu captum, quibus ea cura, in summa navis trahunt: inde nullo iuvante influit oneratque, donec abscindas. Nec abscindere aere ferrove possis: fugit cruorem vestemque infectam sanguine quo feminae per menses exsolvuntur. Sic veteres auctores. Sed gnari locorum tradunt undantes bitumine moles pelli manuque trahi ad littus; mox, ubi vapore terrae, vi solis inaruerint, securibus cuneisque ut trabes aut saxa discindi. (a C 70.)

7 Haud procul inde campi, quos ferunt olim uberes magnisque urbibus habitatos fulminum iactu arsisse; et manere vestigia, terramque ipsam, specie torridam, vim frugiferam perdidisse. Nam cuncta sponte edita aut manu sata, sive herba tenus aut flore, seu solitam in speciem adolevere, atra et inania velut in cinerem vanescunt. Ego sicut inclitas quondam urbes igne caelesti flagrasse concesserim, ita halitu lacus infici terram, corrumpi superfusum spiritum, eoque fetus segetum et autumni putrescere reor, solo caeloque iuxta gravi. Et Belus amnis Iudaico mari illabitur; circa cuius os lectae arenae admixto nitro in vitrum excoquuntur. Modicum id littus et egerentibus inexhaustum.

---

20. Ma *torrida*, et 22. *herbas tenues aut flores*; correxit Rhenanus.

24. Ma *indicas*, et ante *et*, non *ego*; et 27. *Bellus* GMa.

28. *harenae* Ma. Mox p. 264, 3. *dein regia* Mercerus: *deingia* FMR.

(a C. 70.) Magna pars Iudaeae vicis dispergitur; habent et oppida. Hierosolyma gentis caput. Illic immensae opulentiae templum, et primis munimentis urbs, dein regia, templum intimis clausum. Ad fores tantum Iudaeo aditus; limine, praeter sacerdotes, arcebantur. Dum Assyrios penes Medosque et Persas Oriens fuit, despectissima pars servientium: postquam Macedones praepotuere, rex Antiochus demere superstitionem et mores Graecorum dare adnisus, quo minus teterrimam gentem in melius mutaret, Parthorum bello prohibitus est: nam ea tempestate Arsaces desciverat. Tum Iudaei Macedonibus invalidis, Parthis nondum adultis (et Romani procul erant), sibi ipsi reges imposuere; qui mobilitate volgi expulsi, resumpta per arma dominatione fugas civium, urbium eversiones, fratrum coniugum parentum neces aliaque solita regibus ausi superstitionem fovebant, quia honor sacerdotii firmamentum potentiae assumebatur. 8

9 Romanorum primus Gnaeus Pompeius Iudaeos domuit, templumque iure victoriae ingressus est. Inde volgatum nulla intus deum effigie vacuam sedem et inania arcana. Muri Hierosolymorum diruti, delubrum mansit. Mox civili inter nos bello, postquam in dicionem Marci Antonii provinciae cesserant, rex Parthorum Pacorus Iudaea potitus, interfectusque a Publio Ventidio, et Parthi trans Euphraten redacti: Iudaeos Gaius Sosius subegit. Regnum ab Antonio Herodi datum victor Augustus auxit. Post mortem Herodis nihil exspectato Caesare Simo quidam regium nomen invaserat. Is a Quintilio Varo obtinente Syriam punitus; et gentem coercitam liberi Herodis tripartito rexere. Sub Tiberio

---

6. *persatas* M^a^. 21. *inter nos* A: *interno* CMR.

27. M^a^ hic *simon*, et c. 12. semel *Simo*. Idem p. 265, 7. *matrimonia*.

quies. Dein iussi a Gaio Caesare effigiem eius in templo (a C. 70.) locare arma potius sumpsere; quem motum Caesaris mors diremit. Claudius defunctis regibus aut ad modicum redactis Iudaeam provinciam equitibus Romanis aut libertis permisit; e quibus Antonius Felix per omnem saevitiam ac libidinem ius regium servili ingenio exercuit, Drusilla Cleopatrae et Antonii nepte in matrimonium accepta, ut eiusdem Antonii Felix progener, Claudius nepos esset.

10 Duravit tamen patientia Iudaeis usque ad Gessium Florum procuratorem: sub eo bellum ortum. Et comprimere coeptantem Cestium Gallum Syriae legatum varia praelia ac saepius adversa excepere. Qui ubi fato aut taedio occidit, missu Neronis Vespasianus fortuna famaque et egregiis ministris intra duas aestates cuncta camporum omnesque praeter Hierosolymam urbes victore exercitu tenebat. Proximus annus civili bello intentus, quantum ad Iudaeos, per otium transiit. Pace per Italiam parta et externae curae rediere. Augebat iras quod soli Iudaei non cessissent. Simul manere apud exercitus Titum ad omnes principatus novi eventus casusve utilius videbatur.

11 Igitur castris, uti diximus, ante moenia Hierosolymorum positis instructas legiones ostentavit. Iudaei sub ipsos muros struxere aciem, rebus secundis longius ausuri, et si pellerentur, parato perfugio. Missus in eos eques cum expeditis cohortibus ambigue certavit. Mox cessere hostes, et sequentibus diebus crebra pro portis praelia serebant, donec assiduis damnis intra moenia pellerentur. Romani ad oppugnandum versi. Neque enim dignum videbatur famem hostium opperiri; poscebantque pericula, pars vir-

11. *coeptantem* Rhenanus: BCMR *receptantem.* Mox 12 BM[a] *excipere: excepere* G; dein 14. *intra* Rhenanus: libri *inter.*

17. *parta* Rhenanus: codices *parata.* Statim *redire* M[a].

20. *utilius* Pichena: BM[a] *utilis*, alii *utile.*

(a C. 70.) tate, multi ferocia et cupidine praemiorum. Ipsi Tito Roma et opes voluptatesque ante oculos; ac ni statim Hierosolyma conciderent, morari videbantur. Sed urbem arduam situ opera molesque firmaverant, quis vel plana satis munirentur. Nam duos colles immensum editos claudebant muri per artem obliqui aut introrsus sinuati, ut latera oppugnantium ad ictus patescerent. Extrema rupis abrupta; et turres, ubi mons iuvisset, in sexagenos pedes, inter devexa in centenos vicenosque attollebantur, mira specie, ac procul intuentibus pares. Alia intus moenia regiae circumiecta, conspicuoque fastigio turris Antonia, in honorem Marci Antonii ab Herode appellata. Templum in modum 12
arcis, propriique muri, labore et opere ante alios. Ipsae porticus, quis templum ambiebatur, egregium propugnaculum. Fons perennis aquae, cavati sub terra montes, et piscinae cisternaeque servandis imbribus. Praeviderant conditores ex diversitate morum crebra bella: inde cuncta quamvis adversus longum obsidium. Et a Pompeio expugnatis metus atque usus pleraque monstravere. Atque per avaritiam Claudianorum temporum empto iure muniendi struxere muros in pace tanquam ad bellum, magna colluvie et ceterarum urbium clade aucti: nam pervicacissimus quisque illuc perfugerat, eoque seditiosius agebant. Tres duces, totidem exercitus. Extrema et latissima moenium Simo, quem et Bargioram vocabant, mediam urbem Ioannes, templum Eleazarus firmaverat. Multitudine et armis Ioannes ac Simo, Eleazarus loco pollebat. Sed praelia dolus incendia inter ipsos, et magna vis frumenti ambusta.

---

13. *opera* GMR. 14. *ambibatur* M^{a}, si Iac. Gronovio fides.

25. *quem - vocabant* erat post *Ioannes*; huc traxit Salinerius duce Iosepho B. J. I, 2, 23. 4, 7. *Bargioram* dedit Lipsius: libri *Barbagioram* Dein M^{a} 26. *Alaeazarus* et p. 267, 1. *Alazarum*.

Mox Ioannes, missis per speciem sacrificandi qui Eleazarum manumque eius obtruncarent, templo potitur. Ita in duas factiones civitas discessit, donec propinquantibus Ro- (a C. 70.)
13 manis bellum externum concordiam pareret. Evenerant prodigia, quae neque hostiis neque votis piare fas habet gens superstitioni obnoxia, religionibus adversa. Visae per caelum concurrere acies, rutilantia arma, et subito nubium igne collucere templum. Expassae repente delubri fores, et audita maior humana vox, excedere deos; simul ingens motus excedentium. Quae pauci in metum trahebant: pluribus persuasio inerat antiquis sacerdotum litteris contineri eo ipso tempore fore ut valesceret Oriens profectique Iudaea rerum poterentur. Quae ambages Vespasianum ac Titum praedixerant: sed volgus, more humanae cupidinis, sibi tantam fatorum magnitudinem interpretati ne adversis quidem ad vera mutabantur. Multitudinem obsessorum, omnis aetatis, virile ac muliebre secus, sexcenta milia fuisse accepimus. Arma cunctis qui ferre possent; et plures quam pro numero audebant. Obstinatio viris feminisque par; ac si transferre sedes cogerentur, maior vitae metus quam mortis. Hanc adversus urbem gentemque Caesar Titus, quando impetus et subita belli locus abnueret, aggeribus vineisque certare statuit. Dividuntur legionibus munia, et quies praeliorum fuit, donec cuncta expugnandis urbibus reperta apud veteres aut novis ingeniis struerentur.

14 At Civilis post malam in Treveris pugnam reparato per Germaniam exercitu apud Vetera castra consedit, tutus loco, et ut memoria prosperarum illic rerum augescerent barbarorum animi. Secutus est eodem Cerialis, duplicatis

---

8. *expertae* M[a], *et* 17. *hominis*, non *omnis*.
14. *praedixerat* BMR.

(a C. 70.) copiis adventu secundae et sextae et quartae decumae legionum. Cohortesque et alae iam pridem accitae post victoriam properaverant. Neuter ducum cunctator. Sed arcebat latitudo camporum suopte ingenio humentium. Addiderat Civilis obliquam in Rhenum molem, cuius obiectu revolutus amnis adiacentibus superfunderetur. Ea loci forma, incertis vadis subdola et nobis adversa: quippe miles Romanus armis gravis et nandi pavidus; Germanos fluminibus suetos levitas armorum et proceritas corporum attollit. Igitur lacessentibus Batavis ferocissimo cuique 15
nostrorum coeptum certamen; deinde orta trepidatio, cum praealtis paludibus arma equi haurirentur. Germani notis vadis persultabant, omissa plerumque fronte latera ac terga circumvenientes. Neque ut in pedestri acie comminus certabatur, sed tanquam navali pugna, vagi inter undas aut, si quid stabile occurrebat, totis illic corporibus nitentes, volnerati cum integris, periti nandi cum ignaris in mutuam perniciem implicabantur. Minor tamen quam pro tumultu caedes, quia non ausi egredi paludem Germani in castra rediere. Eius praelii eventus utrumque ducem diversis animi motibus ad maturandum summae rei discrimen erexit. Civilis instare fortunae, Cerialis abolere ignominiam. Germani prosperis feroces; Romanos pudor excitaverat. Nox apud barbaros cantu aut clamore, nostris per iram et minas acta. Postera luce Cerialis equite et 16
auxiliariis cohortibus frontem explet; in secunda acie legiones locatae; dux sibi delectos retinuerat ad improvisa. Civilis haud porrecto agmine sed cuneis adstitit. Batavi

1. *sextae* Mercerus ex IV, 68. V, 16: codices XVI.

12. *aurirentur* M[a], et 14. *comminus minus* MR, et 17. *volneratis* M[a].

22. *cerealis* M[a], ut saepe. Idem 28. *astitit.*

Gugernique in dextro; laeva ac propiora fluminis Trans- (a C. 70.)
rhenani tenuere. Exhortatio ducum non more concionis apud universos, sed ut quosque suorum advehebantur. Cerialis veterem Romani nominis gloriam, antiquas recentesque victorias: ut perfidum ignavum victum hostem in aeternum exciderent, ultione magis quam praelio opus esse. Pauciores nuper cum pluribus certasse, ac tamen fusos Germanos, quod roboris fuerit. Superesse qui fugam animis, qui volnera tergo ferant. Proprios inde stimulos legionibus admovebat, domitores Britanniae quartadecumanos appellans; principem Galbam sextae legionis auctoritate factum; illa primum acie secundanos nova signa novamque aquilam dicaturos. Hinc praevectus ad Germanicum exercitum manus tendebat, ut suam ripam, sua castra sanguine hostium reciperarent. Alacrior omnium clamor, quis vel ex longa pace praelii cupido vel fessis bello pacis amor,
7 praemiaque et quies in posterum sperabantur. Nec Civilis
silentem struxit aciem, locum pugnae testem virtutis ciens. Stare Germanos Batavosque super vestigia gloriae, cineres ossaque legionum calcantes. Quocunque oculos Romanus intenderet, captivitatem clademque et dira omnia obversari. Ne terrerentur vario Treverici praelii eventu. Suam illic victoriam Germanis obstitisse, dum omissis telis praeda manus impediunt: sed cuncta mox prospera et hosti contraria evenisse. Quae provideri astu ducis oportuerit, provisa, campos madentes et ipsis gnaros, paludes hostibus noxias. Rhenum et Germaniae deos in aspectu; quorum numine capesserent pugnam, coniugum parentum patriae memores. Illum diem aut gloriosissimum inter maio-

---

1. *Gugernique* Ernestius: BGM[a] *Cugernique*. Conf. IV, 26.
17. *sperabatur* BM[a], et 18. *sciens*, non *ciens*, iidem.
26. *provisa* A: M[a] *provise* vel *previse*.

(a C. 70.) res aut ignominiosum apud posteros fore. Ubi sono armorum tripudiisque (ita illis mos) adprobata sunt dicta, saxis glandibusque et ceteris missilibus praelium incipitur, neque nostro milite paludem ingrediente, et Germanis ut elicerent lacessentibus.

18 Absumptis quae iaciuntur et ardescente pugna procursum ab hoste infestius. Immensis corporibus et praelongis hastis fluitantem labantemque militem eminus fodiebant; simul e mole, quam eductam in Rhenum rettulimus, Bructerorum cuneus tranatavit. Turbata ibi res et pellebatur sociarum cohortium acies, cum legiones pugnam excipiunt, suppressaque hostium ferocia praelium aequatur. Inter quae perfuga Batavus adiit Cerialem, terga hostium promittens, si extremo paludis eques mitteretur: solidum illa, et Gugernos, quibus custodia obvenisset, parum intentos. Duae alae cum perfuga missae incauto hosti circumfunduntur. Quod ubi clamore cognitum, legiones a fronte incubuere, pulsique Germani Rhenum fuga petebant. Debellatum eo die foret, si Romana classis sequi maturasset. Ne eques quidem institit, repente fusis imbribus et propinqua nocte.

19 Postera die quarta decuma legio in superiorem provinciam Gallo Annio missa; Cerialis exercitum decuma ex Hispania legio supplevit. Civili Chaucorum auxilia venere. Non tamen ausus oppidum Batavorum armis tueri, raptis

---

24. *oppidum Batavorum*] De oppido Batavorum exposuit Danvillius in Notitia Galliae antiquae pag. 142., eiusque situm in tabula illi libró adiuncta probabiliter indicavit. Falso credidit Waltherus hoc oppidum esse Vetera, ac genitivum *Batavorum* pertinere ad *armis*. Vetera enim in laeva Rheni ripa, Germani autem proximo praelio trans Rhenum pulsi erant, ut apparet ex c. 18. extr. Civilem e dextra Rheni ripa transcendisse in insulam Batavorum patet etiam ex iis, quae paulo post narrantur, *Transiere Rhenum Tutor* *quoque et Classicus*. Ego cum Lipsio

quae ferri poterant, ceteris iniecto igni, in insulam concessit, gnarus deesse naves efficiendo ponti, neque exercitum Romanum aliter transmissurum. Quin et diruit molem a Druso Germanico factam, Rhenumque prono alveo in Galliam ruentem disiectis quae morabantur effudit. Sic velut abacto amne, tenuis alveus insulam inter Germanosque continentium terrarum speciem fecerat. Transiere Rhenum Tutor quoque et Classicus et centum tredecim Treverorum senatores; in quis fuit Alpinius Montanus, quem a Primo Antonio missum in Gallias superius memoravimus. Comitabatur eum frater Decimus Alpinius. Simul ceteri miseratione ac donis auxilia concibant inter gentes periculorum avidas. (a C. 70.)

20 Tantumque belli superfuit, ut praesidia cohortium alarum legionum uno die Civilis quadripartito invaserit, decumam legionem Arenaci, secundam Batavoduri, et Grinnes Vadamque cohortium alarumque castra, ita divisis copiis, ut ipse et Verax sorore eius genitus Classicusque ac Tutor suam quisque manum traherent, nec omnia patrandi fiducia, sed multa ausis aliqua in parte fortunam affore: simul Cerialem neque satis cautum et pluribus nuntiis huc illuc cursantem posse medio intercipi. Quibus obvenerant castra decumanorum, oppugnationem legionis arduam rati egressum militem et caedendis materiis operatum turbavere, occiso praefecto castrorum et quinque primoribus centurionum paucisque militibus: ceteri

existimo *oppidum Batavorum* inde nominatum esse, quod *extra Batavorum insulam* in aliena terra situm erat. Conf. IV, 12.

3. *diluit* BM[a].

14 *legionem modis civilis quadripartita* M[a]: *legionum uno die Civilis quadripartita* A; *quadripartito* Ernestius. Mox 17. *divisi* M[a], et 20. *pluris*.

25. *ceteris eminentis* M[a]; dein *rumpere* Ernestius: libri *inrumpere*.

(a C. 70.) se munimentis defendere. Et interim Germanorum manus Batavoduri rumpere inchoatum pontem nitebantur. Ambiguum praelium nox diremit. Plus discriminis apud 21
Grinnes Vadamque. Vadam Civilis, Grinnes Classicus oppugnabant. Nec sisti poterant interfecto fortissimo quoque; in quis Briganticus praefectus alae ceciderat, quem fidum Romanis et Civili avonculo infensum diximus. Sed ubi Cerialis cum delecta equitum manu subvenit, versa fortuna praecipites Germani in amnem aguntur. Civilis dum fugientes retentat, agnitus petitusque telis relicto equo tranatavit. Idem Veracis effugium. Tutorem Classicumque appulsae lintres vexere. Ne tum quidem Romana classis pugnae affuit, ut iussum erat: sed obstitit formido et remiges per alia militiae munia dispersi. Sane Cerialis parum temporis ad exsequenda imperia dabat, subitus consiliis sed eventu clarus. Aderat fortuna etiam ubi artes defuissent. Hinc ipsi exercituique minor cura disciplinae. Et paucos post dies, quanquam periculum captivitatis evasisset, infamiam non vitavit. Profectus Novesium Bonnamque ad visenda castra quae hiematuris legionibus eri- 22
gebantur, navibus remeabat, disiecto agmine, incuriosis vigiliis. Animadversum id Germanis; et insidias composuere. Electa nox atra nubibus; et prono amne rapti nullo prohibente vallum ineunt. Prima caedes astu adiuta: incisis tabernaculorum funibus suismet tentoriis coopertos trucidabant. Aliud agmen turbare classem, iniicere vincla, trahere puppes. Utque ad fallendum silentio, ita coepta caede, quo plus terroris adderent, cuncta clamoribus mi-

6. *brigantibus* M[a], et 7. *duximus.*

11. *Veracis* I. Gronovius: BMR *Germani.* Mox 13. *et,* non *ut,* M[a].

25. *tentoriis*] *toriis* M[a] Mox 273, 2. *ornatu militari* ed. princ.: libri *ornati militariter.*

scebant. Romani volneribus exciti quaerunt arma, ruunt per vias, pauci ornatu militari, plerique circum brachia torta veste et strictis mucronibus. Dux semisomnus ac prope intectus errore hostium servatur. Namque praetoriam navem vexillo insignem, illic ducem rati, abripiunt. Cerialis alibi noctem egerat, ut plerique credidere, ob stuprum Claudiae Sacratae mulieris Ubiae. Vigiles flagitium suum ducis dedecore excusabant, tanquam iussi silere, ne quietem eius turbarent; ita intermisso signo et vocibus se quoque in somnum lapsos. Multa luce revecti hostes captivis navibus, praetoriam triremem flumine Luppia do- (a C. 70)
23 num Veledae traxere. Civilem cupido incessit navalem aciem ostentandi. Complet quod biremium, quaeque simplici ordine agebantur. Adiecta ingens lintrium vis; tricenos quadragenosque * * * sed armamenta Liburnicis solita; et simul captae lintres sagulis versicoloribus haud indecore pro velis iuvabantur. Spatium velut aequoris electum, quo Mosae fluminis os amnem Rhenum Oceano affundit. Causa instruendae classis, super insitam genti vanitatem, ut eo terrore commeatus Gallia adventantes interciperent. Cerialis miraculo magis quam metu direxit classem, numero imparem, usu remigum, gubernatorum arte, navium magnitudine potiorem. His flumen secundum; illi vento agebantur. Sic praevecti, tentato levium

---

6. *noctem*] *nave* Ma. Mox *Ubiae* Rhenanus: libri *ubi et*.

11. *Luppia* Rhenanus: plerique codices *inpia*, quasi fuerit *Lupia*, non *Luppia*, sed ille fluvius nunc quidem ab accolis constanter *Lippe* appellatur. Itaque eodem iure scribimus *Luppiam* quo *Bonnam*, quamvis Ma cum aliis *Bonam* eam urbem designandam praecipiat.

12. *incessit*] *invasi incessit* Ma. Est dittographiae specimen.

18. *eiectum* Ma, et 20. *commeati galliam adventantes interciperentur*.

(a C. 70.) telorum iactu dirimuntur. Civilis nihil ultra ausus trans Rhenum concessit. Cerialis insulam Batavorum hostiliter populatus agros villasque Civilis intactos nota arte ducum sinebat, cum interim flexu autumni et crebris per hiemem imbribus superfusus amnis palustrem humilemque insulam in faciem stagni opplevit. Nec classis aut commeatus aderant, castraque in plano sita vi fluminis differebantur. Potuisse tunc opprimi legiones, et voluisse Germanos, sed 24
dolo a se flexos imputavit Civilis. Neque abhorret vero, quando paucis post diebus deditio insecuta est. Nam Cerialis per occultos nuntios Batavis pacem, Civili veniam ostentans, Veledam propinquosque monebat fortunam belli, tot cladibus adversam, opportuno erga populum Romanum merito mutare. Caesos Treveros, receptos Ubios, ereptam Batavis patriam; neque aliud Civilis amicitia partum quam volnera fugas luctus. Exsulem eum et extorrem recipientibus oneri; et satis peccavisse quod totiens Rhenum transcenderint. Si quid ultra moliantur, inde iniuriam et culpam, hinc ultionem et deos fore. Misceban- 25
tur minis promissa. Et concussa Transrhenanorum fide inter Batavos quoque sermones orti. Non prorogandam ultra ruinam, nec posse ab una natione totius orbis servitium depelli. Quid profectum caede et incendiis legionum, nisi ut plures validioresque accirentur? si Vespasiano

---

15. *partum*] Legebatur *paratum*. — Simile huic vitium supra V, 10., ubi erat *pace parata*, a Rhenano vere correctum esse omnes consentiunt. Sed quemadmodum *pacem parare* pro *pacem acquirere* non dicitur, sic *volnera* non *parata* sed *parta* dicimus, si sermo est de volneribus acceptis. *Parat* volnera qui studet infligere alteri. Volnera a Batavis *parata* sunt quae illi hostibus paraverunt (*vorbereitete* vel *in Bereitschaft liegende Wunden*), *parta* quae ipsi sibi pepererunt.

24. *fures*, non *plures*, BM[a].

bellum navaverint, Vespasianum rerum potiri: sin populum Romanum armis vocent, quotam partem generis humani Batavos esse? respicerent Raetos Noricosque et ceterorum onera sociorum: sibi non tributa sed virtutem et viros indici. Proximum id libertati; et si dominorum electio sit, honestius principes Romanorum quam Germanorum feminas tolerari. Haec volgus. Proceres atrociore Civilis rabie semet in arma trusos; illum domesticis malis excidium gentis opposuisse. Tunc infensos Batavis deos, cum obsiderentur legiones, interficerentur legati, bellum uni necessarium, ferale ipsis sumeretur. Ventum ad extrema, ni resipiscere incipiant et noxii capitis poena pae- (a C. 70.)

26 nitentiam fateantur. Non fefellit Civilem ea inclinatio, et praevenire statuit, super taedium malorum etiam spe vitae, quae plerumque magnos animos infringit. Petito colloquio scinditur Nabaliae fluminis pons; in cuius abrupta progressi duces, et Civilis ita coepit. „Si apud Vitellii legatum defenderer, neque facto meo venia neque dictis fides debebatur. Cuncta inter nos inimica hostilia, ab illo coepta, a me aucta erant. Erga Vespasianum vetus mihi observantia; et cum privatus esset, amici vocabamur. Hoc Primo Antonio notum, cuius epistolis ad bellum actus sum, ne Germanicae legiones et Gallica iuventus Alpes transcenderet. Quae Antonius epistolis, Hordeonius Flaccus praesens monebat, arma in Germania movi, quae Mucianus in Syria, Aponius in Moesia, Flavianus in Pannonia.“

---

17. *Vitellium* M[a], et 25. *movit*, et 26. *in pania*, non *Pannonia*. Paulo ante (22) vulgo legunt *accitus* M[a] invito.

C. CORNELII TACITI

DE SITU

MORIBUS ET POPULIS GERMANIAE

LIBELLUS.

Germania omnis a Gallis Raetisque et Pannoniis Rheno et Danubio fluminibus, a Sarmatis Dacisque mutuo metu aut montibus separatur. Cetera Oceanus ambit, latos sinus et insularum immensa spatia complectens, nuper cognitis quibusdam gentibus ac regibus, quos bellum aperuit. Rhenus Raeticarum Alpium inaccesso ac praecipiti vertice ortus, modico flexu in Occidentem versus septentrionali Oceano miscetur. Danubius molli et clementer edito montis Abnobae iugo effusus plures populos adit, donec in Ponticum mare sex meatibus erumpat: septimum enim os paludibus hauritur.

2 Ipsos Germanos indigenas crediderim, minimeque aliarum gentium adventibus et hospitiis mixtos, quia nec terra olim sed classibus advehebantur qui mutare sedes quaere-

---

1. *Raetisque* Cellarius: codices *Rhaetiisque* vel *Rhetiisque* vel *Reciis*. Dein 9. *Abnoba* Hermolaus Barbarus: codices *Arnobae* vel *Arbonae*.

bant, et immensus ultra utque sic dixerim adversus Oceanus raris ab orbe nostro navibus aditur. Quis porro, praeter periculum horridi et ignoti maris, Asia aut Africa aut Italia relicta Germaniam peteret, informem terris, asperam caelo, tristem cultu adspectuque, nisi si patria sit. Celebrant carminibus antiquis, quod unum apud illos memoriae et annalium genus est, Tuisconem deum terra editum et filium Mannum, originem gentis conditoresque. Manno tris filios assignant, e quorum nominibus proximi Oceano Ingaevones, medii Hermiones, ceteri Istaevones vocentur. Quidam, ut in licentia vetustatis, plures deo ortos pluresque gentis appellationes, Marsos Gambrivios Suevos Vandalios affirmant, eaque vera et antiqua nomina. Ceterum Germaniae vocabulum recens et nuper additum, quoniam qui primi Rhenum transgressi Gallos expulerint, ac nunc Tungri, tunc Germani vocati sint. Ita nationis nomen, non gentis, evaluisse paulatim, ut omnes primum a victore ob metum, mox a se ipsis invento nomine Germani vocarentur.

3 Fuisse apud eos et Herculem memorant, primumque omnium virorum fortium ituri in praelia canunt. Sunt illis haec quoque carmina, quorum relatu, quem baritum vocant, accendunt animos, futuraeque pugnae fortunam ipso cantu augurantur. Terrent enim trepidantve, prout sonuit acies*; nec tam voces illae quam virtutis concentus videntur. Affectatur praecipue asperitas

---

5.* *nisi si patria sit*] Attende ad nonnullam scriptoris *ἀκυρολογίαν*: nam cui patria Germania est, is quidem *incolere* eam, non autem Asia aut Africa aut Italia relicta *petere*, dici recte potest. Sed accuratae locutionis desiderium magis excitatur, si legas ex H S T *nisi sibi patria sit*, ac propterea ceterorum librorum scriptura *nisi si patria sit* praeferenda est. Recte dixit Waltherus *sibi* ex *si* ortum esse, quod librarii *nisi si* quomodo explicarent haud invenirent.

soni et fractum murmur, obiectis ad os scutis, quo plenior et gravior vox repercussu intumescat. Ceterum et Ulixem quidam opinantur longo illo et fabuloso errore in hunc Oceanum delatum adisse Germaniae terras, Asciburgiumque, quod in ripa Rheni situm hodieque incolitur, ab illo constitutum nominatumque; aram quin etiam Ulixi consecratam, adiecto Laertae patris nomine, eodem loco olim repertam, monimentaque et tumulos quosdam Graecis litteris inscriptos in confinio Germaniae Raetiaeque adhuc exstare. Quae neque confirmare argumentis neque refellere in animo est: ex ingenio suo quisque demat vel addat fidem.

4 Ipse eorum opinionibus accedo, qui Germaniae populos nullis aliarum nationum connubiis infectos propriam et sinceram et tantum sui similem gentem exstitisse arbitrantur. Unde habitus quoque corporum, quanquam in tanto hominum numero, idem omnibus, truces et caerulei oculi, rutilae comae, magna corpora et tantum ad impetum valida. Laboris atque operum non eadem patientia; minimeque sitim aestumque tolerare, frigora atque inediam caelo solove assueverunt.

5 Terra etsi aliquanto specie differt, in universum tamen aut silvis horrida aut paludibus foeda, humidior qua Gal-

---

13. *nullis*] Codices *nullis aliis*. — Adiectum *aliis* e Tacitinis amovendum Lipsio assentior, idque sive ex praecedente *nullis* per dittographiam sive ex subsequente *aliarum* fortuita repetitione natum esse iudico. Passovius ut hanc vocem defendat licenter *παραφράζει*, Waltherus *alia aliarum nationum connubia* esse quae alia natio cum alia in vicem ineat contendit. Sed hoc neque verum est (eiusmodi connubia *promiscua*, non *alia aliarum nationum* appellantur), neque ea sententia huic loco convenit. Mirifice Longolius *nullis aliis* interpretatur *durchaus durch keine andere*, quasi Tacitus affirmare voluerit nunquam puellam Raeticam vel Gallicam nupsisse Germano.

lias, ventosior qua Noricum ac Pannoniam aspicit; satis ferax, frugiferarum arborum impatiens, pecorum fecunda, sed plerumque improcera. Ne armentis quidem suus honor aut gloria frontis. Numero gaudent, eaeque solae et gratissimae opes sunt. Argentum et aurum propitiine an irati di negaverint dubito. Nec tamen affirmaverim nullam Germaniae venam argentum aurumve gignere: quis enim scrutatus est? possessione et usu haud perinde afficiuntur. Est videre apud illos argentea vasa, legatis et principibus eorum muneri data, non in alia vilitate quam quae humo finguntur, quanquam proximi ob usum commerciorum aurum et argentum in pretio habent, formasque quasdam nostrae pecuniae agnoscunt atque eligunt: interiores simplicius et antiquius permutatione mercium utuntur. Pecuniam probant veterem et diu notam, serratos bigatosque. Argentum quoque magis quam aurum sequuntur, nulla affectione animi, sed quia numerus argenteorum facilior usui est promiscua ac vilia mercantibus.

6 Ne ferrum quidem superest, sicut ex genere telorum colligitur. Rari gladiis aut maioribus lanceis utuntur. Hastas, vel ipsorum vocabulo frameas, gerunt angusto et brevi ferro, sed ita acri et ad usum habili, ut eodem telo, prout ratio poscit, vel comminus vel eminus pugnent. Et eques quidem scuto frameaque contentus est: pedites et missilia spargunt, plura singuli, atque in immensum vibrant, nudi aut sagulo leves. Nulla cultus iactatio: scuta tantum lectissimis coloribus distinguunt. Paucis loricae, vix uni alterive cassis aut galea. Equi non forma, non

10. *vilitate*] Exspectaverit aliquis potius *caritate* vel *pretio*, sed scriptor *non in alia* tanquam una voce usus pro *pari* posuit. Hoc qui non intelligerent, interpolavere *utilitate*, ut est in codice Vindobonensi nonnullisque antiquis editionibus.

25. *pluraque* H, et 28. *galeae* omnes praeter T.

velocitate conspicui. Sed nec variare gyros in morem
nostrum docentur: in rectum aut uno flexu dextros agunt,
ita coniuncto orbe, ut nemo posterior sit. In universum
aestimanti plus penes peditem roboris; eoque mixti prae-
liantur, apta et congruente ad equestrem pugnam velo-
citate peditum, quos ex omni iuventute delectos ante aciem
locant. Definitur et numerus: centeni ex singulis pagis
sunt; idque ipsum inter suos vocantur, et quod primo
numerus fuit, iam nomen et honor est. Acies per cuneos
componitur. Cedere loco, dummodo rursus instes, con-
silii quam formidinis arbitrantur. Corpora suorum etiam
in dubiis praeliis referunt. Scutum reliquisse praecipuum
flagitium, nec aut sacris adesse aut concilium inire igno-
minioso fas; multique superstites bellorum infamiam la-
7 queo finierunt. Reges ex nobilitate, duces ex virtute su-
munt. Nec regibus infinita aut libera potestas; et duces
exemplo potius quam imperio; si prompti si conspicui si
ante aciem agant, admiratione praesunt. Ceterum neque
animadvertere neque vincire, ne verberare quidem nisi
sacerdotibus permissum, non quasi in poenam nec ducis
iussu, sed velut deo imperante, quem adesse bellantibus
credunt; effigiesque et signa quaedam detracta lucis in
praelium ferunt. Quodque praecipuum fortitudinis incita-
mentum est, non casus nec fortuita conglobatio turmam
aut cuneum facit, sed familiae et propinquitates. Et in
proximo pignora, unde feminarum ululatus [audiri], unde

---

16. *ac* S T et alii: *aut* ed. Parisiensis et (H).

26. *audiri*] Vide num sufficiant explicationes huius verbi ab interpretibus adlatae. Alii enim *audiri* pro infinitivo historico accipiunt, sed is imperfecti temporis vice (Conf. Hessii Variae lectiones et observationes in T. G. comm. III.) fungitur, non praesentis, neque sic cum *unde* iungi videtur posse; alii *est* supplendum praecipiunt, sed illud *est* non suppletur sed scribi-

vagitus infantium. Hi cuique sanctissimi testes, hi maximi laudatores. Ad matres ad coniuges volnera ferunt; nec illae numerare aut exigere plagas pavent. Cibosque et hortamina pugnantibus gestant. Memoriae proditur quasdam 8
acies inclinatas iam et labantes a feminis restitutas constantia precum et obiectu pectorum et monstrata comminus captivitate, quam longe impatientius feminarum suarum nomine timent, adeo ut efficacius obligentur animi civitatum quibus inter obsides puellae quoque nobiles imperantur. Inesse quin etiam sanctum aliquid et providum putant, nec aut consilia earum aspernantur aut responsa negligunt. Vidimus sub divo Vespasiano Veledam diu apud plerosque numinis loco habitam. Sed et olim Auriniam et compluris alias venerati sunt, non adulatione nec tanquam facerent deas.

Deorum maxime Mercurium colunt, cui certis diebus 9
humanis quoque hostiis litare fas habent. Herculem ac Martem concessis animalibus placant. Pars Suevorum et Isidi sacrificat: unde causa et origo peregrino sacro, parum comperi, nisi quod signum ipsum in modum liburnae figuratum docet advectam religionem. Ceterum nec cohibere parietibus deos neque in ullam humani oris speciem assimilare ex magnitudine caelestium arbitrantur.

---

tur, ac tum non *audiri* sed *audire* ponendum erat. Vid. c. 5. *Est videre apud illos.* Conf. A. XVI, 34. Agr. 32.; alii *unde audiri* pro *ut inde audiatur* dictum putant, sed Latine sic dici nemo dum demonstravit, neque ea verborum structura sententiae videtur convenire: nam si in proximo pignora, inde non consequitur eorum audiri ululatum. Restat, ut aliquis opinetur Tacitum accepta ab aliis ponere, sed id secus esse sententiarum nexus ostendit. Equidem *audiri* tanquam infinitivum historicum ab interpolatore, qui mancum esse sermonem falso putavit, illatum existimo.

Lucos ac nemora consecrant, deorumque nominibus appel-
10 lant secretum illud, quod sola reverentia vident. Auspicia sortesque ut qui maxime observant. Sortium consuetudo simplex. Virgam frugiferae arbori decisam in surculos amputant, eosque notis quibusdam discretos super candidam vestem temere ac fortuito spargunt. Mox, si publice consuletur, sacerdos civitatis, sin privatim, ipse pater familiae, precatus deos caelumque suspiciens, ter singulos tollit, sublatos secundum impressam ante notam interpretatur. Si prohibuerunt, nulla de eadem re in eundem diem consultatio, sin permissum, auspiciorum adhuc fides exigitur. Et illud quidem etiam hic notum, avium voces volatusque interrogare: proprium gentis equorum quoque praesagia ac monitus experiri. Publice aluntur isdem nemoribus ac lucis candidi et nullo mortali opere contacti; quos pressos sacro curru sacerdos ac rex vel princeps civitatis comitantur, hinnitusque ac fremitus observant. Nec ulli auspicio maior fides, non solum apud plebem, sed apud proceres apud sacerdotes: se enim ministros deorum, illos conscios putant. Est et alia observatio auspiciorum, qua gravium bellorum eventus explorant. Eius gentis cum qua bellum est captivum, quoquo modo interceptum, cum electo popularium suorum, patriis

---

6. *si publice consuletur*] Priusquam consulitur, deorum numen per sortes et auspicia interrogatur, ut verba *si publice consuletur* non de scrutanda voluntate deorum, sed de consilio quodam publice capiendo intelligi debeant. Sententia est igitur *wenn eine öffentliche Berathung statt finden soll*, non *wenn die Befragung vom Staate geschieht*. Rhenani igitur coniectura, *consulatur*, hic facile carebimus. Etiam quae statim sequitur *consultatio* et verbum *consultant* c. 11. non de numinis interrogatione sed de consilio capiendo aut omittendo dicta esse liquet.

19. *sed* deest H S.

quemque armis, committunt. Victoria huius vel illius pro praeiudicio accipitur.

11 De minoribus rebus principes consultant, de maioribus omnes, ita tamen ut ea quoque, quorum penes plebem arbitrium est, apud principes pertractentur. Coeunt, nisi quid fortuitum et subitum incidit, certis diebus, cum aut inchoatur luna aut impletur: nam agendis rebus hoc auspicatissimum initium credunt. Nec dierum numerum, ut nos, sed noctium computant. Sic constituunt, sic condicunt. Nox ducere diem videtur. Illud ex libertate vitium, quod non simul nec ut iussi conveniunt, sed et alter et tertius dies cunctatione coeuntium absumitur. Ut turbae placuit, considunt armati. Silentium per sacerdotes, quibus tum et coercendi ius est, imperatur. Mox rex vel princeps, prout aetas cuique, prout nobilitas, prout decus bellorum, prout facundia est, audiuntur, auctoritate suadendi magis quam iubendi potestate. Si displicuit sententia, fremitu aspernantur, sin placuit, frameas concutiunt. Honoratissimum assensus genus est armis laudare. 12 Licet apud concilium accusare quoque et discrimen capitis intendere. Distinctio poenarum ex delicto. Proditores et transfugas arboribus suspendunt, ignavos et imbelles et corpore infames coeno ac palude, iniecta insuper crate, mergunt. Diversitas supplicii illuc respicit, tanquam scelera ostendi oporteat, dum puniuntur, flagitia abscondi. Sed et levioribus delictis pro modo poena: equorum pecorumque nu-

---

26. *poena: equorum* Acidalius: codices *poenarum equorum*. — Vide ut syllaba *rum* ex *equorum* praecedenti *poena* adhaeserit, qua ratione multa vitia in veteres libros illata sunt. Nihilo minus ex recentioribus plures ad codicum sordes relapsi sunt. Sed si coniungis pro *modo poenarum*, hoc additamentum et otiosum est et perversam praebet sententiam: nam noxiis non pro *modo poenarum* sed pro *modo delictorum poenae* irrogari dicun-

mero convicti multantur. Pars multae regi vel civitati, pars ipsi qui vindicatur vel propinquis eius exsolvitur. Eliguntur in isdem conciliis et principes, qui iura per pagos vicosque reddunt. Centeni singulis ex plebe comites, consilium simul et auctoritas, assunt.

13 Nihil autem neque publicae neque privatae rei nisi armati agunt. Sed arma sumere non ante cuiquam moris quam civitas suffecturum probaverit. Tum in ipso concilio vel principum aliquis vel pater vel propinquus scuto frameaque iuvenem ornant. Haec apud illos toga, hic primus iuventae honos; ante hoc domus pars videntur, mox rei publicae. Insignis nobilitas aut magna patrum merita principis dignationem etiam adulescentulis assignant: ceteris robustioribus ac iam pridem probatis adgregantur. Nec rubor inter comites aspici. Gradus quin etiam ipse comitatus habet iudicio eius quem sectantur; magnaque et comitum aemulatio, quibus primus apud principem suum locus, et principum, cui plurimi et acerrimi comites. Haec dignitas, hae vires; magno semper electorum iuvenum globo circumdari in pace decus, in bello praesidium. Nec solum in sua gente cuique, sed apud finitimas quoque civitates id nomen, ea gloria est, si numero ac virtute comitatus emineat: expetuntur enim legationibus et muneribus ornantur et ipsa plerumque fama bella profligant.

14 Cum ventum in aciem, turpe principi virtute vinci, turpe comitatui virtutem principis non adaequare. Iam vero infame in omnem vitam ac probrosum superstitem principi

---

tur. Praeterea si in librorum scriptura *levioribus delictis* accipis pro *si leviora delicta sunt*, particula *et* supervacana est, sin eadem verba a *convicti* pendent, structura intricata est ac vix Latina.

15. *etiam*] *etiam et* vulgo: *et* deest libro Vindobonensi.

suo ex acie recessisse. Illum defendere tueri, sua quoque fortia facta gloriae eius assignare praecipuum sacramentum est. Principes pro victoria pugnant, comites pro principe. Si civitas in qua orti sunt longa pace et otio torpeat, plerique nobilium adulescentium petunt ultro eas nationes, quae tum bellum aliquod gerunt, quia et ingrata genti quies, et facilius inter ancipitia clarescunt, magnumque comitatum nonnisi vi belloque tueare. Exigunt enim principis sui liberalitate illum bellatorem equum, illam cruentam victricemque frameam. Nam epulae et, quanquam incompti, largi tamen apparatus pro stipendio cedunt. Materia munificentiae per bella et raptus. Nec arare terram aut exspectare annum tam facile persuaseris quam vocare hostem et volnera mereri. Pigrum quin immo et iners videtur sudore acquirere quod possis sanguine parare.

15 Quotiens bella non ineunt, multum venatibus, plus

---

16. *multum*] Codices *non multum.* — Negationem, ex antecedentibus huc delatam, delevit Lipsius, nisus ille Caesaris B. G. VI, 21. *Vita Germanorum omnis in venationibus atque in studiis rei bellicae consumitur.* Idem IV, 1. *Multum sunt* (Suevi) *in venationibus.* Aliud ac validius Lipsii argumentum in usu et ratione positum est: quippe gentes acres feraeque, ubi silvarum copia, venatui deditae esse solent. Addo, si enuntiata copulentur per *non multum* et *plus*, desiderari tertium quo significetur, per quod *plurimum* transigant. Illud *nihil agens* intelligendum de opere domestico et agresti, non de venatu. Sed ex recentioribus huius scriptionis interpretibus multi dicunt Caesarem Tacitumque diversa tradere de eadem re posse: possunt sane, sed credi nequit eos in hac re, quae tam facile explorari potuit, diversa rettulisse. Praeterea considerandum, si *non multum* apud Tacitum legamus, tum eum, qui primum de Germanorum moribus exposuit, vera, alterum, qui multis annis post idem argumentum tractavit, quique certiora afferre potuit, aut falsa aut ea, quae nullam probabilitatis speciem habent, narrasse. Alii

per otium transigunt, dediti somno ciboque, fortissimus quisque ac bellicosissimus nihil agens, delegata domus et penatium et agrorum cura feminis senibusque et infirmissimo cuique ex familia: ipsi hebent, mira diversitate naturae, cum iidem homines sic ament inertiam et oderint quietem. Mos est civitatibus ultro ac viritim conferre principibus vel armentorum vel frugum, quod pro honore acceptum etiam necessitatibus subvenit. Gaudent praecipue finitimarum gentium donis, quae non modo a singulis sed publice mittuntur, electi equi, magna arma, phalerae torquesque. Iam et pecuniam accipere docuimus.

16 Nullas Germanorum populis urbes habitari satis notum est; ne pati quidem inter se iunctas sedes. Colunt discreti ac diversi, ut fons, ut campus, ut nemus placuit. Vicos locant non in nostrum morem connexis et cohaerentibus aedificiis: suam quisque domum spatio circumdat, sive adversus casus ignis remedium sive inscitia aedificandi. Ne caementorum quidem apud illos aut tegularum usus: materia ad omnia utuntur informi et citra speciem aut delectationem. Quaedam loca diligentius illinunt terra ita pura ac splendente, ut picturam ac lineamenta colorum imitetur. Solent et subterraneos specus aperire, eosque

---

de bellicosissimis haec dici animadvertentes, hos a venatu fere abstinuisse, infirmissimum quemque ei negotio operam dedisse putant. Sed rursus credi non potest fortissimos ab opere viris rei bellicae studiosis dignissimo abstinuisse et vulgo hanc rem delegasse, quod ipsum pugnat cum Taciti verbis. Nam infirmissimo cuique ac senibus non venatus cura sed domus et penatium et agrorum delegata erat. Itaque, si tenemus *non multum*, ingentem ferarum multitudinem, quas silvae Germanicae alebant, securam fere otiosamque apud Germanos degisse Tacitus enarravit. Verbo moneri sufficiet Persas, quorum mores in multis rebus Germanicis similes sunt, nulli rei magis quam venationibus operam dedisse.

multo insuper fimo onerant, suffugium hiemi et receptaculum frugibus, quia rigorem frigorum eiusmodi locis molliunt. Et si quando hostis advenit, aperta populatur, abdita autem et defossa aut ignorantur aut eo ipso fallunt quod quaerenda sunt.

Tegumen omnibus sagum fibula aut, si desit, spina 17
consertum: cetera intecti totos dies iuxta focum atque ignem agunt. Locupletissimi veste distinguuntur, non fluitante, sicut Sarmatae ac Parthi, sed stricta et singulos artus exprimente. Gerunt et ferarum pelles, proximi ripae negligenter, ulteriores exquisitius, ut quibus nullus per commercia cultus. Eligunt feras, et detracta velamina spargunt maculis pellibusque beluarum, quas exterior Oceanus atque ignotum mare gignit. Nec alius feminis quam viris habitus, nisi quod feminae saepius lineis amictibus velantur, eosque purpura variant, partemque vestitus superioris in manicas non extendunt, nudae brachia ac lacertos; sed et proxima pars pectoris patet. Quanquam severa 18
illic matrimonia, nec ullam morum partem magis laudaveris. Nam prope soli barbarorum singulis uxoribus contenti sunt, exceptis admodum paucis, qui non libidine sed ob nobilitatem plurimis nuptiis ambiuntur. Dotem non uxor marito, sed uxori maritus offert. Intersunt parentes et propinqui ac munera probant. Munera non ad delicias muliebres quaesita, nec quibus nova nupta comatur, sed boves et frenatum equum et scutum cum framea gladioque. In haec munera uxor accipitur, atque in vicem ipsa armorum aliquid viro affert. Hoc maximum vinculum, haec arcana sacra, hos coniugales deos arbitrantur. Ne se mulier extra virtutum cogitationes extraque bellorum casus putet, ipsis incipientis matrimonii auspiciis admonetur venire se laborum periculorumque sociam, idem in pace, idem in praelio passuram ausuramque. Hoc

iuncti boves, hoc paratus equus, hoc data arma denuntiant. Sic vivendum, sic pereundum: accipere se quae liberis inviolata ac digna reddat, quae nurus accipiant,
19 rursusque ad nepotes referantur. Ergo saepta pudicitia agunt, nullis spectaculorum illecebris, nullis conviviorum irritationibus corruptae. Litterarum secreta viri pariter ac feminae ignorant. Paucissima in tam numerosa gente adulteria; quorum poena praesens et maritis permissa. Accisis crinibus, nudatam, coram propinquis expellit domo maritus, ac per omnem vicum verbere agit. Publicatae enim pudicitiae nulla venia: non forma non aetate non opibus maritum invenerit. Nemo enim illic vitia ridet, nec corrumpere et corrumpi saeculum vocatur. Melius quidem adhuc eae civitates, in quibus tantum virgines nubunt et cum spe votoque uxoris semel transigitur. Sic unum accipiunt maritum quomodo unum corpus unamque vitam, ne ulla cogitatio ultra, ne longior cupiditas, ne tanquam maritum sed tanquam matrimonium ament. Numerum liberorum finire aut quemquam ex agnatis necare flagitium habetur; plusque ibi boni mores valent quam alibi bonae

---

2. *pariendum* H et V 1862.

4. *rursusque* Rhenanus: codices *rursus quae* aut *rursus que*. — Si *rursus quae* legimus, et a praecedentibus separantur quae coniungi cum iis necesse est, et scriptum oportuit *quaeque rursus*, non *rursus quae*. Recte enim Sellingius (Observatt. crit. in T. Germ. pag. 15.) hanc esse Taciti sententiam pronuntiavit, „uxores accipiunt ut reddant, nurus accipiunt ut reddant." Statim *referantur*, non *referant*, Tacitus dedit, quod primos parentes respiciens *ad nepotes* posuit, non *ad filios*, ut debuit, si nonnisi *nurus* respexisset. Sententia est *quae nurus accipiant, rursusque ab iis ad nepotes socerorum* (h. e. ad liberos suos) *referantur*. Subiecti mutatio non est iusta causa, cur *referant* pro *referantur* cum Rhenano legamus.

leges. In omni domo nudi ac sordidi in hos artus, in 20
haec corpora, quae miramur, excrescunt. Sua quemque mater uberibus alit, nec ancillis ac nutricibus delegantur. Dominum ac servum nullis educationis deliciis dignoscas: inter eadem pecora, in eadem humo degunt, donec aetas separet ingenuos, virtus agnoscat. Sera iuvenum venus, eoque inexhausta pubertas. Nec virgines festinantur; eadem iuventa, similis proceritas. Pares validaeque miscentur, ac robora parentum liberi referunt. Sororum filiis idem apud avonculum qui ad patrem honor. Quidam sanctiorem artioremque hunc nexum sanguinis arbitrantur, et in accipiendis obsidibus magis exigunt, tanquam ii et animum firmius et domum latius teneant. Heredes tamen successoresque sui cuique liberi; et nullum testamentum. Si liberi non sunt, proximus gradus in possessione fratres patrui avonculi. Quanto plus propinquorum, quo maior affinium numerus, tanto gratiosior senectus; nec ulla orbitatis pretia. Suscipere tam inimicitias seu patris seu 21
propinqui quam amicitias necesse est. Nec implacabiles durant: luitur enim etiam homicidium certo armentorum ac pecorum numero, recipitque satisfactionem universa domus, utiliter in publicum, quia periculosiores sunt inimicitiae iuxta libertatem.

Convictibus et hospitiis non alia gens effusius indulget. Quemcunque mortalium arcere tecto nefas habetur; pro fortuna quisque apparatis epulis excipit. Cum defecere, qui modo hospes fuerat, monstrator hospitii et comes: proximam domum non invitati adeunt. Nec interest: pari humanitate accipiuntur. Notum ignotumque, quantum ad ius hospitis, nemo discernit. Abeunti, si quid popo-

---

12. *ii* Rhenanus: codices *in*.

17. *gratior* H T, mediis litteris omissis.

scerit, concedere moris; et poscendi in vicem eadem facilitas. Gaudent muneribus; sed nec data imputant nec acceptis obligantur. [Victus inter hospites comis.]

22 Statim e somno, quem plerumque in diem extrahunt, lavantur, saepius calida, ut apud quos plurimum hiems occupat. Lauti cibum capiunt: separatae singulis sedes et sua cuique mensa. Tum ad negotia nec minus saepe ad convivia procedunt armati. Diem noctemque continuare potando nulli probrum. Crebrae, ut inter vinolentos, rixae raro conviciis, saepius caede et volneribus transiguntur. Sed et de reconciliandis in vicem inimicis et iungendis affinitatibus et asciscendis principibus, de pace denique ac bello plerumque in conviviis consultant, tanquam nullo magis tempore aut ad simplices cogitationes pateat animus aut ad magnas incalescat. Gens non astuta nec callida aperit adhuc secreta pectoris licentia loci. Ergo detecta et nuda omnium mens postera die retractatur, et salva utriusque temporis ratio est. Deliberant, dum fin-
23 gere nesciunt, constituunt, dum errare non possunt. Potui

3. *Victus inter hospites comis*] Haec verba praeeunte Ernestio aliisque a Tacitinis segreganda curavimus. Nam cum Germanorum in hospites *comitas* a *Quemcunque* p. 292, 25. - *discernit* p. 292, 30. praeclare ita exposita sit, ut ea ipsis legentium oculis quasi subiiciatur, plane intolerabile videtur eandem hisce verbis iterum tam nude et tam languide significari. Porro, si inertis repetitionis crimen Tacito obtrudere quis velit, tamen ea verba hoc quidem loco prorsus inepta apparent. Nam inde a verbis *Abeunti* usque ad *obligantur* non de comi apud Germanos hospitum victu, sed de eorum in hospites liberalitate et poscendi facilitate expositum est. Itaque haec verba non solum languida sunt et inania sed etiam alieno loco posita. Adscripta erant antiqui libri cuiusdam margini, ut loci argumentum iis significaretur, et inde a librariis capiti extremo adplicata sunt.

16. *loci* Lipsius et cod H; ceteri *ioci*.

humor ex hordeo aut frumento, in quandam similitudinem vini corruptus. Proximi ripae et vinum mercantur. Cibi simplices, agrestia poma, recens fera aut lac concretum. Sine apparatu, sine blandimentis expellunt famem. Adversus sitim non eadem temperantia. Si indulseris ebrietati, suggerendo quantum concupiscunt, haud minus facile vitiis quam armis vincentur.

Genus spectaculorum unum atque in omni coetu idem. 24
Nudi iuvenes, quibus id ludicrum est, inter gladios se atque infestas frameas saltu iaciunt. Exercitatio artem paravit, ars decorem; non in quaestum tamen aut mercedem, quamvis audacis lasciviae pretium est voluptas spectantium. Aleam, quod mirere, sobrii inter seria exercent, tanta lucrandi perdendive temeritate ut, cum omnia defecerunt, extremo ac novissimo iactu de libertate ac de corpore contendant. Victus voluntariam servitutem adit: quamvis iuvenior, quamvis robustior, adligari se ac venire patitur. Ea est in re prava pervicacia: ipsi fidem vocant. Servos condicionis huius per commercia tradunt, ut se quoque pudore victoriae exsolvant. Ceteris servis non in nostrum 25
morem, descriptis per familiam ministeriis, utuntur. Suam quisque sedem, suos penates regit. Frumenti modum dominus aut pecoris aut vestis, ut colono, iniungit; et servus hactenus paret. Cetera domus officia uxor ac liberi exsequuntur. Verberare servum ac vinculis et opere coercere rarum. Occidere solent, non disciplina et severitate, sed impetu et ira, ut inimicum, nisi quod impune est. Liberti non multum supra servos sunt, raro aliquod momentum in domo, nunquam in civitate, exceptis duntaxat iis gentibus quae regnantur. Ibi enim et super ingenuos

10. *paravit* H: ceteri *parat*.

et super nobiles ascendunt: apud ceteros impares libertini libertatis argumentum sunt.

26 Fenus agitare et in usuras extendere ignotum, ideoque magis servatur quam si vetitum esset. Agri pro numero cultorum ab universis in vices occupantur, quos mox inter se secundum dignationem partiuntur. Facilitatem partiendi camporum spatia praestant. Arva per annos mutant; et superest ager. Nec enim cum ubertate et amplitudine soli labore contendunt, ut pomaria conserant et prata separent et hortos rigent: sola terrae seges imperatur. Unde annum quoque ipsum non in totidem digerunt species: hiems et ver et aestas intellectum ac vocabula habent; autumni perinde nomen ac bona ignorantur.

27 Funerum nulla ambitio: id solum observatur ut corpora clarorum virorum certis lignis crementur. Struem rogi nec vestibus nec odoribus cumulant: sua cuique arma, quorundam igni et equus adiicitur. Sepulcrum caespes erigit. Monumentorum arduum et operosum honorem, ut gravem defunctis, aspernantur. Lamenta ac lacrimas cito,

---

3. *Fenus agitare et in usuras extendere*] *Fenus agitare* est pecuniam ita credere alteri, ut ex eo negotio *fenus* sive fructus tibi accedat; *fenus in usuras extendere* peculiaris feneris agitandi modus est, ut certis temporum vicibus, veluti quibusvis calendis, pro sorte credita definita pecuniae summa (*usurae*) solvatur. Itaque *fenus in usuras extendere* est fenus ita agitare, ut usuras accipias. Deinde nomen *ignotum* vim tenet negativam, ac propterea verbum *servatur* quod sequitur ita refertur ad praecedentia *fenus agitare et in usuras extendere*, ut negatio iis adiuncta cogitetur. *Das Nicht-Wuchern und Zinsen-Nehmen wird beobachtet. in usuras* extendere est ita extendere, ut usurae fiant, quemadmodum c. 17. *in manicas* extendere est ita extendere, ut manicae fiant.

5. *in vices* V 1862 et V 2964 et codex Kappianus: *vice* H et V 4498, *vicis* liber Bambergensis.

dolorem et tristitiam tarde ponunt. Feminis lugere honestum est, viris meminisse.

Haec in commune de omnium Germanorum origine ac moribus accepimus. Nunc singularum gentium instituta ritusque, quatenus differant, quae nationes e Germania in Gallias commigraverint, expediam.

Validiores olim Gallorum res fuisse summus auctorum 28
divus Iulius tradit; eoque credibile est etiam Gallos in Germaniam transgressos: quantulum enim amnis obstabat, quo minus, ut quaeque gens evaluerat, occuparet permutaretque sedes promiscuas adhuc et nulla regnorum potentia divisas? igitur inter Hercyniam silvam Rhenumque et Moenum amnes Helvetii, ulteriora Boii, Gallica utraque gens, tenuere. Manet adhuc Boiemi nomen, significatque loci veterem memoriam, quamvis mutatis cultoribus. Sed utrum Aravisci in Pannoniam ab Osis Germanorum natione, an Osi ab Araviscis in Germaniam commigraverint, cum eodem adhuc sermone institutis moribus utantur, incertum est, quia pari olim inopia ac libertate eadem utriusque ripae bona malaque erant. Treveri et Nervii circa affectationem Germanicae originis ultro ambitiosi sunt, tanquam per hanc gloriam sanguinis a similitudine et inertia Gallorum separentur. Ipsam Rheni ripam haud dubie Germanorum populi colunt, Vangiones Triboci Nemetes. Ne Ubii quidem, quanquam Romana colonia esse meruerint ac libentius Agrippinenses conditoris sui nomine vocentur, origine erubescunt, transgressi olim et experimento fidei super ipsam Rheni ripam collocati, ut arcerent, non ut custodirentur.

---

12. *divisas* H: *diversas* T et Bamberg. Mox 14. *signatque* H.
21. *Nervii* Rhenanus: codices *neruli.*
25. *ne Ubii* Gruterus: libri *Nubii.*

Omnium harum gentium virtute praecipui Batavi non multum ex ripa, sed insulam Rheni amnis colunt, Chattorum quondam populus et seditione domestica in eas sedes transgressus, in quibus pars Romani imperii fierent. Manet honos et antiquae societatis insigne: nam nec tributis contemnuntur, nec publicanus atterit. Exempti oneribus et collationibus, et tantum in usum praeliorum sepositi, velut tela atque arma, bellis reservantur. Est in eodem obsequio et Mattiacorum gens. Protulit enim magnitudo populi Romani ultra Rhenum ultraque veteres terminos imperii reverentiam. Ita sede finibusque in sua ripa, mente animoque nobiscum agunt, cetera similes Batavis, nisi quod ipso adhuc terrae suae solo et caelo acrius animantur.

Non numeraverim inter Germaniae populos, quanquam trans Rhenum Danubiumque consederint, eos qui decumates agros exercent. Levissimus quisque Gallorum et inopia audax dubiae possessionis solum occupavere. Mox limite acto promotisque praesidiis sinus imperii et pars provinciae habentur.

30 Ultra hos Chatti initium sedis ab Hercynio saltu inchoant, non ita effusis ac palustribus locis, ut ceterae civitates, in quas Germania patescit, durant siquidem colles paulatimque rarescunt; et Chattos suos saltus Hercynius prosequitur simul atque deponit. Duriora genti corpora, stricti artus, minax voltus et maior animi vigor. Multum, ut inter Germanos, rationis ac solertiae: praeponere electos, audire praepositos, nosse ordines, intelligere occasiones, differre impetus, disponere diem, vallare noctem,

15. *numeramus* T, *numeravimus* V 1518.

24. *paullatimque* Rhenanus: codices *paulatim*. Mox 26. *animis* H.

fortunam inter dubia, virtutem inter certa numerare, quodque rarissimum nec nisi Romanae disciplinae concessum, plus reponere in duce quam in exercitu. Omne robur in pedite, quem super arma ferramentis quoque et copiis onerant. Alios ad praelium ire videas, Chattos ad bellum. Rari excursus et fortuita pugna. Equestrium sane virium id proprium, cito parare victoriam, cito cedere. Velocitas iuxta formidinem, cunctatio propior constantiae est. 31 Et aliis Germanorum populis usurpatum rara et privata cuiusque audentia apud Chattos in consensum vertit, ut primum adoleverint, crinem barbamque submittere, nec nisi hoste caeso exuere votivum obligatumque virtuti oris habitum. Super sanguinem et spolia revelant frontem, seque tum demum pretia nascendi rettulisse dignosque patria ac parentibus ferunt. Ignavis et imbellibus manet squalor. Fortissimus quisque ferreum insuper anulum (ignominiosum id genti) velut vinculum gestat, donec se caede hostis absolvat. Plurimis Chattorum hic placet habitus; iamque canent insignes et hostibus simul suisque monstrati. Omnium penes hos initia pugnarum; haec prima semper acies, visu nova. Nam ne in pace quidem voltu mitiore mansuescunt. Nulli domus aut ager aut aliqua cura: prout ad quemque venere, aluntur, prodigi alieni, contemptores sui, donec exsanguis senectus tam durae virtuti impares faciat.

32 Proximi Chattis certum iam alveo Rhenum, quique

---

2. *Romanae* H et Bamb. et Arund.: S T (VV) *ratione.*

9. *rara*] *raro* T et duo ex Vaticanis.

18. *hic placet habitus*] Plurimis Chattorum is habitus ita *placet*, ut semper eo utantur. *Plurimi* hoc loco idem est quod *permulti.* Hi ne in pace quidem voltu mitiore mansuescunt, propterea quod etiam tum crinem barbamque promissam non deponunt.

21. *voltu*] *cultu* S et Arundelianus.

terminus esse sufficiat, Usipii ac Tencteri colunt. Tencteri super solitum bellorum decus equestris disciplinae arte praecellunt; nec maior apud Chattos peditum laus quam Tencteris equitum. Sic instituere maiores: posteri imitantur. Hi lusus infantium, haec iuvenum aemulatio; perseverant senes. Inter familiam et penates et iura successionum equi traduntur: excipit filius, non, ut cetera, maximus natu, sed prout ferox bello et melior.

33 Iuxta Tencteros Bructeri olim occurrebant: nunc Chamavos et Angrivarios immigrasse narratur, pulsis Bructeris ac penitus excisis vicinarum consensu nationum, seu superbiae odio seu praedae dulcedine seu favore quodam erga nos deorum. Nam ne spectaculo quidem praelii invidere. Super sexaginta milia non armis telisque Romanis, sed quod magnificentius est, oblectationi oculisque ceciderunt. Maneat, quaeso, duretque gentibus, si non amor nostri, at certe odium sui, quando urgentibus imperii fatis nihil iam praestare fortuna maius potest quam hostium discordiam.

34 Angrivarios et Chamavos a tergo Dulgibini et Chasuarii cludunt aliaeque gentes haud perinde memoratae; a fronte Frisii excipiunt. Maioribus minoribusque Frisiis vocabulum est ex modo virium. Utraeque nationes usque ad Oceanum Rheno praetexuntur, ambiuntque immensos insuper lacus et Romanis classibus navigatos. Ipsum quin etiam Oceanum illa tentavimus. Et superesse adhuc Herculis columnas fama volgavit, sive adiit Hercules, seu, quicquid ubique magnificum est, in claritatem eius referre consensimus. Nec defuit audentia Druso Germanico: sed

---

17. *urgentibus* V 1518 et V 4498: *in urgentibus* T, *in gentibus* H, alii *iam urgentibus*, alii *in vergentibus*.

29. *consuevimus* H et Bambergensis.

obstitit Oceanus in se simul atque in Herculem inquiri. Mox nemo tentavit, sanctiusque ac reverentius visum de actis deorum credere quam scire.

Hactenus in Occidentem Germaniam novimus. In Septentrionem ingenti flexu redit. Ac primo statim Chaucorum gens, quanquam incipiat a Frisiis ac partem littoris occupet, omnium quas exposui gentium lateribus obtenditur, donec in Chattos usque sinuetur. Tam immensum terrarum spatium non tenent tantum Chauci sed et implent, populus inter Germanos nobilissimus, quique magnitudinem suam malit iustitia tueri. Sine cupiditate, sine impotentia, quieti secretique nulla provocant bella, nullis raptibus aut latrociniis populantur. Id praecipuum virtutis ac virium argumentum est, quod ut superiores agant non per iniurias assequuntur. Prompta tamen omnibus arma ac, si res poscat, exercitus, plurimum virorum equorumque; et quiescentibus eadem fama. 35

In latere Chaucorum Chattorumque Cherusci nimiam ac marcentem diu pacem illacessiti nutrierunt. Idque iucundius quam tutius fuit, quia inter impotentes et validos falso quiescas: ubi manu agitur, modestia ac probitas nomina superioris sunt. Ita qui olim boni aequique Cherusci, nunc inertes ac stulti vocantur: Chattis victoribus fortuna in sapientiam cessit. Tracti ruina Cheruscorum 36

---

13. *Id praecipuum virtutis ac virium*] *id praecipuum virtutis ac virium praecipuum* T, *id pretium virtutis ac virium praecipuum* V 1518. — Vide ut libri Vaticani corrector vitium librarii negligentia illatum (repetitum illud *praecipuum* dico) interpolando obscurare tentaverit. Vulgari hoc interpolatoris artificio se decipi passus est Waltherus.

22. *nomine* codices: *nomina* Beroaldus.

24. *tracti* H: *tacti* antiquae editiones.

et Fosi, contermina gens; adversarum rerum ex aequo socii sunt, cum in secundis minores fuissent.

37 Eundem Germaniae sinum proximi Oceano Cimbri tenent, parva nunc civitas, sed gloria ingens. Veterisque famae lata vestigia manent, utraque ripa castra ac spatia, quorum ambitu nunc quoque metiaris molem manusque gentis et tam magni exitus fidem. Sexcentesimum et quadragesimum annum urbs nostra agebat, cum primum Cimbrorum audita sunt arma, Caecilio Metello ac Papirio Carbone consulibus. Ex quo si ad alterum imperatoris Traiani consulatum computemus, ducenti ferme et decem anni colliguntur. Tam diu Germania vincitur. Medio tam longi aevi spatio multa in vicem damna. Non Samnis, non Poeni, non Hispaniae Galliaeve, ne Parthi quidem saepius admonuere. Quippe regno Arsacis acrior est Germanorum libertas. Quid enim aliud nobis quam caedem Crassi, amisso et ipse Pacoro, infra Ventidium deiectus Oriens obiecerit? at Germani Carbone et Cassio et Scauro Aurelio et Servilio Caepione, Gnaeo quoque Manlio fusis vel captis, quinque simul consularis exercitus populo Romano, Varum tresque cum eo legiones etiam Caesari abstulerunt. Nec impune Gaius Marius in Italia, divus Iulius in Gallia, Drusus ac Nero et Germanicus in suis eos sedibus perculerunt. Mox ingentes Gai Caesaris minae in ludibrium versae. Inde otium, donec occasione discordiae nostrae et civilium armorum, expugnatis legionum hibernis, etiam Gallias affectavere; ac rursus pulsi inde, proximis temporibus triumphati magis quam victi sunt.

38 Nunc de Suevis dicendum est, quorum non una, ut Chattorum Tencterorumve, gens: maiorem enim Germa-

---

17. *ipse*] *ipso* T, *ipso et ipse* V 1518 et V 2964.

19. *Gnaeo*] libri *Marco* vel *M*; correxit Ernestius.

niae partem obtinent, propriis adhuc nationibus nominibusque discreti, quanquam in commune Suevi vocentur. Insigne gentis obliquare crinem nodoque substringere. Sic Suevi a ceteris Germanis, sic Suevorum ingenui a servis separantur. In aliis gentibus, seu cognatione aliqua Suevorum seu, quod saepe accidit, imitatione, rarum et intra iuventae spatium: apud Suevos usque ad canitiem horrentem capillum [retro] sequuntur, ac saepe in ipso vertice religant. Principes et ornatiorem habent. Ea cura formae, sed innoxia: neque enim ut ament amenturve, in altitudinem quandam et terrorem adituri bella, compti ut

---

3. *obligare* H.

7. *horrentem capillum retro sequuntur*] Ab interpolatore *retro* additum ab eoque ex subsequente *religant* ductum existimo. Nam si tenemus *retro*, id referamus ad verbum *sequuntur*, non ad *horrentem*, verborum collocatio requirit, quo facto inepta emergit sententia. Si Tacitus *retro* dedisset idque ad *horrentem* pertinere voluisset, aut *capillum retro horrentem* aut *horrentem retro capillum* posuisset. Accedit aliud. Capillus retro conversus nodoque retrorsum constrictus non *horret* sed *iacet*, ut in feminis nostris saepe videmus. Tacitum vero non talem Suevorum capillum designare voluisse ex antecedentibus eius verbis (*obliquare crinem nodoque substringere*) apparet. Walchius audacem Scaligeri coniecturam *retrosequus* pro *retro sequuntur* recepit, quam audaciam magis probandam existimo, quam si qui vulgatam non corruptam esse affirmant. — Paulo post *in ipso vertice* V 2964, *in solo vertice* V 1862, plerique *in ipso solo vertice*. Deinde *religant* H: *religatur* V 2964 et V 1862, *ligant* V 1518 et V 4498. Equidem *ligant* ex *religant* factum esse puto, postquam *retro* insertum fuit, ne diceretur *retro religant*.

10. *innoxia* Muretus: codices *innoxiae*.

11. Vulgo distinguunt *adituri bella compti, ut hostium oculis, ornantur*, ut post *compti* verbum *ornantur* languide accedat. *compti ut hostium oculis est* ita compti ut hostium oculis

39 hostium oculis, ornantur. Vetustissimos se nobilissimosque Suevorum Semnones memorant. Fides antiquitatis religione firmatur. Stato tempore in silvam auguriis patrum et prisca formidine sacram omnes eiusdem sanguinis populi legationibus coeunt, caesoque publice homine celebrant barbari ritus horrenda primordia. Est et alia luco reverentia. Nemo nisi vinculo ligatus ingreditur, ut minor et potestatem numinis prae se ferens. Si forte prolapsus est, attolli et insurgere haud licitum: per humum evolvuntur. Eoque omnis superstitio respicit, tanquam inde initia gentis, ibi regnator omnium deus, cetera subiecta atque parentia. Adiicit auctoritatem fortuna Semnonum: centum pagis habitant; magnoque corpore efficitur, ut se
40 Suevorum caput credant. Contra Langobardos paucitas nobilitat. Plurimis ac valentissimis nationibus cincti non per obsequium, sed praeliis et periclitando tuti sunt. Reudigni deinde et Aviones et Angli et Varini et Eudoses et Suardones et Nuithones fluminibus aut silvis muniuntur. Nec quicquam notabile in singulis, nisi quod in commune Hertham, id est terram matrem, colunt, eamque intervenire rebus hominum, invehi populis arbitrantur. Est in insula Oceani castum nemus, dicatumque in eo vehiculum veste contectum. Attingere uni sacerdoti concessum. Is adesse penetrali deam intelligit, vectamque bubus feminis multa cum veneratione prosequitur. Laeti tunc dies, festa

---

ornari decet. Enuntiatum oppositum est *compti amantium amasiorumve oculis*.

13. *habitant* Ernestius: plerique *habitantur*, S *habitatur*. Ortum est *habitantur* ex *habitant*, cum librarius in fine compendii notam se videre putaret.

17. *Angli* Rhenanus: *Anglis* codices plerique. Mox *Vuithones* H S.

20. *Hertham* Rhenanus: codices *Nerthum*.

loca, quaecunque adventu hospitioque dignatur. Non bella ineunt, non arma sumunt; clausum omne ferrum; pax et quies tunc tantum nota, tunc tantum amata, donec idem sacerdos satiatam conversatione mortalium deam templo reddat. Mox vehiculum et vestes et, si credere velis, numen ipsum secreto lacu abluitur. Servi ministrant, quos statim idem lacus haurit. Arcanus hinc terror sanctaque ignorantia, quid sit illud quod tantum perituri vident.

41 Et haec quidem pars Suevorum in secretiora Germaniae porrigitur. Propior (ut quomodo paulo ante Rhenum sic nunc Danubium sequar) Hermundurorum civitas, fida Romanis; eoque solis Germanorum non in ripa commercium, sed penitus atque in splendidissima Raetiae provinciae colonia. Passim et sine custode transeunt; et cum ceteris gentibus arma modo castraque nostra ostendamus, his domos villasque patefecimus non concupiscentibus. In Hermunduris Albis oritur, flumen inclitum et notum olim; nunc tantum auditur.

42 Iuxta Hermunduros Narisci ac deinde Marcomani et Quadi agunt. Praecipua Marcomanorum gloria viresque, atque ipsa etiam sedes pulsis olim Boiis virtute parta. Nec Narisci Quadive degenerant. Eaque Germaniae velut frons est, quatenus Danubio praetexitur. Marcomanis Quadisque usque ad nostram memoriam reges manserunt ex gente ipsorum, nobile Marobodui et Tudri genus: iam et externos patiuntur. Sed vis et potentia regibus ex auctoritate Romana. Raro armis nostris, saepius pecunia iuvantur [;nec minus valent].

---

9. *Suevorum* Rhenanus: *verborum* codices.

23. *praetexitur* Lipsius: libri *peragitur.*

28. *nec minus valent*] Modo dictum est externis regibus, quos iam patiantur Marcomani Quadique, *potentiam et vim* esse ex

43 Retro Marsigni, Gotini, Osi, Buri terga Marcomanorum Quadorumque claudunt. E quibus Marsigni et Buri sermone cultuque Suevos referunt: Gotinos Gallica, Osos Pannonica lingua coarguit non esse Germanos, et quod tributa patiuntur. Partem tributorum Sarmatae, partem Quadi ut alienigenis imponunt. Gotini, quo magis pudeat, et ferrum effodiunt. Omnesque hi populi pauca campestrium, ceterum saltus et vertices montium [iugumque] insederunt. Dirimit enim scinditque Sueviam continuum montium iugum, ultra quod plurimae gentes agunt. Ex quibus latissime patet Lygiorum nomen in plures civitates diffusum. Valentissimas nominasse sufficiet, Arios, Helveconas, Manimos, Elysios, Nahanarvalos. Apud Nahanarvalos antiquae religionis lucus ostenditur. Praesidet sacerdos muliebri ornatu; sed deos interpretatione Romana Castorem Pollucemque memorant. Ea vis numini: nomen

---

auctoritate Romana, expositumque, qua ratione vis et potentia eorum a Romanis stabiliatur. Iam quod adiungitur *nec minus valent*, ad id unus quisque ex praecedentibus supplebit *quanquam iuvantur*, quo perversam sententiam oriri in aperto est. Sellingius (Observatt. cr. in T. Germ. p. 27) interpretatur nec minus valent reges pecunia nostra quam armis nostris, sed cum orationis membra *raro armis nostris iuvantur* atque *saepius pecunia nostra iuvantur* in hoc loco non tam sibi opposita quam iuxta se posita sint, additum *nec minus valent* ad verbum utrique commune (*iuvantur*) pertinet eique opponi coniunctio *nec minus* indicat. Mihi haec verba inseruisse videtur qui ignominiam a regibus Marcomanorum Quadorumque amoliri concupisceret. Cur hoc additamentum sequentibus annecti non possit, eius rei ratio recte a Sellingio explicata est.

8. *iugumque* uncis circumdedit Bekkerus: quippe ex subsequentibus *continuum montium iugum* primo *iugum* imprudenter a librariis huc tractum, deinde ab interpolatore *iugumque* inde correctum est.

Alcis. Nulla simulacra, nullum peregrinae superstitionis vestigium. Ut fratres tamen, ut iuvenes venerantur. Ceterum Arii super vires, quibus enumeratos paulo ante populos antecedunt, truces, insitae feritati arte ac tempore lenocinantur. Nigra scuta, tincta corpora. Atras ad praelia noctes legunt, ipsaque formidine atque umbra feralis exercitus terrorem inferunt, nullo hostium sustinente novum ac velut infernum aspectum: nam primi in omnibus praeliis oculi vincuntur.

Trans Lygios Gotones regnantur, paulo iam adductius quam ceterae Germanorum gentes, nondum tamen supra libertatem. Protinus deinde ab Oceano Rugii et Lemovii; omniumque harum gentium insigne rotunda scuta, breves gladii, et erga reges obsequium.

Suionum hinc civitates, ipso in Oceano, praeter viros 44
armaque classibus valent. Forma navium eo differt quod utrinque prora paratam semper appulsui frontem agit. Nec velis ministrant, nec remos in ordinem lateribus adiungunt: solutum, ut in quibusdam fluminum, et mutabile, ut res poscit, hinc vel illinc remigium. Est apud illos et opibus honos, eoque unus imperitat, nullis iam exceptionibus, non precario iure parendi. Nec arma, ut apud ceteros Germanos, in promiscuo, sed clausa sub custode, et quidem servo, quia subitos hostium incursus prohibet Oceanus, otiosae porro armatorum manus facile lasciviunt. Enimvero neque nobilem neque ingenuum, ne libertinum quidem armis praeponere regia utilitas est.

Trans Suionas aliud mare, pigrum ac prope immotum, 45
quo cingi cludique terrarum orbem hinc fides, quod ex-

15. *ipso*] *ipsae* H et alii.
18. *ministrant* Lipsius: codices *ministrantur*.
25. *otiosae* Lipsius: codices *otiosa*.

procul a contentione adversus procuratores, et vincere inglorium et atteri sordidum arbitrabatur.

Minus triennium in ea legatione detentus ac statim ad spem consulatus revocatus est, comitante opinione Britanniam ei provinciam dari, nullis in hoc suis sermonibus, sed quia par videbatur. Haud semper errat fama, aliquando et elegit. Consul egregiae tum spei filiam iuveni (a. u. 830) mihi despondit, ac post consulatum collocavit, et statim Britanniae praepositus est adiecto pontificatus sacerdotio.

10 Britanniae situm populosque multis scriptoribus memoratos non in comparationem curae ingeniive referam, sed quia tum primum perdomita est. Itaque quae priores nondum comperta eloquentia percoluere, rerum fide tradentur. Britannia, insularum quas Romana notitia complectitur maxima, spatio ac caelo in Orientem Germaniae, in Occidentem Hispaniae obtenditur, Gallis in meridiem etiam inspicitur; septentrionalia eius nullis contra terris vasto atque aperto mari pulsantur. Formam totius Britanniae Livius veterum, Fabius Rusticus recentium eloquentissimi auctores oblongae scutulae vel bipenni assimulavere. Et est ea facies citra Caledoniam, unde et in universum fama est transgressa. Sed immensum et enorme spatium procurrentium extremo iam littore terrarum velut in cuneum tenuatur. Hanc oram novissimi maris tunc primum Romana classis circumvecta insulam esse Britanniam affirmavit, ac simul incognitas ad id tempus insulas, quas Orcadas vocant, invenit domuitque. Dispecta est et

---

3. *detentus* non ita accipiendum est, quasi solito diutius commoratus fuerit in ea legatione, sed ipsum hoc munus, quamvis splendidum, non satis dignum erat viri praeclari virtutibus.

21. *et universum fama est transgressis* P 1 et Vb, *transgressus* ceterae editiones ante Rhenanum, qui emendavit.

22. *innorme* AE et Va; correxit Rhenanus.

Thule, quam hactenus nix et hiems appetebat: sed mare pigrum et grave remigantibus perhibent. Ne ventis quidem perinde attolli: credo, quod rariores terrae montesque, causa ac materia tempestatum, et profunda moles continui maris tardius impellitur. Naturam Oceani atque aestus neque quaerere huius operis est, ac multi rettulere. Unum addiderim, nusquam latius dominari mare, multum fluminum huc atque illuc ferre, nec littore tenus adcrescere aut resorberi, sed influere penitus atque ambire, et iugis etiam ac montibus inseri velut in suo.

Ceterum Britanniam qui mortales initio coluerint, in- **11**
digenae an advecti, ut inter barbaros, parum compertum. Habitus corporum varii, atque ex eo argumenta. Namque rutilae Caledoniam habitantium comae, magni artus Germanicam originem asseverant. Silurum colorati voltus et torti plerumque crines, et posita contra Hispania Iberos veteres traiecisse easque sedes occupasse fidem faciunt. Proximi Gallis et similes sunt, seu durante originis vi, seu procurrentibus in diversa terris positio caeli corporibus habitum dedit. In universum tamen aestimanti Gallos

---

1. *appetebat* antiquae editiones et (Va Vb), *abdebat* coniecit Rhenanus. — *appetere* est *imminere*, *hostiliter accedere*, ut apud Livium V, 19. *Iam ex lacu Albano aqua emissa in agros, Veiosque fata a p p e t e b a n t.* Itaque loci Tacitini haec est sententia: *erblickt wurde auch Thule, welches bisher Schnee und Wintersturm* (nicht Menschen und Flotten) *bedroheten.* Quae sequuntur *sed mare-perhibent* causam exponunt, cur classis Romana Thulem quanquam dispectam non appetierit. Statim *perinde* dedit Ernestius: AE *proinde.*

10. *et iugis etiam ac* Vb: *etiam iugis atque* AE.

15. *vultus, torti* Vb.

16. *Hispania* Muretus: *Hispaniam* AE et Vb.

18. *vi* Rhenanus: *usu* AE et Vb.

vicinam insulam occupasse credibile est. Eorum sacra deprehendas superstitionum persuasione; sermo haud multum diversus; in deposcendis periculis eadem audacia, et ubi advenere, in detrectandis eadem formido. Plus tamen ferociae Britanni praeferunt, ut quos nondum longa pax emollierit. Nam Gallos quoque in bellis floruisse accepimus; mox segnitia cum otio intravit, amissa virtute pariter ac libertate. Quod Britannorum olim victis evenit;
12 ceteri manent quales Galli fuerunt. In pedite robur; quaedam nationes et curru praeliantur. Honestior auriga; clientes propugnant. Olim regibus parebant, nunc per principes factionibus et studiis trahuntur; nec aliud adversus validissimas gentes pro nobis utilius quam quod in commune non consulunt. Rarus duabus tribusque civitatibus ad propulsandum commune periculum conventus: ita, dum singuli pugnant, universi vincuntur.

Caelum crebris imbribus ac nebulis foedum; asperitas frigorum abest. Dierum spatia ultra nostri orbis mensuram, et nox clara et extrema Britanniae parte brevis, ut finem atque initium lucis exiguo discrimine internoscas. Quod si nubes non officiant, aspici per noctem solis fulgorem, nec occidere et exsurgere sed transire affirmant. Scilicet extrema et plana terrarum humili umbra non erigunt tenebras, infraque caelum et sidera nox cadit. Solum, praeter oleam vitemque et cetera calidioribus terris oriri sueta, patiens frugum, fecundum. Tarde mitescunt, cito proveniunt; eademque utriusque rei causa, multus humor terrarum caelique. Fert Britannia aurum et argen-

---

1. *vicinam insulam* Vb: *vicinam solum* AE, *vicinum solum* Beroaldus.

15. *dum* om. Vb, eidemque 19. deest prius *et*.

22. *occidere* Rhenanus: AE *concidere*.

tum et alia metalla, pretium victoriae. Gignit et Oceanus margarita, sed subfusca ac liventia. Quidam artem abesse legentibus arbitrantur: nam in rubro mari viva ac spirantia saxis avelli, in Britannia, prout expulsa sint, colligi. Ego facilius crediderim naturam margaritis deesse quam nobis avaritiam.

Ipsi Britanni delectum ac tributa et iniuncta imperii 13
munera impigre obeunt, si iniuriae absint: has aegre tolerant, iam domiti ut pareant, nondum ut serviant. Igitur primus omnium Romanorum divus Iulius cum exercitu Britanniam ingressus, quanquam prospera pugna terruerit incolas ac littore potitus sit, potest videri ostendisse posteris, non tradidisse. Mox bella civilia, et in rem publicam versa principum arma, ac longa oblivio Britanniae etiam in pace. Consilium id divus Augustus vocabat, Tiberius praeceptum. Agitasse Gaium Caesarem de intranda Britannia satis constat, ni velox ingenio, mobilis paenitentia, et ingentes adversus Germaniam conatus frustra fuissent. Divus Claudius auctor operis, transvectis legionibus auxiliisque et assumpto in partem rerum Vespasiano; quod initium venturae mox fortunae fuit. Domitae gentes, capti reges, et monstratus
(a. u. 797) fatis Vespasianus. Consularium primus Aulus Plautius prae- 14
(a. u. 803) positus, ac subinde Ostorius Scapula, uterque bello egregius: redactaque paulatim in formam provinciae proxima pars Britanniae. Addita insuper veteranorum colonia. Quaedam civitates Cogidumno regi donatae (is ad nostram usque memoriam fidissimus mansit) vetere ac iam pridem recepta populi Romani consuetudine, ut haberet instru-

---

16. *praeceptum. Agitasse*] *praecipue agitasse* AE; quod Lipsius coniectura assecutus est confirmat Ursini codex.

19. *auctoritate* Vb.

27. *vetere - ut haberet - reges* Rhenanus: Vb et AE *ut vetere - haberet - regis*.

menta servitutis et reges. Mox Didius Gallus parta a prioribus continuit, paucis admodum castellis in ulteriora promotis, per quae fama aucti officii quaereretur. Didium (a. u. 811) Veranius excepit, isque intra annum exstinctus est. Suetonius hinc Paulinus biennio prosperas res habuit, subactis nationibus firmatisque praesidiis; quorum fiducia Monam insulam, ut vires rebellibus ministrantem, adgressus terga (a. u. 814)
15 occasioni patefecit. Namque absentia legati remoto metu, Britanni agitare inter se mala servitutis, conferre iniurias et interpretando accendere. Nihil profici patientia, nisi ut graviora tanquam ex facili tolerantibus imperentur. Singulos sibi olim reges fuisse, nunc binos imponi, e quibus legatus in sanguinem, procurator in bona saeviret. Aeque discordiam praepositorum, aeque concordiam subiectis exitiosam. Alterius [manus] centuriones, alterius servos vim et contumelias miscere. Nihil iam cupiditati, nihil libidini exceptum. In praelio fortiorem esse qui spoliet; nunc ab ignavis plerumque et imbellibus eripi domos, abstrahi liberos, iniungi delectus, tanquam mori tantum pro

---

7. *vires* Rhenanus: AE *viros.*

15. *Alterius-servos*] *alterius manus, centurionis alterius servos* Vb et U. *servos* deest AE, *centuriones* primus scripsit Rhenanus, *alterius manus, centuriones alterius* I. Fr. Gronovius. — Et Gronovius et qui eius scripturam probavere hoc obliti sunt, *manu* cohortem et comitatum procuratoris significari posse, *manibus* non posse. Sin autem *alterius manus centuriones* cum Rothio explicamus *alterius* (legati) *manus* (Hände) *centuriones esse,* primum enuntiati partes non apte sibi opponuntur, tum id acumen barbaris non convenit, denique *esse*, si ita respondet sequenti *miscere*, non potest omitti. Mihi loci corruptela in hunc modum orta videtur. Propter vicinum *alterius* nomen *centuriones* in *centurionis* a librario corruptum est; iam genitivi regimen cum deesset, corrector *manus* interposuit, structurae quam sententiae sustinendae pro more interpolatorum curiosior.

patria nescientibus. Quantulum enim transisse militum,
si sese Britanni numerent? Sic Germanias excussisse iugum,
et flumine, non Oceano defendi. Sibi patriam coniuges
parentes, illis avaritiam et luxuriam causas belli esse. Re-
cessuros, ut divus Iulius recessisset, modo virtutem maio-
rum suorum aemularentur. Neve praelii unius aut alte-
rius eventu pavescerent: plus impetus, maiorem constan-
tiam penes miseros esse. Iam Britannorum etiam deos
misereri, qui Romanum ducem absentem, qui relegatum
in alia insula exercitum detinerent; iam ipsos, quod diffi-
cillimum fuerit, deliberare. Porro in eiusmodi consiliis
periculosius esse deprehendi quam audere. His atque tali- **16**
bus in vicem instincti Boudicea, generis regii femina, duce
(neque enim sexum in imperiis discernunt) sumpsere uni-
versi bellum; ac sparsos per castella milites consectati,
expugnatis praesidiis ipsam coloniam invasere ut sedem ser-
vitutis. Nec ullum in barbaris saevitiae genus omisit ira
et victoria. Quod nisi Paulinus cognito provinciae motu
propere subvenisset, amissa Britannia foret; quam unius
praelii fortuna veteri patientiae restituit, tenentibus arma
plerisque, quos conscientia defectionis et propius ex legato
timor agitabat, ne, quanquam egregius cetera, adroganter
in deditos et, ut suae quoque iniuriae ultor, durius con-
(a. u. 815) suleret. Missus igitur Petronius Turpilianus, tanquam
exorabilior: et delictis hostium novus eoque paenitentiae
mitior, compositis prioribus nihil ultra ausus Trebellio
(a. u. 817) Maximo provinciam tradidit. Trebellius segnior et nullis
castrorum experimentis comitate quadam curandi provin-
ciam tenuit. Didicere iam barbari quoque ignoscere, vitiis

---

5. *virtutem* Vb: AE *virtutes*.

17. *amisit* AE; correctum a Rhenano.

22. *ne*, *quanquam* amicus Walchii: Vaticani *nequaquam*, AE *hic cum*.

blandientibus; et interventus civilium armorum praebuit iustam segnitiae excusationem. Sed discordia laboratum, cum assuetus expeditionibus miles otio lasciviret. Trebellius fuga ac latebris vitata exercitus ira, indecorus atque humilis precario mox praefuit; ac velut pacti, exercitus licentiam, dux salutem, haec seditio sine sanguine stetit. Nec Vettius Bolanus manentibus adhuc civilibus bellis agitavit (a. u. 822) Britanniam disciplina. Eadem inertia erga hostes, similis petulantia castrorum, nisi quod innocens Bolanus et nullis delictis invisus caritatem paraverat loco auctoritatis.

17 Sed ubi cum cetero orbe Vespasianus et Britanniam reciperavit, magni duces, egregii exercitus, minuta hostium spes. Et terrorem statim intulit Petilius Cerialis, Brigantum (a. u. 825) civitatem, quae numerosissima provinciae totius perhibetur, adgressus. Multa praelia, et aliquando non incruenta; magnamque Brigantum partem aut victoria amplexus aut bello. Et cum Cerialis quidem alterius successoris curam famamque obruisset, sustinuit quoque molem (a. u. 828) Iulius Frontinus, vir magnus, quantum licebat, validamque et pugnacem Silurum gentem armis subegit, super virtutem hostium locorum quoque difficultates eluctatus.

18 Hunc Britanniae statum, has bellorum vices media iam aestate transgressus Agricola invenit, cum et milites (a. u. 831) velut omissa expeditione ad securitatem et hostes ad occasionem verterentur. Ordovicum civitas haud multo ante adventum eius alam in finibus suis agentem prope universam obtriverat; eoque initio erecta provincia, ut quibus bellum volentibus erat, probare exemplum, ac recentis

---

6. *haec*] *et* Vb. Idem 17. *amplexus est.*

22. *locorumque* AE; correxit Rhenanus.

26. *uterentur* Vb. Idem 28. *et*, non *ut*.

29. *ac recentis* AE et Vb; *aut r.* coniecit Rhenanus. Libro-

legati animum opperiri. Tum Agricola, quanquam transvecta aestas, sparsi per provinciam numeri, praesumpta apud militem illius anni quies, tarda et contraria bellum inchoaturo, et plerisque custodiri suspecta potius videbatur, ire obviam discrimini statuit; contractisque legionum vexillis et modica auxiliorum manu, quia in aequum degredi Ordovices non audebant, ipse ante agmen, quo ceteris par animus simili periculo esset, erexit aciem. Caesaque prope universa gente non ignarus instandum famae ac, prout prima cessissent, fore universa, Monam insulam, cuius possessione revocatum Paulinum rebellione totius Britanniae supra memoravi, redigere in potestatem animo intendit. Sed, ut in dubiis consiliis, naves deerant. Ratio et constantia ducis transvexit. Depositis omnibus sarcinis lectissimos auxiliarium, quibus nota vada et patrius nandi usus, quo simul seque et arma et equos regunt, ita repente immisit, ut obstupefacti hostes, qui classem, qui

---

rum scriptura, a Walchio argutius quam verius explosa, recte se habet: nam particula *ac* diversa, ut saepe, coniungit. Conf. A. I, 36. *placitum, ut epistulae nomine principis scriberentur, — exauctorari qui sena dena* (stipendia) *fecissent, ac retineri sub vexillo ceterorum immunes nisi propulsandi hostis.* Lepidum est quod Walchius dicit, requiri *aut*, ut Agricolae prudentia, spectata illa in difficillimo provinciae statu, magis extollatur; quasi exaggeranda Agricolae laus, ac non rerum fides scribendi normam dederit. Paulo post *cum*, non *tum*, Vb.

6. *digredi* AE et Vb; emendavit Acidalius.

10. *terrorem caeteris fore universa* Vb.

17. *qui-exspectabant*] Haec per anaphoram dicta esse pro *qui classem exspectabant* recte observavit Rothius. Coniecturam a me olim propositam (*spectabant*) libenter mitto. Insulae cultores pro classe exercitum terrestrem, pro navibus equites, pro mari terram videbant: nam tanquam terra iis apparuere vada, quibus

naves, qui mare exspectabant, nihil arduum aut invictum crediderint sic ad bellum venientibus. Ita petita pace ac dedita insula clarus ac magnus haberi Agricola, quippe cui ingredienti provinciam, quod tempus alii per ostentationem aut officiorum ambitum transigunt, labor et periculum placuisset. Nec Agricola prosperitate rerum in vanitatem usus expeditionem aut victoriam vocabat victos continuisse: ne laureatis quidem gesta prosecutus est. Sed ipsa dissimulatione famae famam auxit, aestimantibus quanta

19 futuri spe tam magna tacuisset. Ceterum animorum provinciae prudens, simulque doctus per aliena experimenta parum profici armis, si iniuriae sequerentur, causas bellorum statuit excidere. A se suisque orsus primum domum suam coercuit; quod plerisque haud minus arduum est quam provinciam regere. Nihil per libertos servosque publicae rei; non studiis privatis nec ex commendatione aut precibus centurionum milites ascire, sed optimum quemque fidelissimum putare. Omnia scire, non omnia exsequi. Parvis peccatis veniam, magnis severitatem commodare; nec poena semper sed saepius paenitentia contentus esse. Officiis et administrationibus potius non peccaturos praeponere, quam damnare cum peccassent. Frumenti et tributorum auctionem aequalitate munerum mollire, circumcisis quae in quaestum reperta ipso tributo gravius tolerabantur. Namque per ludibrium assidere clausis horreis et emere ultro frumenta ac vendere pretio cogebantur. Devortia itinerum et longinquitas regionum indi-

---

Batavi accedebant. Itaque non opus esse puto, ut *mare* cum Rothio interpretemur *Bewegung des ganzen Meeres*.

14. *coerāt* vel *coerceāt* AE; correxit Rhenanus.

23. *exactionem* Va et in margine Vb.

24. *circumcisis in quaestum reperta quae* AE; correxit Rhenanus.

cebatur, ut civitates a proximis hibernis in remota et avia deferrent, donec quod omnibus in promptu erat paucis lucrosum fieret.

20 Haec primo statim anno comprimendo egregiam famam paci circumdedit, quae vel incuria vel tolerantia priorum (a. u. 832) haud minus quam bellum timebatur. Sed ubi aestas advenit, contracto exercitu militum in agmine laudare modestiam, disiectos coercere; loca castris ipse capere, aestuaria ac silvas ipse praetentare; et nihil interim apud hostes quietum pati, quo minus subitis excursibus popularetur; atque ubi satis terruerat, parcendo rursus irritamenta pacis ostentare. Quibus rebus multae civitates, quae in illum diem ex aequo egerant, datis obsidibus iram posuere, et praesidiis castellisque circumdatae, et tanta ratione curaque * * * ut nulla ante Britanniae nova pars illacessita transierit.

21 Sequens hiems saluberrimis consiliis absumpta. Namque ut homines dispersi ac rudes, eoque bello faciles quieti et otio per voluptates assuescerent, hortari privatim, adiuvare publice, ut templa fora domus exstruerent, laudando promptos et castigando segnes. Ita honoris aemu-

---

5. *vel tolerantia*] *intolerantia* AE, *vel intolerantia* Vb: *vel tolerantia* Rivius.

7. *militum*] *multum* AE, *multus* Vb et U; correxit Rhenanus.

14. *et tanta* Vb et antiquae editiones; *et* deleri voluit Rhenanus. — Multa conatus est erudite et ingeniose Walchius, ut hunc locum integritati restitueret, sed post *curaque* plura videntur excidisse; quapropter hunc locum unquam emendatum iri despero. Walchius haec verba sic corrigenda esse coniecit: *Quibus rebus — posuere; quae praesidiis castellisque circumdatae (tanta ratione et cura quanta nulla ante nova Britanniae pars) illacessitae transierunt.*

18. *in bello* AE et Vb; emendavit Rhenanus.

latio pro necessitate erat. Iam vero principum filios liberalibus artibus erudire, et ingenia Britannorum studiis Gallorum anteferre, ut qui modo linguam Romanam abnuebant, eloquentiam concupiscerent. Inde etiam habitus nostri honor et frequens toga; paulatimque discessum ad delenimenta vitiorum, porticus et balnea et conviviorum elegantiam: idque apud imperitos humanitas vocabatur, cum pars servitutis esset.

22 Tertius expeditionum annus novas gentes aperuit, (a. u. 833) vastatis usque ad Taum (aestuario nomen est) nationibus. Qua formidine territi hostes quanquam conflictatum saevis tempestatibus exercitum lacessere non ausi, ponendisque insuper castellis spatium fuit. Adnotabant periti non alium ducem opportunitates locorum sapientius legisse, nullum ab Agricola positum castellum aut vi hostium expugnatum aut pactione ac fuga desertum. Crebrae eruptiones: nam adversus moras obsidionis annuis copiis firmabantur. Ita intrepida ibi hiems, et sibi quisque praesidio, irritis hostibus eoque desperantibus, quia soliti plerumque damna aestatis hibernis eventibus pensare tum aestate atque hieme iuxta pellebantur. Nec Agricola unquam per alios gesta avidus intercepit: seu centurio seu praefectus, incorruptum facti testem habebat. Apud quosdam acerbior in conviciis narrabatur; ut erat bonis comis, ita adversus malos iniucundus. Ceterum ex iracundia nihil supererat; secretum et silentium eius non timeres. Honestius putabat offendere quam odisse.

23 Quarta aestas obtinendis quae percurrerat insumpta; (a. u. 834)

---

11. *conflictatum* positum esse pro *conflictantem* falso pronuntiavit Walchius: *confllictatum* est vehementer *defatigatum*.

25. *Ceterum — odisse*] Haec scripsit diversum respiciens Domitiani ingenium.

28. *percurrerat* Rhenanus: AE *praecurrerat*.

ac si virtus exercituum et Romani nominis gloria pateretur, inventus in ipsa Britannia terminus. Nam Clota et Bodotria diversi maris aestibus per immensum revectae angusto terrarum spatio dirimuntur. Quod tum praesidiis firmabatur; atque omnis propior sinus tenebatur, summotis velut in aliam insulam hostibus.

(a. u. 835) 24 Quinto expeditionum anno nave prima transgressus ignotas ad id tempus gentes crebris simul ac prosperis praeliis domuit; eamque partem Britanniae quae Hiberniam aspicit copiis instruxit, in spem magis quam ob formidinem, siquidem Hibernia medio inter Britanniam atque Hispaniam sita et Gallico quoque mari opportuna valentissimam imperii partem magnis in vicem usibus miscuerit. Spatium eius, si Britanniae comparetur, angustius, nostri maris insulas superat. Solum caelumque et ingenia cultusque hominum haud multum a Britannia differunt. In * * * melius aditus portusque per commercia et negotiatores cogniti. Agricola expulsum seditione domestica unum ex regulis gentis exceperat, et specie amicitiae in occasionem retinebat. Saepe ex eo audivi legione

---

12. *Valentissima imperii pars* est Britannia et Gallia atque Hispania, propterea quod in his terris fortissimi milites nascebantur. Conf. H. III, 53. ubi *Gallias Hispaniasque, validissimam terrarum partem.*

16. *differt. in melius aditus* Va Vb et antiquae editiones, *differunt. melius aditus* coniecit Rhenanus, *differunt, nec in melius. aditus* Acidalius. — Lacunam quam indicavi sic fere supplendam esse arbitror: *interiora parum explorata, melius* cet. Rothius scripsit *differunt in melius*; *aditus* cet. Sed solum caelumque et ingenia cultusque hominum in Hibernia Taciti aetate aliquanto meliora fuisse quam in Britannia quis credat? Praeterea incertum est, an *differre in melius* dicere Latine liceat; certe post *haud multum differunt* additum ac postpositum *in melius* offendit.

una et modicis auxiliis debellari obtinerique Hiberniam posse; idque etiam adversus Britanniam profuturum, si Romana ubique arma et velut e conspectu libertas tolleretur.

25 Ceterum aestate, qua sextum officii annum inchoabat, (a. u. 836) amplexus civitates trans Bodotriam sitas, quia motus universarum ultra gentium et infesta hostili exercitu itinera timebantur, portus classe exploravit. Quae ab Agricola primum assumpta in partem virium sequebatur egregia specie, cum simul terra simul mari bellum impelleretur, ac saepe isdem castris pedes equesque et nauticus miles, mixti copiis et laetitia, sua quisque facta, suos casus attollerent, ac modo silvarum et montium profunda, modo tempestatum ac fluctuum adversa, hinc terra et hostis, hinc auctus Oceanus militari iactantia compararentur. Britannos quoque, ut ex captivis audiebatur, visa classis obstupefaciebat, tanquam aperto maris sui secreto ultimum victis perfugium clauderetur. Ad manus et arma conversi Caledoniam incolentes populi, paratu magno, maiore fama, uti mos est de ignotis, oppugnasse ultro, castella adorti metum ut provocantes addiderant; regrediendumque citra Bodotriam et excedendum potius quam pellerentur, ignavi

6. *amplexus* Vb: AE *amplas.*

7. *hostili exercitu* Rhenanus: Vb et U et AE *hostilis exercitus.*

10. *impellitur* AE et Vb; emendavit Rhenanus.

15. *auctus*] Codicum et antiquarum editionum scripturam teneo, vocem *auctus* positam accipiens pro *tempestatibus imbribusque tumefactus.* Conf. Sallust. Histor. apud Nonium p. 22, 18. *Neque iam sustineri poterat immensum* a u c t o *mari et vento gliscente.* Tacit. A. I, 76. *Eodem anno continuis imbribus* a u c t u s *Tiberis plana urbis stagnaverat.* — *victus* coniecit Lipsius.

22. *ignavi specie prudentium* Vb: *specie ignavi prudentium* AE.

specie prudentium admonebant, cum interim cognoscit hostes pluribus agminibus irrupturos. Ac ne superante numero et peritia locorum circumiretur, diviso et ipse in tres partes exercitu incessit. Quod ubi cognitum hosti, 26
mutato repente consilio universi nonam legionem, ut maxime invalidam, nocte adgressi, inter somnum ac trepidationem caesis vigilibus irrupere. Iamque in ipsis castris pugnabant, cum Agricola iter hostium ab exploratoribus edoctus et vestigiis insecutus, velocissimos equitum peditumque assultare tergis pugnantium iubet, mox ab universis adiici clamorem. Et propinqua luce fulsere signa. Ita ancipiti malo territi Britanni, et Romanis redit animus, ac securi pro salute de gloria certabant. Ultro quin etiam irrupere; et fuit atrox in ipsis portarum angustiis praelium, donec pulsi hostes, utroque exercitu certante, his, ut tulisse opem, illis, ne eguisse auxilio viderentur. Quod nisi paludes et silvae fugientes texissent, debellatum illa victoria foret. Cuius constantia ac fama ferox exerci- 27
tus nihil virtuti suae invium, penetrandam Caledoniam inveniendumque tandem Britanniae terminum continuo praeliorum cursu fremebant. Atque illi modo cauti ac sapientes prompti post eventum ac magniloqui erant. Iniquissima haec bellorum condicio est: prospera omnes sibi vindicant, adversa uni imputantur. At Britanni non virtute sed occasione et arte fusos rati, nihil ex adrogantia remit-

---

8. *pugnabatur* Vb. Idem 14. *erupere*.

16. *ut tulisse*] *intulisse* Vb. Idem 18. *conscientia*, non *constantia*.

19. *et penetrandam* Vb.

24. *uni*] *cum* AE, *uni* Riviana et (Vb).

27. *fusos rati*] *ducis rati* antiquae editiones et (Va Vb). In hoc loco emendando operam parum fructuosam cum insumpsis-

tere, quo minus iuventutem armarent, coniuges ac liberos in loca tuta transferrent, coetibus ac sacrificiis conspirationem civitatum sancirent. Atque ita irritatis utrinque animis discessum.

28 Eadem aestate cohors Usipiorum, per Germanias conscripta, in Britanniam transmissa, magnum ac memorabile facinus ausa est. Occiso centurione ac militibus, qui ad tradendam disciplinam immixti manipulis exemplum et rectores habebantur, tres liburnicas adactis per vim gubernatoribus ascendere; et uno remigante, suspectis duobus

---

sent nonnulli priores editores, nuper vir doctissimus, Walchius, Taciti verba sic constituit: *At Britanni non virtute se, sed occasione et arte ducis elusos rati* cet. Mihi verisimilius videtur post nomen *ducis* nihil excidisse, sed hoc ipsum corruptum esse. Nam ut haec verba leguntur, contra sententiam uterque ablativus *occasione* et *arte* referri debet ad genitivum *ducis*, quod incommodum scriptor evitaturus erat hac verborum collocatione, *occasione et ducis arte.* Iam si consideramus, quam facile haec scripturae compendia DVC̄ et FVC̄ permutari potuerint, *fusos* pro *ducis* scribendo locum corruptum persanasse mihi videor. Ceterum pronomen *se* non omnino necessarium esse ipse concessit Walchius.

6. *in*] *et in* Vb.

10. *remigante* Vb; *remigrante* antiquae editiones. — Vaticani scripturam Walchius reprobavit, propterea quod *remigare* de gubernandis sive regendis navibus non dicatur; hoc recte, sed num Tacitus illud dicere voluit? minime vero: nam relicui duo cum tam suspecti essent, ut interficerentur a barbaris, num homines suspicantes tertio adeo confisuri erant, ut tradito gubernaculo huic suam crederent salutem? Immo nonnisi remum ei dederunt, et eam operam ab illo expostulavere, unde nihil periculi enasci ipsis posset. In verbis *uno remigante, suspectis duobus eoque interfectis*, causa exposita est, cur Usipii *nondum volgato rumore* praeveherentur. Altera scriptura eo vitio affecta est, quod

eoque interfectis, nondum volgato rumore ut miraculum praevehebantur. Mox hac atque illa rapti, et cum plerisque Britannorum sua defensantium praelio congressi, ac saepe victores, aliquando pulsi, eo ad extremum inopiae venere ut infirmissimos suorum, mox sorte ductos vescerentur. Atque ita circumvecti Britanniam, amissis per inscitiam regendi navibus, pro praedonibus habiti, primum a Suevis, mox a Frisiis intercepti sunt. Ac fuere quos per commercia venumdatos, et in nostram usque ripam mutatione ementium adductos indicium tanti casus illustravit.

(a. u. 837) Initio aestatis Agricola domestico volnere ictus anno **29** ante natum filium amisit. Quem casum neque, ut plerique fortium virorum, ambitiose, neque per lamenta rursus ac maerorem muliebriter tulit: et in luctu bellum inter remedia erat. Igitur praemissa classe, quae pluribus locis praedata magnum et incertum terrorem faceret, expedito exercitu, cui ex Britannis fortissimos et longa pace exploratos addiderat, ad montem Grampium pervenit, quem iam hostes insederant. Nam Britanni nihil fracti pugnae prioris eventu, et ultionem aut servitium exspectantes, tandemque docti commune periculum concordia propulsandum, legationibus et foederibus omnium civitatum vires exciverant. Iamque super triginta milia armatorum aspiciebantur, et adhuc affluebat omnis iuventus et quibus cruda et viridis senectus, clari bello et sua quisque decora gestantes, cum inter plures duces virtute et genere prae-

---

in *remigante* sibi visus est repperisse Walchius; nam *remigrare* Latine non dicitur pro *refugere* sive *elabi* sive *clam se subducere*.

2. *praevehebantur* Vb in margine: AE *provehebantur*.

2. *mox ad aquam atque ut illa raptis* (Vb *rapti*) *secum pl.* AE et Vb; tacite correxit Rhenanus.

6. *ita* om. Vb.

19. *hostis insederat* Vb.

stans, nomine Calgacus, apud contractam multitudinem
30 praelium poscentem in hunc modum locutus fertur. „Quotiens causas belli et necessitatem nostram intueor, magnus mihi animus est hodiernum diem consensumque vestrum initium libertatis totius Britanniae fore. Nam et universi servitutis expertes, et nullae ultra terrae, ac ne mare quidem securum, imminente nobis classe Romana. Ita praelium atque arma, quae fortibus honesta, eadem etiam ignavis tutissima sunt. Priores pugnae, quibus adversus Romanos varia fortuna certatum est, spem ac subsidium in nostris manibus habebant, quia nobilissimi totius Britanniae, eoque in ipsis penetralibus siti nec servientium littora aspicientes, oculos quoque a contactu dominationis inviolatos habebamus. Nos terrarum ac libertatis extremos recessus ipse ac sinus famae in hunc diem defendit. Nunc terminus Britanniae patet. [Atque omne ignotum pro magnifico est.] Sed nulla iam ultra gens, nihil nisi fluctus et saxa, et infestiores Romani, quorum superbiam

---

13. *contractu* AE; correxit Rhenanus.

16 [*Atque — est.*] Tali periculo opus videbatur, ut locus insigniter vexatus integritati suae restitueretur. Quattuor sunt interpolationis indicia: primum sententiae artissime cohaerentes, *nunc terminus Britanniae patet* atque *sed nulla iam ultra gens* cet. immissis his verbis male distinentur; tum eadem nihil afferunt nisi explicationem eorum quae antecedunt, *nos terrarum ac libertatis extremos recessus ipse ac sinus famae* (qui ignota scilicet illustriora reddit) *in hunc diem defendit*; deinde generalis haec sententia non apta est oratori ardenti ac barbaro, qui non ieiune philosophatur, sed de praesente necessitate loquitur; denique particula *atque*, quicquid dicit Waltherus, prave admissa est. Rhenanus *atqui* suo iudicio dedit, sed hoc est vulnus obtegere, non curare.

18. *infestiores* Vb: AE *inferiores*.

frustra per obsequium et modestiam effugeris. Raptores orbis, postquam cuncta vastantibus defuere terrae, et mare scrutantur; si locuples hostis est, avari, si pauper, ambitiosi; quos non Oriens non Occidens satiaverit. Soli omnium opes atque inopiam pari affectu concupiscunt. Auferre trucidare rapere falsis nominibus imperium, atque ubi solitudinem faciunt, pacem appellant.

31 Liberos cuique ac propinquos suos natura carissimos esse voluit: hi per delectus alibi servituri auferuntur: coniuges sororesque, etsi hostilem lubidinem effugiant, nomine amicorum atque hospitum polluuntur. Bona fortunasque in tributum egerunt, annos in frumentum. Corpora ipsa ac manus silvis ac paludibus emuniendis verbera inter ac contumelias conterunt. Nata servituti mancipia semel veneunt, atque ultro a dominis aluntur: Britannia servitutem suam quotidie emit, quotidie pascit. Ac sicut in familia recentissimus quisque servorum et conservis ludibrio est, sic in hoc orbis terrarum vetere famulatu novi nos et viles in excidium petimur. Neque enim arva nobis aut metalla aut portus sunt, quibus exercendis reservemur. Virtus porro ac ferocia subiectorum ingrata imperantibus; et longinquitas et secretum ipsum quo tutius, eo suspectius. Ita sublata spe

---

2. *cunctis v. defuere: terram* AE; emendavit Rhenanus; *cuncta* nunc praebet Vb.

9. *etiamsi* Vb. Mox 11. *bona fortuna quae in tributum agerat annus; in fr.* antiquae editiones, nisi quod Alciatina *egerat;* Vb *bona fortunae quae in tributum aggerat annus. In fr.* in emendata quae supra posita est scriptura *annos* (h. e. annorum proventum) a Walchio est, cetera a Rhenano. Waltherus legit *Bona fortunaeque in tributum aggerata, annus in frumentum.*

13. *verbera emuniendis inter* AE, *emuniendis inter verbera* Vb; verum dedit Rhenanus. Mox 17. *etiam conservis* Vb.

19. *arva* Rhenanus et nunc Vb: AE *arma.*

Germania

tremus cadentis iam solis fulgor in ortus edurat adeo clarus ut sidera hebetet; sonum insuper audiri formasque deorum et radios capitis aspici persuasio adiicit. Illuc usque (et fama vera) tantum natura. Ergo iam dextro Suevici maris littore Aestiorum gentes adluuntur; quibus ritus habitusque Suevorum, lingua Britannicae propior. Matrem deum venerantur. Insigne superstitionis formas aprorum gestant: id pro armis omnique tutela securum deae cultorem etiam inter hostes praestat. Rarus ferri, frequens fustium usus. Frumenta ceterosque fructus patientius quam pro solita Germanorum inertia laborant. Sed et mare scrutantur, ac soli omnium succinum, quod ipsi glesum vocant, inter vada atque in ipso littore legunt. Nec quae natura quaeve ratio gignat, ut barbaris, quaesitum compertumve. Diu quin etiam inter cetera eiectamenta maris iacebat, donec luxuria nostra dedit nomen. Ipsis in nullo usu: rude legitur, informe perfertur, pretiumque mirantes accipiunt. Succum tamen arborum esse intelligas, quia terrena quaedam atque etiam volucria animalia plerumque interlucent, quae implicata humore mox durescente materia cluduntur. Fecundiora igitur nemora lucosque, sicut Orientis secretis, ubi tura balsamaque sudantur, ita Occidentis insulis terrisque inesse crediderim;

---

2. *et sonum insuper emergentis audiri* H.

8. *omnique* T: ceteri *omniumque*. — Sellingius ac Waltherus genitivum vindicantes *omnium tutelam* explicant *tutelam contra omnia*, et genitivum hac significatione praeditum *obiectivum* appellant. Sed *tutela omnium*, si genitivus est obiectivus, non est tutela *contra omnia*, sed tutela *quae omnibus praestatur*, quemadmodum eadem verba, si genitivus pro subiectivo accipitur, tutelam *quam praestant omnes* designant. Conf. Dialog. 5. *cuius* (eloquentiae) *vis et utilitas rebus prospere fluentibus aliorum praesidio et tutela intelligitur*.

quae vicini solis radiis expressa atque liquentia in proximum mare labuntur, ac vi tempestatum in adversa littora exundant. Si naturam succini admoto igne tentes, in modum taedae accenditur, alitque flammam pinguem et olentem; mox ut in picem resinamve lentescit.

Suionibus Sitonum gentes continuantur. Cetera similes uno differunt, quod femina dominatur: in tantum non modo a libertate sed etiam a servitute degenerant.

Hic Sueviae finis. Peucinorum Venedorumque et 46
Fennorum nationes Germanis an Sarmatis ascribam dubito, quanquam Peucini, quos quidam Bastarnas vocant, sermone cultu sede ac domiciliis ut Germani agunt. Sordes omnium ac torpor: procerum connubiis mixti nonnihil in Sarmatarum habitum foedantur. Venedi multum ex moribus traxerunt: nam quicquid inter Peucinos Fennosque silvarum ac montium erigitur, latrociniis pererrant. Hi tamen inter Germanos potius referuntur, quia et domos fin-

---

9. *fines* S T. Statim *Venedorumque* Rhenanus: libri *Venetorumque*.

13. *mixti*] Legebatur *mixtis*. — In vulgata scriptura et verborum structura dura est et sententia obscura. Nam qui sint illi qui *foedantur*, utrum proceres an Peucini omnes, incertum. Iam *mixta connubia procerum* quae sint dubium. Suntne connubia quae proceres inter se miscent, an quae cum plebe iidem miscent? ut nos emendavimus, et sententia perspicua et structura Tacitina oritur. Conf. A. XI, 24. *Iam moribus artibus affinitatibus nostris mixti* (Galli) *aurum et opes suas inferant potius quam separati habeant.* H. II, 80. *Quippe et provinciales sueto militum contubernio gaudebant, plerique necessitudinibus et propinquitatibus mixti.* Promiscua plebis procerumque connubia unam quandam causam (fortasse non solam) continent, cur Peucini nonnihil in Sarmatarum habitum foedentur. Vitium inde natum puto, quod antecedentis nominis (*connubiis*) terminatio subsequenti (*mixti*) a librario imprudenter adplicaretur.

gunt et scuta gestant et pedum usu ac pernicitate gaudent; quae omnia diversa Sarmatis sunt in plaustro equoque viventibus. Fennis mira feritas, foeda paupertas: non arma non equi, non penates; victui herba, vestitui pelles, cubile humus. Sola in sagittis spes, quas inopia ferri ossibus asperant. Idemque venatus viros pariter ac feminas alit: passim enim comitantur, partemque praedae petunt. Nec aliud infantibus ferarum imbriumque suffugium quam ut in aliquo ramorum nexu contegantur. Huc redeunt iuvenes, hoc senum receptaculum. Sed beatius arbitrantur quam ingemere agris, illaborare domibus, suas alienasque fortunas spe metuque versare. Securi adversus homines, securi adversus deos, rem difficillimam assecuti sunt, ut illis ne voto quidem opus esset. Cetera iam fabulosa: Hellusios et Oxionas ora hominum voltusque, corpora atque artus ferarum gerere. Quod ego ut incompertum in medium relinquam.

1. *pedum* Lipsius: codices *peditum* vel *pecudum*.
15. *et corpora* T et tres ex Vaticanis.

C. CORNELII TACITI

VITA

IULII AGRICOLAE.

Clarorum virorum facta moresque posteris tradere, antiquitus usitatum, ne nostris quidem temporibus quanquam incuriosa suorum aetas omisit, quotiens magna aliqua ac nobilis virtus vicit ac supergressa est vitium parvis magnisque civitatibus commune, ignorantiam recti et invidiam. Sed apud priores ut agere memoratu digna pronum magisque in aperto erat, ita celeberrimus quisque ingenio ad prodendam virtutis memoriam sine gratia aut ambitione bonae tantum conscientiae pretio ducebatur. Ac plerique suam ipsi vitam narrare fiduciam potius morum quam adrogantiam arbitrati sunt; nec id Rutilio et Scauro citra fidem aut obtrectationi fuit. Adeo virtutes isdem temporibus optime aestimantur, quibus facillime gignuntur. At mihi nunc narraturo vitam defuncti hominis venia opus fuit;

---

14. *venia opus fuit*] Una causa, cur venia opus esse vitam defuncti hominis narranti videatur, posita est in aequalium iniquitate, recta ignorantium ac virtutibus invidentium: eam tamen non satis gravem sibi visam esse, nisi altera accederet, in subsequentibus *quam non-tempora* idem profitetur. Nimirum qui saeva et infesta virtutibus tempora modo a se visa narrando decurrit, in iis delineandis et exagitandis ne modum teneat vel potius non tenere aliis videatur, timere debet. Quae c. 2. sequuntur ostendunt, quam saeva virtutibus tempora paulo ante

quam non petissem ni cursaturus tam saeva et infesta virtutibus tempora.
2 Legimus, cum Aruleno Rustico Paetus Thrasea, Herennio Senecioni Priscus Helvidius laudati essent, capitale fuisse; neque in ipsos modo auctores sed in libros quoque eorum saevitum, delegato triumviris ministerio, ut monumenta clarissimorum ingeniorum in comitio ac foro urerentur. Scilicet illo igne vocem populi Romani et libertatem senatus et conscientiam generis humani aboleri arbitrabantur, expulsis insuper sapientiae professoribus atque omni bona arte in exsilium acta, ne quid usquam honestum occurreret. Dedimus profecto grande patientiae documentum; et sicut vetus aetas vidit quid ultimum in libertate esset, ita nos quid in servitute, adempto per inquisitiones et loquendi audiendique commer-

---

(imperante Domitiano) fuerint. Pro *legimus* alius ac brevitatis minus studiosus scripsisset *ita legimus*. Alii aliter hunc locum interpretantur.

1. *ni cursaturus* (Va) et antiquae editiones, *incusaturus* Vb, in qua scriptura nihil nisi librarii errorem recte agnovit Walchius, *ni incursaturus* coniecit Rhenanus, *ni incusaturus* Lipsius.

2. *Legimus*] *Ubi* haec legerentur egregie ostendit Walchius: videlicet in *actis diurnis populi Romani* caedes Aruleni Rustici et Herennii Senecionis indicata erat; quanquam inde nondum apparet, cur *legimus* ac non *vidimus* scribere maluerit qui in eodem libro c. 45. de semet ipso ac suis aequalibus rettulit *nos Maurici Rusticique visus, nos innocenti sanguine Senecio perfudit.* Nobis verbum *legimus* eo consilio adhibuisse Tacitus videtur, ut invidiosam illam de Rustici et Senecionis caede relationem, quae in diurnis istis proposita erat, aequalibus suis in memoriam revocaret. Nam id quod nefandae crudelitatis monumentum erat, idem haud dubie in illis libellis struente Domitiano tanquam iustitiae documentum adprobatum est.

12. *et sicut* Vb, *ut sicut* editiones ante Lipsianam.

cio. Memoriam quoque ipsam cum voce perdidissemus, si
tam in nostra potestate esset oblivisci quam tacere. Nunc 3
demum redit animus; et quanquam primo statim beatissimi saeculi ortu Nerva Caesar res olim dissociabiles miscuerit, principatum ac libertatem, augeatque quotidie felicitatem imperii Nerva Traianus, nec spem modo ac votum securitas publica sed ipsius voti fiduciam ac robur assumpserit, natura tamen infirmitatis humanae tardiora sunt remedia quam mala; et ut corpora lente augescunt, cito exstinguuntur, sic ingenia studiaque oppresseris facilius quam revocaveris. Subit quippe etiam ipsius inertiae dulcedo, et invisa primo desidia postremo amatur. Quid, si per quindecim annos, grande mortalis aevi spatium, multi fortuitis casibus, promptissimus quisque saevitia principis interciderunt? Pauci, ut ita dixerim, non modo aliorum sed etiam nostri superstites sumus, exemptis e media vita tot annis, quibus iuvenes ad senectutem, senes prope ad ipsos exactae aetatis terminos per silentium venimus. Non tamen pigebit vel incondita ac rudi voce memoriam prioris servitutis ac testimonium praesentium bonorum composuisse. Hic interim liber, honori Agricolae soceri mei destinatus, professione pietatis aut laudatus erit aut excusatus.

Gnaeus Iulius Agricola, vetere et illustri Foroiulien- 4
(a. u. 790) sium colonia ortus, utrumque avum procuratorem Caesa-

---

6. *felicitatem imp.* P 1 P 2, *falicitatem imp.* P 3, *facilitatem imp.* Beroaldus, *felicitatem temporum* Vb.

9. *corpora nostra lente* P 1 P 2, *corpora lente* P 3 Rivius Beroaldus Alciatus Rhenanus, *corpora nostra* Vb.

14. *multi* Lipsius: codices *multis*.

15. *ut ita* Rhenanus; codices *et uti*.

20. *servitutis* Lipsius; codices *senectutis*.

rum habuit, quae equestris nobilitas est. Pater Iulius Graecinus, senatorii ordinis, studio eloquentiae sapientiaeque notus, iisque virtutibus iram Gai Caesaris meritus: namque Marcum Silanum accusare iussus et, quia abnuerat, interfectus est. Mater Iulia Procilla fuit, rarae castitatis. In huius sinu indulgentiaque educatus per omnem honestarum artium cultum pueritiam adolescentiamque transegit. Arcebat eum ab illecebris peccantium, praeter ipsius bonam integramque naturam, quod statim parvulus sedem ac magistram studiorum Massiliam habuerat, locum Graeca comitate et provinciali parsimonia mixtum ac bene compositum. Memoria teneo solitum ipsum narrare se in prima iuventa studium philosophiae acrius, ultra quam concessum Romano ac senatori, hausisse, ni prudentia matris incensum et flagrantem animum coërcuisset. Scilicet sublime et erectum ingenium pulchritudinem ac speciem excelsae magnaeque gloriae vehementius quam caute appetebat. Mox mitigavit ratio et aetas; retinuitque, quod est difficillimum, ex sapientia modum.

5 Prima castrorum rudimenta in Britannia Suetonio Paulino, diligenti ac moderato duci, adprobavit, electus (a. u. 812)

---

1. *Pater Iulii, Iulius Gr.* Va Vb et editiones ante Lipsianam. Mox 3. *iisque ipsis virt.* Vb.

10. *habuerit* (Va Vb) et antiquae editiones, *habuerat* Lipsius. *Habuerat* a librario vel interpolatore, qui usum temporis plusquamperfecti parum perspectum haberet, in peius mutatum videtur, ac propterea hoc praeferendum est, quamvis etiam alia ratione vitium (nam vitium est) emendari possit. Conf. Walchius.

13. *prima in iuv.* Vb.

16. *et erectum*] *et rectum* editiones ante Lipsianam.

16. *speciem* convertit scriptor vocem Platonicam, *ἰδέαν*. *Pulchritudinem ac speciem* idem est quod *pulchram speciem*, *das schöne Ideal.* Quod statim sequitur, *modus*, Platonica est *σωφροσύνη*, *besonnene Mässigung*. — *magnae excelsaeque* Vb.

quem contubernio aestimaret. Nec Agricola licenter, more iuvenum qui militiam in lasciviam vertunt, neque segniter ad voluptates et commeatus titulum tribunatus et inscitiam rettulit: sed noscere provinciam, nosci exercitui, discere a peritis, sequi optimos, nihil appetere in iactationem, nihil ob formidinem recusare, simulque et anxius et intentus agere. Non sane alias exercitatior magisque in ambiguo Britannia fuit. Trucidati veterani, incensae coloniae, intercepti exercitus; tum de salute, mox de victoria certavere. Quae cuncta etsi consiliis ductuque alterius agebantur, ac summa rerum et reciperatae provinciae gloria in ducem cessit, artem et usum et stimulos addidere iuveni, intravitque animum militaris gloriae cupido, ingrata temporibus, quibus sinistra erga eminentes interpretatio, nec minus periculum ex magna fama quam ex mala.

Hinc ad capessendos magistratus in urbem digressus 6
(a. u. 815) Domitiam Decidianam splendidis natalibus ortam sibi iunxit; idque matrimonium ad maiora nitenti decus ac robur fuit. Vixeruntque mira concordia, per mutuam caritatem et in vicem se anteponendo [, nisi quod in bona uxore tanto maior laus quanto in mala plus culpae est].

1-4. Sententia est, quamvis sine magna difficultate ad voluptates et commeatus venia ei a duce data esset, partim quod tribunus militaris erat, partim quod utpote adolescens insigni castrorum experientia etiamnum destitutus a duce non adeo desiderabatur, tamen his commodis abuti noluit.

9. *intersepti* Vb.

21. Verba quae uncis ut emblema interpolatoris designavimus tam interpretibus quam emendatoribus inutilem operam facessērunt, quorum conatus et errores qui volet omnes cognoscere, adeat locupletissimos eruditionis thesauros, quos ad hunc locum congessit Walchius; ipse haec nonnullis apponendis et in-

Sors quaesturae provinciam Asiam, proconsulem Salvium Titianum dedit; quorum neutro corruptus est, quan- (a. u. 816)

---

terponendis ita torsit, ut tandem sententiam procuderit physicis et medicis quam gravissimo rerum scriptore digniorem: hunc enim loci sensum esse opinatur: *Beide liebten und zogen einander sich vor, was rühmlich für Beide genannt werden mag, freilich, dass man gestehen muss, alles Lobenswerthe erscheine grösser an der Frau, je mehr die Tugend erglänzt an dem Weibe, und in eben dem Grade herrlicher, als das Laster hässlicher an ihr erscheint, wie bei dem Manne.* Nobis haec verba duobus modis videntur explicari posse, ut aut unum *anteponendo* aut totum quod praecedit enuntiatum iis restringatur accuratiusque definiatur. Si prius fit, sententia prodit exilis Tacitoque indigna, in anteponenda bona uxore tanto maiorem viri laudem esse, quanto in anteponenda mala plus culpae. Si alterum admittitur, communis concordiae maior laus uxori Agricolae vindicatur, idque factum esse Rothius dicit, quod Domitia, cum gener Tacitus haec scriberet, etiam tum in vivis esset. Sed moneo non verum esse propter miram concordiam, qua agunt coniuges aeque ad eam proclives, maiorem laudem deberi mulieri. Haec maiore laude ornatur, si vel ea agat, quibus imbecilla eius natura non sufficere videatur: si sua officia sustinet, si coniugii concordiam aeque fovet ac maritus, utriusque laus omnino par et est et habetur. Itaque quae disputant de maiore mulierum merito, ubi praestiterint quae viri, hoc non pertinet ad coniugalem amorem et concordiam. Inest igitur his verbis acumen inane pravumque. Porro cogita, quod sit artificium, detrahere socero mortuo quo ornetur eius uxor quae vivit; cogita descriptionem illam *vixeruntque mira concordia, per mutuam caritatem et in vicem se anteponendo* tam omnibus numeris absolutam esse, ut accedere vix quicquam possit. Nam simul atque ex summa laude, quae utrique tribuitur, alterutri plus vindicaveris, veritas corrumpitur. Denique non alienum puto monere Tacitum perlibenter ita concludere sententiam, ut in gerundium exeat. Conf. A. VI, 38. *ipsi fluxam senio mentem et continuo abscessu velut exsilium* o b i e c t a n d o. XII, 44. *Armeniam ostentare, pulsis Parthis*

quam et provincia dives ac parata peccantibus, et proconsul in omnem aviditatem pronus quantalibet facilitate redempturus esset mutuam dissimulationem mali. Auctus est ibi filia, in subsidium et solatium simul: nam filium ante sublatum brevi amisit.

(a. u. 817) Mox inter quaesturam ac tribunatum plebis atque (a. u. 818) etiam ipsum tribunatus annum quiete et otio transiit, gnarus sub Nerone temporum, quibus inertia pro sapientia (a. u. 820) fuit. Idem praeturae tenor et silentium: nec enim iurisdictio obvenerat. Ludos et inania honoris modo rationis atque abundantiae duxit, uti longe a luxuria, ita famae (a. u. 821) propior. Tum electus a Galba ad dona templorum recognoscenda diligentissima conquisitione fecit, ne cuius alterius sacrilegium res publica quam Neronis sensisset.

---

datam Mithridati a semet memorando. H. I, 65. *conscriptas nuper legiones in praesidium Galbae referendo.* I, 77. *pleraque contra decus ex praesenti usu properando.* III, 39. *Addidit facinori fidem nobili gaudio Blaesum visendo.* Unum est quod me etiamnum pungit, cuius me admonuit vir perillustris et ingenii sagacitate et integerrimo iudicio conspicuus. Nam qua ratione hoc additamentum natum sit, explicari luculente nequit. Coniicere ea de re multa licet, v. c. haec profecta esse a marito, qui vel egregia uxore se gaudere putaret, vel procacis rixantisque coniugis suae mores aversaretur.

4. *simul et solatium* Vb.

7. *ipsum etiam* Vb.

7. *transit* AE; correxit Rhenanus.

9. *tenor* Rhenanus: AE et Vb *certior.*

10. *modo rationis* antiquae editiones et (Va), *medio rationis* Vb, *moderationis suae* coniecit Lipsius. — *ducere* peculiari ratione posuit pro *aestimare* s. *pendere:* 'in aestimandis ludis et inanibus honoris eum modum Agricola adhibuit, quem praescribebat ex altera parte *ratio* (*ökonomische Berechnung*), ex altera *abundantia* (*ein reichliches Vermögen*). Conf. c. 44. *Opibus nimiis non gaudebat, speciosae contigerant.*

7 Sequens annus gravi volnere animum domumque eius afflixit. Nam classis Othoniana licenter vaga dum Intemelios (Liguriae pars est) hostiliter populatur, matrem (a. u. 822) Agricolae in praediis suis interfecit, praediaque ipsa et magnam patrimonii partem diripuit, quae causa caedis fuerat. Igitur ad solemnia pietatis profectus Agricola nuntio affectati a Vespasiano imperii deprehensus ac statim in partes transgressus est. Initia principatus ac statum urbis Mucianus regebat, admodum iuvene Domitiano, et ex paterna fortuna tantum licentiam usurpante. Is missum ad delectus agendos Agricolam, integreque ac strenue versatum vicesimae legioni tarde ad sacramentum transgressae praeposuit, ubi decessor seditiose agere narrabatur: quippe legatis quoque consularibus nimia ac formidolosa erat, nec legatus praetorius ad cohibendum potens, incertum suo an militum ingenio. Ita successor simul et ultor electus rarissima moderatione maluit videri invenisse bonos quam

8 fecisse. Praeerat tunc Britanniae Vettius Bolanus, placi- (a. u. 824) dius quam feroci provincia dignum est. Temperavit Agricola vim suam ardoremque compescuit, ne incresceret, peritus obsequi eruditusque utilia honestis miscere. Brevi (a. u. 825) deinde Britannia consularem Petilium Cerialem accepit. Habuerunt virtutes spatium exemplorum. Sed primo Cerialis modo labores et discrimina, mox et gloriam com-

---

2. *Intemelios* Lipsius: AE et Vb *in templo.*

3. *Liguriae pars est*] Haec N. Bachio glossam sapiunt. Cf. diurna scholastica a. 1833. pag. 866.

9. *iuvene admodum* Vb.

19. Non de una Britannia cogitavit Tacitus, sed sententia ad unamquamque ferocem provinciam accommodata est.

23. *spatium exemplorum* est spatium sive occasio ad edenda facinora, quae aliis exemplo esse poterant. — *labores modo* Vb. Paulo post p. 318, 3. *ac ducem* Vb.

muniebat: saepe parti exercitus in experimentum, aliquando maioribus copiis ex eventu praefecit. Nec Agricola unquam in suam famam gestis exsultavit: ad auctorem et ducem ut minister fortunam referebat. Ita virtute in obsequendo, verecundia in praedicando extra invidiam nec extra gloriam erat.

(a. u. 826) Revertentem ab legatione legionis divus Vespasianus 9 inter patricios adscivit, ac deinde provinciae Aquitaniae (a. u. 827) praeposuit, splendidae imprimis dignitatis administratione ac spe consulatus, cui destinarat. Credunt plerique militaribus ingeniis subtilitatem deesse, quia castrensis iurisdictio secura et obtusior ac plura manu agens calliditatem fori non exerceat. Agricola naturali prudentia, quamvis inter togatos, facile iusteque agebat. Iam vero tempora curarum remissionumque divisa. Ubi conventus ac iudicia poscerent, gravis intentus severus et saepius misericors: ubi officio satisfactum, nulla ultra potestatis persona. Tristitiam et adrogantiam et avaritiam exuerat; nec illi, quod est rarissimum, aut facilitas auctoritatem aut severitas amorem deminuit. [Integritatem atque abstinentiam in tanto viro referre iniuria virtutum fuerit.] Ne famam quidem, cui saepe etiam boni indulgent, ostentanda virtute aut per artem quaesivit: procul ab aemulatione adversus collegas,

---

17. *nullam ultra potestatis personam* AE et Vb; emendavit Rhenanus. Mox 20. *diminuit* editiones ante Lipsianam.

21. *iniuria virtutum fuerit*] Nonne iniuriam fecit vitae scriptor Agricolae suo, de quo modo narravit *avaritiam exuerat?* Nam quam *avaritiae* significationem sibi finxit Walchius, ea nusquam invenitur. Verba uncis inclusa effutivit homo male sedulus et morosus, qui in verbis *avaritiam exuerat* offenderet.

22. *cui saepe etiam boni* Vb: *cui etiam saepe boni* A E. Statim *ostentandam virtute* AE, *ostendendam virtutem* Vb; correxit Rhenanus.

veniae tandem sumite animum, tam quibus salus quam quibus gloria carissima est. Brigantes femina duce exurere coloniam, expugnare castra, ac nisi felicitas in socordiam vertisset, exuere iugum potuere: nos integri et indomiti, et libertatem non in praesentia laturi, primo statim congressu
32 non ostendamus, quos sibi Caledonia viros seposuerit? An eandem Romanis in bello virtutem quam in pace lasciviam adesse creditis? Nostris illi discessionibus ac discordiis clari vitia hostium in gloriam exercitus sui vertunt; quem contractum ex diversissimis gentibus ut secundae res tenent, ita adversae dissolvent. Nisi si Gallos et Germanos et (pudet dictu) Britannorum plerosque, licet dominationi alienae sanguinem commodent, diutius tamen hostes quam servos, fide et affectu teneri putatis. Metus et terror est, infirma vincla caritatis; quae ubi removeris, qui timere desierint, odisse incipient. Omnia victoriae incitamenta pro nobis sunt. Nullae Romanos coniuges accendunt, nulli parentes fugam exprobraturi sunt; aut nulla plerisque patria, aut alia est. Paucos numero, circum trepidos igno-

---

5. *et in libertatem non in praesentiam laturi* AE (Va), *et in libertatem non* (Maggioranio hoc *non* a Vb abesse visum est) *in poenitentiam laturi* Vb. Prius *in* corruptum esse et ex verbi *indomiti* exitu resedisse unusquisque videt. In sequentibus *in praesentiam* sententiae non convenit: requiritur *in praesentia* sive *in praesenti*. Prius dedit Rhenanus, cuius lectione mihi acquiescendum putavi. Rothius ac Waltherus Vaticani scripturam et hic et paulo post vindicare conati sunt.

6. *non ostendamus* Danesius: *unde ostendamus* AE, *ostendamus* Vb. Mox 8. *dissensionibus* Vb.

13. *hostes servos* AE, *servos hostes* Vb; verum habet Rhenanus. Paulo ante *commendent* Vb.

19. *ignorantia*] Qualis sit haec ignorantia, satis apparet ex adiectis *caelum ipsum ac mare et silvas, ignota omnia circum-*

rantia, caelum ipsum ac mare et silvas, ignota omnia circumspectantes, clausos quodammodo ac vinctos di nobis tradiderunt. Ne terreat vanus adspectus et auri fulgor atque argenti, quod neque tegit neque volnerat. In ipsa hostium acie inveniemus nostras manus. Agnoscent Britanni suam causam, recordabuntur Galli priorem libertatem: deserent illos ceteri Germani, tanquam nuper Usipii reliquerunt. Nec quicquam ultra formidinis. Vacua castella, senum coloniae, inter male parentes et iniuste imperantes aegra municipia et discordantia. Hic dux, hic exercitus: ibi tributa et metalla et ceterae servientium poenae, quas in aeternum perferre aut statim ulcisci in hoc campo est. Proinde ituri in aciem et maiores vestros et posteros cogitate." Excepere orationem alacres et barbari 33
moris cantu, fremitu et clamoribus dissonis. Iamque agmina, et armorum fulgores audentissimi cuiusque procursu: simul instruebatur acies, cum Agricola quanquam laetum et vix munimentis coercitum militem adhortatus ita disseruit. „Octavus annus est, commilitones, ex quo virtute et auspiciis imperii Romani, fide atque opera vestra Britanniam vicistis. Tot expeditionibus, tot praeliis, seu fortitudine adversus hostes, seu patientia ac labore paene adversus ipsam rerum naturam opus fuit, neque me militum neque vos ducis paenituit. Ergo egressi, ego

---

spectantes. Itaque *locorum* vel *regionum* ante *circum* excidisse falso coniecit Walchius.

2. *alii* AE; *dii* correxit Lipsius, quod scribendum erat *di*. Mox 6. ante Rhenanum erat *recordabunt.*

12. *perferre* Vb: AE *proferre.* Dein 14. *ut*, non *et*, Vb.

17. *instruebatur* Va Vb teste Broterio: *instruebantur* AE.

18. *munimentis* Va et U: AE et Vb *monitis.*

18 *adhortatus*] *adhuc ratus* AE, *accendendum adhuc ratus* Vb et U; emendata scriptura a Grotio est.

veterum legatorum, vos priorum exercituum terminos, finem Britanniae non fama nec rumore sed castris et armis tenemus. Inventa Britannia et subacta. Equidem saepe in agmine, cum vos paludes montesve et flumina fatigarent, fortissimi cuiusque vocem audiebam: „Quando dabitur hostis, quando acies?" Veniunt, e latebris suis extrusi, et vota virtusque in aperto, omniaque prona victoribus atque eadem victis adversa. Nam ut superasse tantum itineris, silvas evasisse, transisse aestuaria pulchrum ac decorum in frontem, ita fugientibus periculosissima quae hodie prosperrima sunt. Neque enim nobis aut locorum eadem notitia aut commeatuum eadem abundantia, sed manus et arma et in his omnia. Quod ad me attinet, iam pridem mihi decretum est neque exercitus neque ducis terga tuta esse. Proinde et honesta mors turpi vita potior, et incolumitas et decus eodem loco sita sunt.

34 Nec inglorium fuerit in ipso terrarum ac naturae fine cecidisse. Si novae gentes atque ignota acies constitisset, aliorum exercituum exemplis vos hortarer: nunc vestra decora recensete, vestros oculos interrogate. Ii sunt quos proximo anno unam legionem furto noctis adgressos clamore debellastis: ii ceterorum Britannorum fugacissimi, ideoque tam diu superstites. Quomodo silvas saltusque penetrantibus fortissimum quodque animal robore, pavida et inertia ipso

---

3. *equidem saepe* Vb; *saepe* omittunt AE.

5. *vocem* sive *voce* (h. e. vocē) AE: Vb *voces*.

6. *acies* Rhenanus: AE *animus*.

8. *superasse* Rhenanus: AE *superesse*.

10. *ita* Rhenanus: AE et Vb *item*.

24. *robore* Rhenanus: AE (Va) *ruere*, Vb *contra ruere*. — *ruere* infinitivum esse non posse cum monuisset Walchius, primus Sellingius (Observatt. critt. in T. Germ. pag. 27.) hoc verbum pro tertia persona temporis perfecti accipiendum et Vaticani scrip-

agminis sono pelluntur, sic acerrimi Britannorum iam pridem ceciderunt, reliquus est numerus ignavorum et metuentium. Quos quod tandem invenistis, non restiterunt, sed deprehensi sunt novissimi, et extremo metu corpora

---

turam recipiendam praecepit, eamque rationem non solum amplexi sunt Rothius et Waltherus, sed etiam ii, qui falso nomine censores se appellant, hoc inventum laudibus celebravere. Conf. diurna Zimmermanni a. 1834. pag. 1022. Quod attinet ad numerum pluralem cum pronomine *quisque* iunctum, Sellingius ad Zumptii Grammaticam Latinam (§. 367.) provocat, comparatque ex Agr. c. 3. *promptissimus quisque-interciderunt,* et ex H. IV, 25. *optimus quisque iussis paruere.* Sed quid inde lucramur? Num docemur Latine dici posse *iustissimus quisque homo felicissime vivunt*? Immo qui ita loquitur pueriliter peccat, quanquam *iustissimus quisque felicissime vivunt* recte dicitur. Nam *quisque* ubi est subiectum idem fere significare potest quod *omnes*, ac propterea nihil impedit quo minus pluralis sequatur: sin est adiectivum, ut *quaeque ars*, *quaeque bestia*, verbi numerus, ut par est, non adiectivum sed substantivum sequitur. Itaque *fortissimum quodque animal ruunt* vel *ruère* Latinitatis est Hechingensis, nec quisquam veterum ita loqui ausus est. Haec de structura: alia enim eodem pertinentia omitto, v. c. dativum a *contra ruere* suspensum offendere ac male defendi exemplo ex Taciti A. XI, 10. *et huic contra itum.* Si rem spectamus, falsissimum hoc est, silvas intrantibus obviam venire acerrimum quodque animal. Immo aper contra demum ruit, si vulneratus est, ursus et lupus hominem singularem petit, venatorum agmini silvam intranti cedit, sed tardius quam lepores et vulpes, ut robore statim caedi possint. Quae cum ita sint, Rhenani coniecturam cum Walchio amplector, et verbum *caeduntur* vel *consternantur*, ex sequenti *pelluntur* assumptum, cogitatione cum *robore* iungi statuo. Ut *zeugma* admittatur, requiritur ut verbum quod suppletur et id quod adest communi notione comprehendi possit. Notio verbis *caedere* et *pellere* communis est *amovere* vel *tollere*.

4. *novissimi, et extremo metu corpora defixere* Rhenanus: *novissime id et* (*res et* pro *id et* Vb) *extremo metu corpora de-*

defixere in his vestigiis, in quibus pulchram et spectabilem victoriam ederetis. Transigite cum expeditionibus; imponite quinquaginta annis magnum diem; adprobate rei publicae nunquam exercitui imputari potuisse aut moras
35 belli aut causas rebellandi.“ Et adloquente adhuc Agricola militum ardor eminebat, et finem orationis ingens alacritas consecuta est, statimque ad arma discursum. Instinctos ruentesque ita disposuit, ut peditum auxilia, quae octo milia erant, mediam aciem firmarent, equitum tria milia cornibus affunderentur. Legiones pro vallo stetere, ingens victoriae decus citra Romanum sanguinem bellanti, et auxilium, si pellerentur. Britannorum acies in speciem simul ac terrorem editioribus locis constiterat ita, ut primum agmen aequo, ceteri per acclive iugum connexi velut insurgerent; media campi covinarius eques strepitu ac discursu complebat. Tum Agricola superante hostium multitudine veritus, ne simul in frontem simul et latera suorum pugnaretur, diductis ordinibus, quanquam porrectior acies futura erat et arcessendas plerique legiones admonebant, promptior in spem et firmus adversis dimisso
36 equo pedes ante vexilla constitit. Ac primo congressu eminus certabatur. Simul constantia simul arte Britanni

---

fixere aciem AE et Vb. *aciem* glossa est nomini *corpora* apposita. *id* ex fine vocis *novissimi* natum videtur.

11. *bellanti* Rhenanus: AE et Vb *bellandi*.

14. *agmen aequo* Rhenanus: AE et Vb *agmine quo*.

15. *covinarius eques*] Rhenanus ex coniectura scripsit *covinarius et eques*. Cum *et* neque in codicibus neque in antiquis editionibus compareat, cumque statim *complebat*, non *complebant*, scriptum sit, sanae interpretationis ratio postulat, ut *covinarium equitem* intelligamus equites (*die Reisigen zu Wagen*) curru sive covino praeliantes. Inde rursus consequitur in hac Britannorum acie equites qui vulgo dicuntur non fuisse.

ingentibus gladiis et brevibus cetris missilia nostrorum vitare vel excutere, atque ipsi magnam vim telorum superfundere, donec Agricola tres Batavorum cohortes ac Tungrorum duas cohortatus est, ut rem ad mucrones ac manus adducerent; quod et ipsis vetustate militiae exercitatum et hostibus inhabile, parva scuta et enormes gladios gerentibus. Nam Britannorum gladii sine mucrone complexum armorum et in arto pugnam non tolerabant. Igitur ut Batavi miscere ictus, ferire umbonibus, ora foedare, et stratis qui in aequo obstiterant, erigere in colles aciem coepere, ceterae cohortes aemulatione et impetu commixtae proximos quosque caedere: ac plerique semineces aut integri festinatione victoriae relinquebantur. Interim equitum turmae, * fugere covinarii, peditum se

---

3. *tres* Rhenanus: AE *per.*

8. *in aperto* Vb et AE; emendavit Fr. Medices.

10. *stratis* Ernestius: AE et Vb *tractis*, Va *tratis*.

14. *fugere covinarii*] Copiose et subtiliter de hoc loco disputavit Walchius, cui ita assentior, ut primum *equitum turmae* de Romanorum equitatu dici, deinde *fugere* ad *covinarios* pertinere ac nonnihil ante verbum excidisse, denique *hostium agmina* Britannorum esse concedam. Sed idem vir eruditissimus tot verba ante *fugere* excidisse, quot ipse opinatur, neque mihi neque aliis facile persuaserit; neque (quod idem statuit) covinarios ante inceptum praelium ex *medio campo* in utrumque cornu discessisse credo, immo covinarios incipiente pugna cum eo pedite Britannorum, *qui in aequo constiterat*, commixtos statim ab initio adversus Romanos pugnasse ex tota pugnae descriptione consequitur: quid enim magis probabile est quam eos, qui *media campi complebant* (covinarii), quique *in aequo constiterant* (primum peditum agmen), commisso praelio primum a Romanis petitos esse? Neque, ut ita statuamus, prohibet ratio historica, immo suadet, cum covinarii tam contra pedites quam contra equites pugnarent, et in *fundendis telis* (inde *atque ipsi*, i. e. pedi-

praelio miscuere. Et quanquam recentem terrorem intulerant, densis tamen hostium agminibus et inaequalibus locis haerebant; minimeque equestris ea pugnae facies erat, cum aegre in acclivi stantes simul equorum corporibus impellerentur; ac saepe vagi currus, exterriti sine rectoribus equi, ut quemque formido tulerat, transversos aut
37 obvios incursabant. Et Britanni, qui adhuc pugnae expertes summa collium insederant et paucitatem nostrorum vacui spernebant, degredi paulatim et circumire terga vincentium coeperant, ni id ipsum veritus Agricola quattuor equitum alas, ad subita belli retentas, venientibus opposuisset, quantoque ferocius accurrerant, tanto acrius pulsos in fugam disiecisset. Ita consilium Britannorum in

---

tes et covinarii, *magnam vim telorum superfundere*) praecipue valerent. Conf. Caes. B. G. IV, 33. Interim Romanorum equites utrique cornu affusos, cum de hisce scriptor nihil rettulerit, stetisse ac nonnisi cavisse, ne Romana acies circumiretur a Britannis, admodum est verisimile. Sed postquam vehementi cohortium impetu primum peditum Britannorum agmen prostratum est, atque covinarii, quippe curruum velocitate adiuti, fugerunt, Romanorum equites *peditum se praelio miscuere*. Quapropter Tacitum sic fere scripsisse iudico: *Interim equitum turmae, ubi fugêre covinarii, peditum se praelio miscuere.* Ingeniosius quam verius supplevit Walchius: *Interim equitum turmae protentis hastis in Covinarios pro cornibus invehi; perruptisque impetu ordinibus, postquam diffugere Covinarii, peditum se proelio miscuere.*

3. *equestres. ea* (*e a* Vb) *n. pugnae facies erat* AE et Vb; emendavit Rhenanus.

4. *cum aegra diu aut stante* AE et Vb, *cum in gradu stantes* coniecit Rhenanus, *cum aegre dum in declivi stantes* Walchius; ego reposui quae ad corruptas voces proxime accedere videbantur.

9. *degredi* Pichena: AE *digredi*. Mox 12. *accucurrerant* Vb.

ipsos versum, transvectaeque praecepto ducis a fronte pugnantium alae aversam hostium aciem invasere. Tum vero patentibus locis grande et atrox spectaculum. Sequi volnerare capere, atque eosdem oblatis aliis trucidare. Iam hostium, prout cuique ingenium erat, catervae armatorum paucioribus terga praestare, quidam inermes ultro ruere ac se morti offerre. Passim arma et corpora et laceri artus et cruenta humus; et aliquando etiam victis ira virtusque. Postquam silvis adpropinquarunt, collecti primos sequentium, incautos et locorum ignaros, circumveniebant. Quod ni frequens ubique Agricola validas et expeditas cohortes indaginis modo, et sicubi artiora erant, partem equitum dimissis equis, simul rariores silvas equitem persultare iussisset, acceptum aliquod volnus per nimiam fiduciam foret. Ceterum ubi compositos firmis ordinibus sequi rursus videre, in fugam versi, non agminibus, ut prius, nec alius alium respectantes, rari et vitabundi in vicem longinqua atque avia petiere. Finis sequendi nox et satietas fuit. Caesa hostium ad decem milia: nostrorum trecenti sexaginta cecidere, in quis Aulus Atticus praefectus cohortis, iuvenili ardore et ferocia equi hostibus illatus. Et nox quidem gaudio praedaque laeta 38
victoribus: Britanni palantes, mixtoque virorum mulierumque ploratu trahere volneratos, vocare integros, deserere domos ac per iram ultro incendere, eligere latebras, et statim relinquere; miscere in vicem consilia aliqua, dein separare; aliquando frangi adspectu pignorum suorum, saepius concitari. Satisque constabat saevisse quosdam in

---

4. *oblatis* Rhenanus: AE *ablatis*.

20. *quadraginta* AE, *sexaginta* Va Vb. — Comparantibus notas LX et XL liquet, quomodo orta sit scripturae diversitas.

27. *separare* Lipsius et Vb: AE *sperare*.

coniuges ac liberos, tanquam misererentur. Proximus dies faciem victoriae latius aperuit: vastum ubique silentium, secreti colles, fumantia procul tecta, nemo exploratoribus obvius. Quibus in omnem partem dimissis, ubi incerta fugae vestigia neque usquam conglobari hostes compertum, et exacta iam aestate spargi bellum nequibat, in fines Horestorum exercitum deducit. Ibi acceptis obsidibus, praefecto classis circumvehi Britanniam praecepit. Datae ad id vires, et praecesserat terror. Ipse peditem atque equites lento itinere, quo novarum gentium animi ipsa transitus mora terrerentur, in hibernis locavit. Et simul classis secunda tempestate ac fama Trutulensem portum tenuit, unde proximo latere Britanniae lecto omni redierat.

39 Hunc rerum cursum, quanquam nulla verborum iactantia epistolis Agricolae auctum, ut Domitiano moris erat, fronte laetus, pectore anxius excepit. Inerat conscientia derisui fuisse nuper falsum e Germania triumphum, emptis per commercia, quorum habitus et crines in captivorum speciem formarentur: at nunc veram magnamque victoriam tot milibus hostium caesis ingenti fama celebrari. Id sibi maxime formidolosum, privati hominis nomen supra principis attolli: frustra studia fori et civilium artium decus in silentium acta, si militarem gloriam alius occuparet, et cetera utcunque facilius dissimulari, ducis boni imperatoriam virtutem esse. Talibus curis exercitus, quodque saevae cogitationis indicium erat, secreto suo satiatus,

---

6. *Borestorum* Va Vb. Infra 13. *Britanniae latere* Vb.

15. *auctum* Lipsius: *actum* AE et Vb.

19. *at* Rhenanus: AE *ac*.

26. *secreto suo satiatus*] *secretum* non est locus secretus, quo Domitianum ab hominum commercio remotum libenter usum fuisse constat, sed potius arcanum illud et odium, quod de Agri-

optimum in praesentia statuit reponere odium, donec impetus famae et favor exercitus languesceret. Nam etiam tum Agricola Britanniam obtinebat.

40 Igitur triumphalia ornamenta et illustris statuae honorem, et quicquid pro triumpho datur, multo verborum honore cumulata, decerni in senatu iubet, addique insuper opinionem, Syriam provinciam Agricolae destinari, vacuam tum morte Atilii Rufi consularis et maioribus reservatam. Credidere plerique libertum ex secretioribus ministeriis missum ad Agricolam codicillos, quibus ei Syria dabatur, tulisse, cum praecepto ut, si in Britannia foret, traderentur; eumque libertum in ipso freto Oceani obvium Agricolae, ne appellato quidem eo, ad Domitianum remeasse; sive verum istud, sive ex ingenio principis fictum ac compositum est. (a. u. 838) Tradiderat interim Agricola successori suo provinciam quietam tutamque. Ac ne notabilis celebritate et frequentia occurrentium introitus esset, vitato amicorum officio noctu in urbem, noctu in palatium, ita ut praeceptum erat, venit; exceptusque brevi osculo et nullo sermone turbae servientium immixtus est. Ceterum ut militare nomen, grave inter otiosos, aliis virtutibus temperaret, tranquillitatem atque otium penitus auxit, cultu modicus, sermone facilis, uno aut altero amicorum comitatus, adeo ut plerique, quibus magnos viros per ambitionem aestimare mos est, viso adspectoque Agricola quaererent famam, pauci interpretarentur.

41 Crebro per eos dies apud Domitianum absens accusa-

---

colae gloria sollicitus animo volutabat, quodque alte recondidit, ut mox auctum promeret. *satiatus* est *contentus* ut Annal. I, 75. Similia in simili causa de occulto Tiberii ingenio narravit acerrimus animi humani explorator A. I. 69. *Accendebat haec onerabatque Seianus, peritia morum Tiberii odia in longum iaciens, quae reconderet auctaque promeret.*

tus, absens absolutus est. Causa periculi non crimen ullum aut querela laesi cuiusquam, sed infensus virtutibus princeps et gloria viri ac pessimum inimicorum genus, laudantes. Et ea insecuta sunt rei publicae tempora, quae sileri Agricolam non sinerent: tot exercitus in Moesia Daciaque (a. u. 839) et Germania Pannoniaque temeritate aut per ignaviam du- — 842) cum amissi, tot militares viri cum tot cohortibus expugnati et capti; nec iam de limite imperii et ripa, sed de hibernis legionum et possessione dubitatum. Ita cum damna damnis continuarentur, atque omnis annus funeribus et cladibus insigniretur, poscebatur ore volgi dux Agricola, comparantibus cunctis vigorem constantiam et expertum bellis animum cum inertia et formidine eorum, * * * Quibus sermonibus satis constat Domitiani quoque aures verberatas, dum optimus quisque libertorum amore et fide, pessimi malignitate et livore pronum deterioribus principem exstimulabant. Sic Agricola simul suis virtutibus simul vitiis aliorum in ipsam gloriam praeceps agebatur.

42 Aderat iam annus, quo proconsulatum Asiae et Afri- (a. u. 843) cae sortiretur, et occiso Civica nuper, nec Agricolae consilium deerat nec Domitiano exemplum. Accessere quidam

---

6. *et Pannonia* Vb.

13. *eorum* * * *] Intercidit enuntiatio relativa, quam a pronomine *quibus* incepisse coniicio: inde enim, quomodo lacuna nata sit, apparet. Quod cum fugeret priores editores, ad varias coniecturas, easque non satis probabiles, confugerunt. *Ceterorum* Grotius corrigi voluit, *caesorum* Ernestius, *reorum* Walchius. Forsitan interciderit *quibus rei publicae salus indigne nitebatur.* Haec in editione anni 1832. prompsi. Idem eodem fere tempore suspicatus est Rothius. Eius censor (cf. diurna Zimmermanni a. 1835. pag. 351.) *eorum*, tanquam ab interpolatore additum, delendum existimat.

cogitationum principis periti, qui iturusne esset in provinciam ultro Agricolam interrogarent. Ac primo occultius quietem et otium laudare, mox operam suam in adprobanda excusatione offerre; postremo non iam obscuri suadentes simul terrentesque pertraxere ad Domitianum. Qui paratus simulatione, in adrogantiam compositus, et audiit preces excusantis, et cum adnuisset, agi sibi gratias passus est, nec erubuit beneficii invidia. Salarium tamen proconsulari solitum offerri et quibusdam a se ipso concessum Agricolae non dedit, sive offensus non petitum, sive ex conscientia, ne quod vetuerat videretur emisse. Proprium humani ingenii est odisse quem laeseris: Domitiani vero natura praeceps in iram et, quo obscurior, eo irrevocabilior, moderatione tamen prudentiaque Agricolae leniebatur, quia non contumacia neque inani iactatione libertatis famam fatumque provocabat. Sciant, quibus moris est illicita mirari, posse etiam sub malis principibus magnos viros esse, obsequiumque ac modestiam, si industria ac vigor assint, eo laudis excedere, quo plerique per abrupta, sed in nullum rei publicae usum ambitiosa morte inclaruerunt.

43 (a. u. 846) Finis vitae eius nobis luctuosus, amicis tristis, extraneis etiam ignotisque non sine cura fuit. Volgus quoque et hic aliud agens populus et ventitavere ad domum et per fora et circulos locuti sunt; nec quisquam audita morte Agricolae aut laetatus est, aut statim oblitus est. Augebat miserationem constans rumor veneno interceptum. Nobis nihil comperti * * affirmare ausim. Ceterum per

---

2. *occultius* Rhenanus: AE *occultus*.

4. *non iam* Rhenanus: AE et Vb *non tam*.

20. *in nullum rei post usum* AE et Vb; verum exhibet U.

28. *comperti * *]* Nonnulla exciderunt. *Nobis nihil comperti, quod affirmare ausim* coniecit Acidalius; non male.

omnem valitudinem eius, crebrius quam ex more principatus per nuntios visentis, et libertorum primi et medicorum intimi venere, sive cura illud sive inquisitio erat. Supremo quidem die momenta deficientis per dispositos cursores nuntiata constabat, nullo credente sic accelerari quae tristis audiret. Speciem tamen doloris animo voltuque prae se tulit, securus iam odii, et qui facilius dissimularet gaudium quam metum. Satis constabat lecto testamento Agricolae, quo coheredem optimae uxori et piissimae filiae Domitianum scripsit, laetatum eum velut honore iudicioque. Tam caeca et corrupta mens assiduis adulationibus erat, ut nesciret a bono patre non scribi heredem nisi malum principem.

44 Natus erat Agricola Gaio Caesare primum consule idibus Iuniis: excessit sexto et quinquagesimo anno, decimo calendas Septembris Collega Priscoque consulibus. Quod si habitum quoque eius posteri noscere velint, decentior quam sublimior fuit: nihil metus in voltu; gratia oris supererat. Bonum virum facile crederes, magnum libenter. Et ipse quidem, quanquam medio in spatio integrae aetatis ereptus, quantum ad gloriam, longissimum aevum peregit.

---

5. *momenta ipsa* Vb. Mox 5. *constabat* Rhenanus: AE *constabant*.

9. *piissimae*] Ad religiosas Ciceronis aures haec superlativi forma admodum odiosa et incommoda cecidit: nam cum scripsisset M. Antonius *nec Lepidi societatem violare, piissimi hominis*, ipse reposuit Philipp. 13, 19, 43. *tu porro ne pios quidem, sed piissimos quaeris; et quod verbum omnino nullum in lingua Latina est, id propter tuam divinam pietatem novum inducis.* Idem Cicero improbasset haud dubie formam *strenuissimus*, quam Tacitus admisit H. IV, 69.

14. *primum* Buchnerus: AE *ter.* Mox 18. *impetus* Vb, non *metus*.

Quippe et vera bona, quae in virtutibus sita sunt, impleverat, et consularibus ac triumphalibus ornamentis praedito quid aliud adstruere fortuna poterat? Opibus nimiis non gaudebat; speciosae contigerant. Filia atque uxore superstitibus potest videri etiam beatus incolumi dignitate, florente fama, salvis affinitatibus et amicitiis futura effugisse. Nam sicuti durare in hac beatissimi saeculi luce ac principem Traianum videre augurio votisque apud nostras aures ominabatur, ita festinatae mortis grande solatium tulit evasisse postremum illud tempus, quo Domitianus non iam per intervalla ac spiramenta temporum, sed continuo et velut uno ictu rem publicam exhausit.

45 Non vidit Agricola obsessam curiam et clausum armis senatum et eadem strage tot consularium caedes, tot nobilissimarum feminarum exsilia et fugas. Una adhuc victoria Carus Metius censebatur, et intra Albanam arcem sententia Messalini strepebat, et Massa Bebius iam tum reus erat. Mox nostrae duxere Helvidium in carcerem manus; nos Maurici Rusticique visus, nos innocenti sanguine Senecio perfudit. Nero tamen subtraxit oculos, iussitque scelera, non spectavit: praecipua sub Domitiano miseriarum pars erat videre et adspici, cum suspiria nostra subscriberentur, cum denotandis tot hominum palloribus sufficeret saevus ille voltus et rubor, quo se contra pudorem muniebat. Tu vero felix, Agricola, non vitae tantum claritate sed etiam opportunitate mortis. Ut perhibent, qui interfuerunt novissimis sermonibus tuis, constans et libens fatum excepisti, tanquam pro virili portione innocentiam principi donares. Sed mihi filiaeque praeter acerbitatem

---

2. *consulari* Vb. Paulo post 4. *non contigerant* Va Vb.

8. *quod augurio* AE et Vb; *quod* delevit Rhenanus.

20. *oculos suos* Vb. Mox 24. *quo* Lipsius: AE et Vb *a quo*.

29. *filiaeque* Rhenanus: AE *filioque eius*, Vb *filiaeque eius*.

parentis erepti auget maestitiam, quod assidere valitudini, fovere deficientem, satiari voltu complexu non contigit. Excepissemus certe mandata vocesque, quas penitus animo figeremus. Noster hic dolor, nostrum volnus; nobis tam longae absentiae condicione ante quadriennium amissus est. Omnia sine dubio, optime parentum, assidente amantissima uxore superfuere honori tuo: paucioribus tamen lacrimis compositus es, et novissima in luce desideravere
46 aliquid oculi tui. Si quis piorum manibus locus, si, ut sapientibus placet, non cum corpore exstinguuntur magnae animae, placide quiescas, nosque, domum tuam, ab infirmo desiderio et muliebribus lamentis ad contemplationem virtutum tuarum voces, quas neque lugeri neque plangi fas est. Admiratione te potius et immortalibus laudibus et, si natura suppeditet, aemulatu decoremus. Is verus honor, ea coniunctissimi cuiusque pietas. Id filiae quoque uxorique praeceperim, sic patris, sic mariti memoriam venerari, ut omnia facta dictaque eius secum revolvant, famamque ac figuram animi magis quam corporis complectantur, non quia intercedendum putem imaginibus quae marmore aut aere finguntur: sed ut voltus hominum,

---

2. *complexuque* Vb. Mox 3. *excepissemus* Pichena: ante erat *excepissem.*

8. *compositus es*] *comploratus es* Va Vb.

14. *admiratione te potius temporalibus laudibus: et si natura suppeditet militum decoramus* Vb Va et AE, nisi quod Riviana *et temporalibus*, et Va *multum decoramus* exhibet; *admiratione te potius quam aemulatione decoremus* codex Ursini. — *admiratione te potius, te immortalibus laudibus* Lipsius; *admiratione te potius et immortalibus laudibus* Acidalius; recte. *laudes immortales* haec vita continet. Idem magni scriptoris spiritus redit in fine: *Agricola posteritati narratus et traditus superstes erit.* *aemulatu* pro *militum* dedit N Heinsius.

ita simulacra voltus imbecilla ac mortalia sunt, forma mentis aeterna, quam tenere et exprimere non per alienam materiam et artem, sed tuis ipse moribus possis. Quicquid ex Agricola amavimus, quicquid mirati sumus, manet mansurumque est in animis hominum, in aeternitate temporum, fama rerum. Nam multos veterum velut inglorios et ignobiles oblivio obruet: Agricola posteritati narratus et traditus superstes erit.

C. CORNELII TACITI

DE ORATORIBUS

DIALOGUS.

Saepe ex me requiris, Iuste Fabi, cur, cum priora saecula tot eminentium oratorum ingeniis gloriaque floruerint, nostra potissimum aetas deserta et laude eloquentiae orbata vix nomen ipsum oratoris retineat. Neque enim ita appellamus nisi antiquos: horum autem temporum diserti causidici et advocati et patroni et quidvis potius quam oratores vocantur. Cui percontationi tuae respondere et tam magnae quaestionis pondus excipere, ut aut de ingeniis nostris male existimandum, si idem assequi non pos-

1. *cum* deest F. Mox 4. *appellamus* Puteolanus: codices *appellemus*.

9. *existimandum*] *existimandum sit* ex F attulit Lipsius, *existimandum habeam* idem ex ed. Romana. De Farnesiano falsa Lipsium h. l. rettulisse Niebuhrius et Schluttigius testantur, ut et *sit* et *habeam* nullius codicis auctoritate nitatur. Verbum *sit* ab ipso auctore suppressum puto, ut *κακοφωνία sit si* evitaretur. Qui aliis in locis *essent* lectori supplendum relinquit, ut A. I, 65. VI, 35. XVI, 26., eum *sit* omisisse non miremur. Fortasse haec scribens post *aut de iudiciis* alterum verbum ponere eique verbum substantivum adiungere volebat, sed paulo progressus utrumque omisit.

sumus, aut de iudiciis, si nolumus, vix Hercule auderem, si mihi mea sententia proferenda ac non disertissimorum, ut nostris temporibus, hominum sermo repetendus esset, quos eandem hanc quaestionem pertractantes iuvenis admodum audivi. Ita non ingenio sed memoria et recordatione opus est, ut quae a praestantissimis viris et excogitata subtiliter et dicta graviter accepi, cum singuli diversas [vel easdem] sed probabiles causas afferrent, dum formam sui quisque et animi et ingenii redderet, isdem nunc numeris isdemque rationibus persequar, servato ordine disputationis. Neque enim defuit, qui diversam quoque partem susciperet, ac multum vexata et irrisa vetustate nostrorum temporum eloquentiam antiquorum ingeniis anteferret. Nam postero die quam Curiatius Maternus Ca- 2
tonem recitaverat, cum offendisse potentium animos diceretur, tanquam in eo tragoediae argumento sui oblitus tantum Catonem cogitasset, eaque de re per urbem frequens sermo haberetur, venerunt ad eum Marcus Aper

---

7. *cum*] F *quom*, ut saepius. Idem 10. *prosequar*.

8. *vel easdem*] Lipsio haec verba superesse censenti assentior. Tacitus enim in iustissimam reprehensionem incurreret, si personas suas easdem causas afferentes induxisset, eandemque rem bis vel ter exposuisset. Nihil tale legimus in sermonibus qui supersunt, nec Taciti ars admittit, ut in deperdita operis parte easdem corruptae eloquentiae causas expositas esse credamus, cum praesertim una tantummodo lacuna (non loquor de hiatu paucorum vocabulorum), eaque non permagna, in hunc dialogum invaserit. Conf. nota ad c. 35 et 40. Praeterea, si tolerantur verba *vel easdem*, mire succedunt *sed probabiles:* nam easdem alicuius rei causas esse probabiles, id tam probabile est, ut particula *sed* magnopere offendat. Adscripsit *vel easdem* qui in hoc opere easdem *causas* a personis allatas invenisse se putaret ideoque scriptorem corrigendum susciperet.

18. F *habetur*.

et Iulius Secundus, celeberrima tum ingenia fori nostri, quos ego in iudiciis non utrosque modo studiose audiebam, sed domi quoque et in publico assectabar mira studiorum cupiditate et quodam ardore iuvenili, ut fabulas quoque eorum et disputationes et arcana semotae dictionis penitus exciperem, quamvis maligne plerique opinarentur nec Secundo promptum esse sermonem, et Aprum ingenio potius et vi naturae quam institutione et litteris famam eloquentiae consecutum. Nam et Secundo purus et pressus et, in quantum satis erat, profluens sermo non defuit, et Aper omni eruditione imbutus contemnebat potius litteras quam nesciebat, tanquam maiorem industriae et laboris gloriam habiturus, si ingenium eius nullis alienarum artium adminiculis inniti videretur.

3 Igitur ut intravimus cubiculum Materni, sedentem ipsum et quem pridie recitaverat librum intra manus habentem deprehendimus.

Tum Secundus, Nihilne te, inquit, Materne, fabulae malignorum terrent, quo minus offensas Catonis tui ames? an ideo librum istum adprehendisti, ut diligentius retractares, et sublatis si qua pravae interpretationi materiam dederunt, emitteres Catonem non quidem meliorem sed tamen securiorem?

Tum ille, Leges quid Maternus sibi debuerit, et agnosces quae audisti. Quodsi qua omisit Cato, sequenti recitatione Thyestes dicet. Hanc enim tragoediam disposui iam et intra me ipse formavi. Atque ideo maturare libri huius editionem festino, ut dimissa priore cura novae cogitationi toto pectore incumbam.

Adeo te tragoediae istae non satiant, inquit Aper, quo minus omissis orationum et causarum studiis omne

---

15. *et* adiecit Lipsius ex editione Romana.

24. F *misit*, et 30. *obmissis* (sic etiam c. 4.), et p. 356, 4. *suffeceris*.

tempus modo circa Medeam, ecce nunc circa Thyesten consumas, cum te tot amicorum causae, tot coloniarum et municipiorum clientelae in forum vocent, quibus vix sufficeres, etiamsi non novum tibi ipse negotium importasses, Domitium et Catonem, id est nostras quoque historias et Romana nomina, Graeculorum fabulis adgregare.

Et Maternus, Perturbarer hac tua severitate, nisi 4
frequens et assidua nobis contentio iam prope in consuetudinem vertisset. Nam nec tu agitare et insequi poetas intermittis, et ego, cui desidiam advocationum obiicis, quotidianum hoc patrocinium defendendae adversus te poeticae exerceo. Quo laetor magis oblatum nobis iudicem; qui me vel in futurum vetet versus facere, vel, quod iam pridem opto, sua quoque auctoritate compellat, ut omissis forensium causarum angustiis, in quibus mihi satis superque sudatum est, sanctiorem illam et augustiorem eloquentiam colam.

Ego vero, inquit Secundus, antequam me iudicem 5
Aper recuset, faciam quod probi et modesti iudices solent, ut in iis cognitionibus se excusent, in quibus manifestum est alteram apud eos partem gratia praevalere. Quis enim nescit neminem mihi coniunctiorem esse et usu amicitiae et assiduitate contubernii quam Saleium Bassum, cum optimum virum tum absolutissimum poetam? porro si poetica accusatur, non alium video reum locupletiorem.

Securus sit, inquit Aper, et Saleius Bassus et quisquis alius studium poeticae et carminum gloriam fovet, cum

---

6. *adgregare* Pithoeus: F *aggregares* cum ceteris. 8. *contemptio* F.

20. *se* a Pithoeo est.

27. *alium* F. Dein p. 357, 1. *et ego enim quatenus arbitrium - inveniri* codices; correxit Pithoeus. Mox p. 357, 3. *vos* dedit Lipsius: ante legebatur *eos*.

causas agere non possit. Ego enim, quatenus arbitrum litis huius inveni, non patiar Maternum societate plurium defendi: sed ipsum solum apud vos arguam, quod natus ad eloquentiam virilem et oratoriam, qua parere simul et tueri amicitias, adsciscere necessitudines, complecti provincias possit, omittit studium, quo non aliud in civitate nostra vel ad utilitatem fructuosius vel ad dignitatem amplius vel ad urbis famam pulchrius vel ad totius imperii atque omnium gentium notitiam illustrius excogitari potest. Nam si ad utilitatem vitae omnia consilia factaque nostra dirigenda sunt, quid est tutius quam eam exercere artem, qua semper armatus praesidium amicis, opem alienis, salutem periclitantibus, invidis vero et inimicis metum et terrorem ultro ferat, ipse securus et velut quadam perpetua potentia ac potestate munitus? cuius vis et utilitas rebus prospere fluentibus aliorum praesidio et tutela intelligitur: sin proprium periculum increpuit, non Hercule lorica et gladius in acie firmius munimentum quam reo et periclitanti eloquentia praesidium simul ac telum, quo propugnare pariter et incessere sive in iudicio sive in senatu sive apud principem possis. Quid aliud infestis patribus nuper Eprius Marcellus quam eloquentiam suam opposuit? qua accinctus et minax disertam quidem sed inexercitatam et eiusmodi certaminum rudem Helvidii sapientiam elusit.

---

6. *omittit* Rhenanus: F *amitti*.

10. *fata per nostra* F et duo ex Vaticanis.

16. *praesidio* antiquae editiones: F et V 1518 et V 1498 *perfugio*. — Qui *perfugio* probavere non viderunt ita genitivum *aliorum* relatum ad nomen *perfugio* esse subiectivum, eundemque e *tutela* aptum obiectivum esse, quod incommodum per alteram scripturam praeclare amovetur.

18. *lorica et* Seebodius: codices *loricae*.

22. *Eprius*] *prius* F. Statim *qua* Ursinus: F *qui*.

Plura de utilitate non dico, cui parti minime contradicturum Maternum meum arbitror. Ad voluptatem oratoriae 6 eloquentiae transeo, cuius iucunditas non uno aliquo momento sed omnibus prope diebus ac prope omnibus horis contingit. Quid enim dulcius libero et ingenuo animo et ad voluptates honestas nato quam videre plenam semper et frequentem domum suam concursu splendidissimorum hominum? idque scire non pecuniae non orbitati neque officii alicuius administrationi sed sibi ipsi dari? illos quin immo orbos et locupletes et potentes venire plerumque ad iuvenem et pauperem, ut aut sua aut amicorum discrimina commendent. Ullane tanta ingentium opum ac magnae potentiae voluptas quam spectare homines veteres et senes et totius orbis gratia subnixos in summa rerum omnium abundantia confitentes, id quod optimum sit, se non habere? iam vero qui togatorum comitatus et egressus, quae in publico species, quae in iudiciis veneratio, quod gaudium consurgendi assistendique inter tacentes et in unum conversos; coire populum et circumfundi coronam et accipere affectum, quemcunque orator induerit. Volgata dicentium gaudia et imperitorum quoque oculis exposita percenseo. Illa secretiora et tantum ipsis orantibus nota maiora sunt. Sive accuratam meditatamque profert orationem, est quoddam sicut ipsius dictionis, ita gaudii pondus et constantia, sive novam et recentem curam non sine aliqua trepidatione animi attulerit, ipsa sollicitudo commendat eventum et lenocinatur voluptati. Sed extemporalis audaciae atque ipsius temeritatis vel praecipua iucunditas est. Nam in ingenio quoque, sicut in agro,

9. *administrationi* Lipsius: F *administrationis*.

18. *quod id gaudium* F; dein 24. *profert* V 1862, F *perfert*.

26. *animi* Pichena: F *animus*.

29. *in* ante *ingenio* dedit Pithoeus. Mox *alia* om. F.

quanquam alia diu serantur atque elaborentur, gratiora 7 tamen quae sua sponte nascuntur. Equidem, ut de me ipse fatear, non eum diem laetiorem egi, quo mihi latus clavus oblatus est, vel quo homo novus et in civitate minime favorabili natus quaesturam aut tribunatum aut praeturam accepi, quam eos quibus mihi pro mediocritate huius quantulaecunque in dicendo facultatis aut reum prospere defendere aut apud centumviros causam aliquam feliciter orare aut apud principem ipsos illos libertos et procuratores principum tueri et defendere datur. Tum mihi supra tribunatus et praeturas et consulatus ascendere videor, tum habere quod, si non in alio oritur, nec codicillis datur nec cum gratia venit. Quae fama et laus cuius artis cum oratorum gloria comparanda est, qui illustres * * *

---

3. *ipso* F.

12. *si non in alio oritur*] Post tot saecula, post tot virorum doctorum hunc locum emendare cupientium conamina nihil est quod placere possit, ut quisque veritatis amantissimus fatebitur. Accedit quod haec verba per sese et extra totius loci nexum spectata tam plana sunt et dilucida, ut omnem correctionem ultro retundant. Sed si sententia ita clara est, ut emendationem quancunque repudiet, nec ea ceteris orationis partibus convenit, indicium est aut deesse nonnulla aut superesse. Deest vero nihil huic loco, cum vel expunctis *si non in alio oritur* omnia assint, quae requirere quis possit. Ergo deleantur. Ea in hunc modum nata esse existimo. Corrector quidam in margine posuit *si non in alio oritur*, ut Apri dictum sive impugnaret sive coerceret: nam si facultas oratoria non in alio oreretur, tum Aprum supra tribunatus et praeturas ascendere omnesque antecellere iste concessit; sin in alio oreretur, ea laudis communione Apri gloriam imminui putavit. — Paulo ante *habere* a Mureto est: codices *abire*.

13. *quae* tacite dedit Lipsius: F *quid*.

14. *qui illustres * * * et in urbe non solum*] F *qui non illustres et in urbe non solum* (*nosdum* pro *non solum* Niebuh-

et in urbe non solum apud negotiosos et rebus intentos, sed etiam apud iuvenes et adolescentes, quibus modo recta et indoles est et bona spes sui? quorum nomina prius parentes liberis suis ingerunt? quos saepius volgus quoque imperitum et tunicatus hic populus transeuntes nomine vocat et digito demonstrat? advenae quoque et peregrini iam in municipiis et coloniis suis auditos, cum primum urbem attigerunt, requirunt ac velut agnoscere concupiscunt. Ausim contendere Marcellum hunc Eprium, de quo 8
modo locutus sum, et Crispum Vibium (libentius enim novis et recentibus quam remotis et oblitteratis exemplis utor) non minus esse in extremis partibus terrarum quam Capuae aut Vercellis, ubi nati dicuntur. Nec hoc illis alterius ter milies sestertium praestat, quanquam ad has ipsas opes possunt videri eloquentiae beneficio venisse, sed ipsa eloquentia; cuius numen et caelestis vis multa quidem omnibus saeculis exempla edidit, ad quam usque fortunam homines ingenii viribus pervenerint; sed haec, ut supra

---

rius vidit), V 1862 et V 4498 *qui non illustres et non in urbe solum*, vulgo auctore Puteolano *qui non illustres in urbe solum*. — In vulgata verba *in urbe* non habent quo referantur, tum non liquet, quo iure deleta sit particula *et*, deinde verborum collocatio *non illustres in urbe solum* ita offendit, ut mirer Bekkerum et Waltherum in ea acquiescere potuisse. Equidem *non* quod codices post *qui* exhibent ex subsequente ortum esse puto. Id igitur delevi et minoris hiatus signa posui: nam deesse quaedam ex verbis *et in urbe* manifestum. Fuisse coniicio *qui illustres et in u l t i m o t e r r a r u m o r b e et in urbe non solum* cet. Membrum orationis quod elapsum esse statuo incipiebat ab *et*, desinebat in *orbe*, alterum quod conservatum incipit ab *et*, desinit in *urbe*.

9. *Eprium* (vel *e proprium*) F, et mox *vibum*.

15. *sed* inseruit Lipsius. Mox 17. *hominibus seculis* F.

dixi, proxima et quae non auditu cognoscenda sed oculis spectanda haberemus. Nam quo sordidius et abiectius nati sunt, quoque notabilior paupertas et angustiae rerum nascentes eos circumsteterunt, eo clariora et ad demonstrandam oratoriae eloquentiae utilitatem illustriora exempla sunt, quod sine commendatione natalium, sine substantia facultatum, neuter moribus egregius, alter habitu quoque corporis contemptus, per multos iam annos potentissimi sunt civitatis, et donec libuit, principes fori, nunc principes in Caesaris amicitia agunt feruntque cuncta, atque ab ipso principe cum quadam reverentia diliguntur, quia Vespasianus, venerabilis senex et patientissimus veri, bene intelligit ceteros quidem amicos suos iis niti, quae ab ipso acceperint, quaeque ipsi accumulare et in alios congerere promptum est, Marcellum autem et Crispum attulisse ad amicitiam suam, quod non a principe acceperint nec accipi possit. Minimum inter tot ac tanta locum obtinent imagines ac tituli et statuae, quae neque ipsa tamen negliguntur, tam Hercule quam divitiae et opes, quas facilius invenies qui vituperet quam qui fastidiat. His igitur et honoribus et ornamentis et facultatibus refertas domos eorum videmus, qui se ab ineunte adolescentia
9 causis forensibus et oratorio studio dederunt. Nam carmina et versus, quibus totam vitam Maternus insumere optat (inde enim omnis fluxit oratio), neque dignitatem ullam auctoribus suis conciliant neque utilitate eos alunt;

---

3. *quosque* F. Mox *angustiae rerum* Lipsius: codices *angustia ereptum.*

13. *et ceteros* F, et 14. *ipsis*, non *ipsi*, et 18. *in imagines.*

22. *ineunte aetate adolescentia* F.

26. *utilitate eos*] Legebatur *utilitates*. Locutionem *alere utilitates* Gutmannus apud Orellium pag. 108. novam et inusitatam

voluptatem autem brevem, laudem inanem et infructuosam consequuntur. Licet haec ipsa, et quae deinde dicturus sum, aures tuae, Materne, respuant, cui bono est, si apud te Agamemnon aut Iason diserte loquitur? quis ideo domum defensus et tibi obligatus redit? quis Saleium nostrum, egregium poetam, vel si hoc honorificentius est, praeclarissimum vatem, deducit aut salutat aut prosequitur? nempe si amicus eius, si propinquus, si denique ipse in aliquod negotium inciderit, ad hunc Secundum recurret, aut ad te, Materne, non quia poeta es, neque ut pro eo versus facias: hi enim Basso domi nascuntur, pulchri quidem et iucundi, quorum tamen hic exitus est, ut, cum toto anno, per omnes dies, magna noctium parte unum librum excudit et elucubravit, rogare ultro et ambire cogatur, ut sint qui dignentur audire, et ne id quidem gratis: nam et domum mutuatur et auditorium exstruit et subsellia conducit et libellos dispergit. Et ut beatissimus recitationem eius eventus prosequatur, omnis illa laus intra unum aut alterum diem, velut in herba vel flore praecepta, ad nullam certam et solidam pervenit frugem; nec aut amicitiam inde refert aut clientelam aut mansurum in animo cuiusquam beneficium, sed clamorem vagum et voces inanes et gaudium volucre. Laudavimus nuper ut miram et eximiam Vespasiani liberalitatem, quod quingenta sestertia Basso donasset. Pulchrum id quidem, indulgentiam

---

appellat et inter indicia enumerat, quibus probetur dialogum a Tacito non scriptum esse: ego eandem dico perversam et corruptam. Nam cum Aper omnem utilitatem carminibus abiudicet, quomodo dicere potest, non ali carminibus utilitates? Hoc Aper dicit, *carmina et versus neque dignitatem* (magistratus) *ullam auctoribus afferre neque utilitatem* (pecunias), sed hoc posterius *neque utilitatem* orationem variando elocutus est per *neque utilitate eos alunt.*

principis ingenio mereri: quanto tamen pulchrius, si ita
res familiaris exigat [,se ipsum colere], suum genium pro-
pitiare, suam experiri liberalitatem? adiice quod poetis, si
modo dignum aliquid elaborare et efficere velint, relin-
quenda conversatio amicorum et iucunditas urbis, dese-
renda cetera officia, utque ipsi dicunt, in nemora et lucos,
10 id est in solitudinem, recedendum est. Ne opinio quidem
et fama, cui soli serviunt et quod unum esse pretium
omnis laboris sui fatentur, aeque poetas quam oratores
sequitur, quoniam mediocris poetas nemo novit, bonos
pauci. Quando enim rarissimarum recitationum fama in
totam urbem penetrat? nedum ut per tot provincias inno-
tescat. Quotus quisque, cum ex Hispania vel Asia, ne
quid de Gallis nostris loquar, in urbem venit, Saleium
Bassum requirit? atque adeo si quis requirit, ut semel
vidit, transit et contentus est, ut si picturam aliquam
vel statuam vidisset. Neque hunc meum sermonem sic
accipi volo, tanquam eos, quibus natura sua oratorium
ingenium denegavit, deterream a carminibus, si modo in
hac studiorum parte oblectare otium et nomen inserere
possunt famae. Ego vero omnem eloquentiam omnesque

---

2. *se ipsum colere*] Genium propitiamus sive propitium facimus, cum ei indulgemus eumque curamus; sed qui genium suum curat, se ipsum curat et colit. Itaque *se ipsum colere* interpretamentum est eorum quae sequuntur *suum genium propitiare*. Qui hoc Taciti ubertati quam interpolatori tribuere malunt, reputent idem dici primum vulgaribus verbis ac tum nova ratione et exquisita, quod indignum est tam scriptore ubertatis studioso quam eo, qui tenue genus sequitur. Ceterum *genium* dedit Lipsius: F *ingenium*.

7. *recedendum*] Schelius *secedendum*. Conf. nota ad H. I, 10.

9. F *omnes*, et *atque* pro *aeque*.

12. *nedum* Aldina: F *medium*. 15. *ut* Acidalius: codd. *et*.

eius partes sacras et venerabiles puto; nec solum cothurnum vestrum aut heroici carminis sonum, sed lyricorum quoque iucunditatem et elegorum lascivias et iamborum amaritudinem et epigrammatum lusus et quamcunque aliam speciem eloquentia habeat, anteponendam ceteris aliarum artium studiis credo. Sed tecum mihi, Materne, res est, quod cum natura tua in ipsam arcem eloquentiae ferat, errare mavis et summa adeptus in levioribus subsistis. Ut si in Graecia natus esses, ubi ludicras quoque artes exercere honestum est, ac tibi Nicostrati robur ac vires di dedissent, non paterer immanes illos et ad pugnam natos lacertos levitate iaculi aut iactu disci vanescere, sic nunc te ab auditoriis et theatris in forum et ad causas et ad vera praelia voco, cum praesertim ne ad illud quidem confugere possis, quod plerisque patrocinatur, tanquam minus obnoxium sit offendere poetarum quam oratorum studium. Effervescet enim vis pulcherrimae naturae tuae: nec pro amico aliquo, sed quod periculosius est, pro Catone offendes. Nec excusatur offensa necessitudine officii aut fide advocationis aut fortuitae et subitae dictionis impetu: meditatus videris, aut elegisse personam notabilem et cum auctoritate dicturam. Sentio quid responderi possit: hinc ingentis [ex his] assensus, haec in ipsis auditoriis praecipue laudari et mox omnium sermonibus ferri. Tolle igitur quietis et securitatis excusationem, cum tibi sumas adversarium superiorem. Nobis satis sit privatas et nostri saeculi controversias tueri, in quibus [expressis] si quando necesse sit pro periclitante amico potentiorum aures offendere, et probata sit fides et libertas excusata.

Quae cum dixisset Aper acrius, ut solebat, et intento 11
ore, remissus et subridens Maternus, Parantem, inquit,

---

4. *et* ante *epigrammatum* ab Acidalio est.

31. *Parantem, inquit*] F *parant enim quid.* Divide syllabas.

non minus diu accusare oratores quam Aper laudaverat (fore enim arbitrabar ut a laudatione eorum digressus detractaret poetas atque carminum studium prosterneret) arte quadam mitigavit, concedendo iis, qui causas agere non possent, ut versus facerent. Ego autem sicut in causis agendis efficere aliquid et eniti fortasse possum, ita recitatione tragoediarum et ingredi famam auspicatus sum, cum quidem in Nerone improbam et studiorum quoque sacra profanantem Vatinii potentiam fregi, et hodie, si quid in nobis notitiae ac nominis est, magis arbitror carminum quam orationum gloria partum. Ac me deiungere a forensi labore constitui, nec comitatus istos et egressus aut frequentiam salutationum concupisco, non magis quam aera et imagines, quae etiam me nolente in domum meam irruperunt. Nam statum hucusque ac securitatem melius innocentia tueor quam eloquentia; nec vereor ne mihi unquam verba in senatu nisi pro alterius discrimine facienda sint.
12 Nemora vero et luci et secretum ipsum, quod Aper increpabat, tantam mihi afferunt voluptatem, ut inter praecipuos carminum fructus numerem quod non in strepitu nec sedente ante ostium litigatore nec inter sordes ac lacrimas reorum componuntur, sed secedit animus in loca pura atque innocentia, fruiturque sedibus sacris. Haec eloquen-

---

et habebis *paranten imquid;* corrige litteras et videbis *parantem, inquit.* Bekkerus *Parantem me, inquit,* Waltherus *Parantem, inquit, me.* Pronomen deesse potest; nam quis paraverit liquet. — Statim *non* in F Niebuhrius, *me* Schluttigius vidit.

9. *Vatinii* I. Fr. Gronovius: codices *vaticinii.* Praeterea *fregi: hodie* in F vidit Schrautius.

10. *numinis* F. Mox 15. *hucusque ac* Lipsius: codices *cuiusque ad.*

17. *nisi* deest F. Idem 21. *hostium*, et 21. *lachrimas.*

tiae primordia, haec penetralia; hoc primum habitu cultuque commoda mortalibus in illa casta et nullis contacta vitiis pectora influxit; sic oracula loquebantur. Nam lucrosae huius et sanguinantis eloquentiae usus recens et ex malis moribus natus, atque ut tu dicebas Aper, in locum teli repertus. Ceterum felix illud et, ut more nostro loquar, aureum saeculum, et oratorum et criminum inops, poetis et vatibus abundabat, qui bene facta canerent, non qui male admissa defenderent. Nec ullis aut gloria maior aut augustior honor, primum apud deos, quorum proferre responsa et interesse epulis ferebantur, deinde apud illos dis genitos sacrosque reges, inter quos neminem causidicorum sed Orphea et Linum, ac si introspicere altius velis, ipsum Apollinem accepimus. Vel si haec fabulosa nimis et composita videntur, illud certe mihi concedis, Aper, non minorem honorem Homero quam Demostheni apud posteros, nec angustioribus terminis famam Euripidis aut Sophoclis quam Lysiae aut Hyperidis includi. Plures hodie reperies qui Ciceronis gloriam quam qui Virgilii detractent; nec ullus Asinii aut Messalae liber tam illustris est quam Medea Ovidii aut Varii Thyestes. Ac 13
ne fortunam quidem vatum et illud felix contubernium comparare timuerim cum inquieta et anxia oratorum vita. Licet illos certamina et pericula sua ad consulatus evexerint, malo securum et quietum Virgilii secessum, in quo tamen neque apud divum Augustum gratia caruit neque

1. *penetralia*; *hoc* om. F. Schrantio *haec penetralia* a F abesse videbantur, et *hoc* ante *primum* adesse.

9. *more* superposito *'iore* F: *maior* Lipsius.

19 *qui* F, si Niebuhrio, *per*; non *qui*, si Schluttigio fides. Statim F *messallae*. Idem *aut Varii* omittit.

24. *ad*] *et* F. Idem 25. *secretum*, non *quietum* Niebuhrio teste, non Schluttigio.

apud populum Romanum notitia. Testes Augusti epistolae, testis ipse populus, qui auditis in theatro Virgilii versibus surrexit universus et forte praesentem spectantemque Virgilium veneratus est sic quasi Augustum. Ne nostris quidem temporibus Secundus Pomponius Afro Domitio vel dignitate vitae vel perpetuitate famae cesserit. Nam Crispus iste et Marcellus, ad quorum exempla me vocas, quid habent in hac sua fortuna concupiscendum? quod timent an quod timentur? quod, cum cotidie aliquid rogentur, ii quibus praestant indignantur? quod adligati cum adulatione nec imperantibus unquam satis servi videntur nec nobis satis liberi? quae haec summa eorum potentia est? tantum posse liberti solent. Me vero dulces, ut Virgilius ait, Musae, remotum a sollicitudinibus et curis et necessitate cotidie aliquid contra animum faciendi, in illa sacra illosque fontis ferant; nec insanum ultra et lubricum forum famamque pallentem trepidus experiar. Non me fremitus salutantium nec anhelans libertus excitet; nec incertus futuri testamentum pro pignore scribam; nec plus habeam quam quod possim, cui velim, relinquere [quan-

---

17. *pallantem* F, et p. 368, 4. *stinctus tum vibanius* (*urbanius* vidit Niebuhrius); *Vipstanus* scripsit Ernestius, *cum* Rhenanus.

20. *quandoque-veniat*] Converte *denn einstens mag auch für mich des Schicksals Stunde kommen.* Nonne vides esse hoc suspirium a pia anima orationi Materni insertum? Postquam particula *enim* ex optimo libro a me reposita est, interpolatorem facile deprehendimus: interposuit enim quae cum ceteris non cohaerent ac deesse salva sententia possunt, idemque pro sua Latinitatis scientia *fatalis et meus* scripsit pro *et meus fatalis.* Editores (ed. princeps consentit cum F) ut sanam elicerent sententiam, haec sic interpolavere *relinquere, quandocunque* (vel *quandoque*) *fatalis et meus dies veniat* (vel *veniet*). *meus dies* addidisse Maternum opinantur, ut mortem naturalem sibi eventuram ominaretur. — Ceterum *quandoque enim* post Niebuhrium Schrau-

doque enim fatalis et meus dies veniat]; statuarque tumulo non maestus et atrox sed hilaris et coronatus; et pro memoria mei nec consulat quisquam nec roget.

14 Vixdum finierat Maternus, concitatus et velut instinctus, cum Vipstanus Messala cubiculum eius ingressus est, suspicatusque ex ipsa intentione singulorum altiorem inter eos esse sermonem, Num parum tempestivus, inquit, interveni secretum consilium et causae alicuius meditationem tractantibus?

Minime, minime, inquit Secundus; atque adeo vellem maturius intervenisses. Delectasset enim te et Apri nostri accuratissimus sermo, cum Maternum, ut omne ingenium ac studium suum ad causas agendas converteret, exhortatus est, et Materni pro carminibus suis laeta, utque poetas defendi decebat, audentior et poetarum quam oratorum similior oratio.

Me vero, inquit, et sermo ipse infinita voluptate affecisset, atque id ipsum delectat, quod vos, viri optimi et temporum nostrorum oratores, non forensibus tantum negotiis et declamatorio studio ingenia vestra exercetis, sed eiusmodi etiam disputationes assumitis, quae et ingenium alunt et eruditionis ac litterarum iucundissimum oblectamentum cum vobis, qui illa disputatis, afferunt, tum etiam iis, ad quorum aures pervenerint. Itaque Hercule non minus probari video in te, Secunde, quod Iulii Asiatici vitam componendo spem hominibus fecisti plurium

---

tius quoque in F legit, ut Schluttigium, qui inde *quando enim* rettulit, errasse certum sit. Vaticanos, de quibus Broterius tacet, idem exhibere suspicor.

13. *et hortatus est* F, et 18. *adfecisse.*

22. In F *eruditionis* Niebuhrius, *eruditiones* Schluttigius vidit. 23. *cum* deest F, qui statim *iam* pro *illa*, et 26. *plurimum.*

eiusmodi librorum, quam in Apro, quod nondum a scholasticis controversiis recessit et otium suum mavult novorum rhetorum more quam veterum oratorum consumere.

15 Tum Aper, Non desinis, Messala, vetera tantum et antiqua mirari, nostrorum autem temporum studia irridere atque contemnere? nam hunc tuum sermonem saepe excepi, cum oblitus et tuae et fratris tui eloquentiae neminem hoc tempore oratorem esse contenderes; atque id eo, credo, audacius, quod malignitatis opinionem non verebaris, cum eam gloriam, quam tibi alii concedunt, ipse tibi denegares.

Neque illius, inquit, sermonis mei paenitentiam ago, neque aut Secundum aut Maternum aut te ipsum, Aper, quanquam interdum in contrarium disputes, aliter sentire credo. Ac velim impetratum ab aliquo vestrum, ut causas huius infinitae differentiae scrutetur ac reddat, quas mecum ipse plerumque conquiro. Et quod quibusdam solatio est, mihi auget quaestionem, quia video etiam Graiis accidisse, ut longius absit Aeschine et Demosthene Sacerdos iste Nicetes, et si quis alius Ephesum vel Mytilenas contentis scholasticorum clamoribus quatit, quam Afer aut Africanus aut vos ipsi a Cicerone aut ab Asinio recessistis.

16 Magnam, inquit Secundus, et dignam tractatu quaestionem movisti. Sed quis eam iustius explicabit quam tu, ad cuius summam eruditionem et praestantissimum ingenium cura quoque et meditatio accessit?

---

4. *non*] *num* F. Mox 8. *atque id eo* Lipsius: codices *antiquis*; deinde *malignitatis* Rhenanus: F *maligni in iis*.

11. *ipse* Lipsius: F *ipsi*.

18. *Graiis - absit*] *gratis - abiisset* F, superposito *absit*.

20. *Nicetes* Lipsius: codices *enitet*.

21. *contentis* Pithoeus: codices *contentus*. F *et clamoribus*.

24. *movistis* F, qui p. 370, 1. *si* omittit.

Et Messala, Aperiam, inquit, cogitationes meas, si illud a vobis ante impetravero, ut vos quoque sermonem hunc nostrum adiuvetis.

Pro duobus, inquit Maternus, promitto. Nam et ego et Secundus exsequemur eas partes, quas intellexerimus te non tam omisisse quam nobis reliquisse. Aprum enim solere dissentire et tu paulo ante dixisti, et ipse satis manifestus est iamdudum in contrarium accingi, nec aequo animo perferre hanc nostram pro antiquorum laude concordiam.

Non enim, inquit Aper, inauditum et indefensum saeculum nostrum patiar hac vestra conspiratione damnari. Sed hoc primum interrogabo, quos vocetis antiquos, quam oratorum aetatem significatione ista determinetis. Ego enim cum audio antiquos, quosdam veteres et olim natos intelligo; ac mihi versantur ante oculos Ulixes et Nestor, quorum aetas mile fere et trecentis annis saeculum nostrum antecedit; vos autem Demosthenem et Hyperidem profertis, quos satis constat Philippi et Alexandri temporibus floruisse, ita tamen ut utrique superstites essent. Ex quo apparet non multo plures quam quadringentos annos interesse inter nostram et Demosthenis aetatem. Quod spatium temporis si ad infirmitatem corporum nostrorum referas, fortasse longum videtur, ad naturam saeculorum ac respectum immensi huius aevi perquam breve et in proximo est. Nam si, ut Cicero in Hortensio scribit, is est magnus et verus annus, quo eadem positio caeli siderumque, quae cum maxime est, rursum exsistet, isque

---

8. *est*] *et* F. Idem 15. *ulyxes et menestor.*

17. *antecedit*] *caedit* F. Mox 20. *quadringentos* Lipsius: F *tercentos* vel *trecentos*. Idem 26. omittit *est.*

23. *videtur*] Vulgo invito Farnesiano *videatur*. Si *forsitan* pro *fortasse* dedisset, sequi oportuit *videatur*, non *videtur*.

annus horum quos nos vocamus annorum duodecim milia nongentos quinquaginta quattuor complectitur, incipit Demosthenes vester, quem vos veterem et antiquum fingitis, non solum eodem anno quo nos, sed ferme eodem mense
17 exstitisse. Sed transeo ad Latinos oratores, in quibus non Menenium, ut puto, Agrippam, qui potest videri antiquus, nostrorum temporum disertis anteponere soletis, sed Ciceronem et Caesarem et Caelium et Calvum et Brutum et Asinium et Messalam. Quos quidem cur antiquis temporibus potius ascribatis quam nostris, non video. Nam ut de Cicerone ipso loquar, Hirtio nempe et Pansa consulibus, ut Tiro libertus eius scripsit, septimo idus Decembris occisus est, quo anno divus Augustus in locum Pansae et Hirtii se et Quintum Pedium consules suffecit. Statue sex et quinquaginta annos, quibus mox divus Augustus rem publicam rexit; adiice Tiberii tres et viginti, et prope quadriennium Gai, ac bis quaternos denos Claudii et Neronis annos, atque ipsum Galbae et Othonis et Vitellii longum et unum annum, ac sextam iam felicis huius principatus stationem, qua Vespasianus rem publicam fovet: centum et viginti anni ab interitu Ciceronis in hunc diem colliguntur, unius hominis aetas. Nam ipse ego in Britannia vidi senem, qui se fatebatur ei pugnae interfuisse, qua Caesarem inferentem arma Britanniae arcere littoribus et pellere adgressi sunt. Ita si eum, qui armatus Gaio

2. *nongentos* Nic. Loënsis: libri DCCC. Mox 4. *ferme* Bekkerus: F *fama*.

6. *Menenium*] *me nimium* F, qui mox *antiquos*, et 8. *alium*, non *Caelium*.

9. *quidem cur*] *quid* F, et mox *ascribitis* et 11. *ipse*.

12. *idus* ::::: *occisus* F; *Decembris* addidit Lipsius.

13. *divus* om. F, qui 15. *novem*: *sex* dedit Lipsius.

23. *ei* Muretus: codices *et*. p. 372, 2. *idem* Rhenanus: F *et quidem*.

Caesari restitit, vel captivitas vel voluntas vel fatum aliquod in urbem pertraxisset, idem et Caesarem ipsum et Ciceronem audire potuit et nostris quoque actionibus interesse. Proximo quidem congiario ipsi vidistis plerosque senes, qui se a divo quoque Augusto semel atque iterum accepisse congiarium narrabant. Ex quo colligi potest et Corvinum ab illis et Asinium audiri potuisse: nam Corvinus in medium usque Augusti principatum, Asinius pene ad extremum duravit. Ne dividatis saeculum, et antiquos ac veteres vocitetis oratores, quos eorundem hominum aures agnoscere ac velut coniungere et copulare potuerunt.

18 Haec ideo praedixi, ut si qua ex horum oratorum fama gloriaque laus temporibus acquiritur, eandem docerem in medio sitam et propiorem nobis quam Servio Galbae aut Gaio Carboni, quosque alios merito antiquos vocaverimus. Sunt enim horridi et impoliti et rudes et informes, et quos utinam ne in illa parte imitatus esset Calvus vester aut Caelius aut ipse Cicero. Agere enim fortius iam et audentius volo, si illud ante praedixero, mutari cum temporibus formas quoque et genera dicendi. Sic Catoni seni comparatus Gaius Gracchus plenior et uberior; sic Graccho politior et ornatior Crassus; sic utroque distinctior et urbanior et altior Cicero, Cicerone mitior Corvinus et dulcior et in verbis magis elaboratus. Nec quaero quis disertissimus: hoc interim probasse contentus sum, non esse unum eloquentiae voltum, sed in illis quoque quos vocatis antiquos plures species deprehendi; nec statim deterius esse quod diversum est; vitio autem malignitatis humanae vetera semper in laude, praesentia in fastidio esse. Num dubitamus inventos qui prae Catone Appium

---

17. *ne in illa* Muretus: *inulla* F teste Schrautio.
26. *in* deest F. Mox 30. *prae* Groslotius: codices *pro*.

Caecum magis mirarentur? satis constat ne Ciceroni quidem obtrectatores defuisse, quibus inflatus et tumens nec satis pressus, sed supra modum exsultans et superfluens et parum Atticus videretur. Legistis utique et Calvi et Bruti ad Ciceronem missas epistolas, ex quibus facile est deprehendere Calvum quidem Ciceroni visum exsanguem et adtritum, Brutum autem otiosum atque diiunctum; rursusque Ciceronem a Calvo quidem male audisse tanquam solutum et enervem, a Bruto autem, ut ipsius verbis utar, tanquam fractum atque elumbem. Si me interrogas, omnes mihi videntur verum dixisse. Sed mox ad singulos veniam:

19 nunc mihi cum universis negotium est. Nam quatenus antiquorum admiratores hunc velut terminum antiquitatis constituere solent, quem usque ad Cassium Severum faciunt, quem primum affirmant flexisse ab illa vetere atque directa dicendi via, non infirmitate ingenii nec inscitia litterarum transtulisse se ad id dicendi genus contendo, sed iudicio et intellectu. Vidit namque, ut paulo ante dicebam, cum condicione temporum et diversitate aurium formam quoque ac speciem orationis esse mutandam. Facile perferebat prior ille populus, ut imperitus et rudis, impeditissimarum orationum spatia; atque id ipsum laudi da-

---

1. *ne* I. Fr. Gronovius: codices *nec.*

4. *Atticus* Lipsius: codices *antiquus.* — *Atticus* quomodo corrumpi potuerit in *antiquus*, ex scribendi ratione veteribus probata *anticus* apparet. De iis Ciceronis obtrectatoribus, qui Attice se loqui simulabant, conf. Cic. Orat. 7—9 et 23. Brut. 82. Tuscul. II, 1. Quintil. I. O. XII, 10, 12—14. Corruptum *antiquus* parum feliciter defendit Waltherus.

11. *videntur* Lipsius: F *videtur.* Mox 14. *Severum* Puteolanus: F *quem reum.* Idem 17. *illud*, non *id.*

21. *impeditissimarum* I. Fr. Gronovius: codices *imperitissimarum.*

batur, si dicendo quis diem eximeret. Iam vero longa principiorum praeparatio et narrationis alte repetita series et multarum divisionum ostentatio et mile argumentorum gradus, et quicquid aliud aridissimis Hermagorae et Apollodori libris praecipitur, in honore erat: quod si quis odoratus philosophiam videretur atque ex ea locum aliquem orationi suae insereret, in caelum laudibus ferebatur. Nec mirum: erant enim haec nova et incognita, et ipsorum quoque oratorum paucissimi praecepta rhetorum aut philosophorum placita cognoverant. At Hercule pervolgatis iam omnibus, cum vix in cortina quisquam assistat quin elementis studiorum, etsi non instructus, at certe imbutus sit, novis et exquisitis eloquentiae itineribus opus est, per quae orator fastidium aurium effugiat, utique apud eos iudices qui vi et potestate, non iure et legibus cognoscunt, et nec accipiunt tempora, sed constituunt, nec exspectandum habent oratorem, dum illi libeat de ipso negotio dicere, sed saepe ultro admonent atque alio transgredientem revocant et festinare se testantur.

20 Quis nunc feret oratorem de infirmitate valitudinis suae praefantem? qualia sunt fere principia Corvini. Quis quinque in Verrem libros exspectabit? quis de exceptione et formula perpetietur illa immensa volumina quae pro Marco Tullio aut Aulo Caecina legimus? praecurrit hoc tempore iudex dicentem, et nisi aut cursu argumentorum aut colore sententiarum aut nitore et cultu descriptionum invitatus et

---

4. *et* post *Hermagorae* deest F, qui 8. *erat.*

5. *quod si* Vaticani et, ut nunc Schrantii testimonio constat, Farnesianus: *et si* antiquae editiones.

9. *paucissimi* Rhenanus: codices *paucissima.*

11. *quin* Ernestius: F *qui.* Idem 12. *et* pro *at.*

16. *nec* deest F, qui 22. non *quis de*, sed *qui.*

corruptus est, aversatur dicentem. Volgus quoque assistentium et adfluens et vagus auditor assuevit iam exigere laetitiam et pulchritudinem orationis: nec magis perfert in iudiciis tristem et impexam antiquitatem quam si quis in scena Roscii aut Turpionis Ambivii exprimere gestus velit. Iam vero iuvenes et in ipsa studiorum incude positi, qui profectus sui causa oratores sectantur, non solum audire sed etiam referre domum aliquid illustre et dignum memoria volunt; traduntque in vicem ac saepe in colonias ac provincias suas scribunt, sive sensus aliquis arguta et brevi sententia effulsit, sive locus exquisito et poetico cultu enituit. Exigitur iam ab oratore etiam poeticus decor, non Attii aut Pacuvii veterno inquinatus, sed ex Horatii et Virgilii et Lucani sacrario prolatus. Horum igitur auribus et iudiciis obtemperans nostrorum oratorum aetas pulchrior et ornatior exstitit. Neque ideo minus efficaces sunt orationes nostrae, quia ad aures iudicantium cum voluptate perveniunt. Quid enim, si infirmiora horum temporum templa credas, quia non rudi caemento et informibus tegulis exstruuntur, sed marmore nitent et auro radiantur?

21 Equidem fateor vobis simpliciter me in quibusdam antiquorum vix risum, in quibusdam autem vix somnum tenere. Nec unum de populo Canutium aut Arrium

---

1. *adversatur* F, et 4. *imperam*, et 5. *scenam: scena* Alciatus. Mox *aut* ante *Ambivii* in codicibus obvium delevit Lipsius.

8. F *adire*, et 9. *voluit*. 10. *sensus* Muretus: codices *in suis*.

12. *exigitur*] *exigetur* F. Vulgo ex Lipsii coniectura *exigitur enim*.

23. *Nec unum - maciem probant*] F *nec unum de populo ganuti aut attii de Furnio et Coranio alios in eodem valitudinario haec ossa et hanc maciem probant*. Vaticani, qui *canuti aut Atti*, in cetera videntur conspirare. Hunc locum mire cor-

Furniumve curo, nec alios qui in eodem valitudinario haec ossa et hanc maciem probant: ipse mihi Calvus, cum unum et viginti, ut puto, libros reliquerit, vix in una et altera oratiuncula satisfacit. Nec dissentire ceteros ab hoc meo iudicio video: quotus enim quisque Calvi in Asitium aut in Drusum legit? at Hercule in hominum studiosorum manibus versantur accusationes quae in Vatinium inscribuntur, ac praecipue secunda ex his oratio. Est enim verbis ornata et sententiis, auribus iudicum accommodata, ut scias ipsum quoque Calvum intellexisse quid melius esset, nec voluntatem ei, quo sublimius et cultius diceret, sed ingenium ac vires defuisse. Quid ex Caelianis orationibus? nempe eae placent, si non universae, at partes earum, in quibus nitorem et altitudinem horum temporum agnoscimus. Sordes autem illae verborum et hians compositio

---

ruptum probabiliter corrigere conatus sum, partim I. Fr. Gronovii iudicium secutus partim meum. A Gronovio recepi *Canutium* pro *Ganuti* vel *Canuti*, *Arrium* pro *Attii*, *Furniumve* pro *de Furnio et*. Genitivi orti sunt, cum librarius post *de populo* eos requiri opinaretur. Ante *Furnium* ex antecedente versu *de* illatum videtur atque ablativum procreasse. De Canutio et Arrio et Furnio, inferioris ordinis oratoribus, Gronovius attulit Ciceronis Brut. 56. et pro Cluent. 18. Philipp. 3, 9. Sueton. de clar. rhet. 6. Cicer. Brut. 69. ad Attic. IX. post ep. 6. ad Fam. X, 25. 26. Accedo ad *Coranium*, quem disertum fuisse nemo unquam tradidit. Quod in libro est, *coranio*, divide *cora nio* et corrige *curo nec*; tum pronomen *qui* interpone ante *in*, abs quo id absorptum coniicio. Iam habes hanc sententiam: non futiles illos prioris aevi oratores curo, quibus haec ossa et haec macies (tenue et exile dicendi genus) unice probatur: ipsi praestantiores, ut Calvus, non satisfaciunt.

7. *inscribuntur* Lipsius: F *scribuntur*.

10. *sive in universa parte serum* F; correxit Acidalius. *sive universa*, omisso *in*, ex F afferunt Lipsius et Schluttigius.

et inconditi sensus redolent antiquitatem; nec quemquam adeo antiquarium puto, ut Caelium ex ea parte laudet qua antiquus est. Concedamus sane Gaio Caesari, ut propter magnitudinem cogitationum et occupationes rerum in eloquentia non effecerit quae divinum eius ingenium postulabat; tam hercle quam Brutum philosophiae suae relinquamus: nam in orationibus minorem esse fama sua etiam admiratores eius fatentur. Nec fere quisquam aut Caesaris pro Decio Samnite aut Bruti pro Deiotaro rege ceterosque eiusdem lentitudinis ac teporis libros legit, nisi qui et carmina eorundem miratur. Fecerunt enim et carmina et in bibliothecas rettulerunt, non melius quam Cicero, sed felicius, quia illos fecisse pauciores sciunt. Asinius quoque, quanquam propioribus temporibus natus sit, videtur mihi inter Menenios et Appios studuisse. Pacuvium certe et Attium non solum tragoediis sed etiam orationibus suis expressit: adeo durus et siccus est. Oratio autem, sicut corpus hominis, ea demum pulchra est, in qua non eminent venae nec ossa numerantur, sed temperatus ac bonus sanguis implet membra et exsurgit toris ipsosque nervos rubore tegit et decore commendat. Nolo Corvinum insequi, quia non per ipsum stetit, quo minus laetitiam nitoremque nostrorum temporum exprimeret. * * * viderimus

---

1. *redolent*] *reddent* F.

4. *in eloquentia non* Bekkerus et Waltherus: *in aeloquentiam* F.

8. *nec fere* I. Fr. Gronovius: codices *nisi forte*.

10. *teporis* Lipsius: F *temporis*.

21. *decore* Lipsius: F *decor*.

23. *viderimus*] verbi modus indicat nonnulla intercidisse. Statim *in quantum* Lipsius; ante erat *inquam*; paulo post *vis* omittit F, cui etiam *inquam* deest, si Waltherus Schluttigium recte intellexit.

in quantum iudicio eius vis aut animi aut ingenii suffecerit. Ad Ciceronem venio, cui eadem pugna cum aequa- 22
libus suis fuit, quae mihi vobiscum est. Illi enim antiquos mirabantur, ipse suorum temporum eloquentiam anteponebat; nec ulla re magis eiusdem aetatis oratores praecurrit quam iudicio. Primus enim excoluit orationem, primus et verbis delectum adhibuit et compositioni artem; locos quoque laetiores attentavit et quasdam sententias invenit, utique in iis orationibus quas senior iam et iuxta finem vitae composuit, id est postquam magis profecerat, usuque et experimentis didicerat quod optimum dicendi genus esset. Nam priores eius orationes non carent vitiis antiquitatis. Lentus est in principiis, longus in narrationibus, otiosus circa excessus; tarde commovetur, raro incalescit; pauci sensus apte et cum quodam lumine terminantur. Nihil excerpere, nihil referre possis; et velut in rudi aedificio, firmus sane paries et duraturus sed non satis expolitus et splendens. Ego autem oratorem, sicut locupletem ac lautum patrem familiae, non eo tantum volo tecto tegi, quod imbrem ac ventum arceat, sed etiam quod visum et oculos delectet; non ea solum instrui suppellectile, quae necessariis usibus sufficiat, sed etiam sit in apparatu eius et aurum et gemmae, ut sumere in manus, ut aspicere saepius libeat. Quaedam vero procul arceantur ut iam oblitterata et olentia; nullum sit verbum velut rubigine infectum; nulli sensus tarda et inerti structura in morem annalium componantur; fugitet foedam et insulsam scurrilitatem, variet compositionem, nec omnes clausulas uno

11. *esset* Acidalius: codices *est*.

15. *apte et* Acidalius: F *optet*.

19. *lautum* Lipsius: codices *laudatum*.

24. *libeat* Rodolphus Agricola: libri *liceat*. Mox *arcentur* F.

25. F *vel rubigine infestum*; emendavit Rhenanus. 27. *fugiet* F.

23 et eodem modo determinet. Nolo irridere „rotam fortunae“ et „ius Verrinum“ et illud tertio quoque sensu in omnibus orationibus pro sententia positum „esse videatur.“ Nam et hoc invitus rettuli, et plura omisi, quae tamen sola mirantur atque exprimunt ii, qui se antiquos oratores vocant. Neminem nominabo, genus hominum significasse contentus: sed vobis utique versantur ante oculos isti qui Lucilium pro Horatio et Lucretium pro Virgilio legunt; quibus eloquentia Aufidii Bassi aut Servilii Noniani ex comparatione Sisennae aut Varronis sordet; qui rhetorum nostrorum commentarios fastidiunt oderunt, Calvi mirantur. Quos more prisco apud iudicem fabulantes non auditores sequuntur, non populus audit, vix denique litigator perpetitur: adeo maesti et inculti illam ipsam quam iactant sanitatem non firmitate sed ieiunio consequuntur. Porro ne in corpore quidem valitudinem medici probant, quae animi anxietate contingit. Parum est aegrum non esse: fortem et laetum et alacrem volo. Prope abest ab infirmitate, in quo sola sanitas laudatur. Vos vero, disertissimi, ut potestis, ut facitis, illustrate saeculum nostrum pulcherrimo genere dicendi. Nam et te, Messala, video laetissima quaeque antiquorum imitantem, et vos, Materne ac Secunde, ita gravitati sensuum nitorem et cultum verborum miscetis, ea electio inventionis, is ordo rerum, ea, quotiens causa poscit, ubertas, ea, quotiens permittitur, brevitas, is compositionis decor, ea sententiarum planitas

---

4. *invitus* Puteolanus: codices *invitatus*.

6. *vocant* Lipsius: codices *vocabant*. Mox *isti* accessit e F.

9. *Aufidii*] *tui fidi* F, *tui Aufidii* Puteolanus.

15. *non firmitate - consequuntur* Schelius: F *infirmitatem - consequentur*.

24. *ea, quotiens* Wopkensius: codices *et quotiens*.

est, sic exprimitis affectus, sic libertatem temperatis, ut, etiamsi nostra iudicia malignitas et invidia tardaverit, verum de vobis dicturi sint posteri nostri.

24 Quae cum Aper dixisset, Agnoscitisne, inquit Maternus, vim et ardorem Apri nostri? quo torrente, quo impetu saeculum nostrum defendit; quam copiose ac varie vexavit antiquos; quanto non solum ingenio ac spiritu sed etiam eruditione et arte ab ipsis mutuatus est per quae mox ipsos incesseret. Tuum tamen, Messala, promissum immutasse non debet. Neque enim defensorem antiquorum exigimus, nec quemquam nostrum, quanquam modo laudati sumus, iis quos insectatus est Aper comparamus. Ac ne ipse quidem ita sentit, sed more veteri et a vestris philosophis saepe celebrato sumpsit sibi contradicendi partes. Igitur exprome nobis non laudationem antiquorum (satis enim illos fama sua laudat), sed causas, cur in tantum ab eloquentia eorum recesserimus, cum praesertim centum et viginti annos ab interitu Ciceronis in hunc diem effici ratio temporum collegerit.

25 Tum Messala, Sequar praescriptam a te, Materne, formam. Neque enim diu contradicendum est Apro, qui primum, ut opinor, nominis controversiam movit, tanquam parum proprie antiqui vocarentur quos satis constaret ante centum annos fuisse. Mihi autem de vocabulo pugna non est, sive illos antiquos sive maiores sive quo alio mavult nomine appellet, dummodo in confesso sit eminentiorem illorum temporum eloquentiam fuisse. Ne illi quidem parti sermonis eius repugno, si comminus fa-

12. *quos*] *quos modo* F, qui paulo ante *nostrorum*.

19. F *colligitur*. Mox 20. *praescriptam a te* Bekkerus et Waltherus: F *perscriptam et*. Idem 25. *alio quo*.

28. *comminus*] Hoc corruptum esse omnes praeter Waltherum

tetur plures formas dicendi etiam isdem saeculis, nedum diversis extitisse. Sed quomodo inter Atticos oratores primae Demostheni tribuuntur, proximum autem locum Aeschines et Hyperides et Lysias et Lycurgus obtinent, omnium autem consensu haec oratorum aetas maxime probatur, sic apud nos Cicero quidem ceteros eorundem temporum disertos antecessit, Calvus autem et Asinius et Caesar et Caelius et Brutus suo iure et prioribus et sequentibus anteponuntur. Nec refert quod inter se specie differant, cum genere consentiant. Adstrictior Calvus, numerosior Asinius, splendidior Caesar, amarior Caelius, gravior Brutus, vehementior et plenior et valentior Cicero: omnes tamen eandem sanitatem eloquentiae ferunt, ut si omnium pariter libros in manum sumpseris, scias, quamvis in diversis ingeniis, esse quandam iudicii ac voluntatis similitudinem et cognationem. Nam quod in vicem se obtrectaverunt, et sunt aliqua epistolis eorum inserta, ex quibus mutua malignitas detegitur, non est oratorum vitium sed hominum. Nam et Calvum et Asinium et ipsum Ciceronem credo solitos et invidere et livere et ceteris humanae infirmitatis vitiis affici: solum inter hos arbitror Bru-

---

fatentur. Equidem Tacitum scripsisse *commodus* crediderim, h. e. *humanus* ac *facilis*, ut Aper non unam dicendi formam contemptis ceteris probasse sed eidem saeculo plures humane vindicasse dicatur, id quod factum ab eo est c. 18. Nomen *commodus* hanc significationem tum alibi praefert tum apud Horatium A. P. 257., ubi iambum *commodum* et patientem stabiles spondeos in iura paterna recepisse dicit.

5. *consessu* (vel *concessu*) *sicut apud* F.

8. *suo iure* Lipsius: F *si vere.* Mox 10. *adstrictior* Acidalius: F *at strictior;* deinde 13. *sanctitatem* F: *sanitatem* Rhenanus.

14. *scias* Lipsius: F *sciam*, qui 16. *cogitationem.*

21. *utrum* F, et p. 382, 2. *decessisse*, et p. 382, 4. *Caelium*, non *C. Laelium.*

tum non malignitate nec invidia,* sed simpliciter et ingenue iudicium animi sui detexisse. An ille Ciceroni invideret, qui mihi videtur ne Caesari quidem invidisse? quod ad Servium Galbam et Gaium Laelium attinet, et si quos alios antiquorum agitare non destitit, non exigit defensorem, cum fatear quaedam eloquentiae eorum, ut nascenti adhuc nec satis adultae, defuisse. Ceterum si 26
omisso optimo illo et perfectissimo genere eloquentiae eligenda sit forma dicendi, malim hercle Gai Gracchi impetum aut Lucii Crassi maturitatem quam calamistros Maecenatis aut tinnitus Gallionis. Adeo melius est oratorem vel hirta toga induere quam fucatis et meretriciis vestibus insignire. Neque enim oratorius iste, immo hercle ne virilis quidem cultus est, quo plerique temporum nostrorum actores ita utuntur ut lascivia verborum et levitate sententiarum et licentia compositionis histrionales modos exprimant. Quodque vix auditu fas esse debeat, laudis et gloriae et ingenii loco plerique iactant cantari saltarique commentarios suos. Unde oritur illa foeda et praepostera sed tamen frequens quibusdam exclamatio, ut oratores nostri tenere dicere, histriones diserte saltare dicantur. Equidem non negaverim Cassium Severum, quem solum Aper noster nominare ausus est, si iis comparetur qui postea fuerunt, posse oratorem vocari, quanquam in magna parte librorum suorum plus vis habeat quam sanguinis. Primus enim contempto ordine rerum, omissa modestia ac pudore verborum, ipsis etiam quibus utitur armis incompositus et studio feriendi plerumque deiectus, non

7. *nec* deest F teste Schrautio.

20. *quibusdam* Rhenanus: *sicut his* (vel *his*) *cta* et F.

21. *tenere* Lipsius: codices *temere*.

26. *prius enim contento* F: *contempto* dedit Rhenanus.

28. *studio* Rhenanus: codices *studiis*. Mox *devectus* F.

pugnat sed rixatur. Ceterum, ut dixi, sequentibus comparatus et varietate eruditionis et lepore urbanitatis et ipsarum virium robore multum ceteros superat; quorum neminem Aper nominare et velut in aciem educere sustinuit. Ego autem exspectabam, ut incusato Asinio et Caelio et Calvo aliud nobis agmen produceret, plurisque vel certe totidem nominaret, ex quibus alium Ciceroni, alium Caesari, singulis deinde singulos opponeremus. Nunc detractasse nominatim antiquos oratores contentus neminem sequentium laudare ausus est nisi in publicum et in commune, veritus, credo, ne multos offenderet, si paucos excerpsisset. Quotus enim quisque scholasticorum non hac sua persuasione fruitur ut se ante Ciceronem numeret, sed
27 plane post Gabinianum? at ego non verebor nominare singulos, quo facilius propositis exemplis appareat, quibus gradibus fracta sit et deminuta eloquentia.

Adpropera, inquit Maternus, et potius exsolve promissum. Neque enim hoc colligi desideramus, disertiores esse antiquos, quod apud me quidem in confesso est, sed causas exquirimus, quas te solitum tractare paulo ante dixisti, plane mitior et eloquentiae temporum nostrorum non iratus, antequam te Aper offenderet maiores tuos lacessendo.

Non sum, inquit, offensus Apri nostri disceptatione; nec vos offendi decebit, si quid forte aures vestras per-

---

1. *comparatus* deest F, qui 6. *plerisque*: *plurisque* Rhenanus.

8. *nunc*] *non* F, qui 10. *in omne veritum*; prius Rhenanus correxit, alterum Lipsius.

16. *freta* F. Mox 17. *appara te* (*apparato* vidit Schrautius) superposito *a parte* F: *appropera* Puteolanus.

24. *Apri nostri* I. Fr. Gronovius: codices *a prima*.

25. *nec*] *nam nec* F. Mox p. 384, 4. *a* addidit Pithoeus.

stringit, cum sciatis hanc esse eiusmodi sermonum legem, iudicium animi citra damnum affectus proferre.

Perge, inquit Maternus, et cum de antiquis loquaris, utere antiqua libertate, a qua vel magis degeneravimus quam ab eloquentia.

28 Et Messala, Non reconditas, Materne, causas requiris, nec aut tibi ipsi aut huic Secundo vel huic Apro ignotas, etiamsi mihi partes assignatis proferendi in medium quae omnes sentimus. Quis enim ignorat et eloquentiam et ceteras artes descivisse ab illa vetere gloria non inopia hominum sed desidia iuventutis et negligentia parentum et inscientia praecipientium et oblivione moris antiqui? quae mala primum in urbe nata, mox per Italiam fusa, iam in provincias manant; quanquam nostra nobis notiora sunt. Ego de urbe et his propriis ac vernaculis vitiis loquar, quae natos statim excipiunt et per singulos aetatis gradus cumulantur, si prius de severitate ac disciplina maiorum circa educandos formandosque liberos pauca praedixero. Iam primum suus cuique filius, ex casta parente natus, non in cella emptae nutricis sed gremio ac sinu matris educabatur, cuius praecipua laus erat tueri domum et inservire liberis. Eligebatur autem maior aliqua natu propinqua, cuius probatis spectatisque moribus omnis eiusdem familiae suboles committeretur; coram qua neque dicere fas erat quod turpe dictu, neque facere quod inhonestum factu videretur. Ac non studia modo curasque sed remissiones etiam lususque puerorum sanctitate quadam

---

8. *etiamsi* Lipsius: F *etenim iam si.*

14. *in* deest F. Mox *nostra nobis* Rhenanus: F *vestra nobis* vel (ut Schrautius vidit) *vestra vobis.*

17. *de*] *a* F, qui 19. *pridem,* et 20. *in cellam,* et 24. *quia neque discere.*

ac verecundia temperabat. Sic Corneliam Gracchorum, sic Aureliam Caesaris, sic Attiam Augusti matrem praefuisse educationibus ac produxisse principes liberos accepimus. Quae disciplina ac severitas eo pertinebat, ut sincera et integra et nullis pravitatibus detorta uniuscuiusque natura toto statim pectore adriperet artes honestas, et sive ad rem militarem sive ad iuris scientiam sive ad eloquentiae studium inclinasset, id solum ageret, id universum

29 hauriret. At nunc natus infans delegatur Graeculae alicui ancillae, cui adiungitur unus aut alter ex omnibus servis, plerumque vilissimus nec cuiquam serio ministerio accommodatus. Horum fabulis et erroribus teneri statim et rudes animi imbuuntur; nec quisquam in tota domo pensi habet quid coram infante domino dicat aut faciat. Quin etiam ipsi parentes nec probitati neque modestiae parvulos assuefaciunt sed lasciviae et dicacitati, per quae paulatim impudentia irrepit et sui alienique contemptus. Iam vero propria et peculiaria huius urbis vitia pene in utero matris concipi mihi videntur, histrionalis favor et gladiatorum equorumque studia; quibus occupatus et obsessus animus quantulum loci bonis artibus relinquit? quotum quemque inveneris, qui domi quicquam aliud loquatur? quos alios adolescentulorum sermones excipimus, si quando auditoria intravimus? nec praeceptores quidem ullas crebriores cum auditoribus suis fabulas habent: colligunt enim discipulos non severitate disciplinae nec ingenii experimento sed ambitione salutationum et illecebris adulationis. Transeo

---

2. *Attiam* Lipsius: F *acciam*, qui 5. *et in nullis*.

12. *erroribus et viles* superscriptis *alii vires* F. Mox 14. post *domino* delevi *aut*, quod deest F; dein 15. *improbitati* F.

16 *dicacitati* Bipontini: F *bibacitati*, qui 21. *relinquitur*, et 22. *invenies*.

prima discentium elementa, in quibus et ipsis parum elaboratur, nec in auctoribus cognoscendis nec in evolvenda antiquitate nec in notitia vel rerum vel hominum vel temporum satis operae insumitur. 30 Sed expetuntur quos rhetoras vocant; quorum professio quando primum in hanc urbem introducta sit quamque nullam apud maiores nostros auctoritatem habuerit, statim dicturus, referam necesse est animum ad eam disciplinam, qua usos esse eos oratores accepimus, quorum infinitus labor et quotidiana meditatio et in omni genere studiorum assiduae exercitationes ipsorum etiam continentur libris. Notus est vobis utique Ciceronis liber qui Brutus inscribitur; in cuius extrema parte (nam prior commemorationem veterum oratorum habet) sua initia, suos gradus, suae eloquentiae velut quandam educationem refert: se apud Quintum Mucium ius civile didicisse, apud Philonem Academicum, apud Diodotum Stoicum omnes philosophiae partes penitus hausisse; neque his doctoribus contentum, quorum ei copia in urbe contigerat, Achaiam quoque et Asiam peragrasse, ut omnem omnium artium varietatem complecteretur. Itaque hercle in libris Ciceronis deprehendere licet non geometriae non musicae non grammaticae, non denique ullius ingenuae artis scientiam ei defuisse. Ille dialecticae subtilitatem, ille moralis partis utilitatem, ille rerum motus causasque cognoverat. Ita est enim, optimi viri, ita. Ex multa eruditione et plurimis artibus et omnium rerum scientia exundat et exuberat illa admirabilis eloquentia; neque oratoris vis et facultas, sicut ceterarum rerum, an-

---

1. *laboratur* F, et 3. *notitiam: notitia* Pichena.
4. *insumere* F. 7. *dicturus* I. Fr. Gronovius: libri *de curiis.*
8. *quo ausos* F. Mox 11. *vobis* Rhenanus: codices *nobis.*
15. F *referre,* et 18. *copiam.*

gustis et brevibus terminis cluditur, sed is est orator, qui de omni quaestione pulchre et ornate et ad persuadendum apte dicere, pro dignitate rerum, ad utilitatem temporum,
31 cum voluptate audientium possit. Hoc sibi illi veteres persuaserant. Ad hoc efficiendum intelligebant opus esse, non ut in rhetorum scholis declamarent, nec ut fictis nec ullo modo ad veritatem accedentibus controversiis linguam modo et vocem exercerent, sed ut iis artibus pectus implerent, in quibus de bonis ac malis, de honesto et turpi, de iusto et iniusto disputatur. Haec est enim oratori subiecta ad dicendum materia. Nam in iudiciis fere de aequitate, in deliberationibus de honestate disserimus, ita ut plerumque haec ipsa in vicem misceantur; de quibus copiose et varie et ornate nemo dicere potest, nisi qui cognovit naturam humanam et vim virtutum pravitatemque vitiorum et intellectum eorum, quae neque in virtutibus neque in vitiis numerantur. Ex his fontibus etiam illa profluunt, ut facilius iram iudicis vel instiget vel leniat, qui scit quid ira, promptius ad miserationem impellat, qui scit quid sit misericordia et quibus animi motibus concitetur. In his artibus exercitationibusque versatus orator, sive apud infestos sive apud cupidos sive apud invidentes sive apud tristes sive apud timentes dicendum habuerit, tenebit venas animorum, et prout cuiusque natura postulaverit, adhibebit manum et temperabit orationem, parato omni instrumento et ad omnem usum reposito. Sunt apud quos adstrictum et collectum et singula statim argumenta concludens dicendi genus plus fidei meretur: apud hos

---

2. *ornate*] *quid orator* F.

8. *exercent*, *sed ut in iis-implorent* F. Idem 13. omittit *plerumque*.

19. *ira* Lipsius; F *irae*. Mox 21. *versatur* F, et 28. *fidem*.

dedisse operam dialecticae proficiet. Alios fusa et aequalis
et ex communibus ducta sensibus oratio magis delectat:
ad hos permovendos mutuabimur a Peripateticis aptos et
in omnem disputationem paratos iam locos. Dabunt Aca-
demici pugnacitatem, Plato altitudinem, Xenophon iucun-
ditatem: ne Epicuri quidem et Metrodori honestas quas-
dam exclamationes assumere, iisque, prout res poscit, uti
alienum erit oratori. Neque enim sapientem informamus
nec Stoicorum civitatem, sed eum, qui quasdam artes
haurire, omnes libare debet. Ideoque et iuris civilis scien-
tiam veteres oratores comprehendebant, et grammatice mu-
sice geometrice imbuebantur. Incidunt enim causae plu-
rimae quidem ac pene omnes, quibus iuris notitia desi-
deratur, pleraeque autem in quibus haec quoque scientia
requiritur. Nec quisquam respondeat sufficere, ut ad tem- 32
pus simplex quiddam et uniforme doceamur. Primum enim
aliter utimur propriis, aliter commodatis; longeque inter-
esse manifestum est, possideat quis quae profert, an mu-
tuetur. Deinde ipsa multarum artium scientia etiam aliud
agentes nos ornat, atque ubi minime credas, eminet et
excellit. Idque non doctus modo et prudens auditor sed
etiam populus intelligit ac statim ita laude prosequitur, ut
legitime studuisse, ut per omnes eloquentiae numeros isse,
ut denique oratorem esse fateatur; quem non posse aliter
exsistere neque exstitisse unquam confirmo, nisi eum qui
tanquam in aciem omnibus armis instructus, sic in forum
omnibus artibus armatus exierit. Quod adeo negligitur ab

---

3. *aptos*] *apertos* F. Infra 10. F *audire omnes liberaliter debet*; emendavere Bekkerus et Waltherus.

12. *et geometrica* in F Schluttigius vidit, non Niebuhrius.

14. *pleraeque* Rhenanus: F *plerumque*. Mox 15. *sufficere* Pithoeus: F *sufficeret*; deinde 16. *enim* Rhenanus: libri *autem*.

horum temporum disertis, ut in actionibus eorum vis quoque quotidiani sermonis, foeda ac pudenda vitia deprehendantur; ut ignorent leges, non teneant senatus consulta, ius civitatis ultro derideant, sapientiae vero studium et praecepta prudentium penitus reformident; in paucissimos sensus et angustas sententias detrudant eloquentiam velut expulsam regno suo, ut quae olim omnium artium domina pulcherrimo comitatu pectora implebat, nunc circumcisa et amputata, sine apparatu, sine honore, pene dixerim sine ingenuitate, quasi una ex sordidissimis artificiis discatur. Ergo hanc primam et praecipuam causam arbitror, cur in tantum ab eloquentia antiquorum oratorum recessimus. Si testes desiderantur, quos potiores nominabo quam apud Graecos Demosthenem, quem studiosissimum Platonis auditorem fuisse memoriae proditum est. Et Cicero his, ut opinor; verbis refert, quicquid in eloquentia effecerit, id se non rhetorum sed Academiae spatiis consecutum. Sunt aliae causae, magnae et graves, quas a vobis aperiri aequum est, quoniam quidem ego iam meum munus explevi, et quod mihi in consuetudine est, satis multos offendi; quos, si forte haec audierint, certum habeo dicturos me, dum iuris et philosophiae scientiam tanquam oratori necessariam laudo, ineptiis meis plausisse.

33 Et Maternus, Mihi quidem, inquit, susceptum a te munus adeo peregisse nondum videris, ut inchoasse tantum et velut vestigia ac lineamenta quaedam ostendisse videaris. Nam quibus instrui veteres oratores soliti sint

---

1. *vis quotidiani sermonis* est id quod efficere solet quotidianus sermo, *der Einfluss der täglichen Unterhaltung.* Itaque sine causa *fex* pro *vis* coniecit Rhenanus.

12. *cur* deest F, item 18. *a*, suppeditatum a Rhenano.

21. *quos* Pithoeus: F *quod.*

dixisti, differentiamque nostrae desidiae et inscientiae adversus acerrima et fecundissima eorum studia demonstrasti: cetera exspecto, ut, quemadmodum ex te didici quid aut illi scierint aut nos nesciamus, ita hoc quoque cognoscam, quibus exercitationibus iuvenes iam forum ingressuri confirmare et alere ingenia sua soliti sint. Neque enim arte et scientia sed longe magis facultate eloquentiam contineri nec tu, puto, abnues, et hi significare voltu videntur.

Deinde cum Aper quoque et Secundus idem adnuissent, Messala quasi rursus incipiens, Quoniam initia et semina veteris eloquentiae satis demonstrasse videor, docendo quibus artibus antiqui oratores institui erudirique soliti sint, persequar nunc exercitationes eorum. Quanquam ipsis artibus inest exercitatio, nec quisquam percipere tot reconditas aut tam varias res potest, nisi ut scientiae meditatio, meditationi facultas, facultati vis eloquentiae accedat. Per quae colligitur eandem esse rationem et percipiendi quae proferas et proferendi quae perceperis. Sed si cui obscuriora haec videntur isque scientiam ab exercitatione separat, illud certe concedet, instructum et plenum his artibus animum longe paratiorem ad eas exercitationes venturum, quae propriae oratorum videntur.

34 Ergo apud maiores nostros iuvenis ille, qui foro et eloquentiae parabatur, imbutus iam domestica disciplina, refertus honestis studiis deducebatur a patre vel a propinquis

---

1. *inscientiae* Rhenanus: F *scientiae*. Mox 3. F *quod*, et 4. *esciamus*. Porro *scierint* Schurzfleischius: libri *scirent*; deinde 5. *ingressi* F.

6. *enim dum* F, qui 7. *et eloquentia*: *eloquentiam* Rhenanus.

11. *videtur* F, et 13. *persequor*.

15. *tot aut reconditas tam* F.

21. *paratiorem* Lipsius: F *aperte*. 22. *propriae* Broterius: F *proprie et*.

ad eum oratorem, qui principem in civitate locum obtinebat. Hunc sectari, hunc prosequi, huius omnibus dictionibus interesse, sive in iudiciis sive in concionibus, assuescebat, ita ut altercationes quoque exciperet et iurgiis interesset, utque sic dixerim, pugnare in praelio disceret. Magnus ex hoc usus, multum constantiae, plurimum iudicii iuvenibus statim contingebat, in media luce studentibus atque inter ipsa discrimina, ubi nemo impune stulte aliquid aut contrarie dicit, quo minus et iudex respuat et adversarius exprobret, ipsi denique advocati aspernentur. Igitur vera statim et incorrupta eloquentia imbuebantur; et quanquam unum sequerentur, tamen omnes eiusdem aetatis patronos in plurimis et causis et iudiciis cognoscebant; habebantque ipsius populi diversissimarum aurium copiam, ex qua facile deprehenderent quid in quoque vel probaretur vel displiceret. Ita nec praeceptor deerat, optimus quidem et electissimus, qui faciem eloquentiae non imaginem praestaret, nec adversarii et aemuli ferro non rudibus dimicantes: sed auditorium semper novum, sem-

---

4. *exciperet-interesset* Bekkerus: codices *excipere-interesse* — Duplicem maculam dextre detersit vir egregie cordatus. Nam infinitivos si tenemus, exsistit sententia longe ineptissima, apud maiores iuvenem *didicisse* oratorum excellentium altercationes auribus excipere eorumque iurgiis interesse, quasi hoc quemquam mortalium *discere* oporteat, quasi quisquam docendus sit, ut audiat altercantes et intersit iurgiis eorum. Praeterea in vulgata repetitum *interesse* magnopere offendit: *interesset* paulo post *interesse* positum minus odiosum. Quod sequitur *utque sic dixerim, pugnare in praelio disceret* breviter dictum pro *atque, ut sic dixerim, pugnare in praelio d.* Sic in Germ. 2. *et immensus ultra, utque sic dixerim, adversus Oceanus* pro *et immensus ultra atque, ut sic dixerim, adversus Oceanus.* Orellius et Waltherus praestantiam et veritatem huiusce emendationis non intellexerunt.

19. *rudibus* Lipsius: codices *sudibus.*

per plenum, ex invidis et faventibus, ut nec bene dicta dissimularentur. Scitis enim magnam illam et duraturam eloquentiae famam non minus in diversis subselliis parari quam suis; inde quin immo constantius surgere, ibi fidelius corroborari. Atque hercle sub eiusmodi praeceptoribus iuvenis ille, de quo loquimur, oratorum discipulus, fori auditor, sectator iudiciorum, eruditus et assuefactus alienis experimentis, cui cotidie audienti notae leges, non novi iudicum voltus, frequens in oculis consuetudo concionum, saepe cognitae populi aures, sive accusationem susceperat sive defensionem, solus statim et unus cuicunque causae par erat. Nonodecimo aetatis anno Lucius Crassus Gaium Carbonem, unoetvigesimo Caesar Dolabellam, altero et vigesimo Asinius Pollio Gaium Catonem, non multum aetate antecedens Calvus Vatinium iis orationibus insecuti sunt, quas hodieque cum admiratione legimus.

35 At nunc adolescentuli nostri deducuntur in scenas scholasticorum, qui rhetores vocantur; quos paulo ante Ciceronis tempora exstitisse nec placuisse maioribus nostris ex eo manifestum est, quod [Marco] Crasso et Domitio censoribus cludere, ut ait Cicero, ludum impudentiae iussi sunt. Sed ut dicere institueram, deducuntur in scholas, in quibus non facile dixerim utrumne locus ipse an condiscipuli an genus studiorum plus mali ingeniis afferant. Nam in loco nihil reverentiae, sed in quem nemo nisi aeque imperitus intrat. In condiscipulis nihil profectus, cum pueri inter pueros et adolescentuli inter adolescentulos pari securitate et dicant et audiantur. Ipsae vero exer-

---

1. *bene dicta dissimularentur*] *breviter dicta dissimularent* F. Rodolphus Agricola *nec male nec bene d. dissimularentur.*

17. *scenas* Rhenanus: F *se in.* Mox F *Cicero tempore.*

23. *in* ante *quibus* deest F.

citationes magna ex parte contrariae. Nempe enim duo genera materiarum apud rhetoras tractantur, suasoriae et controversiae. Ex iis suasoriae quidem, [etsi] tanquam plane leviores et minus prudentiae exigentes, pueris delegantur, controversiae robustioribus assignantur, quales, per fidem, et quam incredibiliter compositae. Sequitur autem, ut materiae abhorrenti a veritate declamatio quoque adhibeatur. Sic fit ut tyrannicidarum praemia aut vitiatarum electiones aut pestilentiae remedia aut incesta matrum, aut quicquid in schola cotidie agitur, in foro vel raro vel nunquam, ingentibus verbis persequantur: cum ad veros iudices ventum

rem cogitare, nihil humile, nihil abiectum eloqui poterat.

---

11. *prosequuntur* F. Paulo post F *multum deficit in exemplaribus quae reperiuntur.* Integra paene pagina vacua relicta est.

13. Sequentia eloquitur Maternus, quemadmodum exitus dialogi ostendit, non Secundus, quae Ul. Beckeri aliorumque sententia est. Maternus oratorum veterum prae novis praestantiam ex turbida veteris rei publicae condicione explicaturus paulatim assurgit et, postquam incitamenta antiqui oratoris et praemia percensuit formamque iudiciorum et consuetudinem prius minus adstrictam descripsit, postremum (c. 40.) quod sentit pronuntiat, eloquentiam esse alumnam licentiae, ideoque apud antiquos, cum licenter agerent, eam artem viguisse, sed iam, cum amota licentia modeste viveretur, fractam esse notabilem prioris aevi eloquentiam. Qui Secundi orationem huic operi insertam fuisse existimant, falsam sententiam ex c. 16. hauserunt. Sed non est ipse Secundus qui se dicturum ibi promittit, sed Maternus pollicetur se et Secundum exsecuturos eas partes, quas intellexerint Messalam non tam omisisse quam ipsis reliquisse; quae est honorifica amici commemoratio, nihil amplius. Sed gravius est quod ex fine dialogi liquide apparet Secundum non esse locutum. Nam Maternus post finitam orationem assurgens Aprumque complexus

36 Magna eloquentia, sicut flamma, materia alitur et motibus excitatur et urendo clarescit. Eadem ratio in nostra quoque civitate antiquorum eloquentiam provexit. Nam etsi horum quoque temporum oratores ea consecuti sunt, quae composita et quieta et beata re publica tribui fas erat, tamen illa perturbatione ac licentia plura sibi assequi videbantur, cum mixtis omnibus et moderatore uno carentibus tantum quisque orator saperet, quantum erranti populo persuaderi poterat. Hinc leges assiduae et populare nomen, hinc conciones magistratuum pene pernoctantium in rostris, hinc accusationes potentium reorum et assignatae etiam domibus inimicitiae, hinc procerum factiones et assidua senatus adversus plebem certamina. Quae singula etsi distrahebant rem publicam, exercebant tamen illorum temporum eloquentiam et magnis cumulare praemiis videbantur, quia quanto quisque plus dicendo poterat, tanto facilius honores assequebatur, tanto magis in ipsis honoribus collegas suos anteibat, tanto plus apud principes gratiae, plus auctoritatis apud patres, plus notitiae ac nominis apud plebem parabat. Hi clientelis etiam exterarum nationum redundabant; hos ituri in provincias magistratus reverebantur, hos reversi colebant; hos et praeturae et consulatus vocare ultro videbantur; hi ne privati quidem sine potestate erant, cum et populum et senatum consilio et auctoritate regerent. Quin immo sibi

---

fore dicit, ut ipse Aprum poetis, Messala eundem antiquariis criminarentur: sed Aper ad Maternum ac Messalam conversus „ego“ inquit „vos rhetoribus et scholasticis (criminabor).“ Vides omnes qui locuti erant commemorari, Secundum ceterosque qui audierant silentio transmitti. Aliud falsae illius opinionis adminiculum ad c. 40. subruere placet.

20. *parabat* Lipsius: F *probabat*.

24. *quidem qui sine* F.

ipsi persuaserant neminem sine eloquentia aut assequi posse in civitate aut tueri conspicuum et eminentem locum. Nec mirum, cum etiam inviti ad populum producerentur, cum parum esset in senatu breviter censere, nisi quis ingenio et eloquentia sententiam suam tueretur, cum in aliquam invidiam aut crimen vocati sua voce respondendum haberent, cum testimonia quoque in iudiciis non absentes nec per tabellam dare sed coram et praesentes dicere cogerentur. Ita ad summa eloquentiae praemia magna etiam necessitas accedebat; et quomodo disertum haberi pulchrum et gloriosum, sic contra mutum et elinguem videri de-

37 formę habebatur. Ergo non minus rubore quam praemiis stimulabantur, ne clientulorum loco potius quam patronorum numerarentur, ne traditae a maioribus necessitudines ad alios transirent, ne tanquam inertes et non suffecturi honoribus aut non impetrarent aut impetratos male tuerentur. Nescio an venerint in manus vestras haec vetera, quae et in antiquariorum bibliothecis adhuc manent et cum maxime a Muciano contrahuntur, ac iam undecim, ut opinor, Actorum libris et tribus Epistolarum composita et edita sunt. Ex iis intelligi potest Gnaeum Pompeium et Marcum Crassum non viribus modo et armis sed ingenio quoque et oratione valuisse; Lentulos et Metellos et Lucullos et Curiones et ceteram procerum manum multum in his studiis operae curaeque posuisse, nec quemquam illis temporibus magnam potentiam sine aliqua eloquentia consecutum. His accedebat splendor reorum et

---

7. *testimonio* F. Mox *iudiciis* Heumannus: F *publicis*; deinde *absentis* F, qui 9. omittit *magna* et *accedebat*.

10. *et quomodo* Acidalius, *sic* Schurzfleischius: codices *et commoda - sed.* Mox 13. *stimulabantur* Rhenanus: libri *stipulabantur*; deinde 15. *transissent* F.

27. *accedat* F. Idem p. 396, 4. *comitibus* pro *civibus*.

magnitudo causarum, quae et ipsa plurimum eloquentiae praestant. Nam multum interest utrumne de furto aut formula et interdicto dicendum habeas, an de ambitu comitiorum, de expilatis sociis et civibus trucidatis. Quae mala sicut non accidere melius est, isque optimus civitatis status habendus, in quo nihil tale patimur, ita cum acciderent, ingentem eloquentiae materiam subministrabant. Crescit enim cum amplitudine rerum vis ingenii, nec quisquam claram et illustrem orationem efficere potest nisi qui causam parem invenit. Non opinor Demosthenem orationes illustrant quas adversus tutores suos composuit; nec Ciceronem magnum oratorem Publius Quintius defensus aut Licinius Archias faciunt: Catilina et Milo et Verres et Antonius hanc illi famam circumdederunt. Non quia tanti fuit rei publicae malos ferre cives, ut uberem ad dicendum materiam oratores haberent: sed, ut subinde admoneo, quaestionis meminerimus, sciamusque nos de ea re loqui, quae facilius turbidis et inquietis temporibus exstitit. Quis ignorat utilius ac melius esse frui pace quam bello vexari? plures tamen bonos praeliatores bella quam pax ferunt. Similis eloquentiae condicio. Nam quo saepius steterit tanquam in acie, quoque plures et intulerit ictus et exceperit, quo maior adversarius et acriores pugnas sibi ipsa desumpserit, tanto altior et excelsior et illis nobilitata discriminibus in ore hominum agit, quorum ea natura est, ut * * secura velint. Transeo ad formam et 38

22. *et intulerit*] F *intulerit.*

23. *et acriores pugnas sibi ipsa*] F *eo acrior per pugnas sibi ipsas*; praeeuntibus aliquatenus aliis correxere Bekkerus et Waltherus. Statim *nobilitata* Lipsius: codices *nobilitatus.*

26. *ut * * secura velint*] Desunt nonnulla. Rodolphus Agricola divinabat *ut dubia laudent, secura nolint.* Malim *ut dubia aliis, sibi secura velint.*

consuetudinem veterum iudiciorum; quae etsi nunc aptior est veritati, eloquentiam tamen illud forum magis exercebat, in quo nemo intra paucissimas horas perorare cogebatur, et liberae comperendinationes erant, et modum dicendi sibi quisque sumebat, et numerus neque dierum neque patronorum finiebatur. Primus haec tertio consulatu Gnaeus Pompeius adstrinxit, imposuitque veluti frenos eloquentiae, ita tamen ut omnia in foro, omnia legibus, omnia apud praetores gererentur; apud quos quanto maiora negotia olim exerceri solita sint, quod maius argumentum est quam quod causae centumvirales, quae nunc primum obtinent locum, adeo splendore aliorum iudiciorum obruebantur, ut neque Ciceronis neque Caesaris neque Bruti neque Caelii neque Calvi, non denique ullius magni oratoris liber apud centumviros dictus legatur, exceptis orationibus Asinii quae pro heredibus Urbiniae inscribuntur, ab ipso tamen Pollione mediis divi Augusti temporibus habitae, postquam longa temporum quies et continuum populi otium et assidua senatus tranquillitas et maximi principis disciplina ipsam quoque eloquentiam, sicut omnia
39 alia, pacaverat. Parvum et ridiculum fortasse videbitur quod dicturus sum: dicam tamen, vel ideo ut rideatur. Quantum humilitatis putamus eloquentiae attulisse paenulas istas, quibus adstricti et velut inclusi cum iudicibus fabulamur? quantum virium detraxisse orationi auditoria et tabularia credimus, in quibus iam fere plurimae causae

---

2. *veritati, eloquentiam* Agricola: F *ita erit eloquentia.* Niebuhrio *erit* videbatur abesse a F, eundemque exhibere *tamen*, non *tanto*, Schrautius testatur. Paulo post (3.) *horas* 5 *perorare* F.

5. *dicendo* F. Infra 16. *Urbiniae* Lipsius: F *urivae* vel *urviae*.

21. *videbitur* Ursinus: codices *videtur*. Mox 25. F *virum*. 26. F *tabulariae*, et p. 398, 4. *ipsa*.

explicantur? nam quomodo nobiles equos cursus et spatia probant, sic est aliquis oratorum campus, per quem nisi liberi et soluti ferantur, debilitatur ac frangitur eloquentia. Ipsam quin immo curam et diligentis stili anxietatem contrariam experimur, quia saepe interrogat iudex causam quando incipias, et ex interrogatione eius incipiendum est. Frequenter probationibus et testibus silentium [patronus] indicit. Unus inter haec dicenti aut alter assistit, et res velut in solitudine agitur. Oratori autem clamore plausuque opus est et velut quodam theatro; qualia cotidie antiquis oratoribus contingebant, cum tot pariter ac tam nobiles forum coartarent, cum clientelae quoque ac tribus et municipiorum etiam legationes ac pars Italiae periclitantibus assisteret, cum in plerisque iudiciis crederet populus Romanus sua interesse quid iudicaretur. Satis constat Gaium Cornelium et Marcum Scaurum et Titum Milonem et Lucium Bestiam et Publium Vatinium concursu totius civitatis et accusatos et defensos, ut frigidissimos quoque oratores ipsa certantis populi studia excitare et incendere potuerint. Itaque hercle eiusmodi libri exstant, ut ipsi quoque qui egerunt non aliis magis orationibus censeantur. Iam vero conciones assiduae et datum ius poten- 40
tissimum quemque vexandi atque ipsa inimicitiarum gloria, cum se plurimi disertorum ne a Publio quidem Scipione aut Sulla aut Gnaeo Pompeio abstinerent, et ad incessen-

---

5. *causam* Bekkerus et Waltherus: F *quam* superposito . ι . *cām*.

7. *patronus*] Multum sudoris editoribus expressit *patronus* importune in hunc locum illatus, ubi de *iudice*, non de *patrono* sermonem esse patet. *patronus* est interpretamentum, quod interpolator adscripsit verbis falso a se intellectis *unus aut alter assistit*.

25. *Sila* F. Mox p. 399, 2. *adrectioribus* Heumannus: F *et histriones*.

dos principes viros, ut est natura invidiae, populi quoque adrectioribus auribus uterentur, quantum ardorem ingeniis, quas oratoribus faces admovebant. Non de otiosa et quieta re loquimur, et quae probitate et modestia gaudeat: sed est magna illa et notabilis eloquentia alumna licentiae, quam stulti libertatem vocabant, comes seditionum, effrenati populi incitamentum, sine obsequio sine servitute, contumax temeraria adrogans, quae in bene constitutis civitatibus non oritur. Quem enim oratorem Lacedaemonium, quem Cretensem accepimus? quarum civitatum severissima disciplina et severissimae leges traduntur. Nec Macedonum quidem ac Persarum, aut ullius gentis, quae certo imperio contenta fuerit, eloquentiam novimus. Rhodii quidam, plurimi Athenienses oratores exstiterunt, apud quos omnia populus, omnia imperiti, omnia (ut sic dixerim) omnes poterant. Nostra quoque civitas, donec erra-

---

3. *admovebant*] Auctore Heumannno plures statuunt post hoc verbum ingentem hiatum esse. Sed nihil excidit: nam Maternus de eodem argumento, quod modo tractavit, disserere pergit, nisi quod ab hoc loco paulo vehementius artem dicendi a se improbatam adgreditur. In prioribus exposuit, quemadmodum apud maiores libertatis extremum artem dicendi provexerit: iam universe pronuntiat eam esse huius artis naturam, ut in bene constitutis civitatibus non oriatur. Quapropter in civitate Romana, donec erraverit, eam floruisse, sed iam, cum concordia redierit, necessario fractam esse notabilem antiqui temporis eloquentiam. Moneo veram lacunam, quae est in c. 35., diligenter in libris indicari, tam in Farnesiano quam in Vaticanis, sed hanc ab Heumanno fictam ab iis, ut par est, ignorari. Errat Dronkius, cum in diurnis Zimmermanni a. 1835. pag. 541. lacunam hic observari in libro Farnesiano narrat. Imposuit ei lacuna editionis Bekkerianae.

5. *est*] *et* F.

vit, donec se partibus et dissensionibus et discordiis confecit, donec nulla fuit in foro pax, nulla in senatu concordia, nulla in iudiciis moderatio, nulla superiorum reverentia, nullus magistratuum modus, tulit sine dubio valentiorem eloquentiam, sicut indomitus ager habet quasdam herbas laetiores. Sed nec tanti rei publicae Gracchorum eloquentia fuit ut pateretur et leges, nec bene famam eloquentiae Cicero tali exitu pensavit. Sic quoque, quod 41
superest antiqui oratoribus, forum non emendatae nec usque ad votum compositae civitatis argumentum est. Quis enim nos advocat nisi aut nocens aut miser? quod municipium in clientelam nostram venit, nisi quod aut vicinus populus aut domestica discordia agitat? quam provinciam tuemur nisi spoliatam vexatamque? atqui melius fuisset non queri quam vindicari. Quodsi inveniretur aliqua civitas, in qua nemo peccaret, supervacuus esset inter innocentes orator sicut inter sanos medicus. Quomodo tamen minimum usus minimumque profectus ars medentis habet in iis gentibus, quae firmissima valitudine ac saluberrimis corporibus utuntur, sic minor oratorum obscuriorque gloria est inter bonos mores et in obsequium regentis paratos. Quid enim opus est longis in senatu sententiis, cum optimi cito consentiant? quid multis apud populum concionibus, cum de re publica non imperiti et multi deliberent sed sapientissimus et unus? quid volun-

---

5. *sicuti domitus* F, et statim *latiores*, et *tuta*, non *tanti*, quod a Rhenano.

9. *antiqui* I. Fr. Gronovius, *emendatae* Lipsius: codices *antiquis-emendare*. Praeterea F *horum*, non *forum*.

12. *clientelam* Pithoeus: codices *civitatem*.

20. F *oratorum horum obscurior*. *horum* ex dittographia natum.

23. *optimi* Rhenanus: F *optima*. Idem 25. *multum*.

tariis accusationibus, cum tam raro et tam parce peccetur? quid invidiosis et excedentibus modum defensionibus, cum clementia cognoscentis obviam periclitantibus eat? Credite, optimi et in quantum opus est disertissimi viri, si aut vos prioribus saeculis aut isti quos miramur his nati essent, ac deus aliquis vitas ac vestra tempora repente mutasset, nec vobis summa illa laus et gloria in eloquentia neque illis modus et temperamentum defuisset. Nunc, quoniam nemo eodem tempore assequi potest magnam famam et magnam quietem, bono saeculi sui quisque citra obtrectationem alterius utatur.

42 Finierat Maternus. Tum Messala, Erant quibus contradicerem, erant de quibus plura dici vellem, nisi iam dies esset exactus. Fiet, inquit Maternus, postea arbitratu tuo, et rursus conferemus. Ac simul assurgens et Aprum complexus, Ego, inquit, te poetis, Messala antiquariis criminabimur. At ego vos rhetoribus et scholasticis, inquit.

Cum adrisissent, discessimus.

---

9. F *ac vestra*, si Schluttigio fides, *ac vestras*, si Niebuhrio.

11. In F post *utatur* spatium vacuum, nimirum ad indicandum sermonis finem. Deest nihil.

12. *tum*] F *cum*, qui 16. *cum antiquariis: cum* delevit Puteolanus.

H Historias, G Germaniam, A Agricolam, O Dialogum indicat; numeri absolute positi ad Annales referuntur.

TYPIS CAROLI GEORGII.